

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
Центр соціально-політичних досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ І
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

№ 3 (131) БЕРЕЗЕНЬ 2016

Видається з вересня 1998 року
Періодичність: 12 разів на рік

Дніпропетровськ
2016

Свідоцтво KB № 19758 - 9558 ПР
від 19.03.13

ISSN 2077-1800 (Print),
ISSN 2413-8738 (Online)

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 № 1328 надано статус фахового видання з історичних, філософських, політичних та соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 09 від 18.02.16).

Індексується у пошуковій системі Google Scholar

Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора).

Редакційна колегія може не поділяти світоглядних переконань авторів і не несе відповідальності за надану ними інформацію. Передрук - тільки з дозволу редакції.

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА РЕДАКЦІЇ:

Видавництво «Грані»
вул. Чкалова, 25,
Дніпропетровськ, Україна,
49000

+38(056)744-38-35
almagrani@i.ua,
www.grani.org.ua

ДРУК:

ПП Тремпольцев
вул. Мирна, 21,
Дніпропетровськ, Україна,
49066

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор:

Квітка С.А.

Заступники головного редактора:

Шевцов С.В., Кривошеїн В.В., Шляхов О.Б., Колесников К.М.

Випусковий редактор:

Яценко Н.Ю.

Комп'ютерне макетування:

Осипова А.Ю.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іваненко В.В.

д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук

Венгер Н.В.

д.і.н., проф.

Висоцький О.Ю.

д.п.н., проф.

Вячр Ежі

д.п.н., проф. (Польща)

Гнатенко П.І.

д.філос.н., проф., член-кор. Національної академії пед. наук України

Городяненко В.Г.

д.і.н., проф.

Жук С.І.

д.і.н., проф. (США)

Катаєв С.Л.

д.соціол.н., проф.

Квітка С.А.

к.філос.н., доц.

Кирилюк Ф.М.

д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук

Корх О.М.

д.філос.н., проф.

Кривошеїн В.В.

д.п.н., проф.

Лісеєнко О.В.

д.соціол.н., проф.

Лобанова А.С.

д.соціол.н., проф.

Нікілев О.Ф.

д.і.н., проф.

Окороков В.Б.

д.філос.н., проф.

Осетрова О.О.

д.філос.н., проф.

Побочий І.А.

д.п.н., проф.

Пронякін В.І.

д.філос.н., проф.

Робертс Кен

д.соціол.н., проф. (Великобританія)

Світленко С.І.

д.і.н., проф.

Святець Ю.А.

д.і.н., проф.

Сергєєв В.С.

д.п.н., проф.

Суїменко Є.І.

д.філос.н., проф.

Сурмін Ю.П.

д.соціол.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук

Схюрман Паул

д.філос.н. (Нідерланди)

Третяк О.А.

д.п.н., проф.

Токовенко О.С.

д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук

Тупиця О.Л.

д.п.н., проф.

Удод О.А.

д.і.н., проф.

Хейнемаа Сара

д.філос.н., проф. (Фінляндія)

Хижняк Л.М.

д.соціол.н., проф.

Хміль В.В.

д.філос.н., проф.

Шабанова Ю.О.

д.філос.н., проф.

Шевцов С.В.

д.філос.н., проф.

Шляхов О.Б.

д.і.н., проф.

Щудло С.А.

д.соціол.н., проф.

Юрченко С.В.

д.п.н., проф.

Якунін В.К.

д.і.н., проф.

ФІЛОСОФІЯ

Суріна Г.Ю. Функціонування міфу і наративу в сучасній масовій свідомості	6
Костючков С. К. Продуктивність сучасної освіти в контексті пристосування людини до життя в нових цивілізаційних умовах	11
Поліщук Н.В. Необхідність становлення антропокосмічної педагогіки у XXI столітті (філософсько-освітній, педагогічний і духовний аспекти)	17
Чуйкова О.В. Роздвоєння особистості лідера як чинник розвитку масового психозу: природа і методи впливу на натовп	26
Грліна Н.Ю. Духовна культура та процес соціалізації	32
Лар'яновський І.С. Інтегральний аксіологічний підхід до оцінки науково-технічної діяльності	37
Батракіна Є.Є. Криза «мозаїчного» мультикультуралізму та деліберативна модель демократії	43
Карпенко О.О. Філософське осмислення музики у творчості О. Лосева	49

ПОЛІТОЛОГІЯ

Грабіна Г.В. Політична еліта України як уособлення субкультури влади	55
Еделева М.А. Концепт державної інформаційної політики в сучасних умовах	62
Кравець А. Ю. Витоки біополітики як нового напрямку наукових досліджень у межах вітчизняної політичної науки	68
Барна Б.Ю. Європейський економічний простір у системі зовнішньої політики ЄС: норвезька перспектива	73
Вонсович О.С. Українсько-російські відносини в контексті геополітичного протистояння	78
Гільченко О.Л., Верютіна Д.М. Роль Німеччини в урегулюванні української кризи	84
Петров П.Г. Технології формування та підтримки зовнішньополітичного іміджу держави	91

СОЦІОЛОГІЯ

Данилюк І.В. Вертикальна та горизонтальна субсидіарність	96
Медведева Ю.Ю. Співвідношення секуляризації і модернізації: до постановки проблеми	102
Плюснин Е.В. Модуси естетизації екранного насилля	106
Святненко І.О. Культурно-ціннісні складники української гендерної культури в соціосистемологічному вимірі	112

ІСТОРІЯ

Мусяченко О.С. Українська художня література як джерело дослідження місця музики у повсякденному житті киян другої половини XIX – початку XX ст.	117
Москаленко О.А. Штрихи до соціокультурного портрета педагогів київських гімназій: Микола Володимирович Стороженко	122

РЕЦЕНЗІЯ

Вашкевич В.М. Рецензія на монографію: Содомора П.А. «Семіотичний аспект у формуванні української філософської терміносистеми: традиція і новаторство». – Львів, 2013	130
--	-----

Published from September 1998
Certificate KB № 19758 - 9558 ПП
from 19.03.13

ISSN 2077-1800 (Print),

ISSN 2413-8738 (Online)

FOUNDERS:

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk regional institute of public administration, the National academy of public administration, office of the President of Ukraine, Centre of sociopolitical research
PERIODICITY: 12 times on a year

Order № 1328 of 21 December 2015 by the Ministry of Education and Science of Ukraine was given the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences.

Published by the decision of the Academic council of The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university (protocol № 09 dated 18.02.16).

Indexed in the search engine Google Scholar

The authors are responsible for the content, the accuracy of the facts, quotes, numbers and names. The editors reserve the right for a little change and reduction, as well as literary fix articles (with preservation of the main conclusions and style of the author).

Editorial Board has the right not to share the philosophical beliefs of the authors and are not responsible for the information they provided. Reprinting - with the editorial's permission strictly.

ADDRESS OF THE PUBLISHER AND EDITORIAL: Publishing house «Grani»

25, Chkalov Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49000

Tel.: +38(056)744-38-35

almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

PRINT:

PE Trempoltsev

21, Mirna Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49066

EDITORIAL

Editor in Chief:

Kvitka S.A.

Deputy Editor in Chief:

Shlyakhov O.B., Shevtsov S.V., Krivoshein V.V., Kolesnikov K.M.

Managing Editor:

Yatsenko N.Yu.

Computer modeling:

Osypova A.Yu.

EDITORIAL BOARD

Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences
Wenger N.V.	Full Prof. Dr.
Vysotsky O.Yu.	Full Prof. Dr.
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)
Gnatenko P.I.	Full Prof. Dr., member of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr.
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)
Kataev S.L.	Full Prof. Dr.
Kvitka S.A.	Assoc. Prof. Dr.
Kyrylyuk F.M.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science
Korh A.M.	Full Prof. Dr.
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr.
Liseyenko O.V.	Full Prof. Dr.
Lobanova A.S.	Full Prof. Dr.
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr.
Nikilev A.F.	Full Prof. Dr.
Osetrova O.O.	Full Prof. Dr.
Pobochyj I.A.	Full Prof. Dr.
Pronyakin V.I.	Full Prof. Dr.
Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr.
Svyatets' Yu.A.	Full Prof. Dr.
Syergyeyev V.S.	Full Prof. Dr.
Suimenko E.I.	Full Prof. Dr.
Surmin Yu.P.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science
Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tretyak O.A.	Full Prof. Dr.
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science
Tupytsya O.L.	Full Prof. Dr.
Udod O.A.	Full Prof. Dr.
Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Khyzhnyak L.M.	Full Prof. Dr.
Hmil' V.V.	Full Prof. Dr.
Shabanova Yu.O.	Full Prof. Dr.
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr.
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr.
Shchudlo S.A.	Full Prof. Dr.
Yurchenko S.V.	Full Prof. Dr.
Yakunin V.K.	Full Prof. Dr.

PHILOSOPHY

Surina H.Yu. The functioning of myth and narrative in the modern mass unconsciousness	6
Kostyuchkov S.K. The performance of modern education in the context of human adaptation to life in the new conditions of civilization	11
Polischuk N.V. The need of formation anthropocosmos pedagogy in the twenty-first century (philosophical and educational, pedagogical and spiritual aspects)	17
Chuikova E.V. Split of personality of leader as reason of mass psychosis: nature and methods of influence on crowd	26
Hirlina N.Yu. Spiritual culture and socialization process	32
Larianovskyi I.S. Integral axiological approach to the assessment of scientific and technological activities	37
Batrakina Ye. Ye. The crisis of «mosaic» multiculturalism and deliberative model of democracy	43
Karpenko O.O. Philosophical conception of music in O. Losev's works	49

POLITICAL SCIENCE

Grabina G.V. The political elite of Ukraine as the personification of power subculture	55
Edeleva M.A. Concept of the governmental informational politics in modern conditions	62
Kravets A.Yu. The origins of biopolitics as a new direction of research within the national political science	68
Barna B.Yu. European economic area in the system of the EU foreign policy: norwegian perspective	73
Vonsovych O.S. Ukrainian-russian relations in the context of geopolitical confrontation	78
Hilchenko O.L., Vierutina D.M. The role of Germany in resolving the ukrainian crisis	84
Petrov P.H. Technologies of development and support of the foreign image of the state	91

SOCIOLOGY

Daniluk I.V. Vertical and horizontal subsidiarity	96
Medvedieva Yu.Yu. Ratio of secularization and modernization: statement of the problem	102
Plyusnin Eu.V. The techniques of aestheticization of screen violence	106
Svyatnenko I.O. Cultural values of gender components of Ukrainian culture in socio systemological dimension	112

HISTORY

Musiiachenko O.S. Literature as a source for researching everyday life of Kyiv citizens in the second half of the XIX – at the beginning of the XX centuries	117
Moskalenko O.A. Traits to the social cultural portrait of pedagogues of Kyiv's gymnasium: Mykola Volodymyrovych Storoshenko	122

REVIEW

Vashkevych V.M. Review of monograph: Sodomora, P.A., 2013. Semiotic aspect in the formation of Ukrainian philosophical terminology: tradition and innovation. Lviv	130
--	-----

ФІЛОСОФІЯ

УДК 165.9:316.74

Функціонування міфу і наративу в сучасній масовій свідомості

Г.Ю. СУРИНА

Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського, м. Миколаїв,
E-mail: asurina@mail.ua

Авторське резюме

У статті досліджено погляди В.Винниченка щодо стану тогочасного суспільства, проаналізовано у властивості психолінгвістичних структур людини, що сприяють утворенню різноманітних смислів і впливають на буденну масову свідомість. Сучасні міфи відрізняються від архаїчних своєю генезою і чіткою прагматикою, сформованою під певну соціальну спільноту. Це споріднює сучасну міфологію з ідеологією. Наратив стає засобом обслуговування останньої, перетворюючи фабулу різноманітних подій на черговий міфологічний сюжет. Тому в статті розглянуто процес генези наративу з міфу; порівнюються сформовані згодом спільні й відмінні риси міфу і наративу. Спільними для них є такі характеристики, як метафоричність, символічність, образність. Міф і наратив спираються на метафоричну теорію істини. Їх головною функцією постає не пошук істини, а утворення смислів через інтерпретування і трактування. Аналізуються також відмінності між класичним міфом і наративом (зведені в таблицю), які зумовлені головним чином різним сприйняттям часу – циклічного для міфу, лінійного для наративу. Також вказані показники, що відрізняють сучасний політичний міф від класичного традиційного.

Ключові слова: міф, наратив, політичний міф, ідеологія, смислотворення, циклічний і лінійний час, буденна масова свідомість.

The functioning of myth and narrative in the modern mass consciousness

H.YU. SURINA

Mykolaiyv national university V.A. Suhomlinskogo, Mykolaiyv, Ukraine,
E-mail: asurina@mail.ua

Abstract

Myth and narrative are taken as self-apparent and universal tools of personal and social interests' justification, that are ingrained deeply in our cognitive structures. In this article, the myth and narrative are analyzed as the features of human psycholinguistic structures, aiding the creation of variety of meanings that affects the everyday mass consciousness. Modern myths differ from the classical ones, due to their genesis and clear pragmatics, framed for a particular social group. This unites modern mythology with the ideology. Narrative becomes the way of the last maintenance, turning the plot of various events into yet another mythological subject. Therefore, the article presents the process of narrative's genesis from the myth; the common and distinctive features of myth and narrative are compared. They have such common features as metaphoricality, symbolism, imagery. Myth and narrative are based on the metaphorical theory of truth. Instead of searching the truth, their main function becomes the creation of meanings through the interpretation and representation. The differences between the classical myth and narrative are also analyzed in the article (tabulated), which are stipulated mainly due to the different time perception - cyclic for a myth and linear for narrative. The article also shows the features, distinguishing the modern political myth from the traditional classical.

Keywords: myth, narrative, political myth, ideology, meaning-making, cyclic and linear time, everyday mass consciousness.

Постановка проблеми. На сьогодні наратив сприймається в якості самоочевидного й універсального інструменту обґрунтування суспільних і особистих інтересів; інструменту глибоко вкоріненого в наших пізнавальних психолінгвістичних структурах. Нескінченні викривальні й виправдовуючі наративи пропонують нам ЗМІ, підручники з історії, політичні трибуни. Їх призначення – впливати на свідомість, хоча вони самі відкриті впливам і піддаються корекції. При цьому ніщо не заважає наративу прикидатися системою фактів, будучи по суті системою смислів і значень, які функ-

ціонують у повсякденній масовій свідомості в якості сучасного міфу [1, с. 98].

Сучасні міфи відрізняються від архаїчних своєю генезою і прагматикою, але збігаються ними своїм глибинним змістом. Новітні міфи містять чітку прагматику, сформовану певною спільнотою на противагу іншій спільноті. Це споріднює сучасну міфологію з ідеологією. Наратив стає засобом її обслуговування, перетворюючи фабулу різноманітних подій на черговий міфологічний сюжет.

Аналіз досліджень і публікацій. Існує багато спільного між наративом і міфом у сучасних

© Г.Ю. Сурина, 2016

трактування останнього як філософсько-антропологічної категорії.

Структурним аналізом міфу і наративу з різних позицій займалися у своїх працях Р.Барт, К.Бремон, А.Ж.Греймас, К.Леві-Строс, Ю.Лотман, В.Пропп, П.Рікер та ін. На лінгвістичному рівні їх аналізували М.Бахтін, Е.Бенвеніст, Б.Гаспаров, Е.Падучев, В.Шмід та ін. Використовували в своїх працях поняття міф і наратив постмодерністи Ж.Дерріда, Ф.Джейміссон, Ю.Крістева, Р.Інгарден, І.Кальвіно, Ф.Кермоуд та ін. Методологічні засади для аналізу впливу міфу на сучасну масову свідомість містяться в працях Р.Барта, Д.Кемпбелла, Г.Левінгтона, Г.Почепцова, О.Пятигорського, М.Еліаде, К.Юнга, М.Ямпольського та ін.

Отже, метою дослідження є порівняння міфу і наративу, виявлення у них спільних і відмінних рис для кращого розуміння природи їх впливу на сучасну масову свідомість.

Виклад основного матеріалу. Постмодерністський нарративний (лінгвістичний) поворот розпочався з популяризації поглядів на історію як сукупність риторико-лінгвістичних артефактів і розповсюдився на гуманітаристику загалом [7]. Він здійснювався сукупними зусиллями літературознавців, філософів, психологів, етнографів та інших фахівців, внаслідок чого нарратив як особлива епістемологічна форма, що організовує засоби нашого сприйняття, отримала розширене тлумачення.

В постмодерністських теоріях міф і нарратив почали розумітися як способи існування тексту в самому широкому розумінні останнього [2]. Спільними для міфу і наративу, на думку названих дослідників, є такі їх характеристики, як метафоричність, символічність, образність. Міф і нарратив спираються на метафоричну теорію істини. Якщо у класичній філософії метафора розглядалась як вид помилки, некоректність, логічний абсурд, то неklasична філософія проголосила, що суще не може бути адекватно описане без метафори.

Аналізуючи літературний нарратив з позицій семіотики, В.Шмід виділив такий його різновид, як орнаментальна проза, насичена міфологізмом. Серед рис, що свідчать про останнє, він назвав: повторюваність (через лейтмотивність, еквівалентність), іконічність (наслідком чого постає домірність, відповідність між порядком тексту і порядком оповідальної історії).

Орнаментальна проза є результатом впливу поетичного на прозаїчне. Такий вплив спостерігається протягом усієї історії літератури і тому не піддається історичній фіксації. Завдяки своїй поетичності орнаментальна проза постає в якості структурного образу міфу. Головною ознакою, що поєднує орнаментальну прозу і міфічне мислення, є тенденція до по-

рушення закону немотивованості, довільність знака. Слово, яке в світі реалістичної літератури вважається чисто умовним символом, у світі міфічного мислення стає іконічним знаком, матеріальним образом власного значення. Принципова іконічність, що успадковується прозою від поезії, відповідає магічності слова в міфі, де зв'язок між словом-іменем та річчю позбавлений будь-якої умовності й навіть відношення репрезентації: ім'я збігається з річчю. Орнаментальна проза реалізує міфічне ототожнення слова і речі як через іконічність оповідального тексту, так і через сюжетні розгортання мовних структур, таких як порівняння і метафора [6, с. 147-148].

Отже, лінгвістичний і нарративний повороти глобально виправдали метафору, затвердивши тезу: зміст і смисл тексту не може бути переданий без метафор виключно декларативними протокольними реченнями. Метафора почала сприйматись джерелом не тільки помилок, а й істин. Відносини між істиною і помилкою виявились набагато складнішими, ніж категоричне «або-або». Класичні дистинкції факту і вимислу більше не підтримувались, замість них факт і вимисел увійшли в поняття континуум дискурсу.

З вищезначеного випливає, що головною функцією міфу і наративу постає не пошук істини, а утворення смислу через пояснення і трактування, завдяки чому почало усвідомлюватись значення міфологізованого наративу для сучасної масової свідомості, а також терапевтична цінність наративу (наприклад, набула розвитку нарративна психологія).

Дієвість смислоутворюючої функції міфу спирається на ідею про те, що люди реагують не стільки на об'єктивну реальність, скільки на модель світу, яку самі утворюють і активно використовують у процесі комунікації. Сучасні міфи і наративи взаємодіють, перетинаються, виконуючи інтегральні смислоутворюючі функції людської ідентичності, складаючи ядро віри, міркувань, суджень, прийняття рішень. Потреба у різноманітних формах і моделях міфу й наративу стає базовою в гуманітаристиці, ключовою тенденцією розвитку багатьох дисциплін.

На думку дослідників, міф є первісним по відношенню до наративу, джерелом його формування і розвитку. Сюжет архаїчного міфу був тотожний його фабулі, виявляючи природний смислоутворюючий імпульс. Він не мав автора. Ми відносимо міф до фольклору, маскуючи цією класифікацією своє незнання дійсної природи його виникнення.

Архаїчний міф надавав повсякденному існуванню особливої значущості, а подіям символічності. Велич сакральної космогонії упорядковувала буденність і надавала їй смислу – народження і смерть, охота, приготування

їжі, ініціація, шлюб – все відбувалось під знаком міфу. Фабула космогонії формувалась за допомогою метафори як сама фактологія життя, де суб'єкт і об'єкт були неподільні. Природна схема визначала циклічність часу і формувала світоглядні уявлення за принципами партиципації (Л.Леві-Брюль), бриколажу (К.Леві-Строс), імагінації (Я.Голосовкер), формуючи своєрідну міфологічну логіку у відповідності до «кривої розгортання цілокупного образу» (Я.Голосовкер) [3]. Засобом демонстрації цілокупних образів міфу була система показу-видовища, перш за все ритуалу.

Формування нарації, на думку О.М. Фрейденберга, стало одним з вирішальних факторів, що перетворював міф на літературу. Розвивалася мова і формувались засоби абстрагування від об'єктів, за допомогою яких можна було не тільки показувати, але й розказувати.

З виникненням абстрактних засобів мовлення – поняття і суджень – конкретна образна предметність змінилась і доповнилась логічною предметністю, що відкривало принципово нові мовно-зображувальні можливості, серед яких була можливість нарації.

На відміну від ритуального (театрального) показу-презентації, наратив потребував розгорнутого трактування простору-часу (минуле – сучасне – майбутнє) і розгорнутої модальності (можливе – дійсне), а також відділення суб'єкту від створюваного ним образу, тобто дефініції автора і подій, які він описував.

О.Фрейденберг детально описала цей процес, аналізуючи поступове розхитування суб'єкт – об'єктної єдності до-наративних засобів вираження.

Я-розповідь поступово ділиться на розповідь - дію (битви, подвиги, помста і т. ін.) і розповідь - переживання (емоцій надії, образи, відчаю і т. ін.). Останнє, тобто пасивне емоційне «я», поступово брало на себе функції об'єкта оповідання, ставало героєм, персонажем або іншим об'єктом описання. Активне «я» ставало оповідачем, суб'єктом оповіді, його автором [5, с. 154-155].

Наслідком подібних розділень – суб'єкту оповіді від об'єкта, означуваного від означника, теперішнього часу від минулого і майбутнього, існуючої дійсності від можливої – став поділ мови на «пряму» і «непряму».

У ній з'явилися фрагменти авторської рефлексії і активності, волі автора, яка в до-наративному тексті ніяк себе не виявляла.

Схема авторського наративу «накидалась» на фабулу подій, наче збруя на коня, за допомогою ланцюга логіко-граматичних засобів: відмінків, категорій часу і модальності, мовних оборотів «коли», «після», «із-за» і т. д. [5, с. 282].

Різницю, що сформувалась згодом між архаїчним міфом і наративом можна визначити за наступними рисами (Табл. 1):

Табл. 1. Відмінності між традиційним міфом і наративом

Риса	Міф	Наратив
Сприйняття часу	Циклічний час	Лінійний час
Спосіб презентації	Показ (тут і зараз). Циклічність як програмність	Розказ (з минулого у майбутнє, від початку до кінця). Лінійність як сюжетність
Авторство; Походження	Коллективна, усна творчість. Походження невідоме, виникнення стихійне	Індивідуальна авторська творчість. Виникнення – свідоме авторське конструювання
Суб'єкт – об'єктні відносини	Суб'єкт і об'єкт єдині, тотожні. Річ, дія і слово рівноправні (магія)	Руйнування суб'єкт-об'єктної єдності. Формування нарації як відділення слова (речі) від речі й дії
Герой	Космогонічний архетипний герой – зразок, імператив	Штучно утворений герой. Може бути яким завгодно, в тому числі буденним і слабким
Сюжет	Сюжет космогонічний, заданий морфологією життя природи	Сюжет історичний, заданий авторською фабулою
Спосіб розгортання сюжету	У відповідності з логікою партиципації, бінарних опозицій, кривої цілокупного образу	У відповідності з класичною логікою й наявністю елементів спонтанності, довільності, асоціативності
Події	Події є архетипними космогонічними актами	Події, задані автором, можуть бути якими завгодно, в тому числі фантастичними, вигаданими
Спосіб сприйняття слухачем, глядачем	Чуттєвий	Рефлексивний

Отже, формування наративу стало одним з наслідків фундаментальних змін у мисленні, найзагальнішою характеристикою яких був перехід від дорефлексивної епохи в епоху рефлексивну з її лінійною хронологією і причинно-наслідковими зв'язками. Наративний час став незворотним, непередбачуваним, сюжет відокремився від фабули, космогонія перетворилась на історію, на тлі якої автор виділився

яскравою постаттю як вчений, філософ, творець. Сюжет, набувши нарративних властивостей, став довільною структурою в формі історії, оповіді, де в якості «героя» може бути хто завгодно (на відміну від архетипних культурних героїв міфів), також «подією» може стати що завгодно, а не тільки значимі космогонічні акти.

Постмодернізм продемонстрував, що міфічно-метафоричний контекст і стилістичний підхід в принципі неусувні з гуманітаристики. «Щоб жити, люди мають інтерпретувати власний світ, себе і тих, з ким вони живуть поруч. Їх дії і страждання визначають смисл і цілі, з якими пов'язані ці інтерпретації» [4, с. 16].

Проте проблема ролі міфу в духовному житті сучасного соціуму залишається полемічною. Дискутується питання адекватності переносу на сучасне життя процедур архаїчної міфотворчості; можливості зведення концепцій міфогенезу до технологій «виробництва» сучасних, зокрема політико-ідеологічних міфів.

Сучасні міфи частіше за все характеризуються як міфи політичні, під якими розуміється особливий тип міфологічних нарративів, покликані оформляти і зберігати в колективній пам'яті народу його соціально-політичний досвід.

Сучасний політичний міф стає елементом буденної політичної свідомості, тому що ірраціонально-чуттєве сприйняття політичної реальності витісняє і заміщує собою раціонально-логічне її розуміння. Одна з головних відмінностей сучасного міфу від архаїчного як раз і полягає в тому, що міфологія нашого часу сповнена ідеологією. Вона не містить у собі елементів онтології, гносеології, етики або естетики, які були наявні в літературних варіантах класичних міфів, а транслює сучасній колективній свідомості головним чином нарративно-ідеологічні конструкти і кліше, стаючи тим самим засобом обслуговування ідеології, які перетворюють фабулу різноманітних подій на завершений міфо-політичний сюжет.

Можна визначити певні показники, що відрізняють сучасний політичний міф від класичного традиційного:

- В традиційних міфах об'єктом міфологізації були боги, культурні герої, предки; в політичних – реальні люди, події недавнього минулого.

- Класичний міф унаслідував традиції «з глибини віків», політичний – створюється штучно відповідно до плану і потреб повної соціальної групи. При цьому новітні міфи прагнуть впливати не тільки на емоції, але й на

розум, набуваючи вигляду квазінаукової правдоподібності.

- Традиційні міфи розповсюджувались усно, «з уст в уста», політичні розповсюджуються в першу чергу за допомогою різних видів ЗМІ.

Отже, політичний міф є розробленим у ході політичного процесу текстом, який містить у собі певну специфічно надану соціальну інформацію, що робиться з метою набуття особливого статусу і семантичного забарвлення. Сконструйований таким чином міфологічний нарратив доносить «власну правду», тобто відображає соціальну реальність виключно на власну користь.

Висновки. Міф і нарратив на сьогодні сприймаються як інструменти обґрунтування особистих і суспільних інтересів, глибоко вкорінені у наших пізнавальних психолінгвістичних структурах. Характеристики міфу і нарративу збігаються перш за все за їх основною функцією – смислоутворенням (а не пошуком істини). Але між міфом і нарративом існують також відмінності, що впливають з різного сприйняття часу, циклічного для міфу і лінійного для нарративу. Історично міф передре нарративу і постає джерелом його становлення. Сучасні міфи і нарративи взаємодіють між собою, виконуючи інтегральні смислоутворюючі функції у повсякденній масовій свідомості. При цьому вони характеризуються частіше за все як міфи політико-ідеологічні, під якими розуміється особливий тип штучно сконструйованих міфологічних нарративів, призначених оформляти й зберігати в колективній пам'яті народу його соціально-політичний досвід. Цим сучасні міфо-нарративи істотно відрізняються від класичних традиційних.

Перспективи дослідження можуть відштовхуватись від тези про те, що розуміння процесу сучасної міфотворчості як суто маніпулятивної техніки штучного конструювання міфологічних нарративів виявляється надто вузьким, не відбиваючим усього різноманіття механізмів впливу на повсякденну масову свідомість. Проблему «міфовиробництва» необхідно комплексно досліджувати як процес переходу від фрагментарних «технік» міфоконструювання до загальної теорії міфогенезу з акцентом на її соціокультурній детермінації. Така теорія потребує подальшої розробки з позицій системного підходу з урахуванням традиційних передумов міфогенезу, а також сукупності факторів, що сприяють виникненню й розповсюдженню неоміфологічних конструктів у сучасній масовій свідомості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. [Текст] / Р.Барт. Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Деррида Ж. Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук [Текст] // Ж.Деррида / Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с франц. сост., вступ. ст. Г.К. Косикова. – М.: ИГ Прогресс, 2000. – С. 407-420.
3. Косарев А.Ф. Философия мифа. Мифология и ее эвристическая значимость [Текст] / А.Ф. Косарев. – М.: Университетская книга, 2000. – 303 с. – (Humanitas).
4. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення [Текст] / Й.Рюзен. Переклад з нім. В.Кам'янець. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.
5. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности [Текст] / О.М. Фрейденберг. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – 800 с.
6. Шмид В. Нарратология [Текст] / В.Шмид. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
7. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore & London, 1975, 448 p.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016

REFERENCES:

1. Bart, R., 1989. Izbrannyye raboty. Semiotika. Poetika: Per. s fr. [Selected works. Semiotics. Poetics: Trans. with fr.]. Progress, Moscow (in Russian).
2. Derrida, Zh., 2000. Struktura, znak i igra v diskurse gumanitarnykh nauk [Structure, sign and play in the discourse of the humanities]. Frantsuzskaya semiotika: Ot strukturalizma k poststrukturalizmu, IG Progress, 407-420, Moscow (in Russian).
3. Kosarev, A.F., 2000. Filosofiya mifa. Mifologiya i ee evristicheskaya znachimost [Myth Philosophy. Mythology and its heuristic value]. Universitetskaya kniga, Moscow (in Russian).
4. Ryuzen, Y., 2010. Novi shlyakhy istorychnoho myslennya [New Historical thinking]. Litopys, L'viv (in Ukrainian).
5. Freydenberg, O.M., 1998. Mif i literatura drevnosti [Myth and literature of antiquity]. Izdatelskaya firma «Vostochnaya literatura» RAN, Moscow (in Russian).
6. Shmid, V., 2003. Narratologiya [Narratology]. Yazyiki slavyanskoj kulturyi, Moscow (in Russian).
7. White, H., 1975. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore & London.

Суріна Ганна Юріївна - кандидат філософських наук, доцент
Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського
Адреса: 54030, м. Миколаїв, вул. Никольська, 24
E-mail: asurina@mail.ua

Surina Hanna Yuriyivna – PhD in philosophy, associate professor
Mykolaiyv national university V.A. Suhomlinskogo
Address: 24, Nikol's'ka Str., Mykolaiyv, 54030, Ukraine
E-mail: asurina@mail.ua

УДК 101+304.2

Продуктивність сучасної освіти в контексті пристосування людини до життя в нових цивілізаційних умовах

С.К. КОСТЮЧКОВ

Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна, E-mail: kosser.63@mail.ru

Авторське резюме

У статті розглядаються підходи до аналізу продуктивності сучасної освіти в контексті цивілізаційних умов третього тисячоліття; аналізуються тенденції сучасного соціального розвитку через їх усвідомлення в контексті філософії освіти; автор акцентує увагу на розгляді поняття «освіта» як механізмі пристосування особистості до життя, інструменту трансляції культурних цінностей, соціальних норм і сенсожиттєвих установок; висувається аргументоване твердження, що сучасна освіта, незважаючи на безліч теорій, тенденцій, моделей, орієнтованих традиційно на гуманізм, не володіє достатнім ресурсом для формування людини майбутнього та забезпечення виживання людства в нових цивілізаційних умовах. Підкреслюється, що сучасна освіта повинна спрямовуватись на пристосування особистості до життя й нових цивілізаційних умов та нагромадження соціально значущого особистісного знання. Автор зауважує, що в сучасній освіті формується новий тип наукової раціональності; гуманістичний вимір сучасної освіти зумовлено й специфікою інформаційного суспільства, й змістом нового погляду на світооблаштування, детермінованого необхідністю вирішення глобальних проблем. У статті наголошується на актуальності положення, відносно якого довгостроковий стійкий розвиток на основі законів живої природи повинен стати домінуючою метою всіх країн світу, що вимагає сприймати і розуміти систему освіти, як продуцента суспільного авангарду, представники якого мають оволодівати такою системою знань, завдяки якій освічена людина буде здатна не тільки розуміти всю складність процесів і явищ оточуючого світу, пояснювати їх, але й конструктивно впливати на цей світ.

Ключові слова: філософія освіти, особистість, біосфера, цивілізація, ноосфера, глобалізація, суспільство, омніцид.

The performance of modern education in the context of human adaptation to life in the new conditions of civilization

S.K. KOSTYUCHKOV

Kherson state university, Kherson, Ukraine, E-mail: kosser.63@mail.ru

Abstract

The article deals with approaches to performance analysis of modern education in the context of the third millennium civilization conditions; analyzes the trends of modern social development through their awareness in the context of philosophy of education essence; author focuses attention on the concept of «education» as a mechanism of adaptation of the individual to life, the instrument of transmission of cultural values, social norms and sensozhytlyevy plants; put forward a reasoned statement that modern education, despite many theories, trends, patterns, traditionally focused on humanism does not have sufficient human resource for the future and the survival of mankind civilization in the new conditions. It is emphasized that modern education shall be directed to the individual adaptation to life and new civilizations conditions and socially significant accumulation of personal knowledge. The author notes that in modern education, a new type of scientific rationality; humanistic dimension of modern education due and specific information society and the content of a new look at svitoblashtuvannya, determined the need to address global problems. The article emphasizes the urgency provisions against which long-term sustainable development based on the laws of nature must become the dominant purpose around the world, requiring perceive and understand the education system as a producer of social vanguard, whose members have the knowledge to master such a system through which an educated man will be able not only to understand the complexity of processes and phenomena of the surrounding world, to explain them, but also constructively influence to this world.

Keywords: philosophy of education, personality, biosphere, civilization, noosphere, globalization, society omnitsyd.

Постановка проблеми. На зміну людині суспільства споживання йде людина суспільства постулітарного, в якому цінності традиційні замінюються на духовні, які є конгеніальними оновлюваній системі ідеалів, тобто уявлень про те, якими мають бути людина та оточуючий її світ. Вочевидь, що сьогодні необхідні філософські дослідження теорії особистості, які мають характер гуманістичної спрямованості та ви-

значають шлях переходу від економічної людини-споживача до особистості гуманістичного налаштування; важливими є і нові теоретичні підходи до осмислення взаємозв'язку загальнолюдської і національної культури та освіти, де освіта є механізмом пристосування особистості до життя, інструментом трансляції культурних цінностей, соціальних норм і сенсожиттєвих установок.

© С.К. Костючков, 2016

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогоднішній день ґрунтовну теоретичну базу для дослідження чинників продуктивності сучасної освіти в контексті пристосування людини до життя в мінливих цивілізаційних умовах представляють роботи зарубіжних філософів, соціологів, біологів, політологів, у яких розроблені та узагальнені способи і методи цього вивчення, висловлені прогнози про характер розвитку особистості в різних екологічних, політичних, соціальних та економічних умовах. Заслугують на увагу роботи К. Вельверде, Д. Гусман, Е. Лемберга, Д. Марковича, М. Месаровича, Е. Пестеля, Т. Роззака, Е. Тоффлера, П. Фейерабенда, М. Фуко, О. Хьоффе, Д. Шелла та інших. Даний аспект відображено й у творчому доробку вітчизняних – О. Базалука, В. Вернадського, Г. Берегової, І. Кального, В. Кременя, А. Філатова і російських – О. Акиф'єва, О. Анісімова, О. Асмолова, С. Гессена, С. Глазачева, П. Гуревича, Р. Карпинської, Б. Козлова, П. Кузнецова, О. Леонтьєва, І. Лісєєва, Н. Моїсєєва – вчених.

Мета дослідження полягає у визначенні та аналізі факторів продуктивності сучасної освіти у контексті пристосування людини, як біосоціальної істоти, до життя в цивілізаційних умовах третього тисячоліття.

Виклад основного матеріалу. Тенденції сучасного соціального розвитку через їх усвідомлення в контексті філософії освіти зумовлюють розвиток особистості, здатної в умовах глобалізованого світу ефективно адаптуватись до мінливих умов біосоціального, у вужчому ракурсі – біополітичного життя, здійснювати ефективний вибір, знаходити конструктивні напрями розвитку та рухатись ними. В. Вернадський вбачав такий вибір у «перебудові біосфери» в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого – цей новий стан вчений назвав ноосферою [1]; М. Месарович і Е. Пестель називають такий вибір «стратегією виживання» [13]; В. Коптюг – «стійкою рівновагою» [3]; Дж. Шелл – «розвитком замість зростання» [14]; Т. Роззак бачить вибір в «орієнтації на моральні джерела в людині» [9]; М. Моїсєєв – в «світоглядній революції» [8]; О. Хьоффе – у «новому мисленні» [12] тощо.

Надзвичайно важливими в даному контексті є нові теоретичні підходи до осмислення взаємозв'язку загальнолюдської та національної культури з освітою, в якому освіта постає механізмом пристосування особистості до життя, інструментом трансляції культурних цінностей, соціальних норм і сенсожиттєвих установок. Від вирішення проблем освіти залежить розуміння напрямку, сутності й тенденцій розвитку того соціального та природного середовища, в якому доведеться функціонувати інститутам освіти в майбутньому, розкриття потенціалу освіти стосовно впливу її на духовні, моральні та естетичні пріоритети особистості, на ментальний та історично-культурний роз-

виток суспільства. Вирішення проблем освіти впливає на перспективне, наукове обґрунтування тактики й стратегії в освітній політиці, на продуктивний творчий пошук ефективних підходів і методів організації багатоаспектної освітньої діяльності.

Процеси глобалізації та інтернаціоналізації висувають перед системами освіти практично всіх держав світу науково-теоретичні, адміністративно-управлінські, практично-організаційні та юридично-правові завдання, серед яких – визначення контенту знань, що транслюються; розробка механізму відповідності змісту освіти рівню розвитку знань у сучасних умовах – політичних, соціальних, економічних, культурних – суспільного життя; формування/коригування системи цінностей, адекватній програмі суспільного будівництва; мінімізація/усунення дисонансу між реальним змістом освіти, актуальними освітніми запитами індивідів і потребами суспільства тощо.

Сучасна освіта, незважаючи на безліч теорій, тенденцій, моделей, орієнтованих традиційно на гуманізм, не володіє достатнім ресурсом для формування людини майбутнього та забезпечення виживання людства в умовах тотальної глобалізації світу, яка жорстко детермінує однозначний вибір, надаючи імпульс прискорення всім процесам соціальної дійсності. Справа, на нашу думку, не в експліцитній «архаїчності» витоків освіти, певній «антикварності» її сучасних ідей – питання про зміст і глибину цих ідей є в наш час діагностично важливим, оскільки воно торкається самої сутності освіти, дає поштовх для її подальшої, неупинної модернізації, раціоналізації та оптимізації.

Сучасна освіта повинна спрямовуватись на пристосування особистості до життя й нових цивілізаційних умов та нагромадження соціально значущого особистісного знання. Сучасна освіта перестає бути явищем традиційно адміністрованим, специфічно галузевим, етіологічно самозамкненим. Соціальний, політичний, економічний, духовний і культурний розвиток суспільства характеризується все більш поглибленою інтеграцією та імплікацією різноманітних способів освоєння людиною світу й Всесвіту.

Екологічна освіта, як освіта для сталого розвитку суспільства, є провідною ланкою глобальної системи міжнародної співпраці з метою збереження життя на планеті Земля. «Екологічна освіта, – підкреслює Д. Маркович, – як компонент системи освіти міжнародного напрямку, повинна давати уявлення про те, що сучасна технологія, яка представляє собою технологічну основу глобалізації, повинна створити передумови для збереження єдиної екологічної системи на Землі й, перш за все, збереження невідновлюваних природних ресурсів, без яких неможливо продовження життя. Така освіта буде сприяти створенню ситуації, за якої економічний розвиток не знаходиться в протиріччі з

законами природи. Вона повинна давати знання про взаємозв'язок між глобальним характером екологічних проблем, глобалізацією суспільства, універсалізацією науки та заснованій на ній технології, про необхідність і можливість вирішення екологічних проблем у сучасному суспільстві, яке все більше стає світовим співтовариством. У контексті такого підходу екологічну освіту слід розглядати й з точки зору потреби поєднання наукових уявлень про людину та гуманізацію її становища в суспільстві як імперативу цивілізації. Це воз'єднання, або, точніше, взаємопроникнення науки і принципів гуманності покликане реалізувати становище людини творчої» [5, с.20].

Екологічна освіта, як уже зазначалось, тісно пов'язана з глобальною освітою, яка трактується, зазвичай, як «...вид освіти, що розглядає світові процеси з точки зору загальнолюдських інтересів, орієнтований на необхідність і можливість міжнародного співробітництва та взаємодопомоги, як такий, що сприяє гармонійному вписуванню людини в систему загальнокультурних цінностей, взаємозв'язків на соціальному, екологічному, економічному та інших рівнях із акцентом на етичних засадах глобально орієнтованої особистості, як такий, що пропонує бачення світу як єдиного цілого, величезної планетарної спільноти, в якій благополуччя кожного залежить від благополуччя інших» [10, с. 225]. Означені проблеми та тенденції дають підстави зробити висновок про те, що модернізація освітнього простору слід розглядати в контексті тріади: гуманітаризація – гуманізація – глобалізація освіти; у більш загальному трактуванні освітній процес покликаний адаптувати людину до усвідомленої необхідності безперервної, протягом життя, адаптації щодо мінливих умов соціального і природного життя. Сучасна цивілізація, потенційована домінуючим принципом егоцентризму, поступово партикуляризує людину від її основного капіталу – закладених природою механізмів гармонійного співіснування з оточуючим світом.

Замість суспільно релевантної, галузевої освіти формується мозаїчний освітній простір, який утворюється з безлічі парадигм, теорій, моделей; простору, де немає строгих, нездоланих кордонів між ідеями, поняттями та змістами. Сучасна освіта формує нову культуру – культуру діалогу (навіть полілогу), а не монологу, вона має бути орієнтованою не тільки на сьогодні, але й на віддалену перспективу, на абсолютну самоцінність Людини. У сучасній освіті формується новий тип наукової раціональності; гуманістичний вимір сучасної освіти зумовлено й специфікою інформаційного суспільства, й змістом нової картини світооблаштування, які детерміновані необхідністю вирішення глобальних, загальноцивілізаційних проблем.

Освіта – одна з пріоритетних сфер суспіль-

ного буття, вона є не тільки інструментом трансляції накопичених людством знань, способом і формою спілкування поколінь, але й системою пристосування особистості до інформаційного суспільства та загалом – нових цивілізаційних умов. Зважаючи на те, що глобалізоване суспільство – це така форма соціального простору, в якій система взаємовідносин, взаємозалежностей та взаємовпливів об'єднує глобальних людей, ключовою особливістю нинішнього етапу розвитку суспільства вбачається така, що соціальний, духовний, моральний розвиток окремого індивіда не встигає здійснюватися такими ж темпами, якими відбуваються зміни в світі – вони настільки динамічні, що людство не в змозі їх теоретично осмислити й, відповідно, перевести у площину практичних дій. Глобалізація соціокультурних процесів у сучасному світі, поряд з позитивними чинниками, породила комплекс проблем світового масштабу, які поставили під сумнів напрям і зміст прогресу, характерно для техногенної цивілізації.

Сучасні дослідження глобальних проблем змінюють картину світу, актуалізуючи принципово новий фактор – можливість антропогенної елімінації людини як біологічного виду. Якщо в минулому, навіть недалекому, динамічною розглядалася соціальна складова взаємодії суспільства й природи, то в умовах сьогодення – обидва компоненти інтеракції – і природа, і суспільство розглядаються як такі, що динамічно змінюються, взаємовпливають і залежать один від одного.

Вихід бачиться в розробці моделей соціальної адаптації як найбільш конструктивного та ефективного засобу, застосування якого імпліцитно передбачає специфічність буття сучасної людини в мінливих умовах оточуючого світу. Дана специфічність полягає в тому, що суб'єктом сучасної історії цивілізації є значна частина населення Землі як солідарний, агрегований та активізований у політичній, соціальній, економічній, духовній, культурній і інформаційній взаємодії, суб'єкт. При цьому суспільство функціонує та взаємодіє з природою не як механічна сукупність середньостатистичних за біологічними й духовними ознаками індивідів, а як конвенціонально зумовлена єдність освічених особистостей, котрі не втрачають себе в цій консолідованій єдності, але, навпаки, вважають її продуктивним засобом для поступового досягнення генералізованої конгеніальності.

В даному контексті обґрунтованою є теза про те, що не тільки суспільство, але й природні умови повинні розглядатися як такі, що суттєво впливають на зміст, напрями, темпи й характер суспільного розвитку. Важливою соціальною закономірністю стає включення екологічних обмежень у розуміння практичних можливостей розвитку земної цивілізації. При цьому гострота й небезпечність ситуації полягає не тільки в

тому, що набули критичної актуальності такі аспекти, як реальна екологічна загроза планетарного масштабу, екологічна проблематика й екологія як наука, а в тому, що необхідною стала широка екологізація знання, або такі зміни в ньому, які уможливають розуміння того, що людство підійшло до межі раціональності провідних ідей і уявлень, а також архаїзованих способів пізнання й практики та має звертатись до модерних форм власного існування. Людство опинилося в пункті біфуркації: в перспективі – або омніцид (лат. *omni* – усі, *caedere* – вбивати), або розумне управління процесом подальшого суспільного розвитку. Втім, як писав П. Фейєрабенд, «не існує ідеї, наскільки б вона не була застарілою та абсурдною, яка не була б здатною покращити наше пізнання. Вся історія мислення концентрується в науці та використовується для покращення кожної окремої теорії» [11, с. 179]. Сучасні умови розвитку цивілізації характеризуються переходом суспільства з індустріальної епохи в нову фазу історичного розвитку – в епоху постіндустріальну. В технологічному просторі подібний перехід характеризується завершенням періоду екстенсивного розвитку важкої машинної промисловості та формуванням нового облаштування, фундаментом якого стають високі технології та інтенсивне виробництво наукомісткої продукції, які «опредмечують» найсучасніші природничо-наукові й технічні знання стосовно глибинних, таких, що відкриваються, властивостей речовини, енергії та інформації.

Дані зміни очікувано призвели до інтенсивного зростання виробничих сил. Але вони й спровокували, на думку Б. Козлова, «непередбачувану парадоксальну ситуацію в системі взаємовідносин людина – природа. Людина, яка, здавалося б, досягла вершини технологічної могутності й повної влади над Землею, опинилася укинutoю в таку, що катастрофічно розгортається, техногенну екологічну кризу» [2, с. 8].

Загалом кажучи, в історії цивілізації вперше склалась ситуація, коли від того, наскільки картина світу в свідомості людей буде обґрунтованою в екологічному сенсі, в значній мірі залежить існування людини, як біологічного виду, на планеті Земля. Для модернізованої картини світу характерним є розуміння суб'єкта пізнання з урахуванням його природного підґрунтя, в фокус уваги потрапляє досягнення інтересів людини через раціональне збереження природного середовища її існування.

Такого роду опосередковуюча ланка в дотриманні людських інтересів передбачає вирішення питання щодо виживання людства через процес коеволюції Природи, Людини, Суспільства, Всесвіту. Через «таку поведінку людства, таку адаптацію його діяльності по відношенню до природних процесів, які відбуваються в біосфері ..., поведінку, яка зберігає (або сприяє збереженню) стану біосфери в оточенні того аттрак-

тора, який виявився здатним створити людину» [7, с. 29].

Аналіз коеволюційних уявлень дозволяє підійти до вичленення однойменних патернів, як комплексу коеволюційних взаємовідносин між різноманітними об'єктами в навколишньому світі. Сучасні дослідники вважають найбільш загальними й важливими на нинішньому етапі такі коеволюційні патерни як Людина – Природа, Соціум – Природа і Людина – Біосфера. Когнітивними репрезентаціями вказаних патернів є такі екологічні уявлення, як глобальна екологія, екологія людини, соціальна екологія, що посідають все більш значне місце в сучасних наукових і буденних характеристиках світоустрою.

Саме ці репрезентації потребують повної зміни, або, принаймні, докорінної ревізії консумативної (споживацької) схеми ставлення людини й суспільства до навколишнього світу, що необхідно для самого факту збереження земної цивілізації, якій загрожує вже не стільки ядерне знищення, скільки індустріально-промисловий колапс, здійснюваний із повним ігноруванням природних ресурсів у ракурсі самовідновлення та самоорганізації. Парадоксальна суперечність «ноосфера – біосфера» поставила людство перед загрозою глобальних проблем, фіксуючих загрозу самому існуванню цивілізації й таких, що вимагають пошуку шляхів, засобів і способів негайного їх вирішення [6].

У цьому контексті значної актуальності набуває теза про те, що довгостроковий стійкий розвиток на основі законів живої природи повинен стати домінуючою метою всіх країн світу. Втім відсутність у суспільствах навіть розвинених країн продуктивного механізму координації спільних зусиль із відповідними законами природи постає доволі значущим ретардуючим фактором стосовно вказаної мети, а також зумовлює активізацію докорінних змін у соціосфері, техносфері, всіх сферах живої та неорганічної природи. Подібні зміни загрожують не тільки локальними екологічними негараздами, але можуть розглядатись як чинники згаданого вже омніциду, реальні обриси якого лежать вже не в площині риторики залякування часів холодної війни, проте як дійсно можливе явище в масштабі планети Земля.

Відповідно до того, що практично кожен народ має свою, унікальну й неповторну культуру, системи освіти також повинні бути своєрідними, можна сказати – автентичними; вибір суспільством конгеніальної йому концепції освіти залежить від превалуючих у даному соціумі світоглядних установок, ціннісних орієнтирів і духовних запитів.

Проблема полягає в неоднозначності, різновекторності, а почасти – диссинергетиці названих детермінуючих чинників; у якості результату виникають питання вибору, ієрархії пріоритетів як у розробці генеральної стратегії

освіти (що вже саме по собі є фундаментальною, комплексною науковою задачею), так і в тактичних, локальних питаннях специфіки викладання тієї або іншої навчальної дисципліни. Наявність різноманітних концепцій логіки й змісту історичного розвитку цивілізації стосовно дослідження трансформації освітньо-виховних структур та інститутів у процесі модернізації традиційних суспільств значно розширює та зміцнює методологічний арсенал, який, по мірі розвитку людства, буде надавати ширші можливості для глибокого та всебічного вивчення процесів трансформації освітньо-виховної системи.

Освіта в історії цивілізації завжди вважалася інструментом прилучення людини до певної культури, результатом подібної інтеграції визначалась (і продовжує визначатись) соціалізація людини, підготовленість її до адекватного буття в мінливих, з високим рівнем стохастичності та евентуальності, умовах сучасного світу. Освіта є важливим показником культури, вона не тільки відображає її суспільний рівень, але й розвиває її шляхом трансляції від покоління до покоління. Це стосується, підкреслює В. Кремень, «...будь-якої соціально оформленої спільноти людей, що творить реально-ідеальний простір своєї культури – головної умови людського типу їхнього життя. Водночас і форма спільноти представників різних поколінь, різних видів професійної діяльності тощо так само творить простір реально-ідеальної культури, у цьому разі – освітній простір» [4, с. 4].

Саме тому, на нашу думку, молодь, як суспільний авангард, має оволодівати такою системою знань, завдяки якій освічена людина буде здатна не тільки розуміти всю складність процесів і явищ оточуючого світу, пояснювати їх, відповідно наявним науковим даним (що характерно для освіти минулого й сьогодення), але й конструктивно впливати на нього, піклуючись про підтримку гармонії в природі, збереження й розвиток екосу (що повинно характеризувати освіту вже найближчого майбутнього). Відповідно до цього сучасну освіту слід розглядати як цілісну, перспективно орієнтовану систему пристосування особистості до цивілізаційних умов третього тисячоліття.

Висновки. Отже, система освіти в сучасному глобалізованому та інтернаціоналізованому світі має вибудовуватись за принципами, суттєво відмінними від тих, які превалювали на протязі минулого століття. Гуманізм, демократизм і плюралізм – ось, на нашу думку, принципи, які мають визначати подальший розвиток освітньої системи.

Внутрішні протиріччя, притаманні сучасній системі освіти, пов'язані саме з недостатнім рівнем реалізації вказаних принципів у модернізаційних процесах, що мають місце в освітньо-виховній сфері, як наслідок – відсутність або слабкість мобільності, варіативності й, водночас, – послідовності процесів, що характеризують трансформацію, корекцію або модифікацію потреб людини, суспільства й держави в галузі освіти й виховання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление [Текст] / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1991. – 271 с.
2. Козлов Б.И. О философских основаниях постиндустриальной модернизации общества [Текст] / И. Б. Козлов // Модернизация общества и экология. Ч. I. – М.: ИФ РАН, 2006. – 244 с.
3. Коптюг В. А. Конференция ООН по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, июнь 1992 года). Информационный обзор [Текст] / В. А. Коптюг. – Новосибирск: СО РАН, 1992. – 63 с.
4. Кремень В. Постулати філософсько-освітньої діяльності [Текст] / В. Кремень // Рідна школа. – 2013. – №1-2. – С. 3-7.
5. Маркович Д. Ж. Глобализация и экологическое образование [Текст] / Д. Ж. Маркович // Социологические исследования. – 2001. – №1. – С. 17-24.
6. Модернизация общества и экология. Ч. I. [Текст] / Общ. научн. ред. Лисеев И. К., отв. ред. Баксанский О. Е. – М.: ИФ РАН, 2006. – 244 с.
7. Моисеев Н. Еще раз о проблеме коэволюции [Текст] / Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1998. – № 8. – С. 26-32.
8. Моисеев Н. Быть или не быть человечеству [Текст] / Н. Моисеев. – М.: Ульяновский Дом печати, 1999. – 288 с.
9. Роззак Т. Голос Земли [Текст] / Т. Роззак. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 243 с.
10. Тюмасева З.И. Словарь-справочник современного общего образования: акмеологические, валеологические и экологические тайны [Текст] / З. И. Тюмасева, Е. Н. Богданов, Н. П. Щербак. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
11. Фейерабенд П. Против методологического принуждения [Текст] / П. Фейерабенд // Избранные труды по методологии науки. – М.: «Прогресс», 1986. – С. 125-467.
12. Hoffe O. Tragen die Wissenschaften eine Verantwortung für unsere Zivilisation? [Text] / O. Hoffe // Zukunftsethik und Industriegeellschaft (Hrsg. von Meyer Th., Grebing H.). – München, 1986. – S. 77.
13. Mesarovic M., Pestel E. Mankind at the Turning Point: The Second Report to the Club of Rome [Text] / M. Mesarovic, E. Pestel. – New-York: E. P. Dutton and Co. Inc., 1974.
14. Shell J. The Folly of Arms Control [Text] / J. Shell // Foreign Affairs. – 2000. – Vol. 79. – №5. – P. 115-125.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2016

REFERENCES:

1. Vernadskiy, V.I., 1991. Nauchnaya mysl kak planetnoe yavlenie [Scientific thought as a planetary phenomenon]. Nauka, Moscow (in Russian).
2. Kozlov, B.I., 2006. O filosofskikh osnovaniyakh postindustrialnoy modernizatsii obschestva [On philosophical basis of postindustrial modernization of society]. Modernizatsiya obschestva i ekologiya, IF RAN, part 1, Moscow (in Russian).
3. Koptyug, V.A., 1992. Konferentsiya OON po okruzhayushey srede i razvitiyu (Rio-de-Zhaneyro, iyun 1992 goda). Informatsionniy obzor [Environment and Development, the United Nations Conference (Rio de Janeiro, June 1992)]. SO RAN, Novosibirsk (in Russian).
4. Kremen', V., 2013. Postulaty filosofsk'ko-osvitn'oyi diyal'nosti [Postulates philosophical and educational activities]. Ridna shkola 1-2, 3-7. (in Ukrainian).
5. Markovich, D.Zh., 2001. Globalizatsiya i ekologicheskoe obrazovanie [Globalization and environmental education]. Sotsiologicheskie issledovaniya 1, 17-24. (in Russian).
6. Liseev, I.K., Baksanskiy, O.E., 2006. Modernizatsiya obschestva i ekologiya [The modernization of society and the environment]. IF RAN, part 1, Moscow (in Russian).
7. Moiseev, N., 1998. Esche raz o probleme koevolyutsii [Once again on the issue of co-evolution]. Voprosy filosofii 8, 26-32 (in Russian).
8. Moiseev, N., 1999. Byit ili ne byit chelovechestvu [To be or not be of humanity]. Ulyanovskiy Dom pechati, Moscow (in Russian).
9. Rozzak, T., 2001. Golos Zemli [The Voice of the Earth]. Progress-Traditsiya, Moscow (in Russian).
10. Tyumaseva, Z.I., Bogdanov, E. N., Scherbak, N.P., 2004. Slovar-spravochnik sovremennogo obschego obrazovaniya: akmeologicheskie, valeologicheskie i ekologicheskie tayni [Dictionary of modern general education: Akmeological, valeological and ecological mystery]. Piter, SPb. (in Russian).
11. Feyerabend, P., 1986. Protiv metodologicheskogo prinuzhdeniya [Against methodological compulsion]. Izbrannyye trudy po metodologii nauki, «Progress», 125-467, Moscow (in Russian).

Костючков Сергій Карпович – кандидат політичних наук, доцент
Херсонський державний університет
Адреса: 73000, м.Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27
E-mail: kosser.63@mail.ru

Kostyuchkov Sergei Karpovich – PhD in political science, associate professor
Kherson state university
Address: 27, 40 years October Str., Kherson, 73000, Ukraine
E-mail: kosser.63@mail.ru

УДК 316.346.32-053.6

Необхідність становлення антропокосмічної педагогіки у XXI столітті (філософсько-освітній, педагогічний і духовний аспекти)

Н.В. ПОЛІЩУК

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, Україна, E-mail: kosser.63@mail.ru

Авторське резюме

У статті наведено визначення предмета «антропокосмічна педагогіка» в сучасному філософсько-педагогічному дискурсі. Запропоновано авторське трактування підходів до експлікації основних термінів і понять антропокосмічної педагогіки і розкриття їх філософсько-освітньої, педагогічної та духовної сутності.

Доведено, що в зв'язку з необхідністю сприяти якісному переходу розумної матерії Землі із планетарного стану в стан космічної сили, необхідно забезпечити розселення і розмноження розумної матерії Землі в масштабах Сонячної системи з перспективою виходу на галактичні і метагалактичні простори. Але для цього необхідно реалізувати космічну освіту, а отже, потрібно сформувати концепцію високодуховно-моральної особистості майбутньої високорозвиненої космічно-екзопланетної цивілізації на основі антропокосмічної філософії освіти та педагогіки.

Подані змістовні складові нової антропокосмічної концепції і поняття антропокосмічної інформаційно-високотехнологічної технічної цивілізації в рамках професійного, феноменально-світоглядного, синергетичних підходів, а також їх синтезу. На основі компаративного аналізу подано основні характеристики нововведених термінів і понять антропокосмічної філософії освіти та педагогіки.

Ключові слова: антропокосмічна педагогіка, антропокосмічна освіта, антропокосмічне виховання, антропокосмічна духовність, космічний детермінізм, антропокосмічна інформаційно-високотехнологічна технічна цивілізація, антропокосмізм, космологічна концепція, антропокосмічна концепція, антропокосмічний світогляд, антропокосмічна філософія, космізація людського буття.

The need of formation anthropocosmos pedagogy in the twenty-first century (philosophical and educational, pedagogical and spiritual aspects)

N.V. POLISCHUK

Rovno state humanitarian university, Rovno, Ukraine, E-mail: kosser.63@mail.ru

Abstract

The article presents a definition of the subject of «anthropocosmic pedagogy» in contemporary philosophical and pedagogical discourse. The author's interpretation of the approaches to the explication of key terms and concepts anthropocosmos pedagogy and disclosure of their filosofico-educational, pedagogical and spiritual essence.

It is proved that due to the need to promote high-quality transition of the intelligent matter of the Earth from its planetary state into a cosmic force, it is necessary to ensure resettlement and reproduction of intelligent matter of the Earth on the scale of the Solar system with the prospect of reaching the galactic and metagalactic spaces. But for this you need to implement cosmic education, which means that we need to form a concept of highly spiritual and moral personality of the future highly advanced space-ekzoplanete civilization on the basis of anthropocosmos philosophy of education and pedagogy.

Content components of the new anthropocosmos concepts anthropocosmos information and high-tech civilization in the framework of professional, phenomenal-ideological, synergistic approaches, as well as their synthesis. On the basis of the comparative analysis presents the main characteristics of the newly introduced terms and concepts anthropocosmos philosophy of education and pedagogy.

Key words: anthropo-cosmic pedagogy, anthropocosmic education, anthropocene education, anthropocosmic spirituality, cosmic determinism, anthropocosmic information and high-tech civilization, anthropocosmism, cosmological concept, anthropocosmic conception, anthropocosmic worldview, anthropocosmic philosophy, comsats of human existence.

Постановка проблеми. Наша планета Земля – космічний об'єкт, тому розвиток усього сущого на ній зумовлений впливом процесів, які здійснюються в космосі. Цей незаперечний факт відображає космічний детермінізм – філософсько-космічна концепція, яка визначає об'єктивну закономірність і причинну зумовленість та залежність усіх явищ земної природи і людського суспільства від структури космосу і процесів, що в ньому відбуваються.

Актуальність теми дослідження зумов-

лена сучасними фундаментальними цивілізаційними змінами – глобальними соціо-космопланетарними, геокосмоекологічними, геокліматичними, науково-технічними, інформаційно-високотехнологічними (ІВТ), знаннево-освітніми, психолого-педагогічними, філософсько-історичними, духовно-моральними, які призводять до зміни суспільно-економічних формацій, еволюційних і революційних цивілізаційних трансформацій, що супроводжуються зникненням старих і появою нових

© Н.В. Поліщук, 2016

цивілізацій, конкретними цивілізаційними змінами станів розвитку соціумів, які реалізують їх ментальність, соціентальну психіку, духовність та інші характеристики цивілізації [5, с.55;17,19]; ці трансформації суспільства зумовлені сучасним інформаційно-високотехнологічним науково-технічним прогресом (ІВТ НТП), який переводить людство в новий соціокосмопланетарний стан, що здійснюється за умов глобальних системних криз людства і синтетичної революції в механізмах цивілізаційного розвитку, яка включає системну людську, інтелектуально-інноваційну, квалітативну, рефлексивно-методологічну, освітньо-педагогічну складові, які реалізують перехід людства у новий ІВТ антропокосмічний людиномірний стан, що охоплює космічно-планетарні, філософсько-освітні, духовно-моральні, психолого-педагогічні, соціально-економічні, історико-культурні, світоглядно-ідеологічні, науково-парадигмальні, еколого-демографічні, популяційно-генетичні, ІВТ, воєнно-політичні тенденції [6, с. 30;17,23].

Аналіз досліджень і публікацій. Отже, початок нового тисячоліття відкриває нову сторінку в розвитку людської цивілізації [3, с.5] – перехід людства в еру антропокосмічного ІВТ НТП [17]. За твердженням О. Вознюка [4, с.234]: «Людська цивілізація підкоряється універсальній парадигмі розвитку, що фіксує три стадії розвитку будь-якого феномена: тезу-антитезу-синтез. Перехід до третьої стадії розвитку сучасної цивілізації, свідками якої ми всі є, відбувається як процес духовно-морального занепаду, коли діяльність соціальних інституцій зазнає певного спотворення, коли вкрай нерівномірний розподіл багатства і влади призводить до критичних соціально-економічних та геоеколого-кліматичних проблем. Сьогоднішні молоді люди сильно відрізняються від своїх молодих попередників, духовно-моральні засади сучасної молоді докорінно змінилися в гіршу сторону. Нині починають підтверджуватися побоювання філософів і педагогів про те, що успіх технічних наук породив стан, коли до сутності людини почали відносити тільки те, що в принципі піддається математичному і технічному моделюванню».

Ці зміни в життєдіяльності людства можна кваліфікувати як глобальну кризу світової цивілізації [11], що відзначається епохальними цивілізаційними викликами і загрозами, з якими людство зіткнулося в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, і які мають колосальні загальнопланетарні наслідки та докорінно змінюють соціально-економічний, гуманітарно-політичний, духовно-морально-етичний, природно-екологічний і кліматичний механізми існування людства та, взагалі, цивілізаційний ландшафт нашої планети, що характеризується як ера ІВТ НТП суспільства, про що йдеться в книзі А. Тоффлера «Шок майбутнього» (1974

р.), у доповідях Римського Клубу: «Межі зростання» (1973), «Людство в зворотному пункті» (1977 р.), «Про новий міжнародний устрій» (1978 р.), у праці А. Печчеї «Майбутнє в наших руках» (1988 р.) та інших працях, зокрема, в монографії [4, с. 231]. В останній праці (с.232) відзначається, що «одним із позитивних наслідків системної цивілізаційної кризи є розумінням людиною своєї божественної природи, почуття відповідальності щодо подій, які відбуваються у космопланетарному середовищі. Негативні наслідки цивілізаційної кризи людства полягають в тому, що воно входить у критичну фазу своєї еволюції та занепокоєне тривожним передчуттям глобальної катастрофи чи «екологічного колапсу», який на тлі різкої та докорінної зміни планетарного клімату сприймається релігійною свідомістю як «кінець світу». Зокрема, ця світова цивілізаційна криза зумовила кризу духовної діяльності людського суспільства (особливо молоді) завдячуючи ІВТ НТП, освоєнню космосу і розгортанню глобалізації та існуванню інших планетарних і космічних явищ, які відбуваються на сучасному етапі розвитку інформаційно-високотехнологічної цивілізації (ІВТЦ) і стосується життєво важливих інтересів та існування всього людства і кожної людини та її духовності. Без виховання високої духовності в молоді людству не уникнути катастрофи. М. Моїсеев особливу увагу акцентує на вирішальній ролі духовного світу в формуванні і життєдіяльності будь-якої цивілізації [14, с.42] і виховання в ній космічно-екзопланетних (КЕП) особистостей [16].

Становлення науково-філософського світогляду творчо-духовної КЕП особистості в епоху сучасного ІВТ НТП являє собою надзвичайно важливий напрямок філософських досліджень, що має свої корені у філософській традиції та відбиває факт зростаючого впливу ІВТ НТП на всі сфери людського життя, в тому числі і в духовно-моральній сфері, і водночас змушує дещо по-іншому підходити й до розгляду деяких традиційних філософських проблем, зокрема філософії освіти. «Взаємодія філософії освіти і педагогіки – це взаємодія тріади: філософії – філософії освіти – педагогіки. Філософія має можливість через філософію освіти розглянути смисл і загальні закономірності становлення і розвитку системи освіти, проаналізувати функції цієї системи в суспільстві. В свою чергу, педагогіка через філософію освіти в світлі нової космологічної концепції в змозі залучити сучасні концепції Світобудови, які розкривають місце і значення людини в масштабах Землі і космосу» [4, с.12]. В. Дільтей з цього приводу стверджує: «Розквіт і мета справжньої філософії є педагогіка в широкому розумінні – в якості вчення про формування людини». За словами відомого німецького філософа К. Ясперса, «університет збідніє, якщо живе духовно-моральне підґрунтя припинить своє існування,

якщо запанує філологія без філософії, технічна практика без філософської теорії, факти без ідей, наукове дисциплінування, а не духовність».

Саме з цієї причини особлива увага у духовному формуванні українського суспільства повинна приділятися постійній модернізації системи освіти у напрямку формування в молоді високодуховного бачення свого майбутнього не тільки на Землі, але й у космосі, оскільки відбувається інтенсивне освоєння людством космосу, а в недалекому майбутньому переселення на його екзопланети.

Отже, на межі тисячоліть все драматично співпало, сконцентрувалося в духовності людини – в цій ледве помітній у масштабах Всесвіту антропокосмічній точці [21,22]. Кожна людина – носій духовної космічної енергії. Тобто кожна людина містить у собі весь Всесвіт, і як кожна частинка несе в собі всю його цілісність. Енергія космічного духу не має початку і кінця, і тому вдосконалення людини безмежне. Вплив космосу, в тому числі і Сонця, та процесів, що відбуваються в ньому і в навколосонячному просторі, який охоплює й Землю, а також космічних процесів у далекому космосі на розвиток життя й цивілізації на нашій планеті – це достовірно встановлений факт.

В зв'язку з необхідністю сприяти якісному переходу розумної матерії Землі із планетарного стану в стан космічної сили, необхідно забезпечити розселення і розмноження розумної матерії Землі в масштабах Сонячної системи з перспективою виходу на галактичні і метагалактичні простори. Але для цього необхідно реалізувати космічну освіту, а отже, створити космічну педагогіку [3,12,22]. Про образ людини майбутнього як планетарно-космічної особистості писали і пишуть як окремі представники антропокосмізму, видатні діячі науки і філософії, так і члени Міжнародного філософсько-космологічного товариства (МФКТ): Д. Андреев, О. Базалук, Т. Бевз, І. Бірич, К. Вентцель, В. Вернадський, В. Бех, О. Горський, Л. Джахая, С. Клепко, А. Макаренко, Т. Матусевич, М. Монтессорі, В. Муравйов, О. Панченко, С. Пеунова, А. Печчен, О. Реріх, М. Реріх, М. Сетницький, В. Соловйов, О. Сухов-Кобилін, А. Урсул, Т. Урсул, М. Федоров, К. Ціолковський, О. Чижевський, П. Флоренський, П. де Шарден, Н. Юхименко та інші. К. Ціолковський наголошував, що людина живе життям космосу більше, ніж життям земним. Антропокосмізм – це комплекс ідей про якнайтісніший зв'язок життя людства з освоєнням космосу, який має свій початок в античності. Нині це філософський і науковий світогляд, згідно з яким людина, її думки і діяльність ставляться в центр Всесвітньої еволюції [24]. В педагогіці і філософії освіти антропокосмізм актуалізується в теорії ненасильницького виховання і формування глобального

мислення, спрямованого на мирне розв'язання загальнолюдських проблем і розуміння себе як активної частинки Світобудови.

У зв'язку з соціальними катаклізмами, пов'язаними з перенаселенням планети (демографічна криза), антропологічною кризою (кризою поглядів на походження, еволюцію і життєдіяльність людства та утворення й співіснування людських рас), глобальним потеплінням клімату, браком енерго- і промислових ресурсів, продуктів харчування і питної води, життєвого простору, зокрема, родючих ґрунтів, тяжкою екологією і варварським нищенням природи, зіпсуванням клімату, загрозою знищення людства і самої планети Земля у всесвітній ядерній війні та іншими кризовими явищами, для людства в недалекому майбутньому (прогнозовано з середини ХХІ ст.) виникне нагальна необхідність переселення на штучні космічні утворення або екзопланети космосу [21,22]. До цього спонукають і космічні катаклізми – неминуча загибель планети Земля і всього живого на ній в ході еволюції Сонячної системи, бо існування нашої планети і життя на ній можливе тільки за нинішньої конфігурації в розміщенні і формі планет і, в тому числі, Місяця та Сонця, а також зірок та галактик відносно Сонячної системи, яке змінюється в ході розвитку Всесвіту. Як відзначено в праці [4,с.232]: «Вивчаючи різні цикли людства, можна констатувати, що багато циклів збігаються у 2015 році. Це час нового циклу розширення Сонячної системи, а, можливо, й галактик, коли Юпітер почне перетворюватися на зірку, а Земля набуде стану Юпітера, оскільки зоряні системи як пульсаційні сутності завжди проходять у своєму розвитку критичні періоди. Дослідження засвідчують, що трансмутаційний розвиток речовини планети Земля супроводжується прискоренням тектонічних процесів, ростом їх інтенсивності, появою вибухових процесів. Деякі геологи вважають, що планета Земля знаходиться на останньому етапі планетарно-геологічної еволюції, коли вичерпуються точкові групи симетрії у мінеральному світі. Відомо, що період прецесії земної осі, за час якого вона звершує повний оберт, складає 26 тисяч років, що є астрономічною «добою» планети Земля. Відомо і те, що на порозі другого тисячоліття нашої ери чергова астрономічна «доба» земної історії виявляє перехідний момент. Не виключено, що в цю пору на Землі буде відбуватися дещо незвичайне, про що Біблія стверджує як «кінець світу». Разом з тим, математична модель зростання населення на Землі, з якої випливає поява так званого «часу загострення», демонструє, що чисельність населення Землі прямує до нескінченності у міру наближення до 2025 року.

Останнє визначається як момент «загострення» розвитку людської цивілізації [10,24], що здатний викликати найнесподіва-

ніші події, зокрема втрату людства». Як пише М. Палтишев [15], за даними Об'єднаного інституту геології, геофізики і мінералогії (2001 р.) природа знаходиться у незвичайному стані – у стані переходу у нову якість клімату і біосфери. У результаті бурхливої техногенної діяльності, руйнування озонового шару в тропосфері, неодмінно настане наслідок – знищення всього живого на Землі за рахунок дії інтенсивно наростаючої короткохвильової частини видимого світла і ультрафіолетового випромінювання Сонця.

Згідно з сучасною теорією еволюції Світобудови (сучасна модель «Еволюціонуючої матерії») [1, с.72] все тече, все змінюється у нашому Всесвіті, бо це лише елемент складної еволюціонуючої структури Світобудови – сукупності існуючих станів матерії та інших всесвітів, які, можливо, структурно й функціонально відрізняються від нашого Всесвіту, але взаємодіють з ним. Зміна інтенсивності й якості випромінювання Сонця в ході його еволюції також приведе до катастрофи фауни і флори на Землі. Вірогідність зазначених явищ стовідсоткова. Дещо менша вірогідність загибелі цивілізації і самої Землі існує при зіткненні Землі з великими кометами, астероїдами, метеоритами та іншими гігантськими космічними об'єктами. «Одним із можливих об'єктів для такої місії — астероїд Апофіс, що пройде небезпечно близько від Землі 2029 року. Апофіс має в перерізі близько 1000 футів — як великий футбольний стадіон; він наблизиться до Землі настільки, що, фактично, пролетить попід деякими нашими штучними супутниками. Залежно від того, як зміниться орбіта цього астероїда внаслідок взаємодії з Землею, він може повернутися 2036 року, і є певна ймовірність, що тоді він зіткнеться з Землею. Якби таке сталося, цей удар мав би силу 100 000 хіросімських бомб — достатньо, щоб знищити Землю» [13, с. 291].

Гарантоване також її поглинання чорною дірою або розривання на шматки нейтронною зіркою, в які також може перетворитися Сонце під час подальшої еволюції його і Всесвіту. Нагадаємо також, що на неминучий Армагеддон людства і всього живого на Землі, як і її самої, вказує і Біблія. Пройшло майже 2000 років від того часу і жодної помилки в пророцтвах Біблії не було виявлено, в той час як наукові теорії (наприклад, фізичні картини світу) весь час змінювались [9]. Про це ж застерігав у своїй пророцтвах і Нострадамус, який передбачав кінець світу в 3797 році, але вчені обґрунтовано прогнозують його вже в першій половині ХХІ ст. [7,8, с.14].

Отже, внаслідок можливих космічних катаклізмів часовий проміжок існування Землі коливається практично від кількох десятків років і до декількох мільярдів років. Але такі трагічні руйнівні земні й космічні обставини не повинні формувати почуття приреченості, бо

вічність космосу і можливість переселення людей на його екзопланети надає людству надію на вічне існування, якщо його свідомість і духовність стануть антропокосмічними.

Однією з найважливіших філософських і педагогічних проблем сучасності є філософсько-освітнє розуміння ІВТ НТП, оскільки проблеми, які він створив, стосуються життєво важливих інтересів людства і кожного індивіда, виживання людства та існування нашої планети взагалі. Системно ця проблема ніким не досліджувалася. Людство, принаймні його антропокосмічно свідомою частина, невідворотно, в недалекому майбутньому, має переселитися в космос. Тому потрібно сформулювати концепцію високодуховно-моральної особистості майбутньої високорозвиненої КЕП цивілізації на основі антропокосмічної педагогіки. Вперше ідею про необхідність розробки космічної педагогіки обґрунтував відомий російський педагог К. Вентцель. Основні положення космічної педагогіки К. Вентцеля вивчалися, аналізувалися і розвивалися: М. Богуславським, Б. Ємельяновим, Н. Кеберле, Г. Корнетовим, Ю. Лопуховою, Т. Петруніною, Г. Репіною, Н. Самойличенко, М. Стекловим, К. Сумнітельним, Т. Толмачовою, І. Федуловою, Є. Чмирьовою, І. Пушкіною та ін. Свій вклад у розвиток космічної педагогіки здійснили українські дослідники: Л. Алексеєва, О. Базалук, Р. Додонова, Т. Матусевич, Д. Мурза, Ф. Лазарєв, В. Таланов та ін.

О. Базалуком розглядається проблема виховання планетарно-космічної особистості [2,3], як найважливіший аспект філософії освіти. Уникнути краху людської цивілізації можна лише за допомогою філософії освіти в світлі нових космологічної [3] і антропокосмічної концепцій та антропокосмічних: педагогіки, освіти, виховання, світогляду, духовності та антропокосмічної філософії, які є головними чинниками високодуховної цілісності особистості і її саморозгортання як на Землі, так і у Всесвіті, як за нашої дійсності, так і в майбутньому. Проблема формування образу КЕП особистості належить до найбільш актуальних і недостатньо розроблених проблем сучасної гуманітарної і майбутньої філософсько-антропокосмічної освіти. Зокрема, гуманітарна освіта оберігає людину від технократичного снобізму і примітивного прагматизму, підвищує творчий потенціал і життєстійкість особистості [3, с.19].

Проблема формування образу високодуховної КЕП особистості є головною і в сучасній філософії освіти [20], бо з освітою пов'язане нині все життя як окремої людини, так і людства в цілому (концепція неперервної і випереджаючої освіти). Проблема цілісної духовно-моральної особистості не була розв'язана попередніми поколіннями вчених і філософів. Більше того, теоретики Римського клубу вважають, що глобальні системні кризи людства є логічним

наслідком духовної кризи людини і зумовлені проблемами та протиріччями минулою науково-технічною революцією (НТР) і сучасним ІВТ НТП. Усунення духовно-моральної кризи людини сприятиме усуненню згаданих криз у глобальному масштабі. Якщо раніше в гуманістичній екзистенціальній філософії людина розглядалася як біосоціальна, роздроблена істота, то нині необхідно звернутися до розуміння людини як «духовно-душевної монади». Це може забезпечити філософія освіти в світлі нової космологічної [3] і запропонованої нижче антропокосмічної концепції та антропокосмічної освіти, виховання й педагогіка.

Виклад основного матеріалу. Наведене вище дозволяє стверджувати, що нині народжується антропокосмічна інформаційно-високотехнологічна технічна цивілізація (АК ІВТТЦ) – це сучасна і майбутня земна цивілізація з її матеріальними і культурними, зокрема науково-філософськими, високотехнологічно-технічними, інформаційно-інноваційно-знанцевими зверненнями, яка здійснила віковичну мрію людства – вийшла в ближній космос та детально досліджує далекий космос, щоб у недалекому майбутньому антропокосмічно налаштовані особистості — лідери освоєння космосу могли переселитися на планети Сонячної системи, які найбільш придатні для життя, зокрема на Місяць чи Марс, або штучні космічні утворення, а згодом на екзопланети нашої Галактики та Всесвіту взагалі; здійснила науково-технічну революцію (НТР) і здійснює ІВТ НТП, що зумовлює, окрім появи величезних матеріальних благ та ІВТ, науково-технічних і культурно-мистецьких досягнень, глобальні цивілізаційні зміни та разом з тим породжує системні глобальні кризи світового масштабу, зокрема, духовну й інші кризи, які загрожують існуванню людства, як одному з представників (можливо єдиному) розумної матерії у Всесвіті й планеті Земля, а тому в недалекому майбутньому (прогнозовано з середини (XXI ст.) антропокосмічно вихована молодь, з метою збереження генофонду людства і створення практично вічної КЕП цивілізації, розпочне колонізацію ближнього, а потім і далекого космосу — екзопланет Всесвіту.

Нині інтенсивно розробляються основи філософії освіти в світлі нової космологічної концепції О. Базалука (науково-філософське уявлення про місце людини в космосі, про етапи зародження, становлення і розвитку людини в масштабах космосу й Землі, про сутність людського життя на Землі і в космосі, про його наслідкові зв'язки з космосом і розумною матерією Всесвіту, про різницю і спільність між життям земним і космічним та виховання планетарно-космічного типу особистості тощо [3, с.6,7]).

В зв'язку з антрокосмізмом людства, який має початок ще в античності, з інтенсивним

освоєнням ближнього космосу та вже з достатньо частими, вже в наш час, виходами в далекий космос, з бурхливою космізацією людського буття і широким використанням космічної техніки і технологій в наукових дослідженнях та виробництві, нарешті, внаслідок космічного детермінізму у філософію освіти необхідно ввести поняття антропокосмічна концепція – це система поглядів у філософії освіти і антропокосмічній педагогіці про входження в структуру та еволюцію Всесвіту людини, як частини його розумної і творчої матерії в межах антропокосмосфери, минуле і теперішнє якої входить коренями в структуру Світобудови, а її майбутнє, як і людства в цілому, зв'язано з освоєнням спочатку ближнього космосу, а потім і екзопланет Всесвіту, про формування в кожній молодій людини планетарно-антропокосмічного світогляду, антропокосмічної духовності, фізичної досконалості, діяльність якої направлена на благо розвитку людства як у масштабах Землі, так і в масштабах космосу, яка об'єднує стратегічне і тактичне бачення перспектив розвитку людського суспільства на Землі і в космічній структурі Світобудови, про формування КЕП особистості і створення на екзопланетах космосу антропокосмічної цивілізації, через процеси антропокосмічної освіти і виховання, використовуючи найбільш значимі досягнення в галузі космічних: науки, філософії, педагогіки, духовності, техніки і технологій, акцентуючи увагу на глобальній меті людини – освоєння безконечного космічного простору, чим буде забезпечене вічне існування людства [21, 22].

Нині розвиваються основи космічних освіти і педагогіки (О. Базалук, Т. Матусевич І. Біріч, О. Блага та ін.). Згідно з нашою інтерпретацією:

- антропокосмічна освіта – система випереджаючого педагогічного впливу на учнів і студентів з метою надання їм знань про будову й еволюцію Всесвіту, про місце людини і людства в ньому, про процеси і результати дослідження й освоєння космосу, формування в них антропокосмічних свідомості, духовності й світогляду, які базуються на усвідомленні людиною своєї єдності з космосом і матеріальними об'єктами Всесвіту та їх системами й еволюцією світобудови, підготовки їх як майбутніх спеціалістів космічної галузі, астрономії, космогонії і космології, формування КЕП особистостей, які будуть здатні переселитися і жити на інших екзопланетах космосу, а також утворити в майбутньому високоосвічену й високодуховну КЕП цивілізацію, яка буде спілкуватися з іншими високодуховними космічними цивілізаціями й допомагати землянам;

- антропокосмічна педагогіка – наука, яка базується на антропокосмізмі й охоплює питання антропокосмічного виховання, антропокосмічної освіти й навчання підрастаючого

покоління в душі антропокосмізму, антропокосмічної свідомості, антропокосмічного світогляду, антропокосмічної духовності й визначає методологію й методи формування КЕП особистостей – лідерів колонізації космосу у період загострення демографічної, антропологічної, екологічної, кліматичної, термоядерної, ресурсно-продовольчої, духовно-моральної, освітньої, ментальної й інших глобальних криз сучасності, які можуть привести до апокаліпсису і визначає першочергові умови виживання людства на Землі і в космосі, які вимагають свого невідкладного рішення уже в наш час;

- антропокосмічне виховання – це теорія і практика антропокосмічної педагогіки, яке подає методи, прийоми і засоби формування усвідомлення природної єдності життя особистості з життям всього безмежного космосу. В цьому зв'язку, важливим завданням антропокосмічного виховання є донесення до свідомості вихованця єдності свого особистого життя з життям у майбутній людській КЕП цивілізації;

- КЕП особистість розглядається як лідер колонізації штучно створених і природних об'єктів космосу, зокрема екзопланет, особистість з антропокосмічними свідомістю, високою духовністю й світоглядом, яка невід'ємна від Природи та активно й безпосередньо братиме участь в житті і діяльності КЕП цивілізації, а також у спілкуванні з можливими космічними цивілізаціями і надавати землянам допомогу, наприклад енергетичну й інформаційну. У такої людини зникають в результаті антропокосмічного виховання будь-які приводи і мотиви для здійснення зла, вона здатна буде творити тільки добро як на Землі, так і в космосі – це людина високої антропокосмічної (божественної) духовності;

- антропокосмічна духовність – категорія людського буття, що виражає здатність до виходу людини за межі вузькоземного, соціально інтегрованого існування у сферу єдиної «духовної батьківщини» – високорозвиненої і високодуховної КЕП цивілізації й майбутнього практично вічного існування такої цивілізації; це почуття й усвідомлення невідворотної реальності майбутнього переселення людей на інші планети космосу, яка має безпосередньо чи опосередковано спрямовувати життєдіяльність людини у напрямку єдності об'єктивного і суб'єктивного стосовно антропокосмізму людського життя. Вона включає традиційну духовність як складову, початкову стадію формування нової, більш всеохоплюючої духовності, що включає, окрім земної духовності, й високу та надвисоку духовність КЕП і КІП цивілізацій всього Всесвіту. Формується через антропокосмічну освіту й виховання, космізацію людського буття, антропокосмічну свідомість і світогляд, освоєння духовної культури космічних цивілізацій, виховання космічно-екзопланетної (божественної) особистості;

- антропокосмічний світогляд – система філософсько-антропологічних і антропокосмічно-педагогічних поглядів на космос, як майбутню антропокосмосферу, покликаних формувати антропокосмізм у людей, сукупність знань про планетарну і космічну еволюцію, про структуру світобудови, про місце розумної матерії та інших видів матерії в масштабах космосу й осмислення своєї ролі і значення в космічному еволюційному процесі, в ході якого сприяти якісному переходу розумної матерії Землі із планетарного стану в стан інопланетної космічної сили шляхом розселення людства в масштабах Сонячної системи із перспективою виходу на галактичні та метagalacticні системи;

- антропокосмічна філософія освіти – це предмет філософії, який базується на антропокосмізмі й охоплює питання всезагального зв'язку людини, людства і Всесвіту, на уявленні, що людина – це закономірне явище не тільки в масштабах Землі, як космічного об'єкта, але й всього нескінченного космосу; формує підростаючі покоління в душі антропокосмізму, космізації людського буття, антропокосмічні: свідомість, світогляд й духовність та визначає методологію формування КЕП особистостей (образи людей майбутнього, лідерів заселення космосу у період загострення глобальних криз сучасності, які можуть привести людство до апокаліпсису, створення ними антропокосмічної цивілізації на основі досягнень ІВТ НТП та космонавтики); пропонує способи зв'язку й спілкування з більш високорозвиненими і високодуховними космічними цивілізаціями з метою запозичення у них більш фундаментальних знань і досвіду; визначає першочергові умови виживання людства на Землі і в космосі, які вимагають свого невідкладного рішення уже в наш час на основі антропокосмічних виховання, освіти й навчання з використанням антропокосмічної педагогіки;

- КЕП цивілізація – це людська спільнота КЕП особистостей на екзопланетах космосу – майбутні космічні поселення спільноти землян, які утворять антропокосмосферу – зону в космосі, в якій житимуть і освоюватимуть енергетичні й матеріальні ресурси об'єктів Всесвіту космічні спільноти КЕП (божественних) особистостей, які будуть являти собою гармонію найвищих якостей розуму, духовного багатства, моральності, високорозвиненого інтелекту, божественності при гармонійному сполученні з емоційним і фізично досконалим тілом, спрямовані на реалізацію творчих потенціалів у масштабах Землі та космосу, які здатні жити в космосі в умовах високорозвиненої і високодуховної КЕП цивілізації, бути мудрими, любити Бога, спілкуватися і переїмати знання та досвід інших космічно-інопланетних високодуховних цивілізацій, творити на благо людства як на Землі, так і в космосі;

- антропокосмічна цивілізація – складова

частина антропокосмосфери, що охоплює частину людства, сукупність КЕП особистостей, яка переселилася в космос і живе та діє в ньому, забезпечуючи високий рівень суспільного розвитку матеріальної і духовної культури, досягнутий нею за рахунок освоєння об'єктів Всесвіту і взаємодії з високодуховною (боже-ственною) космічною надцивілізацією, як з союзом з космічних цивілізацій, яка можливо існує і являє собою надсуспільно-економічну формацію.

На основі наведених термінологічних визначень, які мають стати основоположними в антропокосмічній педагогіці, має всемірно розвиватися космізація людського буття – вихід людства за межі вузько земного, соціально інтегрованого існування, у сферу єдиної «духовної батьківщини» – КЕП цивілізації, в результаті чого здійснюється космоенергоінформатизація, космотехнізація і космотехнологізація суспільства як глобальні цивілізаційні процеси, які вже сьогодні справляють суттєвий вплив практично на всі сфери життєдіяльності людини і суспільства, зокрема, освіти, а в подальшому будуть визначати і все духовно-моральне обличчя глобального інформаційно-високотехнологічного суспільства (ІВТС) – нової цивілізації XXI і наступних століть. ІВТС – тип суспільного (постіндустріального) ладу, в якому домінуючими тенденціями є виробництво та поширення інформації, комп'ютеризація суспільного простору, формування соціуму знань та повсюдно використовуються високі технології.

Разом з космізацією людського життя [18], інтенсивні: енергоінформатизацію, технізацію та технологізацію суспільства, що відбуваються завдяки ІВТ НТП варто розглядати як глобальні цивілізаційні процеси, які вже сьогодні справляють суттєвий вплив практично на всі сфери життєдіяльності людини і суспільства, зокрема освіти й виховання, а в подальшому будуть визначати і все духовно-моральне обличчя глобального ІВТС. На жаль, ці ІВТ зміни, а особливо війни [9], які базуються на НТП, часто приводять до суттєвого, часом катастрофічного погіршення духовно-морального стану, перш за все молоді, і в результаті з усією жахливою загрозливістю проявляється в майбутньому ІВТС XXI і наступних століть

втратою духовних і моральних норм, що значно загальмує суспільний прогрес, а то й приведе до апокаліпсису. Ректор Московського гуманітарного університету І. Ільїнський сучасну цивілізацію визначає як колиску специфічної «культури смерті», яка веде людство до самознищення, зумовленого не стільки боротьбою за території та ринки, скільки прірвою між прогресом культури матеріальної та культури духовної. Цей стан він назвав «глобальним абсурдом» за межею сенсу життя. Його можна уникнути за допомогою колонізації землянами космосу, створення людської КЕП цивілізації. Реалізацію цього надважливого ноосферно-космічного завдання земляни зможуть здійснювати через антропокосмічну освіту, антропокосмічне виховання, формуючи антропокосмічну духовність та антропокосмічні свідомість і світогляд молоді, використовуючи методологію й методи антропокосмічної філософії освіти і антропокосмічної педагогіки.

Висновки. Обґрунтована невідворотність переселення принаймні частини людства на екзопланети космосу та створення космічно-екзопланетної цивілізації, що спонукає до створення антропокосмічних філософії освіти, педагогіки та відповідних їм освіти, виховання і духовності молоді, які мають набувати все більшу актуальність у сучасному філософсько-педагогічному дискурсі, значну методологічну диверсифікованість, яка обумовлює необхідність становлення антропокосмічної духовності молодих особистостей в XXI столітті, — лідерів освоєння штучних космічних житлових утворень, планет Сонячної системи та екзопланет космосу, використовуючи науково-філософсько-педагогічні дослідження і відповідні їм рефлексії. В статті використовується друга складова частина складних слів «антропо», що має значення «людина» з тією метою, щоб відтінити той факт, що мова йде не про антропокосмічні філософію освіти, педагогіку та їх поняття і терміни для космітів чи інопланетян, а саме для землян, які мають освоїти екзопланети космосу та створити практично вічну космічно-екзопланетну цивілізацію, щоб врятувати генофонд земного людства, оскільки вже нині ціла низка глобально-цивілізаційних і геокосмічних катастроф загрожує існуванню людства і самої планети Земля.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Базалук О.А. Космические путешествия – путешествующая психика: курс лекций / О.А. Базалук. – К.: КНТ, 2012. – 424 с.
2. Базалук О. А. Философия образования. Формирование планетарно-космического типа личности / О. А. Базалук // Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / Под. ред. О. А. Базалука. – К.: Кондор, 2011. – Т. 1. – С. 61–93.
3. Базалук О.А. Философия образования в свете новой космологической концепции: учебник / О.А. Базалук. – К.: Кондор, 2010. – 458 с.
4. Вознюк О.В. Нова парадигма моделювання та розвитку історико-педагогічного процесу: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 550 с.
5. Вознюк О.В. Розвиток особистості педагога в умовах цивілізаційних змін: теорія і практика: монографія / О. В. Вознюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2013. – 604 с.
6. Вознюк О. В. Теоретико-методологічні засади розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін: автореф. дис. ... док. педагог. наук: секц. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. В. Вознюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2014. – 43 с.
7. Дотто Л. Планета Земля в опасности / Л. Дотто; пер. с англ. – М.: Мир, 1988. – 208 с.
8. Дробноход М. І. Сучасні тенденції еволюційного розвитку людства та Україна / М. І. Дробноход // Освіта і управління. – 2009. – Т. 12, № 3–4. – С. 7–23.
9. Канигін Ю. М. Біблія і наука: в минулому, сьогодні та майбутньому / Ю. М. Канигін, В. І. Кушерець. – К.: Арії, 2010. – 336 с.
10. Капица С.П. Синергетика и прогнозы будущего / С.П. Капица, С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецкий. – М.: Наука, 1997. – 285 с.
11. Лейбин В. М. Зарубежная глобалистика: проблемы и противоречия / В. М. Лейбин. – М.: Знание, 1988. – 64 с.
12. Матусевич Т. В. Космическое образование: современный философско-педагогический дискурс / Т. В. Матусевич // Философия и космология / Philosophy - Cosmology 2013. – Киев, 2014. – С. 183–188.
13. Мічіо Кайку. Фізика майбутнього / Переклала з англ. Анжела Камянець. Львів: Літопис, 2013. – 432 с.
14. Моисеев Н. Н. Судьба цивилизаций. Путь разума / Н. Н. Моисеев. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 224 с.
15. Палтишев М.М. Педагогическое мастерство и пути его достижения / М.М. Палтишев. – К., 2000. – 116 с. – С. 106-109.
16. Полищук Н.В. Воспитание духовного космически-ориентированного человека будущего (философско-образовательный аспект) / Н.В. Полищук // Философия образования. – 2014. – № 6/57. – С. 11-20.
17. Поліщук Н.В. Інформаційно-високотехнологічний науково-технічний прогрес у контексті формування духовності молоді: монографія / Н.В. Поліщук. – Рівне: О. Зень, 2014. – 480 с.
18. Полищук Н. В. Космизация человеческой деятельности и воспитание духовных личностей космически-инопланетного будущего в третьем тысячелетии / Н. В. Полищук // Future human image. – Kiev, 2014. – № 1(4). – С. 96–101.
19. Поліщук Н.В. Сучасний науково-технічний прогрес у контексті формування духовності молоді / Н. В. Поліщук // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 90 (11). – С. 234-237.
20. Полищук Н. В. Философия образования – фундатор духовности молодого поколения в эпоху научно-технического прогресса [Текст] / Н. В. Полищук // Философия образования. – Новосибирск, 2013. – № 2(47). – С. 166–172.
21. Поліщук Н. В. Філософсько-освітні перспективи пізнання Всесвіту та виховання духовних людей космічно-інопланетного майбутнього / Н. В. Поліщук // Философия и космология/Philosophy - Cosmology 2013. – Киев, 2014. – С. 190–200.
22. Поліщук Н.В. Філософсько-освітня концепція антропокосмізму та духовні перспективи існування людської цивілізації в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу / Н.В. Поліщук // «Грані». Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2014. – Вип. 12(116) грудень. – С. 6–11.
23. Проэктор Д. М. Мировые войны и судьбы человечества // Д. М. Проэктор. – М.: Мысль, 1986. – 318 с.
24. Сагатовский В.Н. Философия антропокосмизма в кратком изложении. Курс лекций / В.Н. Сагатовский. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2004. – 232 с.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2016

REFERENCES:

1. Bazaluk, O.A., 2012. Kosmicheskie puteshestviya – puteshestvuyuschaya psihika: kurs lektsiy [Space Travel - Travel psyche: a course of lectures]. KNT, Kiev (in Russian).
2. Bazaluk, O.A., 2011. Filosofiya obrazovaniya. Formirovaniye planetarno-kosmicheskogo tipa lichnosti [Education Philosophy. Formation of planetary and space personality type]. Obraz cheloveka buduschego: Kogo i Kak vospityivat v podrastayuschih pokoleniyah: kollektivnaya monografiya. Kondor, Vol. 1, 61–93, Kiev (in Russian).
3. Bazaluk, O.A., 2010. Filosofiya obrazovaniya v svete novoy kosmologicheskoy kontseptsii: uchebnik [Philosophy of Education in the light of the new cosmological concept: a textbook]. Kondor, Kiev (in Russian).
4. Voznyuk, O.V., 2014. Nova paradyhma modelyuvannya ta rozvytku istoryko-pedahohichnoho protsesu: Monohrafiya [The new paradigm of design and development of historical and pedagogical process: Monograph].

Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, Zhytomyr (in Ukrainian).

5. Voznyuk, O.V., 2013. Rozvytok osobystosti pedahoha v umovakh tsyvilizatsiynykh zmin: teoriya i praktyka: monohrafiya [The development of personality of the teacher in terms of civilizational change: Theory and Practice: Monograph]. Vyd-vo ZhDU imeni I. Franka, Zhytomyr (in Ukrainian).

6. Voznyuk, O.V., 2014. Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku osobystosti pedahoha v umovakh tsyvilizatsiynykh zmin: avtoref. dys. ... dok. pedahoh. nauk: sets. 13.00.01 «Zahal'na pedahohika ta istoriya pedahohiky» [Theoretical and methodological principles of personal development teacher in terms of civilizational change: Author. Dis. ... Doc. teacher. Sciences sets. 13.00.01 «General pedagogy and history of pedagogy»]. Vyd-vo ZhDU imeni. I. Franka, Zhytomyr (in Ukrainian).

7. Dotto, L., 1988. Planeta Zemlya v opasnosti [Earth is in danger]. Mir, Moscow (in Russian).

8. Drobnohod, M.I., 2009. Suchasni tendentsiyi evolyutsiynoho rozvytku lyudstva ta Ukrayina [Current trends of evolution of humanity and Ukraine]. Osvita i upravlinnya 3–4, Vol. 12, 7–23 (in Ukrainian).

9. Kanyhin, Yu.M., Kusherets', V.I., 2010. Bibliya i nauka: v mynulomu, s'ohodenni ta maybutn'omu [The Bible and Science: past, present and futur]. Ariy, Kiev (in Ukrainian).

10. Kapitsa, S.P., Kurdyumov, S.P., Malinetskiy, G.G., 1997. Sinergetika i prognozi buduschego [Synergetics and forecasts of the future]. Nauka, Moscow (in Russian).

11. Leybin, V.M., 1988. Zarubezhnaya globalistika: problemy i protivorechiya [International Global Studies: problems and contradictions]. Znanie, Moscow (in Russian).

12. Matusevich, T.V., 2014. Kosmicheskoe obrazovanie: sovremennyiy filosofsko-pedagogicheskiy diskurs [Space education: modern philosophical and pedagogical discourse]. Filosofiya i kosmologiya / Philosophy Cosmology 2013, 183–188, Kyev (in Russian).

13. Michio Kayku. Fyzyka maybutn'oho [Michio Kayku. Physics of the Future]. 2013. Litopys, L'viv (in Ukrainian).

14. Moiseev, N.N., 2000. Sudba tsyvilizatsiy. Put razuma [The fate of civilizations. The path of reason]. Yazyiki russkoy kulturyi, Moscow (in Russian).

15. Paltishev, M.M., 2000. Pedagogicheskoe masterstvo i puti ego dostizheniya [Pedagogical skills and ways of achieving it]. Kiev. 106-109 (in Russian).

16. Polischuk, N.V., 2014. Vospitanie duhovnogo kosmicheskii-orientirovannogo cheloveka buduschego (filosofsko-obrazovatelnyiy aspekt) [Raising spiritual space-oriented future human (philosophical and educational aspect)]. Filosofiya obrazovaniya 6/57, 11-20 (in Russian).

17. Polishchuk, N.V., 2014. Informatsiyno-vysokotekhnolohichnyy naukovy-tekhnichnyy prohres u konteksti formuvannya dukhovnosti molodi: monohrafiya [Information tech scientific progress in the context of spiritual youth monograph]. O. Zen', Rivne (in Ukrainian).

18. Polischuk, N.V., 2014. Kosmizatsiya chelovecheskoy deyatelnosti i vospitanie duhovnyih lichnostey kosmicheskii-inoplanetnogo buduschego v tretem tyisyacheletii [Economization of human activity and education of spirit personalities of space-alien future in the third millennium]. Future human image 1(4), 96–101, Kiev (in Russian).

19. Polishchuk, N.V., 2014. Suchasnyy naukovy-tekhnichnyy prohres u konteksti formuvannya dukhovnosti molodi [Modern scientific and technological progress in the context of the spirituality of young people]. Hileya: naukovy visnyk: zbirnyk naukovykh prats', Vydavnytstvo «Hileya» 90 (11), 234-237, Kiev (in Ukrainian).

20. Polischuk, N.V., 2013. Filosofiya obrazovaniya – fundator duhovnosti molodogo pokoleniya v epohu naucho-tekhnicheskogo progressa [Philosophy of Education - Fundator younger generation of spirituality in an age of scientific and technological progress]. Filosofiya obrazovaniya 2(47), 166–172, Novosibirsk (in Russian).

21. Polishchuk, N.V., 2014. Filsofs'ko-osvitni perspektyvy piznannya Vsesvitu ta vykhovannya dukhovnykh lyudey kosmichno-inoplanetnogo maybutn'oho [Philosophical and educational prospects universe of knowledge and education of religious people space-alien future]. Fylosofyya y kosmologyya/Philosophy Cosmology 2013, 190–200, Kyev (in Ukrainian).

22. Polishchuk, N.V., 2014. Filsofs'ko-osvitnya kontseptsiya antropokosmizmu ta dukhovni perspektyvy isnuvannya lyuds'koyi tsyvilizatsiyi v epokhu informatsiyno-vysokotekhnolohichnoho prohresu [Philosophical and educational concept antropokosmizmu and spiritual perspectives existence of human civilization in the era of information and high-tech progress]. Hrani. Naukovy-teoretychnyy i hromads'ko-politychnyy al'manakh 12(116) hruden', 6–11, Dnipropetrovs'k (in Ukrainian).

23. Proektor, D.M., 1986. Mirovyie voynyi i sudby chelovechestva [World War II and the fate of mankind]. Myisl, Moscow (in Russian).

24. Sagatovskiy, V.N., 2004. Filosofiya antropokosmizma v kratkom izlozhenii. Kurs lektsiy [Philosophy anthropocosmism in summary form. Lecture course]. Izd-vo S.-Peterburg. Un-ta, SPb. (in Russian).

Поліщук Наталія Володимирівна – кандидат технічних наук, доцент
Рівненський державний гуманітарний університет
Адреса: 33028, м. Рівне, вул. Остафова, 31
E-mail: pnv202@ukr.net

Polischuk Natalia Volodymyrivna – PhD in technical science, associate professor
Rovno state humanitarian university
Address: 31, Ostafova Str., Rovno, 33028, Ukraine
E-mail: pnv202@ukr.net

УДК 314.156.(477)

Роздвоєння особистості лідера як чинник розвитку масового психозу: природа і методи впливу на натовп

О.В. ЧУЙКОВА

Одеський національний медичний університет, м. Одеса, Україна,
E-mail: mallena07@inbox.ru

Авторське резюме

У статті розглядається тема природи, технології і методу впливу лідера на масу людей. Вивчаються особливості особи лідера і технології, які підпорядковують людей його впливу. Це технологія ланцюгової реакції, коли носій психічного вірусу заражає ним людей зі слабким психічним імунітетом. Існує певний соціальний шар з певним вихованням, що легше за інших підлягає психічному зараженню. Але елементами цього ланцюга виступають сторонні структури підсвідомого для особи лідера. Архетип Тіні у свідомості лідера активує аналогічні архетипи Тіні у свідомості людей з деструктивними схильностями. Ці особливості впливу вказують, чому саме характер і кінцевий результат такого впливу деструктивний. Таким чином, тільки проблемний лідер, нездатний володіти собою повною мірою, тому що ним володіє архетип Тіні, здатний за принципом ланцюгової реакції впливати на натовп і створювати масовий психоз. Отже, лідер з роздвоєнням особи, що підпорядкований архетипу Тіні, просто заражає своїм особовим психозом масу слабких, безвільних і одночасно деструктивних людей зі схильністю до дисоціації особи. Соціальний шар, який легко підкоряється лідерові з роздвоєною свідомістю, - це сільські мешканці, які переїхали до міста і знаходяться в стані дезорієнтації, слабкої волі, поганого виховання, деструктивності, без критичного мислення, з обмеженим мисленням.

Ключові слова: лідер, архетип Тіні, роздвоєна свідомість, натовп, масовий психоз, ланцюгова реакція.

Split of personality of leader as reason of mass psychosis: nature and methods of influence on crowd

E.V. CHUIKOVA

Odessa national medical university, Odessa, Ukraine, E-mail: mallena07@inbox.ru

Abstract

In the article the theme of technology and method of influence of leader is examined on mass of people. Features are studied personalities of leader and technology, that subordinate people to his influence. It is technology of chain reaction. But as elements of this chainlet the foreign structures of subconsciousness come forward for personality of leader. Archetyp of Shade in consciousness of leader activates analogical archetypes of Shade in consciousness of people with destructives tendencies. These features of influence specify, why character and end-point of such influence are destructive. Thus, only a problem leader not able to control a temper to a full degree, because archetyp of Shade owns them, is able on principle of chain reaction to influence on crowd and create a mass psychosis. So, leader with the split of personality, an inferior simply infects archetyp of Shade the personality psychosis mass of weak, weak-willed and simultaneously destructive people with propensity to dissociation of personality. Social layer that easily submits to the leader with a divide consciousness, - it countrymen, that moved in a city and are in a state of disorientation, weak will, are unbred, destructured, without the critical thinking, with a limit thinking.

Keywords: leader, archetyp of Shade Archetyp of Shade, split of consciousness, mass psychosis, crowd, chain reaction.

Ситуацію ідеологічного роздвоєння у голові лідера, ідеологічний злочин Достоевський досліджує на прикладі особистості Ставрогіна, який свої прямо протилежні ідеї вбудовує у голови своїх співдумців сільського походження, як Шатов, Лебядкін, навіть якщо вони талановиті філософи, на кшталт Кирилова, - все одно це люди з недоліком самосвідомості та етики. На такий психологічний виверт з співіснуванням прямо протилежних ідей та намірів здатен лише лідер з роздвоєною особистістю: в його свідомості повинен бути чужорідний елемент несвідомого - це видіння у вигляді біса, що весь час переслідує свого хазяїна. Видіння біса - це альтер-его Ставрогіна, а також це

пряма персоніфікація архетипу Тіні, або Тіні/Трикстера. Дійсно, для того, щоб уміти вбудувати свої ідеї та наміри оточуючим людям та слідкувати, як вони (люди) втілюють чужі наміри у дійсність, потрібні неабияка гнучкість, шахрайство, нахабство, акторські здібності, що відрізняє архетип Трикстера. Отже, у своїй талановитій деструктивній діяльності з розхиттування стабільного стану, лідер виходить з роздвоєної частини своєї особистості, а саме - з чужорідного тіньового елемента і робить це артистично та нахабно, тому що емоцій, етики немає. Отже, лідер з роздвоєною психікою є не цілісною, а фрагментованою особистістю, що дозволяє йому бути чинником масового психо-

© О.В. Чуйкова, 2016

зу серед оточуючих його слабких, довірливих індивідів. Все це виражає регресивні тенденції психіки лідера, які, у свою чергу, породжують відповідні регресивні тенденції у діяльності підпорядкованих йому колективів людей.

Постановка проблеми. Ефект впливу однієї особистості на декількох людей чи на велику кількість та вміння непримітно змусити виконувати свої цілі й інтереси існує з давнини й продовжує вражати. Колись це було «полюванням на відьом», зараз це має форму політичного замовлення або нечесної конкуренції у кар'єрній сфері. Найстрашніше, що такий вплив, як правило, має деструктивний характер і виникає питання, чому люди роблять жорсткі й непотрібні їм самим дії проти незнайомих людей і який саме шар суспільства найбільш підпорядкований впливу з боку лідера. Природа деструктивного впливу розкривається через концепції лідера з роздвоєною особистістю. Вплив лідера з хворобливим станом свідомості породжує негативні наслідки та впливає тільки на людей з аналогічними станами свідомості – так виникає масовий психоз. Тобто масовий психоз виникає завдяки впливу лідера з роздвоєною особистістю.

Аналіз досліджень і публікацій. Природу масового психозу, метод впливу на натовп з боку лідера з хворобливим станом свідомості дослідив психоаналітик К.Г. «Юнг» у роботі «Боротьба з Тінню» та інші. Його учень Дж. Хендерсон розвинув його концепцію далі у близнюковий переніс. Історик Л.М. Гумільов відтворив природу розповсюдження масового психозу згідно з технологією ланцюга. Письменник Ф.М. Достоевський у романі «Біси» prorочо відтворив природу роздвоєної особистості на Я і Тінь-біса та відслідкував, як саме хворобливий лідер має декілька прошарків намірів, бажань та вкладає всі свої ідеї в особи інших людей. Висновок усіх аналітиків з різних галузей знання збігається: хворобливий лідер впливає на аналогічно хворобливих людей та кінець трагічний для самого лідера.

Мета дослідження. Дослідити через аналітиків-дослідників з різних дисциплін природу стану роздвоєної свідомості лідера та створення ним ситуації масового психозу і вказати на соціальний прошарок як «групу ризику» щодо підпорядкованості впливу деструктивного лідера.

Виклад основного матеріалу. Багатьох дослідників цікавить тема масового впливу на людей з боку одних особистостей, а також відсутність такого впливу з боку інших особистостей – в чому причини того, що певна особистість може бути лідером натовпу і навіть підштовхнути на деструктивні дії? Саме про це писав К.Г. Юнг «Боротьба з Тінню», «До питання про підсвідомість», Джозеф Л. Хендерсон «Давні міфи та сучасна людина», а також роман Ф.М. Достоевського «Біси».

У романі «Біси» Достоевського лідер Ставрогін ставить експеримент на своїх колегах та друзях, співдумцях, та наглядає, як ідея охоплює всю особистість людини, деформує її та скеровує його до певних чи деструктивних аморальних вчинків – залежить від змісту, характеру вбудованої в психіку людини ідеї. Однак згодом виявляється, що ідеї є сумнівами самого лідера Ставрогіна і просто підсаджує їх до психіки іншої людини, щоб дослідити у логічній послідовності кінцевий результат розвитку ідеї. Отже, роздвоєна особистість, в якій активовано архетип Тіні, несвідомий архетип Тіні – та сама некерована чужорідна частина психіки лідера, яка підкорює особистість цілком – Тінь поглинає Ставрогіна, та в кінці кінців поглинає його самого через самогубство, яке здійснилося як людине самогубство. Також в романі описано пасіонарний ефект – коли натовп з активованою Тінню у несвідомому вбив Лізу. Ліза напередодні була близька зі Ставрогіном, тобто її Тінь виявила себе таким чином і нібито притягла до себе деструктивно налаштований натовп-юрбу.

Про вплив на натовп з боку певних особистостей писав Л.М. Гумільов, який назвав їх пасіонарними у книзі «Етногенез та біосфера Землі», і він близько до концепції К.Г. Юнга зрозумів утворення ланцюг між «пристрастю»-пасіонарністю лідера та масою людей. Цікаво, що він також вважає, що відмінна риса пасіонарія – це підвищений рівень енергії, яким він здатен заразити натовп, зомбувати натовп, щоб повести його за собою заради своїх особистих цілей. Для такого згубного впливу – а кінцевий результат впливу з боку пасіонарія, як правило, – смерть або каліцтво, як засвідчує історія. Високий інтелект або мораль не є рисою пасіонарія, лише енергійний вплив. Л.М. Гумільов пише, що пасіонарний вплив відтворює ланцюгову реакцію через чуттєвих людей, слабких, з несамодостатньою психікою. Отже, Л.М. Гумільов визначає підвищений рівень енергії, пристрасті пасіонарив без інтелекту або етики, завдяки якому він впливає на таких самопідкорених внутрішньому стану «пристрасті» людей, або просто слабких, дезорієнтованих, приїжджих мешканців з сільської місцевості [1].

К.Г. Юнг надає свою теорію можливості безумовного впливу лідера на масу людей, натовп-юрбу – лідер впливає не своєю особистістю, не свідомістю, а через несвідоме, що є чужорідним у психіці самого носія певного архетипу, – саме це й є роздвоєна особистість лідера. Роздвоєна на свідомість та несвідоме і певна частина несвідомого впливає на аналогічне несвідоме в психіці інших людей. Як пише сам Юнг, це люди з сільської місцевості, що слабкі, загублені, що у розпачі в індустріальному місті та самі шукають сильного лідера, що спокусить їх і кудись поведе або направить.

Ще один метод впливу на окремих особистостей або натовп людей описав Ж. Лакан – це близнюковий переніс. Дж. Хендерсон також описав близнюковий міф як приклад роздвоєння особистості, як деструктивний стан свідомості, як технологію впливу на особистість. Як це робив Ставрогін – підсаджувати свою мету, свою ідею для виношування в психіці іншої людини. Людина підпорядковується такому впливу якщо вона слабка, хоче швидкого та легкого успіху і здатна на все заради цього, у Ф.М. Достоєвського це також приїжджі з сільської місцевості люди. Вони слабкі та дезорієнтовані в більш великому індустріальному місті. Лідер, у свою чергу, жадає влади. Власні амбіції розколюють особистість на Я та Воно-Тінь.

Роздвоєння особистості лідера натовпу та зараження масовим психозом можна дослідити на прикладі роману «Біси» Ф.М. Достоєвського. Роздвоєння особистості лідера бажанням влади і дезорієнтація пересічних людей як початок масового психозу та приклад зомбування людей показано у романі «Біси» Ф.М. Достоєвського.

Якщо особистість роздвоюється на Я та Воно, то Воно накриває колектив людей та заражає людей масовим психозом. Тобто індивідуальний психоз лідера, що прагне влади, розповсюджується й набирає обертів до масштабу масового психозу. Звідси виникає сучасне поняття моббінг – цькування одного колеги певною частиною робочого колективу. На сторінках роману «Біси» такий бік даної проблеми описано як колективне вбивство групою Ставрогіна беззахисного, самотнього Івана Шатова. Воно-Тінь – це психоаналітичне визначення біса. Про це писав К.Г. Юнг й ін. Група Ставрогіна – це так звані колеги, група, що склалася по інтересах, об'єдналася як співдумці, і таким чином вони дійшли до злочину, тобто вони дійшли до масового психозу. Чинником масового психозу є лідер з хворобливим роздвоєнням психіки [2].

М. Гайдеггер описує одну особистість, яка також є «масою», тому що є стереотипною, конформною, зі стадним інстинктом. Вона завжди на боці натовпу, тому що не є особистістю, а є просто одиницею за своєю суттю, типовою, сірою без духовного розвитку, без особливостей індивідуальності. Таким чином, існує декілька різних методів та підходів у дослідженні роздвоєння особистості лідера, методів та технологій впливу на масу людей, натовп-юрбу, формуються характеристики людей, що здатні стати безвільною масою, натовпом, аморфними індивідами становлять для втілення у життя цілей лідера, тобто безвільні сільські люди з обмеженою ментальністю становлять групу ризику щодо пошуку і цькування «відьом».

Роль лідера як фактора, що утворює масовий психоз, описав К.Г. Юнг у своїй статті

«Борьба с Тенью» у 1946 році після закінчення другої світової війни на прикладі особистості лідера Гітлера й пересічних німців, яких він увів в оману. Сучасний механізм у мирному житті такий же. Лідер, що претендує на владу у кар'єрній сходинці й на владу над душами, заради чого починає зомбувати колег. Воля до влади надає такому таємному лідеру потужність для впливу на людей. Девіз такого псевдолідера – «хто не з нами, той проти нас».

«Смутные события последнего десятилетия наводят на мысль, что их причиной являлись специфические психические расстройства» [6; с. 43]. Так починається стаття К.Г. Юнга «Борьба с Тенью». Він аналізує реальні події, що свідчать про наявність таємного лідера зі специфічним розладом, наприклад, нестримними амбіціями – так званою владою до влади. І такий лідер впливає на колег з метою заволодіти владою. «Но существует одна весьма простая вещь, о которой всегда следует помнить: истоком психопатологии масс является психопатология индивида (курсив мій – Чуйкова О.В.). Психический феномен этой категории можно изучать на индивидуальном примере. Только если удастся установить, что определенные феномены или симптомы являются характерными для некоторого числа различных индивидов, можно начинать исследовать его как массовое явление» [6; с. 43].

«Как я уже говорил, волна, поднявшаяся из глубин бессознательного после Первой мировой войны, нашла отражение в индивидуальных сновидениях, в форме коллективных мифологических символов, выразивших первобытные инстинкты, насилие и жестокость: короче говоря, силы тьмы. Когда подобные символы проявляются у большого числа индивидов и являются для них необъяснимыми, они притягивают таких индивидов друг к другу словно магнитом, и так формируется толпа (курсив мій – Чуйкова О.В.)» [6; с. 45]. Про магнетичне притягання як пасіонарний ефект писав Л.М. Гумільов. Згідно з К.Г. Юнгом, ця цитата описує процес перевтілення індивідів у натовп з ознаками психічної несамовитості. «Лідер для неї вскорі знайдеться – людина, имеющая наименьшую сопротивляемость, наименьшее чувство ответственности, и, по причине своих низменных склонностей, наибольшую волю к власти. Он дает волю всему тому, что вот-вот готово взорваться, и толпа последует за ним, подобно неуправляемой снежной лавине» [6; с. 45]. Тут міститься психоаналітична характеристика лідера подібного натовпу.

«Я наблюдал Германскую революцию, так сказать, в испытательной пробирке личности, и полностью отдавал себе отчет в огромной опасности, которую заключала возможность объединения подобных людей. ... Тем не менее, мне довелось встретить довольно боль-

шое число таких случаев, и пронаблюдать развертывание темных сил в лаборатории индивидуальной психики. Я смог проследить, как эти силы прорывались наружу, разрушая мораль и самоконтроль личности, и, подобно наводнению, захлестывали мир ее сознания. Часто это было связано с большим страданием и разрушением личности...» [6; с. 45]. Все це К.Г. Юнг писав про події в Германії, але сьогодні таке явище можливо наглядати на робочому місці у сучасному житті, в цьому відбувся регрес сучасного людства.

«Еще в 1918 году я заметил специфические нарушения в бессознательной сфере моих немецких пациентов, которые нельзя было объяснить их индивидуальной психологией. Подобные неличностные феномены всегда проявляют себя во снах в форме мифологических тем, которые можно обнаружить в сказках и легендах всего мира. Я назвал эти мифологические мотивы архетипами: они представляют собой типичные состояния или формы, в которых переживаются такие коллективные феномены. Нарушения в сфере коллективного бессознательного присутствовали у каждого из моих немецких пациентов» [6; с. 43-44].

Таким чином, у ситуації якщо у декількох співробітників є владні спрямування до однієї мети, то вони особисто себе зомбують на досягнення не лише мети, але й відсторонення «перешкоди», інакомислячого співробітника на рівні колективного несвідомого, - як пише про своїх пацієнтів К.Г. Юнг. Отже, клінічна картина захоплення свідомості неособовими елементами (архетипами зла), типовими для усіх людей, що утворюють натовп, корпорацію і пов'язаних саме з жаданням влади однакова для всіх індивідів, незалежно від статусу, кількості, робочого місця або площі (тобто простору чи професії).

Лідер з роздвоєною особистістю стає «чинником», тобто причиною і двигуном масового психозу. Тому що роздвоєння на Я і Воно означає, що Воно управляє людьми - Воно це Тінь, яка притягує інші Тіні, немов магнітом. Так утворюється психоз у масовому масштабі. Виходячи з психозу окремо взятого лідера, у тому числі якщо це прихований, таємний лідер, що досягає влади чужими руками. Ставрогін має таке роздвоєння: Я і «біс», дрібний золотушний біс. Він сіє насіння, яке дало сходи і захопило низку осіб його друзів. Іван Шаталін - національна ідея, Петро Верховенський - це соціалістична ідея влади, управління людьми, Кирилов - це ідея індивідуалізму і нігілізму. Усе це різні особи самого Миколи Ставрогіна, але й водночас трагічний результат кожного із зачарованих ним друзів свідчить про вектор зла, про таємний сенс усіх цих ідей у вигляді Тіні. Отже, сполучається Тінь Ставрогіна з Тінями його друзів та однодумців. Ідея соціальної влади, управління масами випліскується на

вулиці у вигляді масової народної ходи і жертовної розправи над Лізою - коханою Ставрогіна.

Лідер з роздвоєною свідомістю є майже дикуном, тому що колажність, плюральність та амбівалентність - все це риси свідомості архаїчної людини. Про архаїчний рівень свідомості у сучасних соціальних умовах писав К.Г. Юнг: «Одна из напастей, от которой страдает современный человек, - это раздвоение личности. И это не патология, а обычное явление, наблюдаемое повсеместно. ...Одним из наиболее частых расстройств души у первобытных людей была «потеря души» или распад (диссоциация) сознания... Мы тоже можем стать диссоциированными и утратить свою индивидуальность» [7; с. 17-19]. Надягненість на одну основу різноманітних та відмінних за рівнем форм та цілей складає підґрунтя для їх легкої підміни, яку важко контролювати.

«Как я уже говорил, натиск массовых инстинктов был симптомом компенсаторного движения бессознательно. Такое движение стало возможным, потому что в сознании людей создалось отчуждение от естественных законов человеческого существования. Благодаря индустриализации огромные группы населения были оторваны от своих корней и собраны вместе в крупных центрах. Эта новая форма существования - со своей массовой психологией и социальной зависимостью от колебаний рынка и оплаты труда - произвела на свет индивида, который был нестабилен, незащищен, внушаем (курсив мій - Чуйкова О.В.). Он знал, что его жизнь зависит от совета директоров и лидеров индустрии, и он предполагал, верно или нет, что ими движут в основном финансовые мотивы. ...Более того, система морального и политического образования, преобладающая в Германии, уже сделала все, чтобы люди прониклись духом слепого повинования, верой в то, что любое желание может исполниться только свыше... Поэтому неудивительно, что именно Германия стала жертвой массовой психологии, хотя она никоим образом не является единственной страной, носящей этот ужасный эмбрион. Влияние массовой психологии имело очень широкое распространение.

Чувство индивидуальной слабости, связанное, конечно, с небытием, было компенсировано дотолі невиданной жадной власти. Это был мятеж бессилия, ненасытное стремление к тому, что «нельзя». Такими околными путями бессознательное заставляет человека осознать себя. К сожалению, в сфере сознательного мышления индивида отсутствовали ценности, которые бы могли помочь ему понять и интегрировать реакцию, когда она достигала сознания. Так лавина продолжала нарастать в Германии и произвела на свет лидера, избранного в качестве инструмента для окончательного разрушения нации. Но какими

же були его истинные цели? Он мечтал о «новом порядке». Мы можем допустить грубую ошибку, если предположим, что он на самом деле не намеревался создать международный порядок определенного рода. Напротив, в глубине его существа руководили силы порядка, вступившие в свои права начиная с того момента, когда желания и жадность полностью овладели его сознанием. Гитлер был представителем «нового порядка», и в этом подлинная причина того, что почти каждый немец поддался его влиянию. Немцы жаждали порядка, но они допустили фатальную ошибку, избрав своим лидером главную жертву беспорядка и неконтролируемых желаний. Их личностное отношение не претерпело изменений: точно так же, как они жаждали власти, они жаждали порядка. Как и остальной мир, они не понимали, в чем заключается значение Гитлера, не понимали, что он символизировал нечто, имеющееся в каждом индивиде. Он был наиболее чудовищной персонификацией всех низменных человеческих проявлений. ...Он представлял тень, низшую сторону личности каждого, в ошеломляющих масштабах, и это была другая причина, по которой за ним последовали.

Что же они могли сделать? В Гитлере каждый немец должен был увидеть свою собственную тень, наибольшую для себя опасность. Осознать свою тень и научиться управляться с ней – участь всех людей» [6; с. 47-48].

Інший тип деструктивного стану свідомості, який легко вводиться в оману, зомбується лідером з роздвоєним станом свідомості – це нарцисичний тип особистості. Точніше, це такий підтип нарцисизму, як близнюкове перенесення, яке припускає сприйняття людиною іншого суб'єкта або об'єкта як другого «Я», як об'єкта для наслідування. Близнюкове перенесення – це перенесення-злиття, яке полягає в уявному розширенні меж самозвеличення і включення в неї об'єкта для наслідування, бюрократичного державного інституту, політичного лідера і так далі, що лишає їх статусу самостійності, окремої самодосконалості.

Проблема в тому, що разом з творчими, здоровими функціями нарцисизму-лідерства існують деструктивні нарцисичні розлади свідомості, які означають кордонний деструктивний стан людини: розщеплення між нарцисичним перенесенням будь-якого виду і підвиду та архаїчними реліктами свідомості людини, що піднялися. Таким чином, йдучи у зомбований стан як у порятунок від реальних проблем, людина приходять до стану дисоційованої особистості, а потім масового психозу – тобто відбувається реальна деформація особи маніпулятивними технологіями. Такі експерименти

з особою закладені в саму основу подібних технологій, мають системний характер у світовому масштабі.

Парадокс полягає в тому, що за рахунок цих розладів особи, включаючи нарцисичний розлад, існує вся деструктивна частина сучасної бюрократичної системи. Оскільки деформації особи людини є «генератором» існування системи бюрократичних структур з їх лідерами, то вона навіть створює умови для виникнення подібних розладів і підтримує людину в такому стані. Можливо, такий стан свідомості підпорядкованих людей робить з них зомбованих маріонеток чужорідної структури Тіні (чужорідної навіть для самого чинника цих процесів – лідера, за висловом К.Г. Юнга) – це є деструктивністю свідомості та діяльності маси людей. Але від пасивної стадії дисоційованої особистості до активної у вигляді масового психозу лише один крок – наказ лідера з роздвоєною свідомістю. Лідер з роздвоєною особистістю у бюрократичних системах має вплив на колектив через декількох аналогічних особистостей, тобто опосередкований, тобто до певного моменту він – тінювий лідер.

Для бюрократичних соціальних інститутів характерніше ідеалізує нарцисичне перенесення, коли людині необхідно відчувати себе частиною всемогутньої, протекційної організації, як колись у дитинстві цій людині був потрібний всемогутній, ідеальний батько та відмова помічати або визнавати здійснювані ними помилки. Подібні особові розлади свідомості просто потрібні сучасній соціальній системі. Тому відбувається тотальна активізація архаїчного пласта свідомості людини різними технічними і інституціональними способами.

Висновки. Отже, на жаль, масовий вплив з послідуною проблемою масового психозу може спричинити лише особа-лідер, яка підпорядкована жаданню влади всілякою ціною, та має роздвоєний стан психіки на Я та Воно-Тінь. Таким чином, говорячи про соціальний шар, сільські чоловіки, що переїхали до міста заради роботи, знаходяться у групі ризику, що їх Тінь активується під час розмов з деструктивним лідером, і Тінь з його підсвідомості може увійти у резонанс з Тінню лідера. І таким чином відтворюється ланцюг зла, ланцюгова реакція зла, де особистість маси людей підпорядкована лідеру з хворобливим станом свідомості. Але ще раз підкреслимо, що сторонньому впливу підпорядкована слабка, недорозвинена особа вчорашнього сільського мешканця. Вихід лише в тому, щоб уміти самостійно розвиватися та не чекати легких успіхів – так можна усвідомити своє несвідоме та не підпасти під поганий вплив сторонніх осіб.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли//Гумилев Л.Н.// Этногенез и биосфера Земли. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 560 с.
2. Достоевский Ф.М. Бесы [Электронный ресурс] //http://www.royallib.com/read/dostoevskiy_fedor
3. Лакан Ж. Семинары. Книга 1: Работы Фрейда по технике психоанализа (1953/54). // Лакан Ж. // Лакан Ж. Семинары. Книга 1: Работы Фрейда по технике психоанализа (1953/54). – М.: Гнозис, Логос, 1998. – 469 с.
4. Хайдеггер М. Бытие и время // Хайдеггер М. //Хайдеггер М. Бытие и время. – М.: Ad Marginem, 1997. – 452 с.
5. Хендерсон Дж.Л. Древние мифы и современный человек //Хендерсон Дж.Л.// Древние мифы и современный человек /// Юнг К.Г. Человек и его символы. – М.: «Серебряные нити», 1997. – 378 с.
6. Юнг К.Г. Борьба с Тенью // Юнг К.Г. // Синхроничность. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. – 320 с.
7. Юнг К.Г. К вопросу о подсознании // Юнг К.Г. // Юнг К.Г. Человек и его символы. – М.: «Серебряные нити», 1997. – 378 с.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2016

REFERENCES:

1. Gumilev, L.N., 2004. Etnogenez i biosfera Zemli [Ethnogenesis and biosphere of the Earth]. Etnogenez i biosfera Zemli. Ayris-press, Moscow (in Russian).
2. Dostoevskiy, F.M., Besyi [Possessed]. Access mode://http://www.royallib.com/read/dostoevskiy_fedor (in Russian).
3. Lakan, Zh., 1998. Seminaryi. Kniga 1: Raboty Freyda po tehnikе psihoanaliza (1953/54). [Seminars. Book 1: Freud's work on the technique of psychoanalysis (1953-54)]. Lakan Zh. Seminaryi. Kniga 1: Raboty Freyda po tehnikе psihoanaliza (1953/54). Gnozis, Logos, Moscow (in Russian).
4. Haydegger, M., 1997. Byitie i vremya [Being and Time]. Byitie i vremya. Ad Marginem. Moscow (in Russian).
5. Henderson, Dzh.L., 1997. Drevnie mify i sovremennyiy chelovek [Ancient myths and modern man]. Drevnie mify i sovremennyiy chelovek. Yung K.G. Chelovek i ego simvoliy. «Serebryanyie niti», Moscow (in Russian).
6. Yung, K.G., 1997. Borba s Tenyu [Fighting the Shadow]. Sinhronistichnost. Refl-buk, Moscow; Vakler, Kyev (in Russian).
7. Yung, K.G., 1997. K voprosu o podsoznanii [On the question of the subconscious]. Yung K.G. Chelovek i ego simvoliy. «Serebryanyie niti», Moscow (in Russian).

Чуйкова Олена Володимирівна - кандидат філософських наук, старший викладач
Одеський національний медичний університет
Адреса: 65029, м. Одеса, вул.Ольгіївська, 13
E-mail: mallena07@inbox.ru

Chuikova Elena Volodimirivna - PhD in philosophy, senior Lecturer
Odessa national medical university
Address: 13, Ol'hiyivs'ka Str., Odessa, 65029, Ukraine
E-mail: mallena07@inbox.ru

УДК 130.122: 37.013

Духовна культура та процес соціалізації

Н.Ю. ГІРЛІНА

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: yu_h@inbox.ru

Авторське резюме

Культура у своєму духовному вимірі надає смисли людському буттю у всій тотальності його проявів. Духовно-продуктивна діяльність забезпечує формування духовних цінностей, а духовно-практична діяльність стосується опанування людиною та соціальними групами накопичених людством духовних цінностей у процесі власного культурного розвитку. Саме другий процес лежить в основі соціалізації підростаючого покоління і має найбільше значення для формування духовної культури молоді. Його результатом є набуття молоддю духовного досвіду, розвитку ціннісних орієнтацій, духовних потреб і духовних почуттів. Сутністю духовної культури є набування сенсу життя у вигляді усталених на особистісному рівні ціннісно-смислових життєвих орієнтирів, що здійснюється на основі трансформування універсуму зовнішнього буття у внутрішній світ особистості. В основі соціально-філософського дискурсу дослідження духовної культури молоді має лежати проблематика взаємозв'язку та взаємодетермінації особистісного духовного розвитку та духовного життя суспільства загалом. Саме соціальний вимір феномена духовної культури як наслідок взаємодії особистості та суспільства має знаходитися у центрі соціально-філософського аналізу. У межах соціально-філософського дискурсу духовна культура особистості має аналізуватися як процес набування людиною людського через інтеграцію до соціального простору свого буття. Розкриваючи соціально-філософський зміст поняття духовної культури як чинника соціалізації, слід насамперед підкреслити його системостворюючий стосовно суспільного розвитку потенціал.

Ключові слова: соціальна філософія, духовна культура, соціалізація, особистість, соціальний розвиток.

Spiritual culture and socialization process

N.YU. HIRLINA

Dnipropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education, Dnipropetrovsk,
Ukraine, E-mail: yu_h@inbox.ru

Abstract

Culture in its spiritual dimension gives the meanings of human existence in all its manifestations totality. Spiritual productive activity ensures the formation of spiritual values and the spiritual and practical activities relate to the learning of human social groups and spiritual values accumulated by mankind in the process of their own cultural development. This second process underlying the socialization of the younger generation has the greatest importance for the formation of spiritual culture of youth. The result is the acquisition youth the spiritual experience of values, spiritual needs and spiritual senses. The essence of the spiritual culture of acquisition is the meaning of life as established at the personal level of value-semantic orientations of life that is based on the transformation of the universe being outside the inner world of the individual. At the heart of social and philosophical discourse study of the spiritual culture of youth should be based on relationship issues and mutual determination personal spiritual development and spiritual life of society as a whole. It is the social dimension of the phenomenon of spiritual culture as a result of interaction between the individual and society must be at the center of social and philosophical analysis. Within the social and philosophical discourse spiritual culture of personality is analyzed as a process of acquisition of the human person through integration into the social space of his being. Revealing the social and philosophical meaning of spiritual culture as a factor of socialization, it should first be emphasized systemostvoryuyuchy regarding social development potential.

Keywords: social philosophy, spiritual culture, socialization, personality, social development.

Постановка проблеми. Вплив духовної культури на процес соціалізації особистості є предметом вивчення етнографії, історії, філософії, соціології, мистецтвознавства, етики, релігієзнавства та багатьох інших гуманітарних дисциплін. Це свідчить про універсальність даного явища людського буття, про сутнісний зв'язок між процесом становлення особистості та її буттям у просторі культури, яка у загальноприйнятому значенні розуміється як духовна й піднесена сторона життя людей. У духовному контексті процес соціалізації доцільно

інтерпретувати як осмислення людиною, для якої головною сутністю життя є універсальні цінності добра, краси та істини, сенсу свого буття, місця і гармонізації її відносин з природою, суспільством, інформаційним середовищем. Змістом культури є вся людська діяльність, і головним результатом розвитку культури є людина як родова істота, удосконалення її творчих сил, здатностей, форм спілкування.

Аналіз досліджень і публікацій. Значна частина сучасних вітчизняних дослідників проблем духовної культури акцентує широ-

© Н.В. Гірліна, 2016

кий соціально-економічний, історико-генетичний, соціокультурний контексти соціалізації та буття особистості. Мова йде, перш за все, про теорію становлення особистості та ролі духовного фактора у цьому процесі, які розглядаються у працях І.Д.Беха, С.Д. Максименка, Л.Е.Орбан-Лембрик, В.О.Татенка, філософські підходи до розуміння духовної природи соціалізації, обґрунтовані у роботах А.М.Алексюк, В.І.Бондаря, Л.П.Вовк, І.Звереві, А.Й.Капської, Л.Міщик, О.М.Олексюк, Г.М.Падалки, Н.Г.Протасової та інших авторів.

Проблеми впливу сучасних мас-медіа на процес формування духовних цінностей української молоді у процесі соціалізації аналізуються у роботах таких вітчизняних авторів, як В. Здоровега, Й. Лось, І. Мащенко, А. Москаленко, І. Слісаренко, І. Хропко, Ю. Шаповал, В. Шкляр та інших. Різні аспекти проблеми духовно-морального виховання підростаючого покоління у соціокультурному середовищі інформаційного суспільства розглядалися у роботах М. С. Бобрової, М. А. Бондаренко, Т. К. Клименко, Л. П. Ілларіонові, В. М. Пустовалова, С. А. Садикової, В. І. Павлова, В. В. Шогана та інших.

Вказані наукові розвідки детально розкривають сутність, цілі й принципи духовної культури особистості як основу формування її моральності, яку при цьому визначають як «ступінь освоєння особистістю соціального досвіду..., розуміння себе й інших» [5, с.120]. Узагальнення наукових розвідок у царині взаємодії духовної культури та соціалізації дає можливість визначитися з основними проблемами даного напрямку соціально-філософських досліджень. Найбільше значення мають такі проблеми, як вивчення соціальних аспектів формування духовної культури підростаючого покоління; соціально-психологічний та соціально-комунікаційний вимір його духовності, аналіз проблем молодіжних субкультур, самоідентифікації молоді. Загалом духовна проблематика займає важливе місце як ціннісне підґрунтя визначення орієнтацій та мотивів діяльності і поведінки підростаючого покоління. Однак при цьому дослідження взаємозв'язку процесів соціалізації та становлення духовної культури підростаючого покоління на системному рівні практично не здійснюється.

Мета дослідження. Охарактеризувати взаємозв'язок духовної культури та процесу соціалізації особистості в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Саме культура визначає народження духовного світу людини, і наше духовне тіло існує та розвивається на основі пізнання духовних феноменів. Духовний світ людини неможливий без духовних знань та духовних зусиль щодо їх трансформації у характеристики особистості. Тому для дослідження процесу соціалізації найбільш прийнятним є розуміння поняття «культура»

у контексті її людинотворчої функції як духовної субстанції буття людини й соціуму [1, с. 32]. Можна говорити і про зворотний зв'язок, оскільки конкретний зміст духовної культури визначається процесами соціалізації й інституціоналізації людини, що особливо чітко проявляється в умовах глобалізації та становлення медіакультурного простору. Актуалізація проблематики взаємозв'язку духовної культури та процесу соціалізації як предмета філософського дослідження в сучасних умовах визначається тим, що стосовно процесів глобалізації та інформатизації даний зв'язок слід розглядати як найбільш загальну абстракцію, яка розвивається у своїх визначеннях в умовах найбільш багатого конкретного змісту.

Саме від адекватного впливу духовних цінностей на процес формування людини в інформаційно-медійному суспільстві вирішальною мірою залежить успішність розвитку будь-яких соціальних суб'єктів – від особистості до людства загалом. У культурній антропології подібний статус культури називають «тотальним соціальним фактом». Відтак вплив духовної культури на розвиток соціуму через формування ціннісного середовища соціалізації визначає її випереджально-прогностичні функції стосовно розвитку цивілізації XXI ст. Вона «репрезентує комплекс ціннісно-сміслових, інформаційно-пізнавальних, художньо-образних явищ, що об'єктивуються та розвиваються в межах суспільної, групової й індивідуальної свідомості» [3, с.5]. На особистісному рівні у процесі соціалізації духовна культура формує таку якість, як духовність людини, остання має інтерпретуватися як визначальна складова духовної культури, у межах якої визначається ставлення людини до природи, суспільства, самої себе.

Якщо розглядати взаємозв'язок соціалізації та духовної культури, то потрібно зупинитися на двох процесах. Духовно-продуктивна діяльність забезпечує формування духовних цінностей, а духовно-практична діяльність стосується опанування людиною та соціальними групами накопичених людством духовних цінностей у процесі власного культурного розвитку. Саме другий процес лежить в основі соціалізації підростаючого покоління і має найбільше значення для формування у дітей та молоді духовних цінностей. Його результатом є набуття особистістю духовного досвіду, розвитку ціннісних орієнтацій, духовних потреб і духовних почуттів. Відтак духовна культура виступає як продукт і спосіб діяльності людини, яка, у процесі перетворення навколишнього світу, перетворює і себе саму.

Вплив духовних цінностей на процес становлення індивіда завжди був предметом серйозних філософських досліджень. У історико-філософському вимірі вона визначається у межах наукових розвідок, що стосуються

становлення людини як родової істоти. У цьому контексті суттєве значення мають погляди на формування феномена духовності особистості як детермінанта рівня розвитку суспільства та культури (Аристотель, Платон, Сократ та інші). Культурно-історична зумовленість розвитку людини, її духовне та духовно-почуттєве переживання дійсності відображено у «філософії серця» численних вітчизняних мислителів - М.О.Максимовича, Г.Сковороди, П.Д.Юркевича. Українські філософи підкреслюють, що становлення людини як свідомого доброчинця відбувається тоді, коли вона живе в стані духовного буття.

Особливе місце ця взаємодія займає у наукових розвідках представників гуманістичної філософії. Е.Фромм надавав пріоритетності упорядкованості ціннісно-сислової сфери особистості, основою якої мають бути такі духовні елементи, як єдність всіх людей, відданість життю та людству. У Р. Ассаджіолі поняття «духовне» відображає всю людську активність, орієнтується на високі і небанальні цінності - етичні, естетичні, героїчні, гуманістичні, альтруїстичні. У А.Маслоу духовне становлення прямо пов'язане з самоактуалізацією особистості. Загалом слід сказати, що у філософії проблема становлення людини, її духовного світу органічно пов'язана з розкриттям творчої природи людини через її духовність, що надає людському життю сенс. Духовна природа дає можливість культурі здійснювати свою головну функцію - людинотворчу. Діяльнісне перетворення зовнішнього світу є основою формування в людини «інструментального розуму», а засвоєння духовних цінностей формує її внутрішній світ і викликає розвиток тих духовних якостей, завдяки яким вона й стає особистістю як кумулятивний результат процесу соціалізації.

Особливо слід підкреслити, що культура у своєму духовному вимірі надає смисли людському буттю у всій тотальності його проявів. Відомий філософ В.Біблер характеризує культуру як «форму самодетермінації, самоприречення діяльності, волі, свідомості, мислення, долі людини», кульмінацією засвоєння людиною духовних цінностей є акт самодетермінації, унікальний і неповторний для кожного індивіда [2, с. 304-305].

Практично всі дослідники підкреслюють, що актуалізація проблеми взаємодії духовної культури та соціалізації молоді на сучасному етапі зумовлена невизначеністю соціального розвитку, що прямо впливає на розбіжність у розумінні загальнолюдських ідеалів і конструктивних стратегій розвитку людини та суспільства, а також поширенням у духовному житті технократичного мислення та орієнтирів споживацького способу життя. Відсутність моральних орієнтирів, знецінювання загальнолюдських гуманістичних ідеалів та моральних цінностей і загальної культури приводять до

розвитку у молодіжному середовищі соціальних пороків, що розцвіли за останні десятиліття. При цьому вітчизняні науковці вказують на такий негативний аспект індивідуалістично-прагматичної трансформації цінностей у сучасному суспільстві як «еґоїстичне захоплення духовного простору», яке посилюється тим, що «українське суспільство на нинішньому етапі свого розвитку поки що чітко не визначило ті моральні норми життя людей, які б могли слугувати ідеалом для підростаючих поколінь» [6, с. 3]. Між тим саме у процесі формування духовної культури у свідомості молоді людини відбувається переосмислення цінності людського буття, результатом якого стає визнання самоцінності людини та духовно-морального смислу її життя.

У цьому зв'язку особливу актуальність отримують проблеми виховання сучасної молоді в рамках духовної культури. Значущість у цьому процесі духовної культури молоді можна пояснити низкою обставин. Передусім мова йде про необхідність узгодження процесів соціалізації з глобальними процесами змін, які торкаються і духовної сфери. Важливу роль відіграє той факт, що суперечності духовного розвитку молоді найбільш гостро і наочно відображають проблеми духовної сфери суспільства XXI ст. Надзвичайно гострою є проблема формування та реалізації у практичній діяльності духовної культури молоді в умовах становлення інформаційного суспільства, нових форм комунікації, глобалізації. Особливо важливим аспектом дослідження є аналіз впливів на процес соціалізації підростаючого покоління соціокультурного середовища інформаційного суспільства, особливостями якого є формування електронно-віртуального простору та медіакультури.

Найважливішими критеріями становлення особистості як духовного суб'єкта у процесі соціалізації сучасні дослідники вважають прагнення до духовного й морального загальнолюдського ідеалу. Одним з найважливіших напрямів аналізу духовного виміру процесу соціалізації, характерним для вітчизняної філософської думки, є визначення імперативів духовного розвитку молоді на особистісному рівні під впливом тих чи інших соціокультурних чинників. При цьому процес соціалізації розглядається як передусім духовне виховання, як становлення у людині гармонії душі зі світом, а також утвердження духовних цінностей істини, добра, краси, які доповнюються іншими моральними абсолютами такими як гідність, віра, надія, любов.

У соціокультурному контексті духовного становлення підростаючого покоління глибокого вивчення потребують проблеми, пов'язані з механізмом становлення духовної культури молоді на особистісному рівні, створенням соціокультурного та освітнього середовища, сприят-

ливого для духовного зростання підрастаючого покоління, визначення мотиваційних основ та проблемних моментів цього процесу, обґрунтування закономірностей та тенденцій у царині формування духовності дітей і молоді з урахуванням особливостей актуалізації духовних цінностей як на різних вікових етапах, так і в залежності від умов соціалізації.

При цьому акцентується, що духовна культура безпосередньо визначає духовну спрямованість особистості, яка втілюється у духовних інтересах, цінностях, орієнтаціях та світогляді, проявляється у наявності віри, переконань, ідеалів та інших духовних регуляторів діяльності і опирається на волю, духовну чуттєвість і світопереживання, притаманні особистості. Сутністю процесу соціалізації як набуття духовної культури є набування сенсу життя у вигляді усталених на особистісному рівні ціннісно-сміслових життєвих орієнтирів, що здійснюється на основі трансформування універсуму зовнішнього буття у внутрішній світ особистості, його творення як незалежної сутності у вигляді поєднання образу світу з моральними основами особистісного буття.

Наявність перетину проблемних полів дослідження духовних чинників соціалізації з боку соціальної філософії та інших галузей знань вимагає вирішення проблеми соціально-філософської предметності даного об'єкта дослідження. У практичному сенсі проблема соціально-філософського аналізу досліджуваного феномена сьогодні набуває особливого значення, оскільки безпосередньо пов'язана з формуванням високого рівня морально-психологічного стану підрастаючого покоління, від якого залежить майбутнє країни у всіх вимірах – від економічної конкурентоспроможності до забезпечення національно-культурної самоідентифікації народу. Як вказують науковці, це питання має бути вирішене на шляхах вироблення концептуальних підходів дослідження і на цій основі – виявлення суті феномена й визначення напрямів вирішення проблем, безпосередньо пов'язаних з духовним становленням підрастаючого покоління [4, с. 14]. Контекстом для розуміння основ духовного становлення людини є філософські інтерпретації її духовної сутності людини та способів занурення у простір культури свого народу. У цьому сенсі духовна культура дає основи філософського осмислення людського в людині, а також і взаємин людини та навколишнього світу.

На нашу думку, в основі соціально-філософського дискурсу дослідження взаємозв'язку духовної культури та процесу соціалізації має лежати проблематика взаємодетермінації особистісного духовного розвитку та духовного життя суспільства загалом. Духовна культура розгортається у двох формах, які характеризують домінування особистісно-діяльнісної та

соціокультурної складових. У першому випадку мова йде про становлення духовних якостей людини й діяльність щодо їх оприлюднення, в іншому – про духовні цінності, які створені людиною й стали надбанням суспільства. Проблеми духовного становлення людини є предметом соціально-філософського дискурсу у тому контексті, в якому вона виступає як соціальна істота. І саме соціальний вимір феномена духовної соціалізації як наслідок взаємодії особистості та суспільства має знаходитися у центрі соціально-філософського аналізу.

На нашу думку, специфіка аналізу саме духовного виміру процесу соціалізації визначається тим, що мова йде про духовний світ підрастаючого покоління. Відповідно аналіз духовного світу особистості пов'язаний з процесом її становлення в умовах можливостей свідомого вибору нею ціннісних альтернатив. Також важливим є те, що духовний розвиток особистості у процесі соціалізації має вирішальне значення для формування майбутнього соціуму, яке визначається ціннісними орієнтирами саме підрастаючого покоління. Відповідно соціально-філософський аналіз має концентруватися з одного боку на проблемах трансформації загальнодуховних цінностей у особистісні сенсожиттєві пріоритети підрастаючого покоління, а з іншого – на впливі інноваційних трансформацій його духовної культури на процес проектування загальносоціальних змін.

Висновки. Таким чином, культура у своєму духовному вимірі надає смисли людському буттю у всій тотальності його проявів, і цим визначається її роль у процесі соціалізації. Результатом духовного виміру процесу соціалізації є набуття молоддю духовного досвіду, розвитку ціннісних орієнтацій, духовних потреб і духовних почуттів. Сутністю духовної соціалізації є набування сенсу життя у вигляді усталених на особистісному рівні ціннісно-сміслових життєвих орієнтирів. В основі соціально-філософського дискурсу дослідження даного феномена має лежати проблематика взаємозв'язку та взаємодетермінації особистісного духовного розвитку та духовного життя суспільства загалом. Найбільше значення має проєктивно-моделюючий напрям соціально-філософського дослідження духовного становлення підрастаючого покоління, коли його розглядають у контексті соціального потенціалу розвитку. При цьому максимально широко охоплюється спектр проблем морально-етичного становлення особистості, її соціалізації, актуалізації її духовно-творчих ресурсів, оскільки у цьому випадку мова йде про рушійні сили глобальних соціокультурних трансформацій постсучасного зразка. Розкриваючи саме соціально-філософський зміст духовного становлення особистості, слід насамперед досліджувати його системостворюючий стосовно суспільного розвитку потенціал.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Байдаров Е.У. Культура как духовная субстанция бытия человека и социума в условиях глобализации / Е.У. Байдаров // Вопросы культурологии. - 2011. - № 9. - С. 32-37.
2. Библер В.С. От наукоучения — к логике культуры: два философских введения в XXI век / В.С.Библер. — М.: Мысль, 1990. — 413 с.
3. Вербець В.В. Теоретико-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / В.В. Вербець ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2005. — 40 с.
4. Кучеров В.Е. Духовная культура современной российской молодежи как социальный феномен / В.Е. Кучеров // Вестник Московского государственного гуманитарно-экономического института. - 2011. - № 4 (8). - С. 13-24.
5. Лазаренко Л.А. Духовно-нравственная культура студентов в воспитательном пространстве института / Л.А. Лазаренко // Экономика. Право. Печать. Вестник КСЭИ. - 2013. - № 1-2 (57-58). - С. 118-123.
6. Омельченко О.П. Духовний розвиток учнівської молоді в регіональному культурно-освітньому просторі: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / О.П. Омельченко ; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. — Луганськ, 2006. — 20 с.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2016

REFERENCES:

1. Baydarov, E.U., 2011. Kultura kak duhovnaya substantsiya byitiya cheloveka i sotsiuma v usloviyah globalizatsii [Culture as a spiritual substance of human life and society in the context of globalization]. Voprosy kulturologii 9, 32-37 (in Russian).
2. Bibler, V.S., 1990. Ot naukoucheniya — k logike kulturyi: Dva filosofskih vvedeniya v XXI vek [From the science of knowledge - to the cultural logic: Two philosophical introduction to the XXI century]. Myisl, Moscow (in Russian).
3. Verbets', V.V., 2005. Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya dukhovno-tvorchoho potentsialu student-s'koyi molodi: Avtoref. dys... d-ra ped. nauk: 13.00.01 [Theoretical and methodological principles of formation of spiritual and creative potential of students]. Kyev (in Ukrainian).
4. Kucherov, V.E., 2011. Duhovnaya kultura sovremennoy rossiyskoy molodezhi kak sotsialnyiy fenomen [Spiritual culture of modern Russian youth as a social phenomenon]. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo gumanitarno-ekonomicheskogo instituta 4 (8), 13-24 (in Russian).
5. Lazarenko, L.A., 2013. Duhovno-nravstvennaya kultura studentov v vospitatelnom prostranstve instituta [The spiritual and moral culture of students in educational space of the institute]. Ekonomika. Pravo. Pechat. Vestnik KSEI 1-2 (57-58), 118-123 (in Russian).
6. Omel'chenko, O.P., 2006. Dukhovnyy rozvytok uchnivs'koyi molodi v rehional'nomu kul'turno-osvitn'omu prostori: Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.07 [Spiritual development of students in regional cultural and educational space: Author. Thesis ... candidate. ped. Sciences: 13.00.07]. Skhidnoukr. nats. un-t im. V.Dalya. Luhans'k (in Ukrainian).

Гірліна Наталія Юріївна - старший викладач
Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Адреса: 49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
E-mail: yu_h@inbox.ru

Hirlina Natalia Yuriyivna - senior lecturer
Dnipropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education
Address: 70, Sverdlov Str., Dnipropetrovsk, 49006, Ukraine
E-mail: yu_h@inbox.ru

УДК 165.5:001.3:316.422.44:124.5:141.201.1

Інтегральний аксіологічний підхід до оцінки науково-технічної діяльності

І.С. ЛАР'ЯНОВСЬКИЙ

Одеська національна академія харчових технологій, м. Одеса, Україна,

E-mail: laryanovsky@i.ua

Авторське резюме

Розглянуто проблему соціогуманітарної оцінки сучасної науково-технічної діяльності та наголошено, що для розв'язання цієї проблеми потрібен інтегральний аксіологічний підхід. Подібний підхід, за умови адекватності його методів постнекласичному розумінню реальності, має бути взятий в якості філософсько-методологічної основи для проведення розширених експертиз науково-технічних проєктів і програм. Унаочнене вище означає, що цінності постнекласичного знання доцільно осмислювати як місткі соціокультурні комплекси, функціональне призначення яких – визначати людську діяльність у відповідності до принципів стійкого розвитку. Постнекласичні науково-технічні цінності постають перед суб'єктом у вигляді динамічних формоутворень, що маніфестують свій зміст у процесі поступового соціокультурного розгортання. Постнекласичні науково-технічні цінності мають наступну інваріантну структуру: трансцендентальний ціннісний об'єкт, суб'єктивно-психологічний ціннісний корелят, матеріально-речовинний ціннісний артефакт. Багатогранність змісту і структури постнекласичних науково-технічних цінностей потребує застосування для їхньої оцінки комплексного, позаекономічного критерію, спираючись на який експертні групи були б у змозі проводити ранжирування цінностей з системних позицій. Запровадження інтегрального аксіологічного підходу може дозволити відкрити перспективу для перманентного соціогуманітарного супроводу науково-технічної діяльності, а також побудови метричних та неметричних оцінних шкал для стандартизованої оцінки її позаекономічної ефективності.

Ключові слова: аксіологія, інжиніринг, інтегральний підхід, оцінка, постнекласичне знання, цінність.

Integral axiological approach to the assessment of scientific and technological activities

I.S. LARIANOVSKYI

Odessa national academy of food technologies, Odessa, Ukraine, E-mail: laryanovsky@i.ua

Abstract

The social evaluation problem of the scientific and technical activities is considered, and it is shown that this problem needs to be solved on the basis of an integral philosophical axiological approach. Such an approach, subject to its adequacy to post non-classical vision of reality, can be considered as an innovative methodological framework for carrying out enhanced social and humanitarian expertise of scientific and technical projects and programs. The above said means that the value of post non-classical cognition and systems engineering should be comprehended as a highly organized socio-cultural systems that can determine human life activity in its post-biological forms in accordance with the principles of co-evolutionary principles of sustainable civilization development. Thus, post non-classical scientific and technological values should be understood as dynamic evolving entities that reveal their multifaceted content in the socio-cultural process unfolding in three stages, namely: in existential, divergence and inflation forms. Moreover, post non-classical integral values possess the following invariant component structure: a transcendental value-object, subjective and psychological values correlate and materially tangible value-artifact. The versatility of the content and structure of post non-classical scientific and technical knowledge values and engineering requires the development of complex, non-economic evaluation criteria, using which the experts would be able to rank the values from system approach in the broadest socio-cultural context.

The use of an integrated approach to the assessment and interpretation of post non-classical values opens up the perspective of post non-classical dynamics functioning system modeling, as well as the construction of metric and non-metric rating scales for their standardized multidimensional assessment.

Keywords: assessment, axiology, engineering, integral approach, post non-classical knowledge, value.

Постановка проблеми. Визначальною складовою сучасної науково-технічної діяльності все більшою мірою стає постнекласичне знання та системний наукомісткий інжиніринг, які в умовах пошуку шляхів реалізації антикризової стратегії стійкого розвитку потребують неупередженого аксіологічного аналізу. Результати цього аналізу мають набути філософської ґрунтовності та методологічної конкретності, щоб їх можна було покласти в

основу комплексних програм з корегування цілей науково-технічної діяльності та поступової переорієнтації цієї діяльності з вузько-прагматичних, ринкових цінностей на позаекономічні, ноосферо-генетичні цінності. У зв'язку зі сказаним актуальною є наступна дослідницька проблема: що саме у постнекласичному науково-технічному знанні та системному наукомісткому інжинірингу є шуканою, позаекономічною цінністю? Яким чином, на підставі яких

© І.С. Лар'яновський, 2016

світоглядно-методологічних принципів може бути достовірно проведений комплексний, соціогуманітарно орієнтований аналіз змісту, засобів та цілей сучасної науково-технічної діяльності? Тобто, маємо знайти такий спосіб аналізу науково-технічного знання та сучасного інжинірингу, при якому експертна аксіологічна оцінка, по-перше, мала б інваріантний по відношенню до поточних коливань економічної кон'юнктури характер та, по-друге, була б не суто відсторонено-формальною, але віддзеркалювала постнекласичне знання та сучасний інжиніринг у їхній соціокультурній багатомірності та глибині, завдяки чому допомагала б аргументовано та відповідально виробляти стратегію регіонального і глобального науково-технічного розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. Стандартні методи і методики оцінки наукового знання та інжинірингу, що зазвичай використовуються при проведенні експертиз науково-пізнавальної та інженерно-технічної діяльності, спираються, як правило, на критерії логічної простоти, несуперечності, релевантності, концептуальної глибини, соціально-економічної ефективності, технологічної доцільності, індексу цитування тощо [7; 8; 13; 14; 19]. Але сьогодні вони починають стрімко втрачати свою дієздатність, бо вже не відповідають змісту складносистемних, еволюційно-конвергентних тенденцій у розвитку науки та технології [1; 2; 3; 10]. Так, в оцінці науково-технічного знання все ще панують вузько-прагматичні, техніко-економічні підходи та критерії, на підставі яких цінність знання та інжинірингу, врешті-решт, зводять до ринкової конкурентоспроможності та економічної вартості. Тим самим цінність науково-технічного знання та інжинірингу ставлять у залежність від ситуаційно мінливих умов соціально-економічної кон'юнктури.

У цьому зв'язку виникає нагальна потреба у формуванні інтегрального філософського підходу до осмислення природи ціннісно-оцінних феноменів, адекватного синергетичним принципам новітньої, постнекласичної, глобально-еволюційної наукової парадигми [8; 10; 11; 15; 16; 17]. Так, ототожнення цінностей з економічними вартостями, ринковими цінами, об'єктивними і суб'єктивними потребами, індивідуальними та груповими економічними інтересами, соціально-політичними орієнтаціями тощо не є вже сьогодні виправданим, особливо по відношенню до інтегральних цінностей науково-пізнавальної та інженерно-технічної діяльності, які набули для сучасного людства фундаментального соціально-онтологічного характеру.

Серед аспектів означеної вище проблеми комплексної аксіологічної оцінки постнекласичної науково-технічної діяльності слід у першу чергу виділити наступні.

По-перше, не отримала належного розвитку

й обґрунтування концепція цінності науково-технічного знання та системного інжинірингу, яка була б адекватна конвергентному етапу їхнього розвитку та враховувала сутнісні особливості, що властиві саме постнекласичним цінностям, а саме: багатогранність змісту, соціально-еволюційний динамізм, культурний поліморфізм, а також, крім того, все більш потужний вплив постнекласичних цінностей на сучасну соціальну практику.

По-друге, не сформульовані та не прийняті до систематичного застосування позаекономічні, неринкові принципи комплексної аксіологічної оцінки наукового знання та інжинірингу, які б, маючи стійку інваріантність щодо коливань поточної економічної кон'юнктури, дозволяли, при проведенні соціогуманітарних експертиз, порівнювати та інтерпретувати цінності постнекласичного знання та інжинірингу у гранично широкому – глобально-еволюційному соціокультурному контексті.

Метою дослідження є висвітлення основ філософсько-інтегративного підходу до аксіологічного аналізу постнекласичного науково-технічного знання та системного наукомісткого інжинірингу.

Виклад основного матеріалу. Пошук та здобуття дійсних людських цінностей є нічим іншим, як виявленням та засвоєнням у соціальній практиці загальнозначущих принципів людського буття, творчості та пізнання, яким притаманна інваріантність щодо коливань соціально-економічної кон'юнктури, психологічних станів, етнокультурних особливостей, масових смаків тощо. Тобто, справжньою цінністю володіє таке та лише таке соціокультурне формоутворення, яке спроможне поставити граничною підставою для розбудови людиною її «духовного космосу», спрямовуючи людське пізнання, творчість та соціальну практику у бік гармонійної єдності істини, добра, краси, свободи, людяності, раціональності тощо [9; 12; 18; 20; 21].

Так, у стародавній філософії уявлення про цінність еволюціонували від протофілософського синкретизму корисності та блага до світоглядно-теоретичного усвідомлення сутності та призначення цінності як надіндивідуальної духовної основи для добродісного життя. В середньовічній європейській філософії цінність тлумачили як гармонійну триєдність істини, добра та краси, надприродним джерелом та непорушним зразком якої є вічне божественне надбуття. В філософії Нового часу цінність вбачали у трансцендентальному ідеалі, загальнозначущій нормі, споживчій вартості, грошовому еквіваленті, гарантованій інтенсивності визначального технічного параметру, властивості об'єктів задовольняти соціально-виправдану потребу людини тощо, зосереджуючись, таким чином, на вивченні тих або інших значущих аспектів ціннісно-оцінних формоутворень. В некласич-

ній філософії цінність почали переосмислювати в якості етичного регулятиву, ментального кореляту, свободи та для-себе-буття, смисло-життєвої орієнтації соціальних груп, культурно-історичного ідеалу, предмета інтересу та практично-дієвої інструментальності тощо, акцентуючи увагу на структурно-функціональному динамізмі та соціокультурному поліморфізмі цінностей.

У наш час, з урахуванням невідповідності загально визнаних аксіологічних підходів, вчень та концепцій системно-еволюційній специфіці постнекласичної раціональності, доцільно інтерпретувати класичну філософську проблему цінностей по-новому - в якості трансдисциплінарної за своїм масштабом проблеми визначення соціально-онтологічних інваріантів людського способу буття, творчості та пізнання. Тобто проблема цінностей сьогодні, на думку автора статті, то є проблема концептуального відтворення у сучасному науково-філософському дискурсі тих стійких соціокультурних формоутворень, завдяки яким людство здатне підтримувати у своєму життєві позитивну діалектику матеріального та ідеального, трансцендентного та іманентного, природного та культурного, глобального та локального, об'єктивного та суб'єктивного тощо, тим самим орієнтуючи вектор всесвітньо-історичного руху цивілізації у бік стрижневої магістралі універсальної еволюції.

Отже інтегральні цінності взагалі та постнекласичні цінності зокрема є надіндивідуальними формоутвореннями та у людському бутті функціонують як своєрідні трансцендентальні атрактори, що своїм «надприродним» силовим полем здатні утримувати у певних еволюційних межах буттєве різноманіття траєкторій людських дій, мотивів, думок, оцінок, намірів, орієнтацій тощо, підіймаючи їх над буденною реальністю та, тим самим, формуючи транскультурний результуючий історичний вектор світового цивілізаційного розвитку. Тому інтегральна цінність (у т. ч. науково-технічна) у повноті власного соціально-онтологічного змісту цілком слушно може розглядатися як фундаментальний надбіологічний та надпсихологічний еволюційний принцип, трансцендентний щодо наочного буття, який здатен притягувати, стимулювати, «спокушати» буття, суттєво підвищувати його структурно-функціональну складність та, владно входячи до життєві людини, свідчити про себе як смисл, ідеал, гармонія, краса, натхнення, благо, раціональність тощо. Постнекласичне пізнання, що є визначальною складовою сучасного наукомісткого інжинірингу, слід розуміти як ціннісно-орієнтований глобальний процес, бо воно саме й виявляє себе, врешті-решт, як пошук та експлікація глибинних ціннісно-оцінних витоків еволюційно-перспективного людського буття, тобто буття у його не-

тривіально-творчому генезисі, що не стало ще упредметненою реальністю, але як своєрідний трансцендентальний атрактор вже притягує загальнопланетарну траєкторію розвитку світової цивілізації.

Відповідно до інтегральної концепції цінності знання та високотехнологічного інжинірингу, яку розроблено автором статті на основі ідей глобального еволюціонізму, інтегральні цінності - це складноорганізовані поліморфні матеріально-ідеальні комплекси, що продукуються та репродукуються за допомогою полісуб'єктивних творчих актів [4; 5; 6; 19]. Саме в інтегральних цінностях кристалізуються життєздатні постбіологічні новації людського роду, притім, таким чином, що цінності починають виконувати у людському бутті функцію своєрідних «соціокультурних геномів». Успішне виконання інтегральною цінністю такої специфічної функції є можливим лише за умови, що цій цінності притаманна містка соціально-онтологічна інваріантність, тобто здатність стійко зберігати та нетривіально відтворювати свій багатовимірний екзистенціальний зміст в умовах наявності перманентного деструктивного (ентропійного) впливу з боку чисельних флуктуацій різної генези та інтенсивності. Отже, інтегральні цінності взагалі та постнекласичні науково-технічні цінності зокрема цілком слушно розглядати як своєрідні «постбіологічні геноми», що функціонують у просторі та часі за межами органічної людської тілесності та формують неповторне «обличчя» відповідних їм культур і цивілізацій.

Дійсна, тобто загальнозначуща, інваріантна, інтегральна постнекласична цінність, якщо розглядати її у статиці, має наступну трьохкомпонентну структуру: трансцендентальний ціннісний об'єкт, психоментальний ціннісно-оцінний корелят, об'єктивований носій-артефакт. Крім того, постнекласична цінність у процесі своєї взаємодії з певними соціокультурними системами здатна достатньо виразно виявляти динамічну складову своєї структури. Остання у контексті ідей глобального еволюціонізму виглядає для суб'єкта як послідовність розгортання у соціально-історичному часі наступних трьох еволюційних фаз: по-перше, екзистенціальної фази, на якій цінність виявляє себе як загальнозначущий трансцендентальний ідеал; по-друге, дивергентної фази, на якій цінність функціонує як складноорганізований матеріально-ідеальний соціокультурний комплекс; по-третє, інфляційної фази, на якій інтегральна науково-технічна цінність завершує свій еволюційний цикл. (Вона або остаточно знецінюється, або відновлюється через новий конвергентний концептуальний творчий імпульс, якщо тільки цей імпульс є достатньо потужним, щоб забезпечити більш-менш вдалу реінтеграцію соціально-економічних та техніко-технологічних упредметнень цінності та

повернути їй початкову цілісність і змістовну глибину). Тобто, на першій еволюційній фазі інтегральна цінність входить у людський життєсвіт як емерджентний буттєвий стрибок, що підіймає людину над сплосченою буденністю життя та майорить їй (людині) із надреальної височини як трансцендентальний ідеал. Друга фаза в еволюційній ціннісній динаміці означена поступовим упредметненням та експансією цінності у наявні технологічні та соціокультурні системи, з якими вона прийшла у взаємодію. Останнє призводить до певних трансформаційних змін у технологічних та соціокультурних системах, а власне цінність, у свою чергу, схиляється до дивергенції - поступового розходження еволюційних траєкторій ціннісних культурних упредметнень. Тут єдина інтегральна цінність розділяється на відносно окремі соціокультурні локалізації і цим виявляє свою множинність та функціональний поліморфізм. Третя фаза у динаміці цінності означена ентропією та інфляцією її змісту, а саме: інтегральна цінність або остаточно розпорошується, або отримує від своїх творчо обдарованих суб'єктів-адресатів достатньо потужний репродуктивний конвергентний імпульс, що долає соціокультурну ентропію та спрямовує розпорошену та надмірно об'єктивовану інтегральну цінність у бік нової інтеграції.

Інтегральна цінність як стійкий смислотвірчий інваріант уперше постає до соціокультурного функціонування за рахунок індивідуально-особового творчого зусилля конкретної людської особистості й тому несе на собі відблиск її неповторних суб'єктивних рис. Але у той же час, незважаючи на неусувну наявність особово-зabarвленої форми власної репрезентації (художнього твору, інженерного винаходу, наукового відкриття, філософського вчення, технологічної інновації тощо), цінність у своїй змістовній основі надіндивідуальна, поза-особистісна, над-емпірична, трансцендентальна. Тому для адекватного відтворення та ефективного соціокультурного функціонування у багатовимірній повноті власного змісту інтегральна цінність потребує суб'єкта трансперсонального. В якості останнього можуть поставати наукові співтовариства («незримі коледжі» просторово видалених, але духовно близьких однодумців), надіндивідуальні «соборні розуми» певних релігійних конфесій тощо. «Соборний розум» або «незримий коледж» то є специфічна соціокультурна єдність, яка виникає та функціонує внаслідок встановлення емерджентного синергетичного «резонансу» між індивідуумами-адресатами цінностей, притім, таким чином, що відбувається істотне взаємне посилення їхнього духовно-творчого потенціалу. Найбільш обдаровані суб'єкти у творчому зусиллі перевершують самих себе, починають відчувати себе «медіумами», через розум, інтуїцію, сприйняття та оцінки яких

висока трансцендентальна цінність у формі ідеалів істини, добра, краси, блага, свободи, толерантності, солідарності, раціональності тощо вперше входить у людський життєсвіт. Але для безповоротного вкорінення нової цінності у матеріально-речовинне, об'єктивоване, інформаційно-енергетичне середовище соціокультурного субстрату певного суспільства, зусиль лише окремих обдарованих особистостей, як правило, буває недостатньо. Оскільки інтегральна цінність то є поліморфний та трансперсональний феномен, то для повномасштабного її функціонування необхідною є взаємна підсилююча синергетична координованість творчих дій багатьох суб'єктів. Останнє означає, що дійсна, соціально-значуща творчість то є така людська діяльність, що має за мету створення (а також відтворення) інтегральних цінностей, у т. ч. цінностей науково-технічних. Сенс творчості справжніх цінностей полягає у поступовій трансформації сліпого спонтанного антиентропійного механізму живої природи у цілеспрямований та раціонально-регульований процес, розгорнутий у бік вивільнення комплементарних людині потенцій буття.

Концепція інтегральних постнекласичних цінностей, за умови, що ці цінності осмислено у відповідності до ідей універсального еволюціонізму, може бути застосована в якості філософсько-методологічного засобу для аксіологічного аналізу науково-технічного знання. При цьому традиційна (класична) філософська проблема цінностей має бути інтерпретована принципово по-новому – як проблема аналізу універсальних соціокультурних інваріантів людського способу буття, творчості та пізнання, що їх продукує цивілізоване людство у процесі сучасної науково-технічної діяльності. Ці соціокультурні інваріанти саме й є шукані постнекласичні цінності науково-технічного знання та інноваційного наукомісткого інжинірингу. Спираючись на еволюційне, системно-цілісне бачення ціннісно-оцінних феноменів ми маємо змогу підійти до аналізу цінностей сучасного науково-технічного знання як до складноорганізованих, синергетичних формоутворень та почати оцінювати їх з інтегральних філософсько-аксіологічних позицій. Останнє дозволить суттєво модернізувати процедури оцінки, зробивши їх адекватними характеру та цілям постнекласичного етапу розвитку науково-технічної діяльності.

Висновки.

1. Проблема комплексної позаекономічної оцінки сучасної науково-технічної діяльності потребує для свого розв'язання адекватного новітнім антикризовим стратегіям стійкого розвитку філософсько-інтегративного аксіологічного підходу. Останній може розглядатися в якості інноваційної методологічної основи для проведення розширених, надпрагматичних соціогуманітарних експертиз сучас-

них науково-технічних проєктів і програм.

2.Інтегральна філософська концепція цінності та відповідний їй підхід до аксіологічного аналізу постнекласичного науково-технічного знання створюють можливість глибшого розуміння сутності ціннісно-оцінних феноменів взагалі та аксіологічного змісту сучасного науково-технічного знання зокрема.

3.Цінності постнекласичного науково-технічного знання та наукомісткого системного інжинірингу мають осмислюватися в якості складноорганізованих матеріально-ідеальних комплексів, що у все більш зростаючих масштабах детермінують людську діяльність та здатні оптимізувати цю діяльність за коеволюційними принципами.

4.Інтегральні постнекласичні науково-технічні цінності є динамічними утвореннями та здатні виявляти свій багатогранний зміст у процесі поступового трьохстадіального соціо-

культурного розгортання, а саме: у формах екзистенціальної, дивергентної та інфляційної функціональних стадій.

5.У відповідності до інтегрального аксіологічного підходу методологічна процедура оцінки знання потребує застосування комплексного (позаекономічного) критерію, прикладаючи який експерти мали б змогу визначати інтегральні цінності у широкому соціокультурному контексті, враховуючи притаманний постнекласичним цінностям структурний та функціональний поліморфізм.

Щодо перспективи подальших досліджень, то унаочнені у статті ідеї можуть скласти початкову основу для визначення принципів моделювання процесів соціокультурної динаміки інтегральних постнекласичних цінностей, а також побудови метричних та неметричних шкал для їхньої стандартизованої багатовимірної оцінки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

- 1.Авдулов А.Н., Кулькин А.М. Парадигма современного научно-технического развития / А.Н.Авдулов, А.М.Кулькин. – М.: РАН ИНИОН, 2010. – 304 с.
- 2.Грунвальд А. Техника и общество: западноевропейский опыт исследования социальных последствий научно-технического развития / Армин Грунвальд; [пер. с нем.]. – М.: Логос, 2011. – 160 с.
- 3.Котенко В.П. История и философия технической реальности / В.П. Котенко. – М.: Академический проект, 2009. – 623 с.
- 4.Лар'яновський І.С. Інтегральна концепція цінності / І.С.Лар'яновський // Перспективи. – 2013. – №3. – С. 69-73.
- 5.Лар'яновський І.С. Постнекласичне знання та проблема цінностей / І.С.Лар'яновський // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2013. – Випуск 2. – С.102-106.
- 6.Ларьяновский И.С. Интегральные ценности и социокультурная динамика / И.С.Ларьяновский // Социосфера. – 2013. – №4. – С. 30-36.
- 7.Мамчур Е.А. Образы науки в современной культуре / Е.А. Мамчур. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2008. – 400 с.
- 8.Маркова Л.А. Наука на грани с ненаукой / Л.А. Маркова. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2013. – 336 с.
- 9.Микешина Л.А. Эпистемология ценностей / Л.А.Микешина. М.: Изд-во «Российская политическая энциклопедия», 2007. – 439 с.
- 10.Стасинопулос П. Проектирование систем как единого целого: Интегральный подход к проектированию для устойчивого развития / Питер Стасинопулос, Майкл Х. Смит, Карлсон Харгроувс, Черил Деша; [пер. с англ.]. – М.: Эксмо, 2012. – 288 с.
- 11.Степин В.С. История и философия науки / В.С. Степин. – М.: Академический проект, 2012. – 423 с.
- 12.Столович Л.Н. Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии / Л.Н. Столович. – М.: Республика, 1994. – 464 с.
- 13.Татаринев Ю.Б. Проблемы оценки эффективности фундаментальных исследований: логико-методологические аспекты / Ю.Б. Татаринев. – М.: «Наука», 1986. – 230 с.
- 14.Томпсон М. Философия науки / Мел Томпсон; [пер. с англ.]. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 304 с.
- 15.Урсул А.Д. Феномен ноосферы: Глобальная эволюция и ноосферогенез / А.Д.Урсул. – М.: ЛЕНАНД, 2015. – 336 с.
- 16.Философия мышления: [сборник статей] / [ред. кол. Л.Н.Богатая, И.С.Добронравова, Ф.В.Лазарев; отв. ред. Л.Н.Богатая]. – Одесса: Печатный дом, 2013. – 444 с.
- 17.Человек и его будущее: Новые технологии и возможности человека / [Аршинов В.И., Ленк Х., Моисеев Н.Н., Фролов И.Т. и др.]. – М.: ЛЕНАНД, 2012. – 496 с.
- 18.Шохин В.К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль / В.К. Шохин. – М.: РУДН, 2006.– 457 с.
- 19.Larianovskiy I.S. The problem of values of post non-classical knowledge / I.S.Larianovskiy // European applied sciences (ORT Publishing, Stuttgart, Germany). – 2014. – №2. – P. 132-134.
- 20.Perry R. B. General theory of value / Ralph Barton Perry. - Harvard University press, 1950. – 729 p.
- 21.Russel J. Axiology / Jesse Russel, Ronald Cohn. – Bookviko Publishing, 2012. – 142 p.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2016

REFERENCES:

1. Avdulov, A.N., Kulkin, A.M., 2010. Paradigma sovremennogo nauchno-tehnicheskogo razvitiya [Paradigm of modern scientific and technological development]. RAN INION, Moscow (in Russian).
2. Grunvald, A., 2011. Tehnika i obschestvo: zapadnoevropeyskiy opyt issledovaniya sotsialnykh posledstviy nauchno-tehnicheskogo razvitiya [Techniques and society: West European experience of social aftermath investigation of scientific and technological development]. Logos, Moscow (in Russian).
3. Kotenko, V.P., 2009. Istoriya i filosofiya tehniceskoy realnosti [History and philosophy of technical reality]. Akademicheskii proekt, Moscow (in Russian).
4. Larianovskiy, I.S., 2013. Intehral'na kontseptsiya tsinnosti [Integral conception of values]. Perspektivy 3, 69-73 (in Ukrainian).
5. Larianovskiy, I.S., 2013. Postneklasichne znannya ta problema tsinnostey [Post non-classical knowledge and the problem of values]. Naukove piznannya: metodolohiya ta tekhnolohiya, Edition 2, 102-106 (in Ukrainian).
6. Larianovskiy, I.S., 2013. Integralnyie tsennosti i sotsiokulturnaya dinamika [Integral values and sociocultural dynamics]. Sotsiosfera 4, 30-36 (in Russian).
7. Mamchur, E.A., 2008. Obrazyi nauki v sovremennoy culture [Science figures in modern culture]. «Kanon+» ROOI «Reabilitatsiya», Moscow (in Russian).
8. Markova, L.A., 2013. Nauka na grani s nenaukoy [Science on the verge of non-science]. «Kanon+ » ROOI «Reabilitatsiya», Moscow (in Russian).
9. Mikesheva, L.A., 2007. Epistemologiya tsennostey [Epistemology of values]. Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, Moscow (in Russian).
10. Stasinopoulos, P., 2012. Proektirovanie sistem kak edinogo tselogo: Integralnyiy podhod k proektirovaniyu dlya ustoychivogo razvitiya [Projecting of systems as integral whole: Integral approach to the projecting for steady development]. Eksmo, Moscow (in Russian).
11. Stepin, V.S., 2012. Istoriya i filosofiya nauki [History and philosophy of science]. Akademicheskii proekt, Moscow (in Russian).
12. Stolovich, L.N., 1994. Krasota. Dobro. Istina: Ocherk istorii esteticheskoy aksiologii [Beauty. Goodness. Truth: An outline of esthetic axiology history]. Respublika, Moscow (in Russian).
13. Tatarinov, Yu.B., 1986. Problemyi otsenki effektivnosti fundamentalnykh issledovaniy: logiko-metodologicheskie aspekty [Estimate of efficiency of fundamental investigation problems: logic and methodological aspects]. Nauka, Moscow (in Russian).
14. Thompson, M., 2003. Filosofiya nauki [Philosophy of science]. FAIR-PRESS, Moscow (in Russian).
15. Ursul, A.D., 2015. Fenomen noosfery: Globalnaya evolyutsiya i noosferogenez [Noosphere phenomenon: Global evolution and noosphere genesis]. LENAND, Moscow (in Russian).
16. Filosofiya myshleniya: (sbornik statey) [Philosophy of thinking: (collection of articles)] / (ed. col. L.N. Bogataya, I.S. Dobronravova, F.V. Lazarev; resp.ed. L.N. Bogataya). 2013. Pechatnyiy dom, Odessa (in Russian).
17. Chelovek i ego buduschee: Novyye tehnologii i vozmozhnosti cheloveka [Human and his future: New technologies and human opportunities] / (V.I. Arshinov, Kh.Lenk, N.N. Moiseev, I.T. Frolov, etc.). 2012. LENAND, Moscow (in Russian).
18. Shokhin, V.K., 2006. Filosofiya tsennostey i rannaya aksiologicheskaya mysl [Philosophy of values and early axiological thought]. RUDN, Moscow (in Russian).
19. Larianovskiy, I.S., 2014. The problem of values of post non-classical knowledge // European applied sciences. Stuttgart: ORT Publishing 2, 132-134.
20. Perry, R.B., 1950. General theory of value. Harvard University press.
21. Russel, J., Cohn, R., 2012. Axiology. Bookviko Publishing.

Лар'яновський Ігор Сергійович - старший викладач
Одеська національна академія харчових технологій
Адреса: 65039, м. Одеса, вул. Канатна, 112
E-mail: laryanovsky@i.ua

Larianovskiy Ihor Serhiyovych - senior lecturer
Odessa national academy of food technologies
Address: 112, Kanatna Str., Odessa, 65039, Ukraine
E-mail: laryanovsky@i.ua

УДК 101.1:316

Криза «мозаїчного» мультикультуралізму та деліберативна модель демократії

Є.Є. БАТРАКІНА

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна,
E-mail: elizaveta.batr@gmail.com

Авторське резюме

У статті проаналізовано основні проблеми сучасного полікультурного суспільства, а також виявлено негативні сторони політико-філософської парадигми мультикультуралізму, що ведуть до кризи в поліетнічному соціумі. Продемонстровані недоліки «мозаїчного» мультикультуралізму на прикладах концепцій Ч. Тейлора та У. Кімліки. Виявлені основні помилки мультикультуралістів щодо інтерпретації культури, яка представляється стабільною цілісністю і в розумінні суспільства, що розглядається як конгломерат монолітних одиниць. Проаналізовані негативні наслідки такого підходу: соціальна фрагментація та підміна особистої самоідентифікації груповою приналежністю. З опорою на теорію С. Бенхабіб розкривається комунікативна природа культури, що розуміється як сукупність нарративів з проникними межами. Обґрунтовано необхідність дотримання принципів деліберативної демократії, що має сприяти вищому ступеню інтерсуб'єктивності процесів взаєморозуміння та спонтанної самоорганізації в суспільстві. Проаналізовано концепцію Ю. Габермаса, яка розглядає деліберативну теорію демократії як синтез важливих елементів республіканської та ліберальної моделей, крайнощі яких можуть бути згладжені в рамках деліберативної теорії. Представлено обґрунтування деліберативної концепції демократії, як найбільш відповідної моделі умовам багатозарового плюралізму.

Ключові слова: мозаїчний мультикультуралізм, культура, полікультурне суспільство, деліберативна демократія, лібералізм, республіканізм.

The crisis of «mosaic» multiculturalism and deliberative model of democracy

YE. YE. BATRAKINA

V. N. Karazin Kharkiv national university, Kharkiv, Ukraine, E-mail: elizaveta.batr@gmail.com

Abstract

This paper analyzes the main problems of the modern multicultural society, and identifies the negative aspects of multiculturalism, that lead to the crisis in a multiethnic state. Attention is drawn to the shortcomings of «mosaic» multiculturalism in C. Taylor and W. Kymlicka concepts. Attempts are made to analyze the misconception of culture as a stable integrity, and society as a conglomerate of monolithic units. The negative effects of multiculturalist mistakes such as social fragmentation and the substitution of personal identity with group membership are examined. Much attention is given to the theory of S. Benhabib which disclosed communicative nature of a society where culture is represented as a network of narratives with permeable boundaries. Especially noted the necessity of implementation the principles of the concept of deliberative democracy that would have realized a higher level of mutual understanding process and spontaneous self-organization of society. The key issue of the article is Jürgen Habermas theory of deliberative democracy which is presented as a synthesis of the important elements of republican and liberal models, which can be smoothed out within the deliberative model. It is shown that the deliberative theory of democracy can be the most appropriate concepts in the circumstances of multi-layer pluralism.

Key words: mosaic multiculturalism, culture, polycultural society, deliberative democracy, liberalism, republicanism.

Постановка проблеми. Глобалізація та посилення міграційних потоків сприяли інтенсифікації соціокультурного розмаїття – виникненню нових видів меншин з різними ціннісно-нормативними системами. Формування нової соціокультурної парадигми призвело до розвитку нових типів суспільних протиріч, ставлячи під сумнів універсальність ліберальної доктрини. Глибокі культурні і ціннісні розбіжності стали причиною міжетнічних конфліктів, тому що політичні рішення на користь більшості не завжди задовільні і легітимні для меншин, що ставить демократичну стабільність держав під загрозу. Державні програми асиміляції культурних груп з метою створення цілісного суспільства призвели не

до реструктуризації групових ідентичностей, а навпаки, до зростання культурної самосвідомості і прагнення меншин до збереження своєї унікальності. Серйозною проблемою став етнічний сепаратизм в багатонаціональних державах. Концепція мультикультуралізму мала стати відповіддю на проблеми поліетнічного соціуму, але її суттєві недоліки лише погіршили існуючу кризу. Сьогодні необхідний новий вид політики, який дозволить з'єднати культурні та етнічні особливості людей і зберегти нормативні основи демократичного регулювання. Таким вимогам відповідає деліберативна модель демократії.

Аналіз досліджень і публікацій. Основи концепції деліберативної демократії були за-

© Є.Є. Батракіна, 2016

кладені Ю. Габермасом, Дж. Коеном, Д. Міллером, Дж. Драйзеком. Подальше дослідження вона отримала в роботах С. Бенхабіб, А. Філіпс, Дж. Бохмана та ін. Дослідження Ч. Тейлора та У. Кімліки ініціювали аналіз мультикультурності як соціального, політичного та культурного феномена. Поряд з комунітаристською концепцією Ч. Тейлора, ліберальним мультикультуралізмом У. Кімліки, в рамках мультикультурної теорії можна так само виділити лібертаристський підхід Ч. Кукатаса, антропологічний мультикультуралізм Б. Пареха, неомарксистські підходи Н. Фрейзер, А. Янг.

Мета дослідження: виявити негативні сторони мозаїчного мультикультуралізму і проаналізувати переваги деліберативної моделі в поліетнічному соціумі.

Виклад основного матеріалу. Багатошаровий плюралізм сучасних систем, а також ліберальні тенденції західних суспільств сприяли розвитку нових стратегій політики компромісу, яка виразилася в політико-філософській парадигмі мультикультуралізму, що представляє собою, за вдалим висловом М. Мамдані, «культуралізацію політики», або «політизацію» культури [14, р. 27-36]. Мультикультуралізм, як політичний курс, спрямований на підтримку етнічних груп, розвитку толерантності та боротьбу з дискримінацією, придбав актуальність на початку 70-х р. минулого століття. Така політика, що передбачає підтримку і розвиток культурного плюралізму, інтеграцію без асиміляції в поліетнічних державах, стала підтвердженням неефективності державних програм насильницького поглинання культурних меншин домінуючою культурою. Трохи пізніше обговорення з приводу привнесення культурних особливостей в проблематику соціальної рівності отримало підтримку і в академічних колах. Філософські ідеї мультикультуралізму пройшли кілька етапів розвитку: дискусія комунітаризму та лібералізму про роль спільноти в житті індивіда; обговорення питання справедливості нейтральної позиції лібералізму по відношенню до культурних відмінностей; дискусія щодо ефективності групових прав у рамках ліберальної держави.

Найбільший вплив на розвиток мультикультуралізму як політико-філософської парадигми надали концепції Ч. Тейлора і У. Кімліки. Саме такі підходи відповідають поняттю «мозаїчного мультикультуралізму», введеному С. Бенхабіб. Цей радикальний підхід захищає справедливість не в ім'я її самої, а в ім'я збереження самих культур, що призводить до жорсткої соціальної фрагментації. Подібні погляди призвели до інтенсифікації процесів культурного повороту в політиці, який, як відомо, небезпечний зверненням культур всередину та ідеологічною парадигмою «постмодерністського групового мислення, манії переслідування і стилізованої маргінальності» [8, р.156]. Більше

того, такі уявні світи, так звані нові міфографії, «залучаються для нових соціальних проєктів, а не просто для протистояння безсумнівним фактам повсякденного життя» [6, р. 6]. Це закриває кордони між культурами, створюючи дефіцит інформації про інших, і тим самим сприяє розвитку упереджень, що створює сприятливий ґрунт для поширення дезінформації та ворожого протистояння. Причина настільки необачних поглядів полягає в неправильній інтерпретації культури та її особливостей, що і веде до неліберальних наслідків. Йдеться про латентний есенціалізм у розумінні культури, що притаманний концепціям мозаїчного мультикультуралізму.

Відомий дослідник Ч.Тейлор ставить ідею визнання самотності окремої людини і цілого співтовариства в основу своєї теорії. Наша культурна приналежність відіграє вирішальну роль у формуванні особистості. Культура являє собою систему дискурсивних практик, в яких формується ідентичність, що, в свою чергу, залежить від суспільного визнання. Як і А. Хоннет, Тейлор стверджує, що «людині або групі людей може бути завдано серйозної шкоди, вони можуть пережити справжнє спотворення своєї ідентичності, — якщо навколишні люди або суспільство відображають їм їхній образ в обмеженому, принизливому або знехтуваному вигляді» [3 с. 29]. Боротьба за визнання групової ідентичності відображає політику рівної гідності і справедливості вимог людини розвивати свої якості в певних мережах дискурсу. Таким чином, рухи за культурну самотність потребують підтримки, адже для успішної соціалізації ключовим моментом є встановлення державою тих соціальних порядків, що будуть сприяти розвитку повноцінної особистості в рамках її культури.

На відміну від Тейлора, в своєму більш практичному обґрунтуванні мультикультуралізму, У. Кімліка виходить з ліберальних принципів. Хоча він відступає від принципу нейтральності, стверджуючи, що державна політика не просто повинна обмежуватися закріпленням рівних прав незалежно від культурних чи соціальних відмінностей, але й потребує проведення державних заходів, спрямованих на усунення групових нерівностей. Кімліка акцентує увагу на значущості не тільки групової, але й індивідуальної свободи, підкреслюючи: права меншин гідні підтримки тільки якщо вони сумісні з повагою особистої автономії індивідів. Стрижнем цієї концепції ліберального мультикультуралізму є поняття «соціальної культури», яка необхідна для підтримки автономії індивіда. Такі культури, як правило, є національними: вони сконцентровані на певній території, ґрунтуються на спільній мові і мають власну мережу соціальних інститутів. Саме в рамках такої культури існує можливість вільного вибору — «перемі-

щатися в рамках своєї соцієтальної культури, дистанціюватися від конкретних культурних ролей, вибирати ті сторони культури, які гідні розвитку й безцінні» [13, р. 90-91]. Національні меншини також мають соцієтальні культури, які потребують підтримки держави, оскільки їх структура може бути підірвана несправедливими рішеннями більшості. Держава повинна дотримуватися групової диференціації прав і надавати захист усім подібним культурам у своїх рамках за умови їх внутрішньої лібералізації.

Незважаючи на використання різних аргументів в обґрунтуванні політики мультикультуралізму, і Тейлор, і Кімлика спрощують навколишню дійсність, усуваючи протиріччя, пов'язані з груповим досвідом і поняттям культури. Визнання у Тейлора вживається і в індивідуальному, і в колективному значеннях. На практиці подібне змішування значень призводить до висновків про те, що індивідуальна суб'єктність буде виражена одним і тим же чином у всіх представників однієї культури. Уявлення, що вираз унікальної ідентичності обов'язково приймає форму колективного самовираження є помилкою. Групова ідентичність в цьому випадку розглядається як сукупність одноманітних колективних ідентичностей, що на практиці не відповідає реальності. Незважаючи на соціальну детермінованість свого формування і перевизначення, індивід не тільки є віддзеркаленням уявлень інших, але й представляє собою активний суспільний елемент. Соціальне походження ідентичності «Я» як єдиної самооцінки можливе завдяки внутрішньому синтезу громадських імперативів і очікувань (що Дж. Мід визначив як «Ме»), але в той же час і можливості особистого вибору можливостей їх використання («І») [18]. Тому прагнення до вираження власної самобутності не визначається виключно пошуком групового самовираження.

Той же висновок ми можемо зробити і щодо цілісних «соцієтальних культур» Кімлика, які ми не маємо змоги спостерігати в дійсності. Єдиної культури з єдиною системою вірувань не існує, є лише безліч різних соціальних практик, які раз у раз взаємно перетинаються. Але в мозаїчному мультикультуралізмі культура представляється як стабільна цілісність, тобто як атрибут певної етнічної групи, яка за визначенням є гомогенною, а суспільство становить конгломерат монолітних соціальних одиниць, тобто представляє собою своєрідну мультикультурну мозаїку.

Як підкреслює С. Бенхабіб, холистичні погляди щодо культури неприйнятні: «аналітично неправильним — логічною помилкою типу *pars pro toto*, тобто «заміщення частиною цілого», — було б прагнення видавати культуру за цілісність» [1]. Сьогодні ми можемо спостерігати змішання культурних практик і стилів у

кожному з власних фізичних зусиль боротьби за визнання. До того ж, людина одночасно належить до різних груп, в такому випадку неможливо визначити, яка з груп більш точно виражає його ідентичність.

На відміну від «мозаїчного» мультикультуралізму, що представляє культури чітко окресленими цілісностями, що не піддаються внутрішнім трансформаціям, Бенхабіб, спираючись на соціальний конструктивізм, відмовляється від абсолютизації культурних груп і розглядає людську культуру як мережу наративів, внутрішньорозщеплену та суперечливу цілісність. Культура являє собою особливу мінливу багаторівневу партикулярну систему, що веде внутрішній діалог з іншими культурами безперервно. Це сукупність різних мінливих символічних практик, які запозичуються один у одного, а «погляд, що сприймає культури як чітко окреслені цілісності, є поглядом ззовні, він встановлює зв'язок, що дозволяє осмислювати реальність і контролювати її» [1].

У мозаїчному мультикультуралізмі акцент робиться, перш за все, на відособленості та гомогенності культур, і наслідком стає «конфлікт між претензіями на культурну винятковість і нормами прав людини» [1]. Це призводить до сегрегації етнічних громад і формуванню штучних гетто, замкнених монолітних «кварталів».

Культури не можуть розглядатися як знеособлені стабільні формування, інакше суспільство являло б собою сукупність простих, легко передбачуваних механічних взаємодій. Якби це відповідало дійсності, то навряд чи можна було б спостерігати будь-який суспільний прогрес. Але історія підтверджує, що соціум — жива мінлива система, де відбувається безперервна трансформація визначень, тому що існуюча сукупність символічних практик не обмежує суб'єкта у варіантах їх нестандартного використання та можливостей альтернативної поведінки.

Протягом останніх десятиліть стало зрозуміло, що мозаїчний мультикультуралізм захоплював лише суспільну сегментацію, а не комунікативну свободу та не створив відповідної атмосфери для підтримки демократичної стабільності, що тепер залежить від мирного співіснування різних концепцій загального блага.

Легітимність влади повинна виражатися через раціонально-етичне визнання політичних інститутів, де повнотою демократичного суверенітету буде володіти цивільний процес політичного обговорення, а обмін наявними знаннями буде сприяти отриманню нових висновків та соціальним переорієнтаціям. Завдяки правильному синтезу важливих елементів певних форм індивідуалізму і колективізму, може бути отримана більш прийнятна модель суспільного устрою, де також буде врахована комунікативна природа культури. Так Ю. Габер-

мас прагне обґрунтувати теорію деліберативної демократії, заснованої на вільній комунікації, завдяки синтезу ліберальної та республіканської моделей.

Лібералізм, що орієнтований на вільний потік конкуруючих інтересів, передбачає «реалістичне» визначення демократії та її результатів. Але лібералізму не вистачає нормативних принципів, за допомогою яких можна оцінити справедливість рішень, що домоглися успіху на цьому ринку вподобань. Ліберальні громадяни можуть вільно вибирати різні концепції блага, але поділяють спільну правову систему, що дозволяє їм вирішувати особисті інтереси. Індивідуальні вподобання тут вищі від колективних, тому в такій процедурній моделі, що заснована на приватній автономії, немає місця для питань з приводу ідеального суспільного устрою і шляхів його досягнення.

Республіканська модель, на відміну від ліберальної, піднімає ці нормативні питання. Республіканізм «розуміє громадянство в першу чергу не з правової, але з етичної точки зору. Згідно із цим класичним уявленням, в політичній публічній сфері громадяни об'єднуються заради пошуку того, що може бути краще для них, як членів певної спільноти в даний момент часу» [10, р. 279]. Це колективне прагнення до спільної мети відповідає патріотичній ідентифікації, яка, з республіканської точки зору, є необхідною умовою для вільного режиму. Республіканці вважають, що життєздатний політичний проект не може бути заснований на простій агрегації індивідуальних інтересів, але вимагає загальної патріотичної орієнтації. Таке підпорядкування також не приводить до позитивних результатів.

В цілому подібні політичні системи можуть гарантувати громадянам «формальні», але не «субстанціональні» права громадської участі. Тобто, формальні демократичні права існують повсюдно, але основні є привілеєм не всіх: в разі лібералізму — економічно спроможних, а республіканізму — представників домінуючої культури.

Настільки ж незадовільними залишаються відповіді на питання про те, як враховувати культурні відмінності в демократичних процедурах. В ліберальній та республіканській моделях культура деполітизована та переведена в приватну сферу. В епоху зростання культурного різноманіття, такий крок лише сприяє зростанню міжетнічної напруги, що вже не раз було доведено на практиці.

Деліберативна модель демократії долає важливу частину обмежень лібералізму та республіканізму, які стають нам на перешкоді на шляху реалізації демократії і соціальної справедливості в умовах полікультурного суспільства. Деліберативна демократія, як і ліберальна модель, не ігнорує суспільний плюралізм, але при цьому дотримується республіканських

ідей, укорінюючи поняття громадянства в побудові спільноти шляхом громадянської участі.

Сьогодні державна стабільність може існувати лише за умови підтримки лояльних до плюралізму систем. Передзаданий консенсус навколо суспільного устрою, заснований на трансцедентальних аргументах, розпався, що сприяло фрагментації поглядів щодо належного порядку. «Ліберальний габітус «що вважати істинним», який спочатку релятивізується гетеродоксальним розумінням того, «що вважати істинним», відповідає поняттю плюралізму конкуруючих сил, що не прийшли до згоди щодо істини: практичні питання більш не істиноносні, цінності ірраціональні» [5, с. 135]. В таких умовах конкуренції різних уявлень про суспільне благо досягнення згоди щодо загальнозначних питань стає можливим лише за допомогою раціонального діалогу. Перевага деліберативної моделі в середовищі подібного плюралізму полягає в її процедуралізмі — етиці дискурсу. Ця моральна філософія покликана вирішити конфлікти справедливості, не вдаючись до насильства або примусу.

Саме через публічні дебати, що включають всіх громадян і, відповідно, всі «життєві контексти», вимоги рівності можуть бути задоволені. Дискурсивний метод не орієнтований на певний етос, єдиною його умовою є справедливі деліберативні процедури. Комунікативний процес означає залучення до суспільного раціонального діалогу, що зорієнтований на загальне розуміння ситуації та є вільним від стратегічних дій (тобто від впливу влади і грошей).

Орієнтація на громадську участь, яка розмежує деліберативну демократію і лібералізм, переміщує її ближче до республіканської моделі. Обидва підходи, деліберативний і республіканський, засновані на концепції публічної сфери. Солідарність розглядається як основне джерело соціальної інтеграції. Але недоліком республіканізму є припущення щодо необхідності існування єдиної ідеї загального блага. «Етичне перевантаження» республіканізму обмежує цю модель у відношенні консенсусу з приводу ціннісних орієнтацій і інтересів, який не існує в умовах культурного різноманіття. Замість загальної етнокультурної ідентичності, що передбачається республіканізмом, деліберативна теорія демократії заохочує громадян розділяти прихильність саме політичному дискурсу, джерело якого Габермас називає «конституційним патріотизмом». Саме це вирішує проблему солідарності в деліберативній моделі, діючи як «функціональний еквівалент» націоналізму. Солідарність, в даному випадку, не спирається на ідею нації як спільноти загального походження або загальної етнічної приналежності, але будується на «загальній політичній культурі».

Таким чином, «політична культура» відділяється від «субкультур та їх дополітичних

ідентичностей», але при цьому життєздатність першої обов'язково прив'язані до поваги другої. «Правильно зрозуміла теорія прав вимагає політики визнання, яка захищає цілісність індивіда в життєвих контекстах, де сформована її або його ідентичність» [9, р. 112].

Верховенство закону не просто гарантує особисту автономію, а й дає можливість громадянам брати участь в політичних дискусіях. У той же час, вважаючи себе авторами тих законів, які вони повинні виконувати як адресати, громадяни визнають їх легітимність. Слід підкреслити недостатність заходів патерналістської держави. Спрямовані на скорочення соціально-економічної нерівності, ці заходи вводяться зверху на основі заданих уявлень про норми. В даному випадку громадянство зводиться до відносин клієнта до адміністрації, яка надає послуги безпеки і всілякі вигоди «по-батьківськи» [9, р. 78]. Варто відзначити, що Габермас не наполягає на позитивному або негативному впливі цих послуг; він лише підкреслює — щоб вважатися легітимними норми і угоди повинні бути створені людьми, яких вони стосуються.

Комунікативне ядро деліберативної теорії демократії робить її найбільш ефективною демократичною платформою в полікультурному суспільстві. І хоча, як було сказано вище, республіканізм аналогічним чином ґрунтується на діалозі громадськості, але він виходить з єдиної концепції загального блага, тому його концепція комунікації не відповідає умовам багатопланового плюралізму в суспільстві. Дискурсивний метод не передбачає наявності загального розуміння і інтересу, але створює можливості для їх знаходження. Можна стверджувати, що цей вид комунікації не передбачає фіксованої норми політичної участі, всі попередні норми завжди можуть стати предметом суспільного обговорення. «Сильний дискурс ... вимагає запитування суб'єктів навіть з приводу предзаданих легітимних рамок. Дійсність може бути перевірена тільки на основі формальних властивостей аргументації» [17, р. 35].

Висновки. Для полікультурного суспільства деліберативна теорія демократії може стати найбільш перспективною моделлю, що буде сприяти гармонізації політики і внутрішньої природи людини. По-перше, розуміння кому-

нікації, що розраховується не на певний етос, як в республіканській моделі, а розглядається в якості універсального ключового інструменту політичної участі, створює перспективну платформу для повноцінного включення культурних меншин. Деліберативна теорія вимагає включення кожного в процес, а не заохочує соціальну фрагментацію, як мультикультуралізм. По-друге, завдяки розвитку єдиного комунікативного відкритого простору, демократична стабільність не стане більше підриватися індивідуалістичними настроями, які заохочуються нейтральним лібералізмом. По-третє, вагомим аргументом сьогодні є те, що деліберативна модель демократії заперечує можливість повноцінної легітимності існуючого порядку при наявності патерналістських стратегій у державі. Всі державні заходи, що виходять з власних уявлень суб'єктів державної влади про життєвий досвід груп і пов'язаних з ним перспектив їх учасників, не можуть бути по-справжньому ефективними. Більш того, саме це породжує громадянську пасивність і знижує відповідальність перед суспільством, створюючи апатичну масу клієнтів держави. Деліберативна модель також не передбачає наявності передзаданої громадянської мети, але представляє собою відмінний спосіб її досягти. Спільність досягається в дискурсі і культурні відмінності тут не сприймаються як завада необхідної дистанції. Необхідно підкреслити: незважаючи на те, що останнім часом все частіше в західних моделях демократії використовуються деякі принципи деліберативної теорії, в цілому вона залишається нормативною моделлю, але «той факт, що нормативна модель [часом] не відповідає реальності, не дає підстав відкинути [цю] модель, оскільки потреба в нормативності якраз і викликана тим, що люди оцінюють дійсність, в якій живуть, з точки зору принципів і обіцянок, що перевершують дану реальність» [1]. Основні принципи мультикультуралізму, як нормативної моделі, свого часу були покладені в основу сучасної політики, яка, представивши культуру як єдину цілісність, привела до суспільної сегментації. Тому сьогодні, коли культури нарешті розуміються як взаємодіючі багаторівневі системи з рухомими межами, необхідна нова політика, орієнтована на їх діалог як необхідна умова громадянської стабільності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бенхабб С. Притязання культури. Равенство и разнообразие в глобальную эру [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://doc-22401602_132653250?dl=b2ff36abcc78f738b4. — Название с экрана
2. Кукатас Ч. Либеральный архипелаг: Теория разнообразия и свободы [Текст] / Ч. Кукатас; пер. с англ. Н. Эдельмана; под ред. А. В. Куряева. — Москва: Мысль, 2011. — 482 с.
3. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і політика визнання [Текст] / Ч.Тейлор; пер. с англ. к.ф.н. Р. Й.Димерца. — К.: Альтерпрес, 2004. — 172 с.
4. Хабермас Ю. Вовлечение Другого: Очерки политической теории [Текст] / Ю.Хабермас; пер. с нем. Ю. С. Медведева; под ред. Д. А. Складнева. — М.: Наука, 2001. — 417с.

5. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма [Текст] / Ю.Хабермас; пер. с нем. Л.В.Воропай. - Москва, «Праксис», 2010. — 264с.
6. Appadurai A. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization [Text] / A. Appadurai. — Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. — 229 p.
7. Fraser N., Honneth A. Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange [Text] / N. Fraser, A. Honneth. — Verso Books: London, 2003. — 276 p.
8. Gitlin T. From Universality to Difference: Notes of the Fragmentation of the Idea of the Left [Text] / C. Calhoun (eds.) // Social Theory and the Politics of Identity. — Oxford: Blackwell, 1994. — P. 150-175.
9. Habermas, J. Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State [Text]/ A. Gutman (eds.) // Multiculturalism. — Princeton: Princeton University Press, 1994. — P.107-148.
10. Habermas, J. Between Facts and Norms [Text] / J. Habermas. — Cambridge: The MIT Press, 1996. — 675 p.
11. Habermas, J. Three Normative Models of Democracy [Text] / S.Benhabib (eds.) // Democracy and Difference. — Princeton: Princeton University Press, 1996. — P. 21— 30.
12. Honneth A. The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts [Text] / A. Honneth. — MIT Press, 1996. — 215 p.
13. Kimlicka W. Multicultural Citizenship [Text] / W. Kimlicka. — Oxford: Clarendon Press, 1994. — 280 p.
14. Mamdani M. Good Muslim, Bad Muslim. America, the Cold War, and the Roots of Terror [Text] / M. Mamdani New York: Pantheon Books, 2004. — 324 p.
15. Mead J.G. Mind, Self, and Society [Text] / Charles W. Morris (eds). — University of Chicago Press. 1934. — 440 p.
16. Parekh B. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory [Text] / B.Parekh. — Harvard Univ. Press, 2002. — 400 p.
17. Rehg W. The Discourse Ethics of Jurgen Habermas [Text] / W. Rehg. — University of California Press, 1994.- 288 p.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016

REFERENCES:

1. Benhabib S. Prityazaniya kulturyi. Ravenstvo i raznoobrazie v globalnuyu eru [The claims culture. Equality and diversity in the global era]. Access mode: https://doc-22401602_132653250?dl=b2ff36a6cc78f738b4 (in Russian).
2. Kukatas, Ch., 2011. Liberalnyiy arhipelag: Teoriya raznoobraziya i svobodyi [Liberal Archipelago: The theory of diversity and freedom]. Myisl, Moscow (in Russian).
3. Teylor, Ch., 2004. Mul'tykul'turalizm i polityka vyznannya [Multiculturalism and the politics of recognition]. Al'terpres, Kiev (in Ukrainian).
4. Habermas, Yu., 2001. Vovlechenie Drugogo: Ocherki politicheskoy teorii [Engaging the Other: Essays in Political Theory]. Nauka, Moscow (in Russian).
5. Habermas, Yu., 2010. Problema legitimatsii pozdnego kapitalizma [The problem of legitimation of late capitalism]. «Praksis», Moscow (in Russian).
6. Appadurai, A., 1996. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press.
7. Fraser, N., Honneth, A., 2003. Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange. Verso Books: London.
8. Gitlin, T., 1994. From Universality to Difference: Notes of the Fragmentation of the Idea of the Left. Social Theory and the Politics of Identity. Oxford: Blackwell, 150-175.
9. Habermas, J., 1994. Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State. Multiculturalism. Princeton: Princeton University Press, 107-148.
10. Habermas, J., 1996. Between Facts and Norms. Cambridge: The MIT Press.
11. Habermas, J., 1996. Three Normative Models of Democracy. Democracy and Difference. Princeton: Princeton University Press, 21— 30.
12. Honneth, A., 1996. The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts. MIT Press.
13. Kimlicka, W., 1994. Multicultural Citizenship. Oxford: Clarendon Press.
14. Mamdani, M., 2004. Good Muslim, Bad Muslim. America, the Cold War, and the Roots of Terror. New York: Pantheon Books.
15. Mead, J.G., 1934. Mind, Self, and Society. University of Chicago Press.
16. Parekh, B., 2002. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. Harvard Univ. Press.
17. Rehg, W., 1994. The Discourse Ethics of Jurgen Habermas. University of California Press.

Батракіна Єлизавета Євгеніївна – аспірант
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Адреса: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4
E-mail: elizaveta.batr@gmail.com

Batrakina Yelyzaveta Yevheniyivna – postgraduate
V. N. Karazin Kharkiv national university
Address: 4, Svobody Sq, Kharkiv, 61022, Ukraine
E-mail: elizaveta.batr@gmail.com

УДК 141.1 (093)

Філософське осмислення музики у творчості О. Лосєва

О.О. КАРПЕНКО

Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна,
E-mail: konepark@mail.ru

Авторське резюме

Філософські погляди О. Лосєва на музику складаються в цілісну систему, яка являє собою виразну філософську концепцію музики. Виходячи за межі музикознавчої площини, що насичена термінами, біографічними фактами й сповнена догматизму, О. Лосєв здійснює спробу досягнути багатовимірність музично-звукового простору, розглядаючи різноманітні аспекти буття музики від символічного вираження самої себе до вчення про гармонії сфер. В основі музики як мистецтва часу лежить становлення – постійне виникнення і зникнення водночас, тож музика є суцільною плінністю, з одного боку, та напругою і вибуховістю з іншого. Буття у музиці являє собою єдність і синтез свідомого й несвідомого, пізнавального і предметного. Музика є своєрідний феномен, ідеальна субстанція, вона є час, в якому існує число, яке пронизує Всесвіт і буття людини. Здійснене дослідження дозволяє констатувати синкретичний характер осмислення феномена музики у творчості О. Лосєва, що визначається темпоральною онтологією музичного мистецтва. Музика чинить супротив спрямованій до неї думці, оскільки сама прагне заповнити цю інтенціональність свідомості. О. Лосєв прагнув віднайти форму справжньої діалектики, де осмислення музики досягало б рівня музики самого мислення.

Ключові слова: філософія музики, музика, число, діалектика, міф, мистецтво, феномен.

Philosophical conception of music in O. Losev's works

О.О. KARPENKO

Donbas state pedagogical university, Sloviansk, Ukraine, E-mail: konepark@mail.ru

Abstract

O. Losev's philosophical views should be analyzed as a whole system, which is his conception of philosophy of music. Going beyond strictly musicological dimension of theory and philosophical dogmatism, O. Losev attempted to grasp the multidimensionality of music and sound, considering various aspects of life of music itself as symbolic expression to the doctrine of the harmony of spheres. The basis of music as an art of time is becoming, which is a constant rise and fall together, so music is a continuous turnover, on the one hand, and the tension and explosiveness on the other. Being in the music is a synthesis of unity and conscious and unconscious, cognitive and objective. Music is a unique phenomenon, an ideal substance, it is time in which there is a number that permeates the universe and human existence. The research reveals that syncretic nature of understanding the phenomenon of music in the work of O. Losev was defined by temporal ontology of music. Music opposition has directed her mind as she seeks to fill the intentionality of consciousness. O. Losev tried to find the true form of dialectics, understanding where music reached to the level of the music thinking.

Keywords: philosophy of music, music, number, dialectic, myth, art, phenomenon.

Постановка проблеми. Філософсько-музичні розвідки видатного російського мислителя О. Лосєва мають широкий діапазон – від щоденникових нотаток до фундаментальних робіт – та заслуговують на пильну увагу і ретельне дослідження. Філософські погляди мислителя на музику складаються в цілісну систему, яка являє собою філософську концепцію музики О. Лосєва. Виходячи за межі музикознавчої площини, що насичена термінами, біографічними фактами й сповнена догматизму, О. Лосєв здійснює спробу досягнути багатовимірність музично-звукового простору, розглядаючи різноманітні аспекти буття музики від символічного вираження самої себе до вчення про гармонії сфер. В роботах О. Лосєва ми знаходимо роздуми про природу буття музики, сенс існування музики у світі людей та намагання обґрунтувати феномен музики. Філософ дивиться на музику під різними кутами зору, з позицій різноманітних філософських традицій: у фокус

потрапляє музично-математична гармонія платоніво-піфагорійської концепції числа, платоніва теорія часу, проклова розробка числа, гелівська абсолютна музика, шопенгауєрівська світова воля, ніцшевське трактування аполлонівського та діонісійського, франківське тлумачення числа, соловйовське вчення всеєдності тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Треба визнати, що тема філософії музики посідає ключову позицію в сучасних студіях інтелектуальної спадщини та біографії О. Ф. Лосєва. Текстологічний та біографічний підходи визначають дослідницьку увагу О. Тахо-Годі до фактографічної канви несистематизованих до сьогодні поглядів мислителя. Класичний історико-філософський підхід до інтерпретації змісту міркувань О. Лосєва реалізовано в працях Г. Аляєва, М. Узелаца, О. Михайлова. Музикологічні аспекти творчості філософа узгалянені Ю. Холоповим.

© О.О. Карпенко, 2016

Проте завдання систематизації цілісної реконструкції системи осмислення феномена музики у творчості О. Лосева залишається відкритим. У межах такого горизонту має відбутися синтез вищевказаних підходів.

Мета дослідження – узагальнити основні риси філософського осмислення буття музики у творчості О. Лосева.

Виклад основного матеріалу. Філософські уявлення О. Лосева про музику вирізняються багатогранністю, в його творчих доробках ми знаходимо тісне сплетіння онтологічного, логічного й історичного начала. На сторінках філософсько-музичних трактатів мислителя ми знаходимо велику кількість визначень що є музика – це і вираз, і символ, і життя числа у часі, і глетично-меональна стихія, вона ідеальна, є мистецтвом. І таке розмаїття дефініцій не є дивним, адже сама природа феномена музики парадоксальна відносно людської логіки – світ музичного буття «дивовижно своєрідний» [5, с. 419]. «Парадоксальним є існування музики, парадоксальним є те, що ми взагалі хоча б щось знаємо про музику, але найбільш парадоксальною видається наша можливість говорити про її парадоксальність. О. Ф. Лосєв змальовує музику у межах мови і цим пояснюють усі неточності й труднощі, з якими зіштовхується дослідження: невимовне необхідно вивести у його протилежність – у світ понять» [9].

Відомо, що музика у житті О. Лосева займала унікальне місце: батько вченого був талановитим скрипалем, сам О. Лосєв здобув професійну музичну освіту, більш того, жвавий інтерес до музики з юнацької пристрасті поступово переростає в мисленнєво-творчий простір, у якому зростають філософсько-музичні інтуїції мислителя. Успадкувавши від батька пристрасть до математики та музики, «розмах ідей», «вічний пошук та насолоду свободою думки», від матері – суворе православ'я та моральні підвалини, О. Лосєв творить свій власний мікрокосм, в якому поціновує потяг до усвідомленого знання, незашореного мислення у гармонійному поєднанні з вірою.

Перші наукові публікації молодого О. Лосєва, присвячені музиці, датуються 1916 роком – це сповнені оптимізму, музичного захвату та філософських пошуків «Два світовідчуття» (із вражень після «Травіати») та «Про музичне відчуття любові і природи» (до 35-річчя «Снігуроньки» М. Римського-Корсакова). У цих роботах мислитель зважається тлумачити музичні твори, застосовуючи філософські категорії, щоб якнайглибше розкрити глибинні пласти музичного буття. «Адже музика, як мистецтво звуків, зображає найбільш інтимний і глибокий корінь речей. Звук йде із глибини і мовить нашій глибині» [5, с. 626]. У полі зору філософа знаходиться музичне пізнання, чиста і структурна музика, чистий музичний досвід,

типи музичного світовідчуття та їх оформленість.

Наразі О. Лосєв виокремлює із усіх видів пізнання світу музичне пізнання як таке, самостійне та самодостатнє. У музиці філософ вирізняє «первинну до-образну або до-структурну основу або чистий музичний досвід» [5, с. 604] та структурну музику, яка ущільнюється до образу і слова. Зразком чистої музики, на думку О. Лосєва, виступають квартети Л. Бетховена, сонати О. Скребіна, симфонії Ф. Шуберта, щодо структурної музики – це «Петрушка» І. Стравінського.

Спрямовуючи свою думку до просторово-часового континууму музики мислитель фіксує цілковитий хаос, адже музика не створює ніяких предметів, вона змальовує чисту сутність предмета, але не сам предмет. Ймовірно ця сутність є «неомірно більш загальною, ніж індивідуальність предмета, і тому вона має змогу відповідати нескінченній кількості просторово-часових предметів» [5, с. 604]. Чистій музиці не притаманна пізнавальна оформленість й тому просторово-часовий пласт буття зостається поза її межами, вона оперує сенсами та сутностями предметів, зображаючи їх чисту якість, на відміну від чистої думки, яка має пізнавальну оформленість, однак не охоплює чисту якість і сутність предмета.

О. Лосєв констатує наявність існування двох основних типів світовідчуття: споглядального та дієвого, які розглядаються у метафізичній і психологічній площині. Споглядальному притаманні логіка, спокій, ясність, оптимізм, це «світ чистих дзеркальностей і пластичностей» [5, с. 631]; дієвий – глибинний, зображає хаос, до-логічну структуру почуття, екстатичний, ірраціональний, песимістичний, це «світ сліпих і аморфних ликів, світ безформних бентежних множин» [5, с. 631]. «Геґелівське поняття і шопенгауєрівська воля без передпосилання поняття суб'єкта, якщо розглядати їх як чисті предметності, – цілком онтологічні характеристики саме цих двох світовідчуттів по відношенню до їхнього об'єкта. Найглибше цією антитезою пройнявся Ніцше, котрий ризикнув ототожнити її з відмінностями грецьких божеств – Аполлона і Діоніса» [5, с. 625].

На конкретних музичних прикладах філософ пропонує простежити оформленість світовідчуття в сфері чистого музичного досвіду. Тож музичний ряд оформленості чистої музики виглядає так по низхідній: органна прелюдія Es-dur І.-С. Баха, скрипковий концерт Л. Бетховена, Друга симфонія С. Рахманінова, «Політ Валькірій» Р. Ваґнера, «Прометей» О. Скребіна. Для класифікації типів музичного світовідчуття філософ залучає принцип актуальної особистості і виділяє наступні типи: епічне, коли душа поринає у спокій і предмети сприймаються в їх роз'єднаності та позаособистісній даності; драматичне, коли музика зму-

шує душу ніби втілитися безпосередньо у предмети, стати ними і тим самим ніби знищити ці предмети; ліричне, коли музика зберігає предмет ніби то споглядальним та між тим змушує деяким чином й уживатися в нього.

Виходячи з цього, філософ стверджує, що «найбільш досконалим і величним витвором людської творчості є музична драма, в якій первинна, безформна основа музики доходить до Логосу і розквітає образом» [5, с. 606]. О. Лосєв зауважує, що народжені образи є суто символічними і являють собою лише зовнішній вираз музики, яка лишається чистою сутністю світу, невимовною, а тому й потребуючою символіки. Музика, яка досягла ступеня образу вже не є первинною та чистою музикою, долаючи хаос, вона «готова обручитися зі світлом і останньою гармонією істинного та всесвітнього Слова, Логосу» [5, с. 612].

Зосереджуючи увагу на музичній драмі, філософ наголошує, що саме в ній відбувається глибинний синтез звуку і слова, які у своєму первинному значенні є абсолютно несумісними: перший є носієм чистої якості і допредметності, в той час як друге являє собою оформленість та структурність. Яким же чином відбувається гармонійне поєднання звуку і слова в музичній драмі? О. Лосєв припускає, що слово, наділене поетичністю, втрачає свою первинну оформленість, у свою чергу чисте музичне буття у своєму розвитку набуває форм і «напружується до слова, до Логосу» [5, с. 606]. Філософ підкреслює важливість принципу оформлення, як в гносеологічному аспекті – описове зображення структури пізнання, так і в метафізичному – характеристика ступеня наближення первинно-єдиного хаосу до всесвітньої свободи всеєдності [5, с. 613].

Свої філософсько-музичні знахідки О. Лосєв проєціює на оперу «Снігуронька» М. Римського-Корсакова, яка, на думку філософа, поєднує у собі ліричне, епічне та драматичне і є символічною драмою. Музичне напруження в опері сягає найвищого ступеня виразності і завдяки цьому внутрішньому оформленню з'являється образ. «Музика розквітає символом...Вона зсередини висвітлює народжувану тут міфологію» [5, с. 621]. Особиста актуальність у весняній казці М. Римського-Корсакова підіймається до щонайвищих сходинок гармонії і образи музичного світовідчуття напрочуд довершені. В опері відсутня вибуховість, яка передбачає перехід із одного плану буття в інший, наприклад, від земного до небесного, дія розгортається в царині вже досягнутого блаженного життя. Космічне й реальне, суто людське зливаються, завдяки чому виникає єдність народної музики і міфології. Музика, поєднуючись зі словом, знаходить свій сенс, водночас слово пояснює музику «називає її глибинним відчуттям любові й природи» [5, с.621].

На думку О. Лосєва, найвищий розвиток сучасна музика демонструє у творах Р. Вагнера та О. Скриябіна, які відображають світову дійсність теперішнього, що сповнена роз'єднаності та дисонансу і породжує діонісійську безодню. Масштабність і глибина «Трістана та Ізольди», бентежний дух «Поєми екстазу» контрастують з простотою та ясністю «Травіати» і «Снігуроньки». Та мислитель запевняє, що «до цієї простоти треба дорости. Адже початок і кінець мудрості однакові: наївність» [5, с. 636]. О. Лосєв припускає, що оновлення світу відбудеться за умови поєднання скрябінського темного й ірраціонального звукоспоглядання з лагідно-сонячним італійським та слов'янським мелосом.

Наступним важливим музично-філософським дослідженням О. Лосєва є «Нарис про музику» (1920 р.), в якому мислитель займається розробкою питань, поставлених у попередніх роботах. Так, на передній план виступає будова музичного твору та його корелят – адекватне переживання, однією із форм якого є інтенціональність. Очевидно, що О. Лосєв спирається на феноменологію Е. Гуссерля, розуміючи інтенціональність як спрямованість свідомості на музичний ейдос як такий [3, с. 1055]. Для цієї форми переживання характерними є три визначеності: напруга, особиста актуальність та об'єктивне оформлення, які філософ вважає необхідними для вивчення і розуміння музичних творів. Однак цього недостатньо, повинна існувати ще й якісна характеристика кожного твору, виразом якої, на думку О. Лосєва, виступає міф. На відміну від образу, з його психологічними наповненням, міф є більш об'єктивним, бо має гносеологічний характер, він виражає сутність буття, а не змальовує просторово-часові події. Відповідно з цим, «кожен музичний твір припускає безліч міфологізацій» [5, с. 653], під міфологізацією мислитель розуміє «вбачання сутності в образах і поняттях розуму» [5, с. 653], і вираз її за допомогою залучення подій і форм просторового світу. Міфологізуючи відносно певного музичного твору, людина намагається віднайти необхідні слова, щоб адекватно виразити сутність твору, діапазон таких пошуків досить широкий, як і кількість створюваних міфів. Однак «форма поєднання елементів (образів, понять і т.д.) кожного такого міфу буде загальнообов'язковою; вона зумовлена ритмікою і метрикою (твору), його напругою, актуальністю, оформленням, вибором тембрів і мелодій і т. д.» [5, с. 653]. Далі О. Лосєв на прикладі симфонії №5 Л. Бетховена, створюючи міф про Хаос і Особистість, їх боротьбу і поєднання, робить глибокий абстрактно-міфічний опис цього твору.

У «Нарисі про музику», поринаючи до основ метафізики у розумінні музики, О. Лосєв ототожнює абсолютне буття і музику, що

на думку сербського дослідника лосєвської творчості М. Узелаца, «вказує на істинне буття і природу музики...та відкриває відношення «музика і Ніщо» (як зворотний бік Буття), що безпосередньо наближує до розуміння Музики як Тиші» [9].

Важливим етапом у поступі лосєвської музично-філософської думки є період співпраці з видатними музикознавцями в Державному інституті музичної науки (20-ті роки). Філософ був добре знайомий з теорією ладового ритму Б. Яворського та оригінальним ученням про музичну форму, так званім метротектонізмом, Г. Конюса, в якому О. Лосєв знаходив багато співзвучних міркувань стосовно поєднання діалектичної філософії та емпіричної естетики у вираженні ідеального числа, коли «глибина і таїна творчості розквітає витонченим символом – фігурних чисел» [5, с.583]; посилання на теорію музичного аналізу Г. Конюса вкреслені у начерк «Музика як предмет логіки», а самому автору теорії філософ присвятив статтю «Пам'яті одного світлого скептика». Працюючи у складі Комісії з вивчення слухового сприйняття, О. Лосєв займається розробкою методів емпірико-психологічного дослідження слухових відчуттів, як під час сприйняття окремих звуків, так і більш-менш складних музичних комплексів [7]. Філософсько-музичні інтуїції мислителя знаходять втілення у творах «Філософія музики В. Ф. Одоєвського як зразок вчення про музику в епоху романтизму» та «Полемика Ніцше проти Ваґнера» (1926).

Викладаючи курс естетики в Державній академії художніх наук та Московській консерваторії (1922–1929), О. Лосєв професійно спілкується з геніальними знавцями музики: М. Гнесіним, Г. Нейгаузом, М. М'яковським та ін., публікує рецензії в музикознавчих виданнях. У цей період його філософське осягнення музики визначають теми нарисів: «Феноменологія абсолютної, або чистої, музики з точки зору абстрактно-логічного знання», «Музика і математика», «Логіка музичної форми», «Логічна структура двох основних законів музичної форми», які увійдуть у монографію мислителя «Музика як предмет логіки» (1927). Досліджуючи суттєву структуру абсолютної музики за допомогою принципів формальної логіки, філософ доходить висновку, що пояснити музику, застосовуючи закони логіки, неможливо. Глибинну сутність музики філософ артикулює як «життя Числа у Часі».

У першому нарисі «Феноменологія абсолютної, або чистої, музики з точки зору абстрактно-логічного знання» простежуються неоплатонічні мотиви філософа, котрий застосовує улюблений метод філософування Сократа, про який йде мова у діалозі Платона «Тетет», а саме – майевтику. З самого початку О. Лосєв розмірковує «Що є музика у своєму ейдосі?» і за низкою навідних запитань після

неправильних відповідей шляхом виключень філософ наближається до розуміння істинного феномена музики. Акцентуючи увагу на «чистоті феноменолого-діалектичної природи музики», мислитель пропонує фіксуватися на «істинному ейдосі музики за умови хоч і не систематичного його конструювання» [5, с.407], в якому музика набуває поза-просторовості. Та, насамперед, філософ вбачає за необхідне «навчитися бачити музику у думці» [5, с. 407].

Музика, за О. Лосєвим, – це своєрідний феномен, ідеальна субстанція, вона є час, в якому існує число, яке пронизує Всесвіт й буття людини. «Число – це рухливий спокій самотождної відмінності сенсу... Число є одиничність у вигляді рухливого спокою самотождної відмінності. Музичний предмет являє собою чисте число, тобто одиничність сенсового рухливого спокою. Подібно до того, як число діалектично переходить у час, час – у рух, музика є мистецтвом і числа, і часу, і руху. Вона дає не тільки реальне число, а й реальне втілення числа у часі та якісну матеріалізацію цього втіленого у часі числа, тобто рух» [5, с. 509].

В основі музики як мистецтва часу лежить становлення – постійне виникнення і зникнення водночас, тож музика є суцільною плинністю, з одного боку, та напругою і вибуховістю з іншого. Буття у музиці являє собою єдність і синтез свідомого і несвідомого, пізнавального і предметного. Це вічне Прагнення, воно зосереджене у своєму Часові, неоднорідному – на противагу часові науковому і логічному. Музичний Час стискається і розширюється, він не є формою, він – саме Буття, вічно Мінливе та Плинне. «Так виникає музика як мистецтво часу, в глибинах котрого (часу) прихована ідеально-нерухома фігурність числа і котре ззовні розквітає якостями матеріалізованого руху» [5, с. 545]. Розуміючи музику як безперервно тривале теперішнє, О. Лосєв наголошує: «У музичному часі немає минулого. Минуле створювалось би повним знищенням предмета, котрий пережив своє теперішнє. Тільки знищивши предмет до його абсолютного кореня та знищивши усі можливі види прояву його буття, ми могли б говорити про минуле цього предмета. У музиці ж ми тільки-но побачили й усвідомили функцію, що об'єднує «різночасові» моменти. Але якщо немає минулого, то тоді, судячи з усього, реальним є тільки теперішнє та його життя, що творить у надрах цього теперішнього його майбутнє. Це велими значущий висновок, який стверджує, що усякий музичний твір, поки він живе і чується, є суцільним теперішнім, яке сповнене всіляких змін і процесів, але тим не менш, воно не відходить у минуле у своєму абсолютному бутті. Це є суцільне «тепер», живе й творче, – однак не знищуване у своєму житті та творчості» [5, с. 451].

Логос і міф становлять глибинну структуру музики і зумовлюють подвійність музичного

буття: «З океану алогічної музичної стихії народжуються логос і міф» [4, с. 470]. «Будь-яка музика може бути адекватно виражена у відповідному міфі – не у міфі взагалі, але тільки в одному певному міфі» [5, с. 587]. З точки зору аксіології музики, можна сказати, що О. Лосев вбачав у музиці явлений лик божества, звернений до людини, відзначав релігійну значимість і сенс, виділяючи музику серед інших мистецтв як «молитву». Музикознавець К. Зенкін в своїй роботі «Про релігійні основи філософії музики О. Ф. Лосева» відзначав особливе значення для О. Лосева вчення Св. Григорія Палами про сутність та енергію, в якому постулюється, що музика є найближчою до Абсолюту й наділена властивостями божественної сутності. Музичне і релігійне зближує ціннісне естетичне переживання: відчуття прекрасного і піднесеного. Мова йде про той захват, екстаз, який викликає музично-естетичне буття, сплітається з релігійним світоглядом, світовідчуттям любові й природи, вічними загальнолюдськими цінностями, веде до гармонії людини з собою і світом.

Робота О. Лосева «Музика як предмет логіки» стала однією із перших спроб філософського осмислення феномена музики, вона сприяла значному розвитку світової музично-філософської думки. Відомий російський музикознавець Ю. Холопов зазначає: «Музика як предмет логіки» – видатна праця з істинно філософським підходом до феномена музики... фундаментальна праця в історії російської науки, котра започатковує вітчизняну філософію музики як таку» [10].

Ю. Холопов навіть пропонує замінити установлену асаф'євську тріаду «композитор - виконавець – слухач» на лосівську тетрактиду «твір – виконання – сприйняття – осягнення музики» [5, с. 922], вважаючи таку музичну послідовність більш досконалою та доцільною. Учень і послідовник О. Лосева філолог-германіст, культуролог, автор перекладу праці Т. Адорно «Соціологія музики» О. Михайлов називає «Музику як предмет логіки» «цілком унікальною у всій світовій філософській літературі» [8].

Неможливо обминути й художню прозу філософа 1930-40 років, у якій знайшло відлуння особисте знайомство О. Лосева з видатними виконавицями минулого: співачкою А. Неждановою та піаністкою М. Юдіною. Філософ вкладає в уста героїв романів власні міркування та

роздуми. Наведемо уривок з філософського роману «Жінка-мислитель» (1933-1934), який ще ширше розкриє нам горизонти творчого генія мислителя та його зачарованість таїною однієї із нерозгаданих царин буття – музикою. «Філософія і навчила мене цінувати музику. Я занадто багато філософував, щоб не любити музику. Я сам закоханий в систему, в логіку, в метод, в науку, я сам люблю чисту математичну думку, люблю силогізм, формули, діалектику, найабстрактнішу, найскладнішу діалектику та логіку. Однак я знаю, що уся філософія пронизана музикою, що увесь світогляд та світовідчуття людини є нічим іншим як музичними творчостями, що в історії філософії неможливо зрозуміти жодного факту, не залучаючи музику та математику відповідної епохи. Чи видається можливим осягнути Баха без Лейбніца, Бетховена без Канта, Фіхте і Гегеля, Ваґнера без Шопенгауера, Дебюсі і Равеля без Бергсона, Скрябіна – без Фіхте і соліпсизму, Прокоф'єва – без сучасного феноменологічного морфологізму? Я починаю розуміти філософа, коли знаю, яка музика є для нього сучасною. У кожній сонаті, у кожній симфонії, у кожнім етюді, прелюдії, ноктюрні, у кожній арії, пісні, романсі я завжди відчуваю склад душі і розуму, який породжує ту чи іншу філософію. Заграйте мені декілька тактів і я вам скажу, до якої епохи належить ця музика і яка філософія зросла на такому музичному досвіді» [2].

О. Лосев прагнув поєднати філософію, математику, музику, чисту думку й абсолютну музику: «Той, хто не любить італійської колоратури, ніколи не зрозуміє діалектики Гегеля. І там, і там примхлива гра відтінків, найтонших переходів, нанизування і розсипи звуків живого голосу та живої думки» [3, с. 29]. Мислитель намагається знайти відповідні слова, щоб змалювати музичне буття в усій його неосяжності і невичерпності, але й сам називає ці спроби безсильними, однак такими, що стоять на шляху до істини.

Висновки. Здійснене дослідження дозволяє констатувати синкретичний характер осмислення феномена музики у творчості О. Лосева, що визначається темпоральною онтологією музичного мистецтва. Музика чинить супротив спрямованій до неї думці, оскільки сама прагне заповнити цю інтенціональність свідомості. О. Лосев прагнув віднайти форму справжньої діалектики, де осмислення музики досягало б рівня музики самого мислення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аляев Г.Е. Философская проза А.Ф. Лосева: музыка слова и слово о музыке / Г.Е. Аляев // Слово як осердя буття. Збірник на пошану професора Тетяни Іванівни Біленко. – Дрогобич: видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – С. 141–155.
2. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с. – (Мыслители XX века).
3. Лосев А. Ф. Женщина-мыслитель / А.Ф. Лосев // Лосев А.Ф. «Я сослан в XX век...»: Т.2. – М: Время, 2002. – С. 7–142.
4. Лосев А. Ф. На рубеже эпох. Работы 1910-х – начала 1920-х годов / А. Ф. Лосев; общ. ред. А. А. Тахо-Годи, Е. А. Тахо-Годи, В. П. Троицкий. – М.: Прогресс – Традиция, 2015. – 1088 с.
5. Лосев А. Ф. Форма – Стиль – Выражение / А. Ф. Лосев; сост. А. А. Тахо-Годи; общ. ред. А. А. Тахо-Годи и И. И. Маханькова. – М.: Мысль, 1995. – 944 с., 1 л. портр.
6. Михайлов А.В. Ранние работы А.Ф. Лосева о музыке / А.В. Михайлов // Философия. Филология. Культура: К столетию со дня рождения А.Ф. Лосева / Вопросы классической филологии. – М., 1996. – Вып. 11. – С. 249–258.
7. Тахо-Годи Е. А. Очерк о музыке А.Ф. Лосева – исчезнувший и обретенный текст [Электронный ресурс] / Е.А. Тахо-Годи. – [Режим доступа]: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1253&Itemid=52
8. Узелац М. Каково предназначение философии? / М. Узелац // Библиотека истории русской философии и культуры. – М.: Гранд-фаир, 2014. – С. 1-12.
9. Узелац М. Философия музыки А. Ф. Лосева: на пути к новому пониманию бытия музыки [Электронный ресурс] / М. Узелац. – [Режим доступа]: www.uzelac.eu/Strane_studije/33_Losev_2013
10. Холопов Ю. Н. Русская философия музыки и труды А. Ф. Лосева [Электронный ресурс] / Холопов Ю.Н. – [Режим доступа]: <http://www.kholopov.ru/>
11. Шабанова Ю.А. Символизм слова в теософской концепции музыкального творчества / Ю.А. Шабанова // Слово як осердя буття. Збірник на пошану професора Тетяни Іванівни Біленко. – Дрогобич: видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – С. 156–164.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2016

REFERENCES:

1. Aliaiev, G., 2015. Filsofskaia proza A. F. Loseva: muzyka slova i slovo o muzyke [A. F. Losev's philosophical prose: music of the word and a word on music]. In: Slovo iak oserdia buttia, 141–155. Drohobych (in Ukrainian).
2. Losev, A.F., 1991. Filosofii. Mifologii. Kultura [Philosophy. Mythology. Culture]. Moscow (in Russian).
3. Losev, A.F., 2002. Zhenshchina-myslitel [A woman-thinker]. In: «I am exiled to the 20th century...», Vol.2, 7–142. Moscow (in Russian).
4. Losev, A.F., 2015. Na rubezhe epoh: raboty of 1910-1920s [On the edge of epochs: works of 1910-1920s]. Moscow (in Russian).
5. Losev, A.F., 1995. Forma – Stil – Vyrazheniie [Form – style – Expression]. Moscow (in Russian).
6. Mikhailov, A.V., 1996. Ranniie raboty A. F. Loseva o muzyke [A. F. Losev's early works on music]. Voprosy klassicheskoi filologii, Vol. 11, 249–258 (in Russian).
7. Takho-Godi, E. A. Ocherk o muzyke A. F. Loseva – ischeznuvshii i obretionnyi tekst [An essay on music by A. F. Losev – the text lost and discovered]. Access mode: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1253&Itemid=52 (in Russian).
8. Uzelac, M., 2014. Kakovo prednaznacheniiie filosofii? [What is the destiny of philosophy]. In: Biblioteka russkoi filosofii i kultury, 1–12 (in Russian).
9. Uzelac, M. Filosofiiia muzyki A. F. Loseva: na puti k novomu ponimaniui bytiia muzyki [A. F. Losev's philosophy of music; towards a new understanding of being of music]. Access mode: www.uzelac.eu/Strane_studije/33_Losev_2013 (in Russian).
10. Kholopov, Iu. Russkaia filosofiiia muzyki i trudy A. F. Loseva [Russian philosophy of music and the works of a. F. Losev]. Access mode: <http://www.kholopov.ru/> (in Russian).
11. Shabanova, Iu., 2015. Simvolizm slova v teosofskoi konzeptzii muzykalnogo tvorchestva [Symbolism of word in theosophic conception of creativity]. In: Slovo iak oserdia buttia, 141–155. Drohobych (in Russian).

Карпенко Олена Олексіївна – аспірант
Донбаський державний педагогічний університет
Адреса: 84116, м. Слов'янськ, вул. Генерала Батюка, 19
E-mail: konepark@mail.ru

Karpenko Olena Oleksiivna – postgraduate
Donbas state pedagogical university
Address: 19, General Batiuk Str., Sloviansk, 84116, Ukraine
E-mail: konepark@mail.ru

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323.39(477):17.022.1

Політична еліта України як уособлення субкультури влади

Г.В. ГРАБІНА

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, м. Одеса, Україна,
E-mail: grabinaanna@gmail.com

Авторське резюме

Стаття присвячена вивченню феномена субкультури влади. Об'єктом дослідження постає політична еліта сучасної України, яка, з точки зору автора, уособлює в своїй діяльності культурні особливості реалізації владних практик в соціум у цілому. Особлива увага приділяється проблемі методологічних принципів та методів визначення специфічних рис феномена субкультури влади.

За основу методології дослідження взято поєднання мікрополітичного (біографічного) та макрополітичного підходів. Простежено особливості формування ціннісної системи та поведінкового коду політичного класу України за часи незалежності. Виявлено наявність константних (тренди непотизму, патерналізму та групової замкненості) та інноваційних (тенденція зниження рівня соціально-політичної інклюзивності та зростання конфліктного характеру міжгрупової комунікації) елементів у структурі вітчизняної субкультури влади.

Констатується, що схильність правлячої еліти до вирішення своїх проблем за допомогою неформальних інститутів та практик, внаслідок її референтності для інших соціальних груп, об'єктивно підтримує існування різноманітних неконвенційних та девіантних соціальних практик серед цих верств, проблематизує загальний характер перебігу політичного транзиту в Україні, роблячи його кінцевий результат важкопрогнозованим тощо.

Ключові слова: демократичний транзит, політична культура, політична влада, політична еліта, політичні цінності, субкультура, інклюзивність.

The political elite of Ukraine as the personification of power subculture

G.V. GRABINA

Odesa I.I. Mechnykov national university, Odesa, Ukraine, E-mail: grabinaanna@gmail.com

Abstract

The purpose of this article is to research the phenomenon of the subculture of power. The object of the research is the political elite of modern Ukraine, which, in the author's opinion, represents in its activities cultural specifics of the implementation of government practices in the society as a whole. Particular attention is paid to the problem of methodological principles and methods for determining specific features of the phenomenon of the subculture of power.

The research methodology is based on the combination of micro-political (biographical) and macro-political approaches. Specifics of formation of the value system and behavioral code of the political class in Ukraine are traced during the period of independence. The availability of constant (trends of nepotism, paternalism and group isolation) and innovative (the trend of decline in the level of social and political inclusiveness and growth of the conflict nature of intergroup communication) elements in the structure of the national subculture of power are identified.

It is stated that the tendency of the ruling elite to solve their problems through informal institutions and practices due to its referentiality for other social groups, objectively supports the existence of various unconventional and deviant social practices among these layers, problematizes the general nature of the course of political transit in Ukraine, making its end result difficult to predict etc.

Key words: democratic transit, political culture, political power, political elite, political values, subculture, inclusiveness.

Постановка проблеми. Кризовий характер українського варіанта суспільно-політичного транзиту об'єктивно стимулює науковий інтерес до глибинних чинників, які обумовлюють траєкторії змін в країні протягом останніх років. Серед інших такими чинниками слід вважати патерни владних відносин, що імпліцитно закладені в культурному коді нашого суспільства. Враховуючи відверто «лідер-

ський» характер вітчизняної політиці, особливу актуальність має дослідження групових атрибутів українського політичного класу, який постає, з точки зору автора статті, уособленням субкультури влади.

Аналіз досліджень і публікацій. Комплексний характер проблеми впливу культурних атрибутів учасників політичного транзиту на характер і кінцеві результати перебігу цього

© Г.В. Грабіна, 2016

процесу обумовив наявність сталого інтересу з боку представників цілої низки наук суспільствознавчого профілю. Зокрема, ретельному аналізу було піддано питання впливу культурних матриць суспільств на зміст їхньої політичної еволюції (роботи І. Яковенко) [14], особливості адаптації окремих груп населення транзитивних соціумів до зміни соціокультурної парадигми їхнього існування (дослідження Ю. Левади) [4], психологічних аспектів владних відносин (студії О. Шестопаля) [13], ритуальних жанрів політичного дискурсу (дисертація Л. Стрий) тощо [11].

Виклад основного матеріалу. Намагаючись виявити фундаментальні атрибути субкультури влади, відтвореної сьогодні в українському суспільстві, слід звернутися, перш за все, до визначення її культурного бекграунду, встановити факт її еволюційної тяглості чи, навпаки, дискретності історичного розвитку. З точки зору автора статті, значну евристичну ефективність у цьому сенсі має поєднання методологій мікро- та макрополітичного підходів під час аналізу політичної дійсності. Інструментарій першого дає можливість «побачити велике через мале» та, завдяки акцентуації на конкретних постатях та їхніх життєвих стратегіях, дозволяє побудувати науковий нарратив у руслі політичної антропології. Логічні процедури другого підходу уможливають квантифікацію сутності проблеми за допомогою наукових абстракцій рівня «чистих соціологічних типів», утворених завдяки узагальненню фактів широкомасштабних соціальних зрушень та перетворень.

Саме під час застосування мікрополітичного (біографічного) підходу стає зрозуміло, що основним рушієм суспільно-політичних перетворень кінця 1980 – початку 1990-х рр. була генерація, представники якої пройшли основні етапи соціалізації в межах культурної матриці радянського суспільства. Асимільовані їхньою свідомістю системи політичних цінностей, зразки конвенційної поведінки і, більш широко, – стереотипи повсякденних соціальних практик, визначним чином впливали на вибір цими суб'єктами тактик та стратегій пристосування до викликів соціального середовища, вироблення сценаріїв акомодатії цього середовища до власних потреб тощо.

Однією з характерних спільних рис представників генерації «початку транзиту» була висока пріоритетність компромісу над конфліктом, взаємного пристосування над анігіляцією [2]. Соціологічні дослідження підтверджують цю особливість політичної культури українців. Так, зокрема, найбільш розповсюдженою формою прояву політичного стилю громадян новоутвореної політії було переконання друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів (25,5% респондентів). Цей стиль, позначений вітчизняними дослідниками

як «активне контактування», значно випереджав такі, як «обмежена демонстративність» (10% опитаних), «дієвий нонконформізм» (7,6%), «радикальна демонстративність» (7% респондентів) [8, с. 59-64]. Зазначена особливість масової політичної комунікації початкового етапу суверенізації певним чином вплинула і на характер владних практик, які реалізовувалися на всіх рівнях українського суспільства.

Але формальна приналежність «пересічних українців» та представників новонародженої еліти до одного – пізньорадянського покоління все ж таки не скасовувала наявність відчутних розбіжностей між кодами та укладами цих колективних акторів політичного переходу. Розбіжності були породжені як, власне, політичними, так і соціокультурними (майнові та статусні умови соціалізації) чинниками.

На формування загальногрупових особливостей вітчизняної субкультури влади визначальним чином впливав характер початкового етапу політичного транзиту України. Класична транзитологія констатує наявність двох «чистих» варіантів розгортання демократичного переходу (конфліктного та пактового), кожен з яких передбачає різне співвідношення елементів конфлікту/консенсусу, боротьби/кооперації культурних кодів учасників трансформаційних процесів. Однак, всупереч цьому, політична практика виявилася набагато складнішою за теоретичні схеми і в становленні незалежної української спільноти сполучалися елементи одразу двох протилежних сценаріїв взаємодій груп, що контролювали на той час владні ресурси та повноваження. Конфлікт або розкол еліт простежувався по лінії взаємодій республіканської еліти на чолі з Л. Кравчуком та загальнорадянської еліти на чолі з М. Горбачовим. Другий сценарій початку політичного транзиту – пакт еліт – був реалізований у відносинах між українськими «націонал-комуністами» та представниками націонал-демократичного табору на чолі з В. Чорноволом. Політичним підсумком такого пакту стало утворення симбіотичного владного суб'єкта (принаймні – на період з 1991 до 1994 рр.), в якому націонал-комуністи відповідали за кадровий склад, а націонал-демократи за легітимацію самого факту його існування [7, с. 159]. Така «кентаврічна» структура українського політикуму не обмежувалася лише його кордонами, виступаючи своєрідною квінтесенцією політичного життя вітчизняного соціуму перших років незалежності. Домінантними ознаками українського «геному влади» та, відповідно, культури її застосування були матричні варіанти пізньорадянської політичної культури з усіма притаманними їй позитивними та негативними особливостями, а основним агентом владних практик залишалася «пострадянська людина», ретельно досліджена Ю. Левадою [4].

Аналіз соціуму влади ранньо-суверенного українського суспільства був би неповним, якщо не звернутися до бодай стислого аналізу культурних характеристик такої його групи, як «директори». Формально, за своїм розташуванням в еліті новопосталої української держави, вони тяжіли більше до когорти «націонал-комуністів», ніж до націонал-демократичної складової вітчизняного політикуму. Знаковими постатями в цій групі слід вважати таких функціонерів, як, зокрема, Л. Кучма, Є. Звягільський, В. Бойко, А. Франчук та інші. Належачи до одного з «націонал-комуністами» покоління 1930 – 1940 рр. і маючи в своїй біографії сторінки знаходження в лавах КПРС (іноді, – на досить помітних керівних посадах), «директори», поряд із цим, були носіями іншої суспільно-політичної та економічної матриці, яку умовно можна позначити як «технократизм». Переважна більшість представників цієї частини соціуму влади пройшли складний шлях від рядових працівників великих підприємств до їхніх керівників, значна частина з них розпочинала свою кар'єру в невеликих містечках та селах країни. Не маючи значного «стартового капіталу», під час свого кар'єрного зростання, вони постійно опікувалися підвищенням рівня своєї освіти, віддаючи перевагу, як правило, технічній та економічній її складовим. Варто згадати той факт, що представники групи «директорів» є авторами технічних патентів, винаходів, впроваджених у свій час в реальне виробництво. Добре розуміючи як алгоритми функціонування конкретних підприємств, так і логіку сектора важкої промисловості в цілому, згадані функціонери були носіями соціально-економічних цінностей «радянського модернізму», важливе місце серед яких посідали норми трудової етики, ієрархічної підзвітності, планування тощо. Позбавлені на груповому рівні ідеалістичного мрійництва, представники цієї групи вітчизняної еліти трансливали цінності матеріалізму та патерналізму на інші соціальні верстви, які виступали в ролі «міноритарних» агентів початкових етапів політичного транзиту в Україні. Слід особливо наголосити, що т.зв. «директори» виступали як своєрідна корпоративна група українського політичного процесу: вони підтримували сталі офіційні стосунки (що було цілком природно в умовах планової економіки та існування єдиного народногосподарчого комплексу пізнього Радянського Союзу) та вибудовували мережу неформальних зв'язків, вдаючись, у тому числі, до тактики укладання вигідних шлюбів.

Характер кризових явищ внутрішньополітичного процесу України початку 1990-х рр. поряд із фактом контролю «директорами» великих підприємств, що виступали в ролі містоутворюючих, а також згадані вище неформальні зв'язки між родинами цих функці-

онерів – постали комплексним каталізатором, що сприяв швидкому перетворенню цієї частини вітчизняного політикуму з «групи в собі» на «групу для себе». Вже у 1992 році (призначення Л. Кучми на посаду прем'єр-міністра) фіксується активне входження групи «директорів» до структур виконавчої гілки влади. Консолідована присутність групи спостерігалася і на рівні законодавчої гілки влади – у Верховній Раді України першого скликання існувало неформальне об'єднання депутатів – керівників великих підприємств, яке спостерігачі позначали терміном «директорат». Політичний потенціал «директорів» підкріплювався і відповідними електоральними симпатіями працівників галузі важкої промисловості, внаслідок чого в країні тих років існував т.зв. «червоний пояс» – Східні та Південні регіони, населення яких стало голосувало за депутатів, які належали до групи «директорів» або до політичних партій, підтримуваних ними (переважно – СПУ та КПУ). Останній факт, в свою чергу, надав їй представникам можливість екстраполювати свої уявлення про належний стан соціально-економічних та політичних відносин на суспільство в цілому (конституційна модель 1996 р.).

Своєрідною рецесивною складовою вітчизняної культури влади перших років була її націонал-демократична компонента (уособлена постатями дисидентів, чії життєві стратегії сприймалися «пересічними громадянами» тривалий час як девіантні). На початковому етапі незалежного існування країни вона знайшла свій прояв у формально-ритуальному вимірі політико-владних відносин. Саме з діяльністю цієї частини соціуму влади був пов'язаний певний політичний романтизм (ідеї просвітництва мас, європейської інтеграції, рівності та братерства), який дозволяв більш прагматичній частині правлячого класу згладжувати «тертя» між власними кодами та укладами і відповідними культурними атрибутами широких мас. Зокрема, давалася ознаки відсутності загального стандарту особистісного успіху (однієї з центральних категорій субкультури влади), поширеного як на рівні «простих українців», так і на рівні груп політичного класу [5, с. 134; 9, с. 92].

Закономірне «омолодження» правлячого класу за рахунок входження до його лав т.зв. «покоління шістдесятих» мало, на перший погляд, багатообіцяючі для українського суспільства перспективи. Аналіз біографій 50 провідних (на початок другого десятиліття 2000-х рр.) представників вітчизняного політикуму, зроблений автором статті, дав можливість констатувати наступне: лише 2% представників соціуму влади не мали вищої освіти (серед решти – вагома частка осіб, що мали наукові ступені в сфері юриспруденції та економіки), 70% були містянами за народженням, 76% – мали

власний бізнес (найчастіше – великий) (див. Додаток). Ці загальні характеристики молодшої генерації правлячого класу могли б постати запорукою швидкого «модернізаційного прориву» країни, забезпеченого ефективним врядуванням та раціоналізацією політичного процесу в цілому. Проте були зафіксовані й інші показники. Так, 40% досліджених осіб починали робити свої кар'єри в структурах компартії чи комсомолу, а 18% з них активно використовували родинні зв'язки для просування кар'єрними сходами (порівняно низький останній показник є, швидше за все, свідченням на користь того, що «молода» українська еліта ретельно приховує особистісну інформацію, ніж доказом поширення серед неї кар'єрної моделі «self-made-man» – Г. Грабіна). Можна припустити, що «омолодження» еліти та підвищення її освітнього статусу поєднувалося з успадкуванням певних поведінкових стереотипів від еліти номенклатурного типу, яка і розпочинала процес політичного транзиту.

Закономірною проекцією атрибутів колективної культури молодих представників соціуму влади на суспільство в цілому стало те, що спільна риса їхньої біографії – «силове підприємство» початку 1990-х рр. – стимулювала зниження ступеня інклюзивності політичних структур та відносин, який фіксувався на початку процесу переходу. Багаточисленні бізнес-конфлікти та специфічний інструментарій їхнього розв'язання були перенесені молодими функціонерами у сферу політики. Враховуючи той аксіоматичний факт, що саме еліта (в українському випадку – політико-економічна) виступає в якості референтної групи для суспільства, яке потерпає від ціннісної аномії, стимульованої негараздами початкових етапів політичного транзиту, культурні ознаки правлячого класу почали швидкими темпами поширюватися і серед непривілейованих акторів суспільної комунікації.

Постійно балансуючи на межі внутрішньогрупового конфлікту та намагаючись зберегти статус колективного розпорядника суспільних ресурсів, представники українського соціуму влади продовжили апробований старшим поколінням правлячого класу сценарій розбудови розгалужених мережових зв'язків, захищених від офіційно декларованих ідеологічних конфліктів. На сьогодні тенденцію до непотизму демонструють всі, без винятку, сегменти українського політикуму. [1, с. 20; 10, с. 39]. Ці «родинні зв'язки» представників українського соціуму влади виступають в якості своєрідного «амортизатора» боротьби різних груп за політичний ресурс. Співучасть у контролі над ключовими підприємствами та навіть галузями економіки, взаємні інвестиції до різноманітних (іноді – полярних) політичних проектів, наявність «власних» фракцій у парламенті різних скликів дає можливість представникам прав-

лячого класу комфортно почуватися незалежно від того, в якому з таборів вони наразі перебувають – у провладному чи опозиційному.

Щодо мотивації участі в публічній політиці представників вітчизняного соціуму влади досить красномовними слід вважати наступні дані, наведені А. Зоткіним: на 2006 р. «бізнесмени» та «професійні політики» були в списках усіх провідних партій України. З цих функціонерів 65,7% отримували доходи від дивідендів, роялті та відсотків від депозитів. Друге місце за надходженнями належало власному бізнесу – 18,8% та невизначеним у деклараціях доходам – 14%. Симптоматично, що доходи від зарплати в державних органах влади та науково-викладацької діяльності склали в деклараціях цих осіб лише 1,2% та 0,04% відповідно [3, с. 294].

Звісно, що, крім «ренто-орієнтованих» суб'єктів політичної взаємодії, серед «молодих» представників українського соціуму влади були й особи, які торували свій кар'єрний шлях в ідеологічній системі координат. Значний успіх опозиційного на 2004 р. політика – В. Ющенко засвідчив певну рецепцію націонал-демократичної складової українського геному влади, яка з того часу поступово почала змінювати свій статус із рецесивної на домінуючу. Щире бажання нового Президента перетворити національну ідеологію на один з принципів формування уряду засвідчило наявність серед українського політикуму осіб, яких, з певним ступенем припущення, можна позначити як «ідеократи».

Вітчизняні дослідники фіксують серед українських функціонерів і тих, для яких політика дійсно виступає в ролі «професії та покликання», виконуючи, окрім іншого, і вагомую компенсаторну роль. Для осіб з такою мотиваційною основою, політика постає як своєрідна «гра», результатом якої стає «виграш» – публічне визнання, або «програш» – така ж публічна зневага [10, с. 136]. Таким чином, є підстави констатувати присутність у вітчизняному соціумі влади принаймні трьох політико-антропологічних типів: «ренто-орієнтовані бізнесмени», «ідеократи» та «компенсаторні особи».

В українській політичній науці досить розповсюдженою є теза про відверто лідерський характер вітчизняного правлячого класу. В цьому сенсі, з точки зору автора, слід констатувати певний «дрейф» субкультури влади від ідеологічних атрибутів до атрибутів особистісної лояльності. Дійсно, якщо на початку 1990-х рр. в країні робилися спроби створити структури загальнонаціонального представництва за ідеологічною ознакою (йдеться про різноманітні партії, в назвах яких були присутні ідеологічні «маркери»), то, починаючи з 2000-х рр. (у хронологічному вимірі) та з активізацією «молодої еліти» (у вимірі змістовному), значна частина партійних проектів поча-

ла містити в своїх назвах маркери особистісної «приналежності». Така новація одразу привернула до себе увагу дослідників та дозволила (у сукупності з даними інших спостережень) зробити невітні для вітчизняного політикуму висновки. Йдеться про те, що внутрішня будова нових партійних структур, формула, за якою вибудовуються взаємовідносини їхніх ключових осіб (*primus inter pares*), непублічний характер мереж групової комунікації, своєрідне «правило омерти» на фізичну недоторканність провідників «кланів», що діяло до 2010 року – комплекс цих та деяких інших атрибутів вітчизняної субкультури влади характеризують її як таку, що не є притаманною для демократичного суспільства початку XXI століття. Недаремно політологи використовують для позначення колективних рис правлячого класу змістовно наближені одне до одного поняття «дефектної демократії», «неопатримонального режиму» та/або «неофеодалізму» [12].

Знакові характеристики вітчизняної субкультури влади проявляються, в тому числі, в спадковості поколінь. Вагомим засобом зміцнення крос-групових зв'язків продовжують залишатися згадані вже вище шлюбні між представниками впливових груп політико-економічних «акціонерів» країни, культивується специфічна система цінностей, яка формує особливу картину світу та систему самоідентифікацій, елементи етикету та окрему «групову мову». По відношенню до останньої, йдеться як про спільну термінологію (іноді, навіть, наукову – Г.Грабіна), за допомогою якої впорядковується загальногрупова картина світу, так і про певні спільні сленгові конструкції, т.зв. «глибоку мову», завдяки якій представники соціуму влади значно заощаджують час на дешифруванні текстів та контекстів групової взаємодії. Вітчизняні дослідники зазначають, що з виходом на політичну арену молодшої генерації українського соціуму влади політична мова збагатилася як економічними категоріями («інфляція», «бюджет», «транш», «маржа»), так і специфічною термінологією кримінальної субкультури («розбірки», «тема», «злив», «наїзд») тощо. Враховуючи загальногрупові біографічні характеристики представників «молодшої еліти» країни, такий лінгвістичний мікст не викликає значного подиву у спостерігачів, поряд і з тим фактом, що, породжений спільними цінностями, поведінковий код правлячого класу закріпився не лише у специфічній лексиці, але й у сигнальних реакціях (жестикуляція), символах та аксесуарах групи, а також в особливих нормах ставлення до представників інших соціальних прошарків [6, с. 16; 3, с. 289]. Вартою уваги обставиною є й той факт, що аут-груповою політичною мовою соціуму влади має, принаймні, два виміри. Перший, так би мовити «поверховий», складається з лінгвіс-

тичних конструкцій, які покликані переконати громадян у прихильності правлячого класу цінностям демократії, модернізму та європейській геополітичній орієнтації: «народовладдя», «реформи», «субсидіарність», «децентралізація», «євроінтеграція» тощо. Другий – «глибинний» – вимір є антитезою першому. Він сповнений цінностями примордіалізму, патерналізму, нативізму тощо. Використовуючи його, правляча еліта провокує ресентимент традиціоналістських складових колективної свідомості підлеглих, шукаючи, знову ж таки, додаткове джерело легітимації своєї справжньої, «реальної» політики.

«Акціонерний» стиль побудови міжгрупових зв'язків в українському соціумі влади проявляється, зокрема, й у специфічній горизонтальній мобільності «молодшої» еліти. Показовою в цьому сенсі є кадрова політика президентів України 2000-х рр. під час формування персонального складу центральних та регіональних органів державної влади. Одна й та ж людина в різні періоди своєї кар'єри могла вільно переходити зі сфери приватного бізнесу до сфери державного управління. Схильність правлячого класу до автаркії знаходила свій прояв у призначенні на керівні посади голів Адміністрації Президента України, СНБО, особистих радників тощо, бізнес-партнерів та друзів очільників держави. Взаємне перетікання управлінських кадрів зі сфери бізнесу до сфери публічного врядування та навпаки, намагання стабілізувати політичний процес завдяки використанню неформальних зв'язків та (останнім часом – достатньо часто) особистих фінансових фондів суб'єктів управління було характерно не лише для вищих щаблів соціуму влади в Україні, але й для регіонального та місцевого його рівнів.

Заслугує на увагу той факт, що структура влади на рівні великих міст України також має відверто елітистський характер. В ній домінують дві групи «гравців» – керівництво виконавчої влади та представники великого бізнесу. Кожен зі згаданих акторів має певну автономію з відносною перевагою на користь великого бізнесу. Дійсно, як засвідчили події розгортання кризового політичного процесу 2014 – 2015 рр. на Сході та Півдні України, великий бізнес здатний не лише втручатися в простір міської і навіть регіональної політики, але й може виступити в ролі стабілізатора політичної взаємодії, надаючи свої кадрові, фінансові та інформаційні ресурси офіційним органам виконавчої влади і таким чином і врешті-решт – підняти свій статус до рівня повноцінного партнера державної політики управління територіями. Такі постаті, як В. Немировський та І. Палиця для Південного регіону, С. Тарута, І. Коломойський та Б. Філатов для Східного регіону України своєю діяльністю значно компенсували інституційну слабкість української держави

в умовах зростання внутрішньо- та зовнішньо-політичних викликів, але, як це не парадоксально, одночасно і закріпили її. На сьогодні структури політико-економічного впливу, створені цими й іншими особами, виступають вагомими важелями у внутрішньо-груповій взаємодії вітчизняного соціуму влади та, в деяких випадках, у ролі інститутів впровадження внутрішньополітичних рішень, альтернативних офіційним.

Генеральний алгоритм життєдіяльності української еліти на загальнонаціональному та регіональному рівнях був засвоєний одним із найбільш впливових соціальних партнерів політичного класу – державною бюрократією. Вище вже зазначався той факт, що чіткої межі між бюрократами вищого ешелону та «професійними» політиками в Україні не існує. Що ж до основної маси представників бюрократичного апарату, то їхні культурні атрибути повністю відповідають культурній матриці «посткомунізму». Інакше кажучи, середньостатистичний вітчизняний бюрократ, – це такий же ренцо-орієнтований актор, як і політик-бізнесмен. Така політико-антропологічна спорідненість публічних політиків та державних бюрократів створює надзвичайно сприятливе середовище для режиму політичної олігополії, що відтворюється українським соціумом влади. Аналіз культурних атрибутів українського політичного класу дає можливість виявити ще одне свідчення на користь того, що між операційним кодом старої генерації вітчизняної еліти та її молодим поколінням існує певна спадковість. Йдеться про значний рівень корпоративної солідарності. До останнього часу представники переважної більшості груп «політичних акціонерів» демонстрували розуміння необхідності обмежувати конфліктний потенціал елітарної взаємодії, зберігаючи негласну систему стримувань та противаг. Доля Президента України В. Януковича є повчальним уроком для будь-кого, хто має справу з корпоративними структурами – абсолютна влада може призвести до абсолютної катастрофи. Під останньою, з точки зору «логіки влади», слід розуміти радикальне повернення «пересічних

українців» до процесу формування політичного порядку денного, яке відбулося внаслідок революційних подій 2013-2014 рр. Відтепер найбільш впливовим групам соціуму влади доводиться витрачати додаткові ресурси не тільки на «залагодження» взаємних непорозумінь, але й на постійну комунікацію з політизованими структурами самоорганізації громадян.

Висновки. Комплекс викладеного матеріалу дає можливість виявити загальнотипологічні риси вітчизняної еліти, як групи, що уособлює субкультуру влади:

1. Попри неодноразово декларований розрив української політичної традиції з радянським минулим останнє регулярно відтворюється в культурних атрибутах кожного нового покоління соціуму влади країни. Поступово досягаючи більшого ступеня відповідності стандартам операційного коду справді демократичної еліти європейської держави на зовнішньо-типологічному рівні (переважно – в сфері політичної естетики), представники українського правлячого класу на рівні ціннісної системи (сфера політичної етики) залишаються переважно класичними носіями культурної матриці посткомунізму.

2. Еволюція субкультури влади за роки незалежності України демонструє як наявність константних елементів, так і певні новації. До перших слід віднести тренди непотизму, патерналізму та станової замкненості. До других, передусім, належить тенденція зниження рівня соціально-політичної інклюзивності та зростання конфліктного характеру міжгрупової комунікації всередині правлячого класу.

3. Схильність правлячої еліти до вирішення своїх проблем за допомогою неформальних інститутів та практик, внаслідок її референтності для інших соціальних груп, об'єктивно підтримує існування різноманітних неконвенційних та девіантних соціальних практик серед цих верств.

Комплекс зазначених особливостей вітчизняної субкультури влади проблематизує загальний характер перебігу політичного транзиту в Україні, роблячи його кінцевий результат важкопрогнозованим.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бердинских К. Большая родня [Текст] / К. Бердинских // Корреспондент. – 2010. – № 23. – С. 20-22.
2. Дубровский В. Реформы или инклюзивность: дилемма Петра Алексеевича [Текст] / В. Дубровский // Зеркало недели. – 2014. – 14 мая. – С. 4.
3. Зоткин А.А. «Львы» и «лисы» украинской политики. О властвующей элите: монография [Текст] / А.А. Зоткин. – К.: Наукова думка, 2010. – 341 с.
4. Левада Ю.А. Homo Post-Soveticus. Человек приспособленный [Текст] / Ю.А. Левада // Общественные науки и современность. – 2000. – № 6. – С. 5-24.
5. Негус К. Креативность. Коммуникация и культурные ценности: монография [Текст] / К. Негус, М. Пикеринг; пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2011. – 300 с.
6. Петренко В. Особливості визначення політичної мови [Текст] / В. Петренко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 16-24.
7. Політологія посткомунізму: Політологічний аналіз посткомуністичних суспільств: монографія [Текст] / В. Полохало (кер. авт. кол.); Заг. ред.: Є. Бистрицький. – К.: Політична думка, 1995. – 368 с.

8. Резник А. Стилиевые признаки общественно-политических практик населения Украины и факторы их формирования [Текст] / А. Резник // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 4. – С. 50-64.
9. Розумний М. Український персоналізм як фактор політичної культури [Текст] / М. Розумний // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 91-99.
10. Руденко С. Вся Юлина Рать. Окружение Юлии Тимошенко от «А» до «Я»: монографія [Текст] / С. Руденко. – К.: «Саммит-Книга», 2007. – 224 с.
11. Стрий Л.І. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний та лінгвопрагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук, спец.: 10.02.01 [Текст] / Л.І. Стрий. – К.: Ін-т української мови НАН України, 2015. – 19 с.
12. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: монографія [Текст] / А.А. Фисун. – Х.: Константа, 2006. – 351 с.
13. Шестопал Е.Б. Психологический подход к анализу российских политических элит [Текст] / Е.Б. Шестопал // Вестник Моск. ун-та. Сер.12: Полит. науки. – 2011. – № 6. – С. 74-88.
14. Яковенко И.Г. Большая и малая традиции европейской культуры: к постановке проблемы [Текст] / И.Г. Яковенко // Общественные науки и современность. – 2005. – № 4. – С. 86-99.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016

REFERENCES:

1. Berdinskykh, K., 2010. Bol'shaya rodnya [Big family]. Korrespondent 23, 20 – 22 (in Russian).
2. Dubrovskyy, V., 2014. Reformy ili inkluzivnost': dilemma Petra Alekseevicha [Reform or inclusion: the dilemma of P.Poroshenko]. Zerkalo nedeli 19, 4 (in Russian).
3. Zotkin, A.A., 2010. «L'vy» i «lisy» ukrainkoj politiki. O vlastvuyushchej elite: monografiya [Lions and foxes of Ukrainian policy. About the ruling elite: monograph]. Kyiv (in Russian).
4. Levada, Yu.A., 2000. Homo Post-Soveticus. Chelovek prisposoblennii [Homo Post-Soveticus. Human adaptation]. Obshchestvennye nauki i sovremennost' 6, 5 – 24 (in Russian).
5. Nehus, K., Pykerinh, M., 2011. Kreativnost'. Kommunikatsiya i kul'turnie tsennosti: monografiya [Creativity. Communication and cultural values: monograph]. Kharkiv (in Russian).
6. Petrenko, V., 2007. Osoblyvosti vyznachennya politychnoy movy [Defining characteristics of political language]. Politychnyy menedzhment 2, 16 – 24 (in Ukrainian).
7. Politolohiya postkomunizmu: Politolohichnyy analiz postkomunistychnykh suspil'stv: monografiya [Political science of post-communism. Political analysis of the post-communist societies: monograph]. 1995. Kyiv (in Ukrainian).
8. Reznik, A., 2007. Stilevyie priznaki obschestvenno-politicheskikh praktik naseleniya Ukrainyi i faktoryi ih formirovaniya [Stylistic features of social and political practices of the Ukrainian population and the factors of their formation]. Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing 4, 50 – 64 (in Russian).
9. Rozumnyy, M., 2005. Ukrayins'kyy personalizm yak faktor politychnoy kul'tury [Ukrainian personalism as a factor of political culture]. Politychnyy menedzhment 3, 91-99 (in Ukrainian).
10. Rudenko, S., 2007. Vsyu Yulina Rat. Okruzhennye Yulii Tymoshenko ot «A» do «Ya»: monografiya [Julia's entire army. Yulia Tymoshenko environment from A to Z]. Kyiv (in Russian).
11. Stryl, L.I., 2015. Rytual'ni zhanry ukrayins'koho politychnoho dyskursu: struktorno-semantichnyy ta lnhvoprahmatychnyy aspekty: aftoref.dis. ...kand. Filolog. Nauk: 10.02.01 [ukrayins'ka mova] [Ritual genres of Ukrainian political discourse: structural-semantic and lingvopragmatic aspects.- synopsis...Candidate of Philology, specialty in Ukrainien]. Kyiv (in Ukrainian).
12. Fisun, A.A., 2006. Demokratiya, neopatrimonializm i globalnyie transformatsii: monografiya [Democracy, neopatrimonialism and global transformations: monograph]. Constant, Kharkiv (in Russian).
13. Shestopal, E.B., 2011. Psihologicheskij podhod k analizu rossiyskikh politicheskikh elit [Psychological approach to the analysis of the Russian political elite]. Vestnik Moskovskogo universiteta, vol. 12, 6, 74 – 88. (in Russian).
14. Yakovenko, I.G., 2005. Bolshaya i malaya traditsii evropeyskoj kul'tury: k postanovke problemy [Major and minor traditions of European culture: to the problem]. Obshchestvennye nauki i sovremennost 4, 86 – 99 (in Russian).

Грабіна Ганна Вікторівна – аспірант
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
Адреса: 65058, м. Одеса, Французький бул., 24/26
E-mail: grabinaanna@gmail.com

Grabina Ganna Viktorivna – postgraduate
Odesa I.I. Mechnykov national university
Address: 24/26, Fransuzskii Blvd., Odesa, 65058, Ukraine
E-mail: grabinaanna@gmail.com

УДК : 32:005.57:304.4:316.72 (477)

Концепт державної інформаційної політики в сучасних умовах

М.А. ЕДЕЛЄВА

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: marinys@bk.ru

Авторське резюме

Розглянуто різні визначення поняття «державна інформаційна політика» в науковій літературі та правових актах. Висвітлюються концептуальні засади державної інформаційної політики. Досліджується вплив інформації на демократичні процеси у державі в період модернізації політичної системи України. Термін «інформаційне суспільство» вказує на те, що інформація на даний час є пріоритетним ресурсом у суспільстві. Інформація може бути використана політиками по-різному і в різних сферах своїх повноважень (з метою перемоги на виборах, мобілізації громадян, пояснення причин або, навпаки, з метою приховати реальні причини соціальних проблем і т.д.).

Посилення ролі інформації в суспільстві викликало розвиток інформаційної політики, її формування, визначення цілей, основні напрямки її реалізації та вплив державної інформаційної політики на політичний, економічний і соціальний розвиток країни в період модернізації політичної системи України.

Проблема державної інформаційної політики сьогодні є дискусійною, створює попит на дослідження цієї галузі. Актуальність теми обумовлена тим, що Україна знаходиться на етапі становлення та розвитку інформаційного суспільства, включена в процеси інтеграції в світове інформаційне співтовариство. В українській державі вільний доступ громадян до інформації визначений як одне з пріоритетних завдань.

Державна інформаційна політика – це квінтесенція зусиль держави, спрямованих на формування свідомості громадян для об'єднання прагнень спрямованих на зміцнення країни, політичних і громадських інститутів, які формують основи держави.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, інформаційна політика, державна інформаційна політика, соціальна інформація, інформаційні технології.

Concept of the governmental informational politics in modern conditions

M.A. EDELEVA

Zaporizhzhya state university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: marinys@bk.ru

Abstract

The definition of the «governmental informational politics» was viewed in the scientific literature and the legal acts. The influence of the information on the democratic processes in the country during the period of modernization of the political system of Ukraine is studied. The term «informational society» indicates that information nowadays is the first-priority resource. Information can be used by the political parties in different ways and with different scopes (with the scope of winning the elections, mobilization of citizens, their education, explanation of reasons or, on the contrary, aiming to hide the real reasons of the social problems etc.).

Reinforcement of the role of information in the society caused development of the informational politics, its formation, definition of its goals, the main directions of its realization and influence of the governmental politics on the political, economic and social development of the country in the period of modernization of the political system of Ukraine.

The problem of governmental politics today is widely discussed and creates a demand for research in this field. The actuality of this topic is mainly caused by the fact that Ukraine now is at the stage of formation and development of the informational society and is included in the processes of integration into the world's informational community. Free access of the citizens to information in Ukraine is defined as one of the priority goals.

Governmental informational politics is a quintessence of the country's efforts directed on the formation of the conscience of the citizens and unification of these efforts directed on reinforcement of the country and its political and civil institutes that form country's foundation.

Keywords: information, informational society, informational politics, governmental informational politics, social information, informational technologies.

Постановка проблеми. Завдяки інформаційній глобалізації відбувається зміна світосприйняття людей, їх способу життя, мислення. В епоху «інформаційного суспільства» інформація домінує над іншими ресурсами: ми потребуємо її повсякчасно; у світі кожної секунди виробляється велика кількість інформації; завдяки процесам інформаційної глобалізації й розвитку Інтернету зникли кордони для інформацій-

них потоків; ми можемо отримати інформацію, яка є актуальною сьогодні, і скористатися нею для реалізації своїх ідей та інтересів. На сьогодні інформація як ресурс має великий попит. Це пов'язано з виходом на перше місце ролі знань у суспільстві, а також з відносною дешевизною цього ресурсу і стрімким розвитком інформаційних технологій. Інформаційна інфраструктура та сучасні інформаційні технології кардинальним

чином змінюють повсякденне життя мільйонів людей.

Аналіз досліджень і публікацій. Перш ніж приступати до визначення поняття «державна інформаційна політика» варто уточнити поняття «інформація». В. Бебик так тлумачить термін «інформація» – це змістовне відображення об'єктивних і суб'єктивних процесів, явищ і предметів Всесвіту, себто усього, що оточує нас і міститься всередині нас [1, с. 25].

У політологічному енциклопедичному словнику за редакцією Ю. Шемшученка «інформація» (від. лат. *informatio*) – це одна з трьох основних (поряд з матерією та енергією) субстанцій, що утворюють природний світ, у якому живе людина [13, с. 241]. Ми розуміємо, що інформація робить країни ближчими, а світ вужчим, дає політичним акторам важелі впливу на здійснення перетворень у суспільстві, проведення реформ. Інформація допомагає країнам перейти на більш високий рівень розвитку, досягти мети в здійсненні модернізації суспільства.

Інформація займає особливе місце та відіграє дуже важливу роль у суспільстві, яке називають «інформаційним». Інформаційне суспільство поступово формується і в Україні. У науковому середовищі ведеться дискусія щодо поняття «інформаційне суспільство». Головними дослідниками даної проблеми стали: Д. Белл, З. Бжезинський, М. Кастельс, Е. Тоффлер, К. Шеннон та інші. Слід зазначити, що існують різні підходи до визначення «інформаційного суспільства». Однак, очевидним є те, що саме поняття «інформаційне суспільство» вказує на те, що інформація сьогодні є пріоритетним ресурсом, який завдяки своєму значенню є дуже важливим у суспільстві нового типу. Цей ресурс є найбільш доступним як в розвинутих країнах (постіндустріальних), так і країнах з перехідною економікою (індустріальних), які тільки входять в еру «інформаційного суспільства». Так, наприклад, М. Кастельс зазначає, що знання та інформація є критично важливими елементами в усіх засобах розвитку, так як процес виробництва завжди заснований на деякому рівні і на обробці інформації [6, с. 26]. Американський професор соціології Д. Белл у своїх дослідженнях наголошує, що інформація – це влада, доступ до інформації – це умова свободи [2, с. 330].

Д. Лайон в своїй праці «Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії» вказує на те, що «інформаційне суспільство» ставить питання про нові соціальні обставини, але зовсім не в тому ракурсі, як про це думають усі відомі його прихильники. Сподівання стосовно цього «нового суспільства» досить часто ґрунтуються на дуже сумнівному економічному аргументі про домінацію нового «інформаційного сектора» [7, с. 378]. Інформація може нав'язувати суспільству ту чи іншу модель поведінки, і в цьому випадку держава може використовувати інформацію як пріоритетну функцію політики.

Інформація виконує багато функцій у су-

спільстві (знання, освіта, пропаганда). Вона використовується з метою отримання знань та прийняття рішень. Виготовлення інформації є процесом. Спершу існуюча інформація систематизується, а потім вона поширюється через систему комунікації та обробляється суб'єктами, які її отримали. Інформація усвідомлюється суспільством в тій мірі, в якій члени суспільства здатні засвоїти і прийняти ту чи іншу інформацію. Слід звернути увагу на те, що той, хто отримує інформацію, може сприймати повідомлення не так, як його сприймає той, хто цю інформацію передає. А тому інформація може бути як об'єктивною, так і суб'єктивною. На створення та поширення інформації впливають політичні, соціальні, культурні умови, особливості політичної системи суспільства.

Нині важко уявити політичну діяльність без використання інформаційних потоків. Інформація може використовуватися суб'єктами політики по-різному для досягнення різних цілей (з метою перемоги в політичній боротьбі, з метою мобілізації громадян, їх просвіти, роз'яснення причин проблем, або, навпаки, заради приховування дійсних причин негараздів у суспільстві і т.п.). Та мета, з якою створюється, поширюється інформація, визначає суть інформаційної політики.

Посилення ролі інформації в суспільстві зумовило розвиток державної інформаційної політики. Нині предметом дослідження науковців є її формування, визначення завдань, основних напрямів реалізації, вплив державної інформаційної політики на політичний, економічний та соціальний розвиток держави в період модернізації політичної системи України.

Наукові дослідження функцій, принципів, напрямків та ролі державної інформаційної політики в сучасному суспільстві знайшли висвітлення у наукових працях відомих вітчизняних учених таких, як І. Арістової, В. Бебика, О. Бухтатія, В. Гурковського, В. Дрешпака, О. Дубаса, І. Кисареця, Є. Макаренка, Г. Несвіт, Ю. Нестеряка, Г. Почепцова, І. Сопілка, О. Соєніна, О. Старіша, В. Степанова, Ю. Турченка, С. Чукута; російських В. Іноземцева, А. Моноїла, Ю. Нісевича та інших.

Мета дослідження полягає в дослідженні різних підходів до визначення концепту «державна інформаційна політика». Дослідження даної проблеми вимагає використання різних методологічних підходів, таких як, загальнонаукові методи дослідження, а також комплекс політологічних методів, у тому числі структурно-функціональний метод, порівняльний аналіз, а також системний підхід, який дозволяє досліджувати інформаційну політику як складну багаторівневу систему.

Виклад основного матеріалу. Протягом двадцяти п'яти років (тобто з моменту проголошення незалежності України і донині) відбувається формування інформаційної політики держави. Періодизацію розвитку державної полі-

тики України запропонував В. Дрешпак, він виокремлює наступні періоди:

- перший період (з 1991 по 1994 роки) характеризується процесами формування правових основ регулювання інформаційної сфери України, визначенням основних напрямів державної інформаційної політики;

- другий період (з 1995 по 1999 роки) визначався процесами конституційного унормування основоположних принципів у сфері інформації та свободи слова, прийняттям нових законів, що регулюють найрізноманітніші аспекти інформаційних відносин та поправок до раніше прийнятих законів;

- третій період (з 2000 по 2004 роки) характеризується спробами уніфікувати нормативно-правову базу у сфері інформаційних відносин та конкретизувати напрями і завдання державної інформаційної політики України;

- четвертий період (з 2005 по 2010 роки) характеризується суттєвим зниженням темпів законотворчості в інформаційній сфері, відсутністю кардинальних змін у системі управління галузями інформаційної сфери, намаганнями лібералізувати комунікативну політику органів публічної влади, наблизити до європейських стандартів державну політику у сфері ЗМІ;

- п'ятий період (з 2011 року) характеризується насамперед процесами модернізації інформаційної сфери в цілому, що вимагатиме постійного вдосконалення її правового регулювання та, можливо, змін у системі управління її галузями [5, с.43]. На думку вченого, завершальна фаза становлення державної інформаційної політики буде тривати з кінця 2015 – до початку 2016 року.

За роки формування державної інформаційної політики в Україні були використані різні її моделі, але це не допомогло уникнути кризи в інформаційному секторі. В значній мірі винні в цьому політики.

Дослідження державної інформаційної політики дає можливість визначення її суті, особливостей та пріоритетних завдань.

Нині існує достатньо багато визначень поняття «державна інформаційна політика». Зокрема, Л. Угрин пропонує таке визначення даного поняття - діяльність держави та її інститутів у сфері виробництва, поширення, обміну, охорони інформації, а також її використання в управлінських процесах [12, с. 174]. Вчений відмічає, що інформаційна політика містить також способи та міру контролю держави за поширенням інформації, її змістом та спрямуванням [12, с. 175].

Схоже визначення цієї політики держави дають В. Вакулич та О. Бухтатий. Вони приходять до висновку, що у мінімізованому сенсі державна інформаційна політика означає ніщо інше, як цілеспрямований потік певної інформації, який так чи інакше контролюється владою [4, с. 97].

Російський вчений Ю. Нісневич відзначає, що державна інформаційна політика - це одна з основоположних складових управління сучасною державою, яка багато в чому визначає темпи і

рівень її розвитку, а також право займати гідне місце у світовому співтоваристві [11, с. 5].

Ю. Нестеряк вважає, що державна інформаційна політика України - це діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, суспільних інституцій і громадських об'єднань та створених ними засобів масової комунікації, спрямована на вироблення і реалізацію правових, політичних та економічних умов функціонування інформаційної системи, що впливають із сукупності цінностей українського суспільства [10, с. 50].

Як зазначає А. Манойло, інформаційна політика – це особлива сфера життєдіяльності людей, пов'язана з відтворенням і поширенням інформації, яка задовольняє інтереси держави і громадянського суспільства та спрямована на забезпечення конструктивного діалогу між ними та їхніми представниками [8, с. 20]. Часто причинами політичних конфліктів є саме відсутність належного діалогу між владою та суспільством. Можливо, конфлікти в Україні не були б такими гострими, якби державна інформаційна політика виконувала цю функцію.

Порушення стабільності, виникнення соціальних, політичних конфліктів створює загрозу збереженню соціальної системи. В контексті розвитку соціальних систем розглядає інформаційну політику Г. Почепцов. Він відзначає, що інформаційна політика займається організацією процесів появи, розповсюдження і збирання інформації в соціальних системах [14, с. 8]. Також Г. Почепцов у своїх працях багато уваги приділяє «інформаційній безпеці». Він вважає, що «сучасні військові доктрини переходять від концепції інформаційної війни до концепції війни знань, оскільки інформація змінює знання...» [14, с. 172].

У наведених вище визначеннях державної інформаційної політики відзначається, що вона сприяє поширенню, обміну, охороні інформації; передбачає контроль держави за змістом та спрямуванням інформації; визначає темпи і рівень розвитку держави; створює певні умови функціонування інформаційної системи; сприяє налагодженню діалогу між державою на громадянським суспільством тощо. Всі функції, які виконує державна інформаційна політика, є дуже важливими та сприяють збереженню стабільності й розвитку держави.

Існування різних підходів до трактування поняття «державна інформаційна політика» свідчить про те, що нині в вітчизняному науковому середовищі немає єдиної точки зору на цю проблему. Проблема державної інформаційної політики сьогодні є дискусійною та створює попит на дослідження цієї галузі. Актуальність теми обумовлена тим, що Україна знаходиться на етапі становлення та розвитку інформаційного суспільства, включена в процеси інтеграції в світове інформаційне співтовариство.

Важливо знати методи і підходи, які використовують державні органи, що відповідають за відтворення інформації, яку вони поширюють

для населення з метою ознайомлення з діяльністю влади та владних установ. У політичній діяльності інформаційний ресурс відіграє важливу роль.

На сучасному етапі розвитку суспільства, коли Інтернет відіграє все більшу роль у житті окремої людини, а сучасні інформаційні технології поступово витісняють безпосереднє спілкування замінюючи його опосередкованим, людині важливо відрізнити реальне від ілюзорного, об'єктивне від суб'єктивного. Інформаційні технології постійно вдосконалюються, а їх вплив на політичну свідомість зростає.

Роль інформаційних технологій у системі державної інформаційної політики описує Ю. Нестеряк. На його думку, формування єдиного інформаційного простору цивілізації перетворюється на глобальний чинник розвитку, що зумовлює напрями суспільного прогресу [9, с. 230]. Треба розуміти, що засоби масової інформації формують особистість, громадянина і суб'єкта політики, тому влада повинна не допускати пропаганди насильства, агресії, ненависті в засобах масової інформації, оскільки вони є суб'єктом виховання суспільства, політичної соціалізації.

Отже, інформаційна політика держави впливає та змінює політичний і культурний розвиток суспільства, завдяки чому відбувається модернізація політичної системи суспільства. Одне з головних завдань влади на шляху реалізації державної інформаційної політики, є забезпечення доступу громадян до інформації, який визначено в основному законі, як право кожної особи на інформацію.

Аналізуючи державну інформаційну політику, треба виділити пріоритетні напрями роботи в цій сфері. Основні напрями державної інформаційної політики викладені в Законі України «Про інформацію», зокрема в ст. 3 йдеться про те, що кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів [15, с. 1].

Пріоритетні напрями подальшої реалізації державної інформаційної політики визначає Ю. Нестеряк: забезпечення доступу громадян до інформації; сприяння задоволенню інформаційних потреб закордонних українців; забезпечення ефективного використання інформації; зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності; сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів; створення національних систем і мереж інформації та загальної системи охорони інформації; сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України [10, с. 244].

Україна перебуває на шляху перетворень. З одного боку, влада проголошує європейський напрямок розвитку, з іншого боку тягне у по-

страдянське минуле, в якому існував тотальний контроль за органами відтворення і поширення інформації. З одного боку олігархи, які володіють засобами масової інформації, нав'язують свій формат засобів масової інформації, які значною мірою формують громадську думку населення. З іншого боку, глобалізація, Інтернет, стирають кордони та перешкоди для потоку інформації з закордону.

В. Вакулич та О. Бухтатий зазначають, що класична транзитологічна модель демократизації виявилася невідповідною розвитку України. Замість утвердження демократії відбувалися процеси монополізації політико-економічних та публічних функцій [4, с. 98]. Якщо в державі працюють демократичні норми, то її методи виводувані по принципу відкритості влади, свободи слова та доступу громадян до інформації.

За роки незалежності Україна постійно декларує демократичний вектор спрямованості розвитку. Демократія передбачає свободу слова, вільний доступ до інформації тощо. Хоча на шлях демократичних перетворень Україна стала більше двох десятиліть тому, але досі ми бачимо недосконалість проведення державної інформаційної політики.

Модернізація суспільства передбачає проходження певних етапів: модернізацію політичної, економічної, соціальної та культурної сфери суспільства, в тому числі й інформаційної сфери. Новий світовий порядок передбачає перехід до інформатизації суспільства.

В Українській державі вільний доступ громадян до інформації визначений як одне з пріоритетних завдань. Як відмічає О. Білоусов, прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» стало важливим кроком для законодавчого урегулювання конституційного права кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію та забезпечення прозорості і відкритості у діяльності органів державної влади [3, с. 23].

Важливий крок на шляху демократизації суспільства – це відкритість інформаційної політики. 28 грудня 2015 року Президент підписав Закон України № 856-VIII «Про систему іномовлення України». Цей законопроект, по-перше, інтегрує вітчизняний контент у світове інформаційне співтовариство; по-друге, забезпечує захист національних інтересів України за кордоном [16, с. 2].

Варто зазначити, що існує такий вид інформації, як «соціально значуща інформація». Як наголошує А. Манойло, соціально значуща – це інформація, що включає в себе, крім усього іншого, такі відомості: про стан економічної сфери; про події громадського життя всередині країни і за кордоном, які цікавлять значну кількість людей; про діяльність політичних партій і рухів, лідерів суспільства і держави; про ринок праці і капіталу і т.д.» [8, с. 41].

Для українського суспільства сьогодні соціально значущою є інформація про перебіг подій

на Сході України, відомості про переселенців, про реформи, про економічні та соціальні проблеми, про шляхи їх вирішення. Влада повинна проводити роз'яснювальну роботу, щоб суспільство розуміло причини виникнення тих чи інших проблем, а також розуміло те, чому саме такі, а не інші шляхи вибрані для їх вирішення та реалізації програм дій, що направлені на покращення рівня життя громадян. Коли в країні нестабільна економічна, соціальна та політична ситуація, державні дії повинні постійно інформувати населення та роз'яснювати події, що відбуваються в цих сферах суспільства. Влада повинна інформувати про виконання пріоритетних завдань. Такі дії влади піднімуть довіру до неї в суспільстві.

Ті події, які найбільш повно і часто висвітлюються в засобах масової інформації, вважаються громадськістю найважливішими та значними. А інформація, хоч би якою актуальною вона не була, не висвітлена в засобах масової інформації, подією не стає.

На сьогодні існує єдиний виконавчий орган який повинен реалізовувати, контролювати та втілювати в життя країни завдання по реалізації державної інформаційної політики – Міністерство інформаційної політики України. Однак створення міністерства не є гарантією ефективності державної інформаційної політики.

Висновки. Нині державна інформаційна політика України входить до числа найбільш актуальних проблем, які досліджуються спеціалістами з різних галузей знань: політології, соціології, державного управління та юридичних наук. У сучасному інформаційному суспільстві на перший план виходять знання, освіта. Українське суспільство стає все більш культурно осві-

ченим та інформаційно обізнаним щодо політичної діяльності держави та політиків. Державна інформаційна політика направлена на формування інформаційного простору. Державна повинна використовувати інформаційну політику для досягнення пріоритетних завдань розвитку суспільства. Вона не може та й не повинна повністю контролювати інформаційну сферу. Хоча сучасні технології дозволяють контролювати значну частку інформаційних потоків, які потрапляють в інформаційний простір, однак навіть маючи вагомий контроль над засобами масової інформації, неможливо контролювати всі потоки інформації, оскільки сьогодні частка новин, з якими громадяни знайомляться в Інтернеті, надзвичайно велика. Крім того, громадськість всіляко намагається протистояти спробам держави здійснювати тотальний контроль над особистістю в інформаційній сфері суспільства. Для того, щоб все було в рамках закону, треба вдосконалювати законодавчу базу в цьому напрямку та дотримуватися конституційних норм. Роль засобів масової інформації в суспільстві дуже важлива, тому державна політика в сфері засобів масової інформації має бути головним напрямком державної інформаційної політики.

Таким чином, державна інформаційна політика – це квінтесенція зусиль держави, спрямованих на формування свідомості громадян для об'єднання прагнень спрямованих на зміцнення країни, політичних і громадських інститутів, які формують основи держави.

Подальшого дослідження потребують питання формування інформаційно відкритого суспільства та влади, оскільки від цього залежить поступальний розвиток нашого суспільства, його демократизація та євроінтеграція.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік рилейшинз: Монографія [Текст] / В.М. Бебик. – К. : МАУП, 2005. 440с.: іл. – Бібліогр.: с. 432-437.
2. Белл Д. Социальные рамки информационного общества [Текст] / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 330-342
3. Білоусов О.С. Доступ до публічної інформації як чинник формування громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / О.С. Білоусов// Актуальні проблеми політики. – К., 2013. – Вип. 50. – С. 18-25. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/appol_2013_50_3.pdf/](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/appol_2013_50_3.pdf) (дата звернення 10.02.2016) – Назва з екрана.
4. Вакулич В.М. Державна інформаційна політика як механізм реалізації інформаційної функції сучасної держави [Текст] / В.М. Вакулич, О.Є. Бухтатий // Публічне управління: теорія та практика. – К., 2014. – №. 1. – С. 97-107.
5. Дрешпак В.М. Концептуальні основи періодизації державної інформаційної політики України [Текст] / В.М. Дрешпак// Аспекти публічного управління. – К., 2013. – №. 2. – С. 41-47.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Текст] / М. Кастельс; [пер. с англ.; под научн. ред. О.И. Шкаратана]. – М., 2000. – 446 с.
7. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії [Текст] / Д. Лайон // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1996. – С. 362-380.
8. Манойло А.В. Государственная информационная политика в особых условиях: Монография. [Текст] / А.В. Манойло. – М.: МИФИ, 2003. – 388 с.
9. Нестеряк Ю. В. Технології та моделі державної інформаційної політики / Ю.В. Нестеряк // Ефективність держ. упр.: зб. наук. пр. Львів. регіон. ін-ту держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; за заг. ред.чл.-кор. НАН України В.С. Загорського, доц. А.В. Ліпенцева. – Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2012. – Вип. 30. – С. 227-234.
10. Нестеряк Ю.В. Державна інформаційна політика: теоретико-методологічні засади : Монографія

[Текст] / Ю.В. Нестеряк. – К. : НАДУ, 2014. – 292 с.

11. Нисневич Ю.А. Государственная информационная политика России сегодня и завтра [Электронный ресурс] / Ю.А. Нисневич // Информационное общество. – 1999. – № 2. – Режим доступа: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/8f09435324753a65c32568ba004420d3/> (дата обращения 10.02.2016) – Загл. с экрана.

12. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни [Текст] / [Б. Кухта та ін.]. – Л.: Кальварія, 2003. – 500 с.

13. Політологічний енциклопедичний словник [Текст] / Упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

14. Почепцов Г.Г. Сучасні інформаційні війни [Текст] / Г.Г. Почепцов. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – 497 с.

15. Про інформацію [Електронний ресурс]: Закон України від 2 жовтня 1992 р. №2657-XII.– Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення 10.02.2016) – Назва з екрана.

16. Про систему іномовлення України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 грудня 2015р. № 856-VIII. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55980 / (дата звернення 10.02.2016) – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2016

REFERENCES:

1. Bebyk, V.M., 2005. Informacijno-komunikacijnyj menedzhment u globalnomu suspilstvi: psykologiya, tehnologiyi, tehnika pablik rylejshynz: monografiya [Information and communication management in a global society, psychology, technology, engineering public rylejshynz: monograph]. Kyiv (in Ukrainian).
2. Bell, D., 1986. Sotsialnyie ramki informatsionnogo obschestva [Social framework of the information society]. Moscow, 330-342 (in Russian).
3. Bilousov, O. S. Dostup do publichnoyi informaciyi yak chynnyk formuvannya gromadyanskogo suspilstva v Ukrayini [Access to public information as a factor of formation of civil society in Ukraine]. Regime to access: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/appol_2013_50_3.pdf (in Ukrainian).
4. Vakulych, V. M., Buxtatyj, O. Ye., 2014. Derzhavna informacijna polityka yak mexanizm realizaciyi informacijnoyi funkciyi suchasnoyi derzhavy [State information policy as a mechanism for implementing information function of the modern state]. 1, 97-107. Kyiv (in Ukrainian).
5. Dreshpak, V. M., 2013. Konceptualni osnovy periodyzaciyi derzhavnoyi informacijnoyi polityky Ukrayiny [Conceptual basis of periodization of the state information policy Ukraine]. 2, 41-47. Kyiv (in Ukrainian).
6. Kastels, M., 2000. Informatsionnaya epoha: ekonomika, obschestvo i kultura [The Information Age: Economy, Society and Culture]. Moscow (in Russian).
7. Lajon, D., 1996. Informacijne suspilstvo: problemy ta ilyuziyi [Information Society: Issues and Illusions]. , 362-380. Kyiv (in Ukrainian).
8. Manoylo, A.V., 2003. Gosudarstvennaya informatsionnaya politika v osobyih usloviyah: monografiya. [State information policy in special circumstances: monograph]. Moscow (in Russian).
9. Nesteryak, Yu. V., 2012. Tehnologiyi ta modeli derzhavnoyi informacijnoyi polityky [Technology and model state information policy]. 227-234. Lviv (in Ukrainian).
10. Nesteryak, Yu.V., 2014. Derzhavna informacijna polityka: teoretyko – metodologichni zasady : monografiya [National Information Policy: theoretical - methodological principles: monograph]. Kyiv (in Ukrainian).
11. Nisnevich, Yu.A., 1999. Gosudarstvennaya informatsionnaya politika Rossii segodnya i zavtra [The State Russian information policy today and tomorrow]. Moscow. Regime to access: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/8f09435324753a65c32568ba004420d3> (in Russian).
12. Politychna nauka. Slovyk: kategorii, ponyattya i terminy [Political science. Dictionary: categories, concepts and terms]. 2003. Lviv (in Ukrainian).
13. Politologichnyj encyklopedychnyj slovyk [Political science encyclopedic dictionary]. 2004. Kyiv (in Ukrainian).
14. Pohepczov, G.G., 2015. Suchasni informacijni vijny [Modern information war]. Kyiv (in Ukrainian).
15. Pro informaciyu : Zakon Ukrayiny vid 2 zhovtnya 1992 r. № 2657-XII [On information: Law of Ukraine from 2 October 1992 r. №2657-XII]. Regime to access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (in Ukrainian).
16. Pro systemu inomovlennya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny` vid 28 grudnya 2015r. № 856-VIII [On the System of Ukraine broadcasted [electronic resource]: Law of Ukraine dated 28 December 2015. Number 856-VIII.]. Regime to access: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55980 (in Ukrainian).

Еделева Марина Аркадіївна – аспірант
Запорізький національний університет
Адреса: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
E-mail: marinys@bk.ru

Edeleva Marina Arkadiyivna – postgraduate
Zaporizhzhya state university
Address: 66, Zhukovs'kyu Str., Zaporozhye, 69600, Ukraine
E-mail: marinys@bk.ru

УДК 321.01

Витоки біополітики як нового напрямку наукових досліджень у межах вітчизняної політичної науки

А.Ю. КРАВЕЦЬ

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: kravets_nastya@inbox.ru

Авторське резюме

Основною метою є дослідження витоків біополітики як нового напрямку наукових досліджень у межах вітчизняної політичної науки. З'ясовано, що в науковому співтоваристві й досі не вироблено чіткого уявлення про витоки цієї наукової дисципліни: одні біополітики бачать їх в еволюції біологічного знання, інші – підкреслюють важливу роль політичних концепцій. Запропоновано комплексний підхід до цієї проблематики, де до витоків біополітики можна віднести філософські, біологічні, політичні та психологічні концепції від античного періоду до сучасності, що сприяє уточненню наукового знання стосовно цієї проблематики, підкреслює міждисциплінарний статус цієї дисципліни і конкретизує сферу її наукового інтересу. З'ясовано, що біополітика – це міждисциплінарна галузь знання в межах вітчизняної політичної науки, яка поєднує безліч напрямів досліджень: витоки та еволюція політичної поведінки людини, психофізіологічні аспекти такої поведінки, роль виховання і соціальних норм у трансформації соціальної та політичної поведінки, вплив політичної поведінки на політичний процес тощо. Запропоновано визначення біополітики як суміжної дисципліни, що досліджує «людину політичну» як біологічний вид з акцентом на психофізіологічних механізмах політичної поведінки та їх впливом на політичний процес.

Ключові слова: біополітика, витоки біополітики, еволюційні теорії, «людина політична», політична поведінка.

The origins of biopolitics as a new direction of research within the national political science

A.YU. KRAVETS

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnipropetrovsk, Ukraine
E-mail: kravets_nastya@inbox.ru

Abstract

The origins of biopolitics as a new scientific discipline is the main aim of the article. There is no clear vision of biopolitics origins among scientific community: some biopolitics see them in the evolution of biological knowledge, others – in the political concepts. The article represents comprehensive approach to this scientific problem and includes philosophical, biological, political and psychological origins of biopolitics, which helps clarify the scientific knowledge about the subject and scientific interest of this discipline. Biopolitics is interdisciplinary branch of knowledge, which combines multitude of researching trends. In case we're going to use biopolitical researching for political analysis: background and evolution of human political behaviour, psycho-physiological aspects of such behaviour, function of upbringing and social norms in transformation of social behaviour and later on the political one, influence of the political behaviour to political process and so on. Thus biopolitics could be defined in context of political discourse as related discipline researching «homo politicus» as biological species with emphasis to psycho-physiological mechanisms of political behaviour and theirs influence to political process.

Keywords: biopolitics, origins of biopolitics, evolutionary theories, «homo politicus», political behaviour.

Постановка проблеми. Актуалізація біополітичної аналітики в сучасній політологічній науці пов'язана з процесом взаємозближення природничого та соціогуманітарного знання, зокрема, біології та політичної науки. XXI століття – це століття біоцентризму, адже біополітики вважають, що рушійною силою всіх політичних процесів, центральним елементом будь-якої політичної системи є саме індивід – homo politicus. З другої половини XX століття у західній політичній науці сформувалась тенденція до переорієнтації наукових досліджень з вивчення політичних систем, інститутів і процесів до аналізу поведінки політичних акторів.

Аналіз досліджень і публікацій. Досліджен-

ням різних аспектів біополітичної проблематики займаються наступні закордонні та вітчизняні вчені: М. Фуко, Л. Колдуелл, А. Соміт, А. Петерсон, А. Олескін, А. Влавіанос Арвінітіс, В. Бурлачук, Я. Потапенко та інші. Однак, слід зазначити, що біополітичне знання носить розрізнений характер і потребує як систематизації, так і уточнення та подальшого поглиблення.

Метою дослідження є аналіз витоків біополітики як нового напрямку в межах вітчизняної політичної науки, адже в науковому співтоваристві й досі не вироблено чіткого уявлення стосовно цієї проблематики. Так, одні біополітики бачать їх в еволюції біологічного знання,

інші – підкреслюють важливу роль політичних концепцій, що не сприяє формуванню цілісного та обґрунтованого бачення цієї проблематики, а іноді й створює хибне уявлення про об'єкт та предмет цієї наукової дисципліни.

Виклад основного матеріалу. Представники сучасної російської школи біополітики схильні до абсолютизації ролі біологічного знання у становленні біополітики як окремого напрямку наукових досліджень у межах сучасної політичної науки. Так, наприклад, А. Олескін бачить їх в еволюції біологічного знання від античного періоду до сьогодення: міфологічний період, натурфілософський, механістичний, сучасний період «гуманізації біології» – етологія, соціобіологія, екологія, нейрофізіологія, генетика [1, с. 5]. До політологічних факторів, що сприяють виникненню біополітики, він відносить орієнтацію політологів на доктрину «натуралізму», яка підкреслює значення законів, керуючих природою людини, в політиці; системний підхід до політики, сформульований Д. Істоном та Г. Алмондом; синергетику як «комплексну взаємодію багатьох нелінійних процесів управління, включаючи політичні механізми розподілу влади, сфери і засоби діяльності урядових органів, а також самі соціально-політичні структури»; біхевіоралізм, який мав на меті дослідження людської поведінки тощо [1, с. 5].

Ми не згодні з такою інтерпретацією витоків біополітики, до того ж, слід зазначити, що А. Олескін майже всі здобутки філософії та політичної науки від античності до сьогодення зводить до сучасної біологічної складової, яка, на його думку, є домінуючою. На відміну від нього, західні біополітики підкреслюють важливу роль саме політичних концепцій, присвячених «людині політичній», що містяться у філософії від античного періоду й до сьогодні.

Наприклад, А. Соміт, якого А. Олескін сам відносить до класиків біополітики, зводить витoki цієї дисципліни до політичних теорій, які містилися у філософії. А. Соміт зазначає, що натяк на вплив біології на людську політику така ж стара, як і давньогрецькі філософи [2, с. 3]. В даному випадку, мається на увазі Платон і його концепція ідеальної держави, Аристотель з його «людиною політичною», Дж. Салісбурі та його суспільство схоже на біологічний організм (король – голова, церква – душа, інші члени соціуму – виконавці політичної волі). А також Ш. Монтеск'є, який провів аналогію між особливостями клімату (спека або холод) та відмінностями між народами, та Т. Гоббс, який поклав «органічну» метафору в основу своєї праці «Левіафан», де держава виступає як міфічна тварина. Однак, у свою чергу, А. Соміт більш тяжіє до політичних теорій, не акцентуючи увагу на тому, як розвивалося біологічне знання і як воно вплинуло на становлення біополітики.

Ми вважаємо доцільним дещо розширити, уточнити та систематизувати знання стосовно

витоків біополітики як окремого напрямку наукових досліджень у межах вітчизняної політичної науки і запропонувати комплексний підхід до цієї проблематики. Безумовно, не можна не погодитись з тезою про те, що біологічну природу політики підкреслювали ще давньогрецькі мислителі. А тому, при розгляді проблематики витоків біополітики, логічним буде розпочати з античного періоду філософії, а саме – концепцій, в яких розглядаються людина як *homo sapiens*, людина політична – *homo politicus*, їх уроджені властивості та особливості поведінки, що впливають на статус у соціумі та роль у державі.

Першим філософським періодом, який презентує цікавість до людини та її поведінки на основі певних вроджених рис і особливостей, на наш погляд, є натурфілософський період. Тут варто, насамперед, згадати давньогрецького лікаря та філософа Гіппократа і його концепцію про типи темпераменту. Він пояснював темперамент як особливості поведінки, що ґрунтуються на переважанні в організмі одного з «життєвих соків» (чотирьох елементів): 1. Переважання жовтої жовчі (холі, «жовч, отрута») робить людину імпульсивною та гарячою і відповідає типу «холерик». 2. Переважання більшості лімфи (флегма, «мокрота») робить людину спокійною і повільною – флегматиком. 3. Перевага крові (сангвіс, «кров») робить людину рухливою і веселою – сангвініком. 4. Переважання чорної жовчі (мелена холе, «чорна жовч») робить людину сумною й боязкою – меланхоліком.

Концепція Гіппократа має важливе значення для сучасної біополітики, адже дослідники цієї проблематики зазначають, що на поведінку людини, в тому числі політичну, впливають вроджені властивості мозку і психіки. Так, поведінка політика з психотипом близьким до холерика буде відрізнятися від тієї, що репрезентує, наприклад, політик-сангвінік. Представники близького за своїм науковим наповненням напрямку – політичної антропології зазначають, зокрема, що для вождів і шаманів традиційних суспільств був характерним саме тип «холерик» і пов'язано це з необхідністю згуртування соціуму, його підкорення і виживання. При цьому біополітики наполягають на визначній ролі виховання й прищеплення існуючих етичних норм у процесі становлення особистості, формування її соціальної та політичної поведінки, що може позитивно вплинути на корекцію вроджених якостей.

Наступними видатними діячами античності, концепції яких мають бути представлені при розгляді проблематики філософських витоків біополітики, безперечно, є Платон і Аристотель. Платон у своїй теорії ідеальної держави презентує метафору про часточки золота, срібла та бронзи, які закладені у людей від народження і впливають на їх роль у соціумі. Зга-

даймо ще про три людські характеристики, що впливають на статус в ідеальній державі: мудрість, яка притаманна правителям-філософам, мужність – воїнам-стражам, стриманість – ремісникам тощо. Його концепція вважається предтечею більш пізніх робіт, присвячених генетичному базису людської поведінки. Платон стверджує, що є люди з вродженою «потужністю» до керування і люди у яких вона лімітована, відповідно, перші більш придатні до керування. Аристотель у своїй «Політиці» говорить, що є ті, хто має керувати, та є ті, хто має підкорюватись і це не тільки необхідність, скільки доцільність. З народження одні «відзначені» підпорядкуванням, інші – керуванням.

Тобто, якщо у Гіппократа мова йшла про вроджені психологічні особливості людини, то у Платона і Аристотеля йдеться не тільки про вроджені особливості, а й їх вплив на статус людини, її роль у соціумі та державі.

Другий період політичних концепцій, присвячених «людині політичній», який ми відносимо до витоків біополітики, охоплює епохи Відродження та Просвітництва. В даному контексті слід, насамперед, згадати Н. Макіавеллі та його працю «Государ», в якій філософ акцентує увагу, зокрема, на вроджених властивостях володаря та їх впливі на сам процес керування державою. Показовою, з цієї точки зору, є теза про те, що у всіх людях, а особливо в государях, що стоять вище від інших людей, є ті чи інші якості, що заслуговують похвали або засудження: одні щедрі, інші – скупі; одні жорстокі, інші – м'якосердні; одні чесні, інші – віроломні тощо. Найкращим для государя є поєднання в собі всіх найкращих якостей. Але, якщо цього немає, «розсудливому государеві слід уникати тих пороків, які можуть позбавити його держави, від інших же – утримуватися в міру сил» [3, с. 11].

Наступним яскравим представником політичної думки, що розглядає проблематику вроджених особливостей не тільки людини, а й цілих народів, є Ш. Монтеск'є. Глава чотирнадцята його фундаментальної праці «Про дух законів» розпочинається наступної тези: «Якщо справедливо, що характер розуму і пристрасті серця надзвичайно різні в різному кліматі, то закони повинні відповідати і різниці цих пристрастей, і різниці цих характерів». Так, на думку Ш. Монтеск'є, в холодному кліматі люди міцніші, оскільки кров енергійніше прагне до серця, і серце, у свою чергу, володіє більшою силою, що має певні наслідки: більшу довіру до самого себе, більшу мужність, більшу впевненість у своїй безпеці, більше прямоти, менше підозрливості, політиканства та хитрості. Спека, в свою чергу, розслабляє, позбавляє сміливості і «душевної бадьорості, а тому народи жаркого клімату боязкі, як люди похилого віку» [4, с. 39].

Цікавим, у даному випадку, є те, що по-

яснює все це філософ з точки зору біологічних особливостей організму людини і, навіть, проводить певні досліди. А тому саме його, на наш погляд, можна назвати першим біополітиком.

Звичайно, не можемо не згадати Т. Гоббса і його працю «Левіафан» (1651), в якій цікавим чином переплелися біологія і політика. Філософ зазначає, що мистецтво людини є наслідуванням природи в тому, що воно вміє робити «штучну тварину». І порівнює живі організми з механізмами, наприклад, годинником, зазначаючи, що серце це пружина, нерви – нитки, а суглоби – колеса, «що повідомляють рух всьому тілу так, як цього хотів майстер». Втім мистецтво йде ще далі, імітуючи розумний і найбільш чудовий витвір природи – людину. «Бо мистецтвом створений той великий Левіафан, який називається Республікою, або Державою (Commonwealth, or State), який є лише штучною людиною, хоча й більш великим за розмірами і більш сильним, ніж природна людина, для охорони і захисту якої він був створений» [5, с. 2].

У гоббсівського Левіафана є верховна влада, що дає життя і рух всьому тілу; штучна душа; штучні суглоби – посадові особи та інші представники судової та виконавчої влади; нерви у вигляді нагороди покарання; сила, що являє собою добробут і багатство; радники, що уособлюють пам'ять; штучний розум (reason) і воля у вигляді справедливості і законів; здоров'я – громадянський мир; хвороба – смута; смерть – громадянська війна. І нарешті, зазначає Т. Гоббс, «договори та угоди, за допомогою яких були створені, складені разом і об'єднані частини політичного тіла...» [5, с. 1].

Для біополітики ця праця є вельми цікавою, адже держава постає як «штучна тварина», що має біологічні за своєю суттю і штучні за своїм походженням складові. Але бачимо, що Т. Гоббс не лишає і релігійну складову, зазначаючи, що світ створив Бог. Тим цікавіше буде перейти до наступного етапу, який заперечує «божественне втручання» у творіння світу і людини, а саме – до теорій еволюції і природного відбору.

Третім етапом наукової думки, що віднесений нами до витоків біополітики, є теорія природного відбору Ч. Дарвіна. Сам учений зазначає, що він був не першим, хто запропонував антипод концепції «божественного походження». Так, Ж. Ламарк у 1809 році в своїй праці «Philosophic Zoologique» одним з перших запропонував еволюційну теорію походження людини. Він вважав, що всі види, включаючи людину, походять від інших видів. Причини модифікації він бачив, по-перше, в непосредній дії фізичних умов життя; по-друге, в схрещуванні існуючих форм; по-третє, в виживанні та неживанні. У 1818 році д-р У. Ч. Уеллс у праці «Two Essays upon Dew and Single Vision» визнав принцип природного відбору, тільки по-

відношенню до людських рас, що мають певні ознаки. Мова йде про те, що в процесі еволюції одна з рас Африки, що мала темний колір шкіри, краще пристосувалася до існуючих умов життя і стала домінуючою [6, с. 3]. Тобто, мається на увазі, що ця раса, завдяки кращій пристосованості не тільки вижила, а й захопила владу на африканському континенті. Таким чином, ця теорія із суто біологічної перетворюється, принаймні, на соціальну і передбачає певні моделі соціальної організації, в тому числі в контексті організації влади і підпорядкування.

Щодо концепції самого видатного еволюціоніста, то його теорія зводиться до наступних постулатів: 1. Кількість потомства, що народжується, більша від кількості того, що виживає. Сюди ж відносяться певні обмеження в природних ресурсах, що й створює умови для боротьби за існування. 2. Існує еволюція живих організмів. Деякі з еволюційних змін сприяють виживанню і подальшому репродуктивному успіху, інші ж можуть бути негативними і призвести до смерті або зменшення шансів на репродуктивний успіх. 3. Генетичні варіації призводять до підвищення шансів на виживання і репродуктивний успіх [6, с. 3].

При цьому, слід зазначити, що у центрі біополітики знаходиться саме еволюційна теорія, це інтелектуальна серцевина. У своїх дослідженнях біополітики дуже часто звертаються до теорії «нео-дарвінізму» і починають свої дослідження з припущення, що поведінка людини, в тому числі політична, є продуктом еволюційного процесу. Також важливо підкреслити, що еволюційна теорія набула поширення не тільки в природничих науках, зокрема біології, але й в соціально-гуманітарних: філософії, соціології, політології. Цікавим напрямком, що вплинув на становлення біополітики, а тому може бути віднесений до її витоків, еволюційна епістемологія, адже вона досліджує «пізнання як момент еволюції живої природи та її продукт» [7, с. 50].

В основі еволюційної епістемології лежить гіпотеза про те, що процес біологічної еволюції народжує «не постійно досконалих індивідів, які кладуть початок новому, вищому виду», а початок якомусь певному виду або індивіду з певним набором рис, що характеризують новий вид. При цьому однієї соціально-культурної еволюції недостатньо, має відбуватися і біологічна еволюція, зокрема еволюція людського мозку [7, с. 51].

Подібну тезу висловлюють біополітики, адже людина має певний генетичний набір якостей, які передаються у спадок від минулих поколінь в поєднанні з певним набором норм і настанов, що прищеплюються вихованням, та репрезентуються в соціальній поведінці. Завдання індивіда, з точки зору біополітики, полягає в тому, щоб його поведінка сприяла максимізації його генів у наступних поколіннях. В

еволюційній епістемології, як і в біополітиці, суттєва увага приділяється феномену «спадковості», тобто успадкування набутих властивостей. Але якщо еволюційна епістемологія цікавиться феноменом спадковості в контексті розвитку людського пізнання, то біополітика – в контексті розвитку людини як частини біологічної різноманітності, фізіологічних, біологічних, психологічних, соціокультурних чинників, що формують її особистість і поведінку.

Наступний етап пов'язаний з етологічним напрямом, де етологію можна визначити як дисципліну, що вивчає поведінку тварин і людини. Термін був введений у 1859 році І. Сент-Ілером для позначення науки про життя тварин у природному середовищі. Етологія остаточно сформувалася в 30-і роки ХХ століття впливом праць нобелівського лауреата К. Лоренца. Етологи вважали, що зрозуміти поведінку можна тільки тоді, коли дослідник знає яким чином поведінка сприяє виживанню, причину саме такої поведінки, яким чином вона змінюється з плином часу і який попередній досвід при цьому враховується, які схожі поведінкові акти притаманні спорідненим видам тощо.

Не можемо не згадати біхевіоризм й, взагалі, психологічний напрям дослідження людської поведінки. Біхевіоризм є одним з напрямів психології, що вивчає поведінку людини в контексті впливу на неї зовнішнього середовища і спирається виключно на об'єктивні методи (спостереження, експеримент тощо) та пропагує тезу про те, що поведінка людини визначається не внутрішніми психічними процесами, а впливом зовнішнього середовища (стимулами та реакціями). Нео-біхевіористи Е. Толмен (1886-1959) і К. Халл (1884-1952) намагалися з позицій методології біхевіоризму пояснити психологічну діяльність людини. Вони виступали з концепцією «медіаторів» – внутрішніх процесів утворених між стимулом і реакцією. Цікавою, на наш погляд, також є концепція гештальтпсихолога В. Келера, який зосередив увагу на психологічних аспектах міжособистісних відносин, де існує механізм «спонтанного схоплення» певних моделей відносин на основі спроб і помилок. А також «теорія поля» К. Левіна, відповідно до якої люди діють і вибудовують взаємовідносини у певному зовнішньому середовищі, яке має позитивну (притягуючу) або негативну (відштовхуючу) валентність.

Суттєвий вплив на дослідження в сфері психології особистості, її поведінки і міжособистісного спілкування зробив психоаналіз австрійського ученого З. Фрейда (1856-1939). Він вважав, що на поведінку людини впливають не тільки раціональні думки, але й ірраціональні прояви її психіки. Мова йде про різного роду психологічні імпульси і нахили, направлені на задоволення інстинктів людини, перш за все інстинкту самозбереження і статевому інстинкту. Але слід зазначити, що для біополітики

ціннішою, на наш погляд, є психоаналітична концепція постфрейдиста Е. Фромма, яка міститься у його праці «Втеча від свободи», де він розглядає суспільно-політичні формації з точки зору домінування однієї з тенденцій – тенденції до роз'єднання та тенденції до єднання. Окрім цього, у своїй праці «Анатомія людської деструктивності» він досліджує двох світових лідерів – Сталіна та Гітлера, психологічні особливості яких він називає «клінічним випадком садизму» [8].

Висновки. Таким чином, ми з'ясували, що в науковому співтоваристві й досі не вироблено чіткого уявлення про витоки біополітики, адже одні дослідники бачать їх в еволюції біологічного знання, інші – підкреслюють важливу роль політичних концепцій. А також запропонували комплексний підхід до цієї проблематики, де до витоків біополітики можна віднести філософ-

ські, біологічні, політичні та психологічні концепції від античного періоду до сучасності, що сприяє уточненню наукового знання стосовно цієї проблематики, підкреслює міждисциплінарний статус цієї дисципліни і конкретизує сферу її наукового інтересу. Отже, біополітика – це міждисциплінарна галузь знання в межах вітчизняної політичної науки, яка поєднує безліч напрямів досліджень: витоки та еволюція політичної поведінки людини, психофізіологічні аспекти такої поведінки, роль виховання і соціальних норм у трансформації соціальної (а пізніше і політичної) поведінки, вплив політичної поведінки на політичний процес тощо. Таким чином біополітику можна визначити як суміжну дисципліну, що досліджує «людину політичну» як біологічний вид з акцентом на психофізіологічних механізмах політичної поведінки та їх впливом на політичний процес.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Олескин А.В. Биополитика. Политический потенциал современной биологии [Текст] / А.В. Олескин. – М.: Научный мир, 2007. – 459 с.
2. Peterson A. Biology and politics: The cutting edge [Text] / A. Peterson, A. Somit. – UK: Emerald Group Publishing, 2011 – 231 p.
3. Макиавелли Н. Избранные произведения [Text] / Н. Макиавелли. – М.: «Художественная литература», 1982. – С. 11.
4. Монтескье Ш. О духе законов [Текст] / Ш. Монтескье. – М.: Мысль, 1999. – С. ???
5. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского [Text] / Т. Гоббс. – М.: Мысль, 2001.
6. Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора, или Сохранение благоприятных рас в борьбе за жизнь [Текст] / Ч. Дарвин. – СПб: «Наука», 1991.
7. Токовенко О. Політична епістемологія: підручник [Текст] / О. Токовенко, В. Пащенко, О. Третяк. – Д.: Вид-во ДНУ, 2011. – 408 с.
8. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности [Текст] / Э. Фромм; [пер. с нем. Э. Телятниковой]. – М.: АСТ, 2006. – 635 с.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2016

REFERENCES:

1. Oleskin, A., 2007. Biopolitika. Politicheskij potencial sovremennoj biologii [Biopolitics. Political potential of modern biology]. Nauchnyj mir, Moscow (in Russian).
2. Peterson, A., Somit, A., 2011. Biology and politics: The cutting edge. UK: Emerald Group Publishing.
3. Makiavelli, N., 1982. Izbrannye proizvedenija [Selected works]. «Hudozhestvennaja literatura», 11. Moscow (in Russian).
4. Montes'k'e, Sh., 1999. O duhe zakonov [The Spirit of Laws]. Mysl', Moscow (in Russian).
5. Gobbs, T., 2001. Levifan, ili Materija, forma i vlast' gosudarstva cerkovnogo i grazhdanskogo [Levifan]. Mysl', Moscow (in Russian).
6. Darvin, Ch., 1991. Proishozhdenie vidov putem estestvennogo otbora ili sohranenie blagoprijatnyh ras v bor'be za zhizn' [The origin of species by natural selection]. «Nauka», SPb. (in Russian).
7. Tokovenko, O., Pashhenko, V., Tretjak, O., 2011. Politichna epistemologija: pidruchnik [Political epistemology]. Vid-vo DNU, Dnipropetrovsk (in Ukrainian).
8. Fromm, Je., 2006. Anatomija chelovecheskoj destruktivnosti [Anatomy of the human destructiveness]. AST, Moscow (in Russian).

Кравець Анастасія Юріївна – кандидат політичних наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72
E-mail: kravets_nastya@inbox.ru

Kravets Anastasiya Yuriyivna – PhD in political science, associate professor
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Av., Dnipropetrovsk, 49010, Ukraine
E-mail: kravets_nastya@inbox.ru

УДК 327 (481+4ЄС)

Європейський економічний простір у системі зовнішньої політики ЄС: норвезька перспектива

Б.Ю. БАРНА

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна,
E-mail: bogdan.barna@onet.eu

Авторське резюме

Європейський економічний простір став одним з перших прикладів розбудови відносин ЄС з країнами-партнерами європейського континенту, що відмовляються від повноправного членства у цьому інтеграційному об'єднанні. Цей формат співпраці вже понад двадцять років забезпечує стабільність, передбачуваність та конструктивну розбудову відносин із трьома європейськими партнерами, зокрема Норвегією. Нині ЄЄП розглядається як модель найглибшої інтеграції без формального набуття членства в ЄС. Варто також зазначити, що цей формат довів свою стійкість щодо зовнішніх потрясінь, як скорочення кількості членів ЄАВТ, розширення ЄС та ухвалення нових угод. Тому в Брюсселі схвально ставляться до функціонування ЄЄП та ніколи офіційно не ставили на порядок денний питання про припинення цієї угоди чи перегляду її положень. Зі свого боку, переважна більшість норвезьких політичних сил теж обстоює статус-кво. Водночас все частіше лунають голоси про необхідність оновлення ЄЄП, особливо після ухвалення Лісабонського договору. Також необхідно ствердити, що норвезька модель взаємодії з ЄС втратила свою первинну винятковість, зокрема також і після набуття чинності угоди про Асоціацію з Україною. Осло доводиться все частіше конкурувати з цілою низкою інших країн, неурядових організацій та інших лобістських груп за увагу з боку ЄС. Ускладнює відносини Норвегії з ЄС асиметричність зобов'язань у межах ЄЄП, адже вона зобов'язана в односторонньому порядку імплементувати комунітарний доробок, при цьому не маючи дієвих важелів впливу на процес ухвалення рішень у ЄС. Іншим викликом є слабкість опори ЄАВТ у ЄЄП, адже доводиться взаємодіяти з інтеграційним об'єднанням, членами якого є 28 європейських країн. Існують також інші негативні аспекти, що поступово зменшують роль Норвегії у відносинах з ЄС. З огляду на наявні виклики, опрацьовуються різні сценарії щодо подальшої розбудови відносин Норвегії з Євросоюзом. У відповідності до одного з них в Осло є три основні опції: збереження статус-кво у межах ЄЄП; пошук іншого формату відносин з ЄС поза межами ЄЄП; набуття повноцінного членства у ЄС. Однак найбільш продуктивним підходом стало б оновлення ЄЄП, яке б належним чином врахувало виклики сьогодення.

Ключові слова: Норвегія, Європейський Союз, Європейська асоціація вільної торгівлі, Європейський економічний простір, Лісабонська угода, формат відносин, сусідство, повноцінне членство.

European economic area in the system of the EU foreign policy: norwegian perspective

B.YU. BARNA

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv, Ukraine, E-mail: bogdan.barna@onet.eu

Abstract

European Economic Area was one of the first examples of developing the relations between the EU and other partner countries on the continent that rejected a full membership in this organization. This form of cooperation for over twenty years provides stability, predictability and constructive development of relations with the three European partners, including Norway. Currently, the EEA is seen as a model of deeper integration without getting a full-fledged membership in the EU. It should also be noted that this arrangement has proven its resistance to external shocks as reduction of members of EFTA, EU enlargement and adoption of new EU treaties. Therefore, Brussels supports the existence of the EEA and never officially put on the agenda of the termination of the agreement or revision of its provisions. For their part, most Norwegian political parties also defend the status quo. However, there are voices on the need to modernize the EEA, especially after the adoption of the Lisbon Treaty. It is also necessary to point out that the Norwegian model of cooperation with the EU has lost its original exceptionality, especially after the entry into force of the Association Agreement with Ukraine. Oslo has also to compete with a number of other countries, NGOs and other lobby groups for attention from the EU. Relations between Norway and the EU are characterized by the asymmetry of obligations under the EEA, as Oslo is obliged to unilaterally implement *acquis communautaire*, while having no effective leverage over decision-making in the EU. Another challenge is the weakness of the EFTA pillars in the EEA, as it is necessary to interact with an organization, which has 28 European member-countries. There are other negative aspects that gradually reduce the role of Norway in relations with the EU. Given the current challenges, different scenarios have been prepared focusing on for the further development of relations between the EU and Norway. According to one of them, Oslo has three basic options: maintaining the status quo within the EEA; explore another format of relations with the EU outside the EEA; get a full membership in the EU. However, the most productive approach would be to modernize the EEA, which would appropriately take into account current challenges.

Key words: Norway, European Union, European Free Trade Association, European Economic Area, Lisbon Treaty, arrangement of relations, neighborhood, full-fledged membership.

© Б.Ю. Барна, 2016

Постановка проблеми. У постбіполярний період відмітною рисою зовнішньополітичної діяльності ЄС стало формування нових моделей взаємодії із його географічними сусідами. Однією з останніх у цьому контексті стала угода про Асоціацію з Україною. Більшість із цих форматів співпраці з європейськими партнерами ЄС покликані поширити комунітарний доробок та забезпечити секторальну інтеграцію без надання повноцінного членства. Одним з перших таких форматів став Європейський економічний простір, який з огляду на добре розвинений інституційний потенціал та належне правове забезпечення гарантує гомогенність комунітарного доробку та розглядається як найглибша модель інтеграції без вступу у ЄС [4, с.1433]. У сьогоднішніх реаліях Брюссель надалі намагатиметься обстоювати формати співпраці без отримання членства. У цьому контексті особливо корисним буде вивчення досвіду Норвегії, що взаємодіє з ЄС у межах ЄЕП вже понад двадцять років.

Аналіз досліджень і публікацій. Означена проблематика насамперед представлена в англійських публікаціях норвезьких авторів, зокрема у працях П. Гравера, К. Ельясена, О. Рісте, І. Согнер, Н. Сіттер. Також цією тематикою цікавляться дослідники з країн, що є членами ЄАВТ. Наприклад, багато публікацій на тему підготувала представниця Ліхтенштейну С. Гшоль. Посилена увага формат ЄЕП викликає у Великій Британії, зокрема варто згадати кілька праць К. Арчера. Окремі аспекти функціонування ЄЕП у власних публікаціях порушували вітчизняні науковці І Баркалова, М. Гладиш, С. Ковальчук, Н. Пархоменко, Р. Петров та інші. Водночас в українській науковій думці відсутні публікації, де б комплексно аналізувались особливості взаємодії Норвегії з ЄС у межах ЄЕП.

Мета дослідження. Автор ставить за мету розкрити на прикладі Норвегії особливості розбудови ЄС відносин із країною-сусідом у межах Європейського економічного простору формат якого не передбачає повноцінного членства, при цьому забезпечуючи інтеграцію у Спільний ринок та інші секторальні політики.

Виклад основного матеріалу. ЄЕП вже понад двадцять років слугує основою для розбудови відносин між ЄС і Норвегією, що вирізняються стабільністю і передбачуваністю. Ця країна з перспектив ЄС розглядається як конструктивний партнер, а співпраця з нею, – як взаємно ефективна. У Брюсселі прихильно ставляться до функціонування ЄЕП та ніколи офіційно не порушували питання про розірвання цієї угоди чи про проведення нових переговорів щодо перегляду її положень. У ЄС превалує переконання, що ЄЕП є навіть більш успішним, ніж сторони сподівались у момент його створення.

Євросоюз підкреслював, що країни ЄАВТ у межах ЄЕП продемонстрували власну гнучкість та належним чином виконували взяті зобов'язання. Норвегія та її партнери з ЄАВТ успішно імплементують комунітарний доробок. Станом на 2010 р.

Норвегія у межах ЄЕП вже прийняла 4182 законодавчих актів, а 2011 р. – була другою країною за критерієм належної імплементації директив ЄС, яку випереджала лише країна-член – Мальта [5, с.11]. Окрім того, з боку ЄС вимагається досить мало ресурсів, щоб забезпечити успішне функціонування ЄЕП. Його адміністрування відбувалося належним чином з обох боків та стало прикладом успішного забезпечення відносин ЄС з третіми країнами. У цьому контексті слід підкреслити, що значний обсяг питань вирішується Секретаріатом ЄАВТ та самими країнами ЄАВТ без необхідності втручання Брюсселю [7, с.7].

Особливо важливо наголосити, що країни ЄАВТ ніколи не застосували права вето щодо нових норм ЄС. Незважаючи на наявність близько десяти справ, що викликали серйозні внутрішні дискусії у Норвегії щодо можливої відмови їх імплементувати, жодних практичних кроків у цьому напрямі не було зроблено [6, с.9].

ЄЕП є своєрідним інноваційним форматом співпраці. У порівнянні з іншими міжнародними угодами, ЄЕП вирізняється низкою рис.

По-перше, ЄЕП є одночасно угодою не лише між країнами, але й також між двома організаціями: ЄС та ЄАВТ. Отже, якщо країна розглядає можливість членства у ЄЕП, вона повинна бути частиною або ЄС, або ЄАВТ. Тому ЄЕП сприяє розвитку співпраці між групами країн, а не двостороннього формату.

По-друге, ЄЕП є розширеною угодою. У ній містяться положення про вільний рух осіб, капіталів, товарів та послуг (за винятком аграрного та рибальського секторів та митного союзу). Завдяки угоді ЄЕП, країни ЄАВТ є де-факто членами спільного ринку, а також інших суміжних до нього сфер.

По-третє, ЄЕП має досить значимий інституційний потенціал, що слугує гарантом гомогенності правового простору та забезпечує транспозицію комунітарного доробку у законодавство країн ЄАВТ. Найважливішою інституцією, що забезпечує трансфер норм є Рада ЄЕП, а також Спільний комітет ЄЕП. Також діють Спільний парламентський комітет ЄЕП та Консультативний комітет ЄЕП [7, с.29-30].

Варто зазначити, що угода про ЄЕП довела свою стійкість щодо зовнішніх потрясінь, як скорочення кількості членів ЄАВТ, розширення ЄС та ухвалення нових угод. Водночас беззаперечним є той факт, що це ускладнює або може ускладнити взаємодію з ЄС. Зокрема розширення ЄС означало обмеження впливу Норвегії, адже вже сьогодні йдеться про 28 країн-членів, а не 12, з якими розпочиналася взаємодія на початку 1990-х років.

Іншим аспектом є те, що після набуття чинності угоди про ЄЕП, договір ЄС переглядався неодноразово і до нього вносилися поправки, тоді як положення ЄЕП не змінювалися. Зокрема йшлося про формування більш цілісної організаційної системи ЄС після ухвалення Лісабонського договору, що передбачало інтеграцію трьох опор, об'єднання Співтовариств та отримання ЄС між-

народної правосуб'єктності тощо. Це спричинило збільшення відмінностей правового і практичного характеру між ЄС і ЄП та вносило у порядок денний питання про функціонування ЄП. Утім відносини між ЄС та Норвегією у межах ЄП й надалі базуються на попередніх засадах, а в Брюсселі виступають за збереження статус-кво.

Водночас варто пам'ятати, що бачення Євросоюзом угоди про ЄП зазнавало змін. На початку дев'яностих років вона належала до пріоритетів ЄС, оскільки мала забезпечити об'єднання ринків ЄС та ЄАВТ, адже країни ЄАВТ були ключовими торговельними партнерами ЄС. Однак сьогодні ЄП переважно залишається поза увагою ЄС, а відносини з Норвегією займають маргінальне місце у зовнішньополітичній діяльності Євросоюзу. Адже у Брюсселі спрямовують основні зусилля на регіони, де відбуваються конфлікти чи які характеризувались нестабільністю [7, с.7-8].

Незважаючи на те, що Рада ЄС визначила відносини з Норвегією як привілейоване партнерство, норвезький формат втратив свою первинну винятковість. У цьому контексті влучно наголошувалося, що найбільшою «проблемою» Норвегії було те, що ЄП не мав значних проблем. Тому нині змушена змагатися з цілою низкою інших країн, неурядових організацій та інших лобістських груп за увагу з боку ЄС [9].

Послаблює позиції Норвегії також одностороння залежність від ЄС та відсутність в Осло дієвих важелів впливу у Брюсселі. Ключовим викликом для Норвегії є те, що вона прагне впливати на законодавчий процес, залишаючись поза межами ЄС. Водночас ЄС прагне забезпечити власну автономію щодо ухвалення рішень і не бажає надавати пріоритетності інтересам третіх країн, щоб ані вони, ані лобісти з неурядових організацій ускладнювали цей процес.

Виключення країн ЄАВТ з законодавчого процесу у рамках ЄС компенсується можливістю їхнього залучення до підготовки рішень. Тому Норвегія намагається використовувати неформальні інструменти впливу на різних рівнях і у взаємодії з різними акторами. Втім норвезькі політики піддавали сумніву вартісність ЄП як механізму політичного впливу Норвегії у ЄС. Зокрема, такий стан речей викликав негативну реакцію у частини суспільства, при цьому наголошувалося, що Норвегія добровільно підпорядковується «іноземному правлінню» ЄС, фактично отримала напівколоніальний статус у межах ЄП та радше стає подібною все більше уподібнюється на «факсову демократію», отримуючи власне законодавство з Брюсселя факсом [2, с.138].

Викликом для ЄП залишається не тільки асиметричність зобов'язань у відносинах з ЄС, але й слабкість опори ЄАВТ у ЄП та зміна самої ролі ЄАВТ, що спочатку формувалась як альтернатива до ЄС. У 70-80 рр. XX ст. вона успішно забезпечувала координацію відносин іншої половини європейських країн з ЄС. Однак після вступу частини з них у ЄС та відмови Швейцарії від участі в ЄП роль ЄАВТ істотно зменшилася.

Ускладнює співпрацю з Брюсселем також той факт, що опора ЄП-ЄАВТ є надто малою. Це є справжнім викликом для Осло, адже Норвегія є частиною невеликої міжнародної організації, що зменшує її вагу і вплив. Це чітко простежується під час планових зустрічей ЄП, коли даються взнаки складнощі із забезпеченням участі у них високопоставлених функціонерів ЄС.

Іншим викликом є те, що Ісландію, Норвегію і Ліхтенштейн можна лише частково розглядати як природних партнерів у політиці щодо ЄС. Адже вони мають відмінні інтереси, традиції та цілі. А це потенційно може ускладнити досягнення консенсусу, що вимагається у межах опори ЄП-ЄАВТ. Саме необхідність попередньої згоди між трьома членами можна вважати однією з важливих перешкод у досягненні Норвегією власних інтересів у відносинах з ЄС.

Це дає змогу вказати на черговий проблемний аспект: не завжди взаємодія з Ісландією та Ліхтенштейном відповідає інтересам Норвегії. Наприклад, Ісландія має більше конфліктних точок з ЄС, ніж Норвегія, – насамперед у фінансовому секторі. Ще менш комфортними є відносини з Ліхтенштейном – маленьким князівством, що є «податковим раєм».

На майбутнє ЄП може вплинути зміна кількості членів. Зокрема на початках до нього входило сім країн, а залишилося три. Декілька років тому порушувалося питання про можливий вихід Ісландії з ЄП. У такому випадку опора ЄП-ЄАВТ досягла б критичного мінімуму. Тоді вже йшлося б не про мультинаціональний, а бінаціональний вимір, що вимагало б перебудови організаційного забезпечення [8, с.32-33].

Водночас не виключається вступ до ЄП нових членів. Це б зміцнило опору ЄП-ЄАВТ, проте зробило б процесуальну частину ухвалення рішень ще більш громіздкою, ніж вона є зараз. Хоча питання розширення ЄП ставилося на порядок денний, але жодна країна не зробила практичних кроків у цьому напрямі. Насамперед тому, що формат ЄП вважається малопривабливим для інших країн, а сама Норвегія не популяризувала його і стримано ставилася до перспектив розширення.

З погляду Норвегії, найменш суперечливим був би вступ Фарерських островів. У випадку вступу Швейцарії, особливо коли на цьому наполягав би ЄС, відносини у межах ЄП стали б більш конфліктними. Ще більш складним для Норвегії став би вступ карликових країн – Андорри, Монако і Сан-Марино. Відтак Норвегія дуже стримано ставиться до цієї перспективи.

Ще більшим викликом для Норвегії стало б наполягання з боку Євросоюзу прийняти у ЄП інші треті країни, з якими вона має мало спільного, наприклад Туреччину. Хоча це питання активно не форсувалося, але вже порушувалося.

Остання група можливих членів – це регіони чинних країн-членів ЄС, що прагнуть незалежності. Наприклад, можливість входу у ЄП розглядалася у Шотландії [8, с.35-37].

З огляду на наявні виклики опрацьовуються різні сценарії щодо подальшої розбудови відносин Норвегії з Євросоюзом. У відповідності до одного з них в Осло є три основні опції: збереження статус-кво у межах ЄП; пошук іншого формату відносин з ЄС поза межами ЄП; набуття повноцінного членства у ЄС [1, с.177-180].

Відповідно до першої опції, з перспектив Норвегії не існує потреби в істотних змінах ЄП за умови забезпечення суспільного консенсусу. Більшість норвежців вважає, що ЄП діє оптимально, а це співвідноситься з позицією уряду, який підтвердив, що взаємодія з ЄС у переважній більшості секторів відбувається належним чином, а сучасний формат взаємодії є оптимальним варіантом, якого можна досягти в сучасних умовах. Водночас практично відсутньою є перспектива отримати згоду ЄС на його перегляд.

Прихильниками пошуку альтернативних шляхів є ті політичні сили Норвегії, які незадоволені ЄП та відкидають можливість повноправного членства країни в ЄС. Зокрема ними артикулюється погляд, згідно з яким Норвегія повинна залишити ЄП і розбудовувати відносини з ЄС на основі угоди про зону вільної торгівлі (1973) з урахуванням нових норм СОТ, а також обстоюється позиція можливості укласти двосторонні угоди за взірцем Швейцарії. Цей приклад слугує для них взірцем для наслідування, адже Берн відмовився від участі у ЄП і розбудовує відносини з ЄС у двосторонньому форматі. Цей формат не передбачає автоматичної адаптації комунітарного доробку та наявності спільних інституцій.

Втім Норвегії доведеться враховувати ймовірні негативні ефекти. Зокрема, вона втратить можливість консультуватися з ЄС щодо нових комунітарних норм. Якщо переговорний процес розпочнеться на основі угоди про вільну торгівлю з Європейським Співтовариством (1973), значним викликом стане врегулювання питання рибальства, ветеринарного контролю, сільського господарства тощо. Не виключено, що у цьому випадку ЄС може зайняти жорстку позицію щодо Норвегії.

Важливим аспектом є питання готовності ЄС до проведення таких переговорів з огляду на його прагматичні підходи, адже, як зазначалось, сумнівною є навіть перспектива проведення переговорів з Брюсселем щодо реформування ЄП.

Питання членства Норвегії в ЄС є найменш ймовірною опцією і сьогодні не перебуває у порядку денному. Опитування суспільної думки підтверджує негативне ставлення норвежців до членства в ЄС: 54,9% населення виступають проти, тоді як лише 33% підтримують цей крок [6, с.8].

У подібному руслі, але з акцентами на відмінних аспектах, була опрацьована модель так званого ескалатора, що передбачає три основні опції: «зупинитись», «рухатися назад», «рухатися вперед» [3, с.108-114].

У першому випадку передбачається заморозити відносини у межах ЄП, відмовитися від подальшого поширення нового законодавства ЄС

на ЄП та залишити можливість для юридично незобов'язуючої співпраці, від якої можна відмовитись у разі необхідності. В інших сферах як, наприклад, зовнішня й безпекова політика, Норвегія утрималася б від нових зобов'язань з огляду на те, що їй не гарантовані рівні права на участь у розробці та ухваленні рішень.

Хоча ідея щодо замороження статус-кво може виглядати привабливою, однак вона має низку недоліків. Насамперед відмова інкорпорувати нові норми комунітарного доробку означала б недотримання принципу цілісності та однорідності спільного ринку. Це не дозволило б гарантувати того, що Норвегія збереже доступ до спільного ринку у майбутньому, що ставить під загрозу економічну стабільність усередині країни. Це може призвести до краху ЄП, адже його можуть покинути як двоє інших членів ЄАВТ, так і сам ЄС.

У випадку «руху назад», йдеться про вже згадану опцію повернення до режиму вільної торгівлі між ЄАВТ та ЄС, при цьому зберігаючи статус члена СОТ та статус режиму «країни найбільшого сприяння». Хоча цей крок міг би трактуватися як суверенне право Норвегії, втім він означав би необхідність започаткування нових переговорів з ЄС та рештою країн ЄП.

А результати нових переговорів можуть бути менш успішними для Норвегії. Після такого «руху назад» доцільно було б зробити крок у бік швейцарської моделі та розпочати двосторонні переговори з ЄС щодо найбільш зручних секторальних угод. Ця модель може виглядати більш привабливою, ніж попередні сценарії. Проте така пропозиція має теж численні недоліки. Не слід залишати поза увагою, що у ЄС виробився стійкий опір до підходу «збирання вершків» у переговорах зі своїми партнерами і ЄС може зайняти більш жорстку позицію до Норвегії, ніж він демонстрував у випадку зі Швейцарією.

У випадку «руху вперед» йдеться про оновлення ЄП. Зокрема передбачається продовження транспозиції комунітарного доробку не тільки у сфері спільного ринку, але й в інших суміжних сферах, що унеможливлять зростання відмінностей між ЄС та ЄП. Наступним кроком стала б більш інклюзивна або належна взаємодія у двосторонньому форматі Норвегії з ЄС у тих сферах, які не охоплені ЄП. Ще більш амбітним кроком могли б бути переговори щодо оновлення чи реформування ЄП, які наближали б Норвегію до ЄС. У цьому контексті можна розглянути декілька варіантів, прийнятних для Норвегії: 1) використовувати існуючі консультаційні механізми більш ефективно; 2) переглянути угоду про ЄП з метою її правового і технічного оновлення; 3) прагнути до посилення політичного діалогу з ЄС в усіх сферах, де є спільні інтереси; 4) оновити угоду ЄП з метою отримати більший доступ до політики ЄС і процесу ухвалення рішень у середині ЄС; 5) провести нові переговори щодо угоди ЄП, щоб включити усі нові угоди у рамки нового всеохоплюючого договору.

Висновки. Підсумовуючи, доречно наголоси-

ти, що ЄЕП утвердився як основа для розбудови відносин між Норвегією та Європейським Союзом, забезпечив конструктивну співпрацю і став наріжним каменем для формування ширшої взаємодії між двома сторонами в інших суміжних сферах. Водночас ЄЕП слугує гарантом внутріполітичної стабільності, адже є рівновіддаленим, як від противників вступу у ЄС, які твердять, що угода є формою квазі-членства, так і прихильників приєднання до ЄС, які наголошують, що цей компромісний формат не відповідає національним інтересам. Утім можна з певністю ствердити, що у найближчому майбутньому ЄЕП і далі визначатиме увесь комплекс відносин між Осло та

Брюсселем і малоімовірним є його можливість на будь-який інший формат.

Варто зазначити, що повне відтворення ЄЕП виглядає радше неможливо в українських реаліях, оскільки не враховує специфіки нашої держави. Втім Україні буде доречно запозичити досвід успішної імплементації законодавства ЄС у межах ЄЕП. Потребує і більш ретельного вивчення діяльності інституційних механізмів взаємодії між ЄС та ЄАВТ. Доцільно також більш детально вивчити участь країн ЄЕП у процесі підготовки рішення усередині ЄС з метою донести власну позицію з питань, що становлять національний інтерес.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Archer C. Norway outside the European Union Norway and European integration from 1994 to 2004 [Text] / C. Archer. – Oxon: Routledge, 2004. – 240 p.
2. Eliassen K. Ever Closer Cooperation? The Limits of the 'Norwegian Method' of European Integration [Text] / K. Eliassen, N. Sitter // Scandinavian Political Studies. – 2003. – Vol. 26, №2. – P. 125-144.
3. Emerson M. Navigating by the stars. Norway, the European Economic Area and the European Union [Text] / M. Emerson, M. Vahl, S. Woolcock. – Brussels: Centre for European Policy Studies, 2002. – 124 p.
4. Łazowski A. Enhanced Multilateralism and Enhanced Bilateralism: Integration without Membership [Text] / A. Łazowski // Common Market Law Review. – 2008. – Vol. 45, №5. – P. 1433-1458
5. Leruth B. Differentiated Integration in Practice: the case of Norway [Text] / B. Leruth // ISL Working Paper. University of Agder. – 2013. – № 2. – 25 p.
6. Norway and the European Union: beyond the EEA? Econ-report [Text]. – 2009. – № 053. – 53 p.
7. Other parties' views on Norway's agreements with the EU / Official Norwegian Reports NOU [Electronic resource]. – Regime to access: http://www.eu-norway.org/Global/SiteFolders/webeu/NOU2012_2_Chapter%2013.pdf
8. Outside and Inside – Norway's European Dilemma / Official Norwegian Reports NOU [Electronic resource]. – Regime to access: http://www.eu-norway.org/Global/SiteFolders/webeu/NOU2012_2_Chapter%2013.pdf
9. Sejersted F. Utenfor og innenfor - Norges avtaler med EU. Regjeringen [Electronic resource]. – Regime to access: <http://www.regjeringen.no/pages/36797426/PDFS/NOU201220120002000DDDPDFS.pdf> з 164

Стаття надійшла до редакції 14.02.2016

REFERENCES:

1. Archer, C., 2004. Norway outside the European Union Norway and European integration from 1994 to 2004. Oxon: Routledge.
2. Eliassen, K., Sitter, N., 2003. Ever Closer Cooperation? The Limits of the 'Norwegian Method' of European Integration. Scandinavian Political Studies, Vol. 26 (2), 125-144.
3. Emerson, M., Vahl, M., Woolcock, S., 2002. Navigating by the stars. Norway, the European Economic Area and the European Union. Brussels: Centre for European Policy Studies.
4. Łazowski, A., 2008. Enhanced Multilateralism and Enhanced Bilateralism: Integration without Membership. Common Market Law Review, Vol. 45 (5), 1433-1458.
5. Leruth, B., 2013. Differentiated Integration in Practice: the case of Norway. ISL Working Paper. University of Agder 2.
6. Norway and the European Union: beyond the EEA? 2009. Econ-report 053.
7. Other parties' views on Norway's agreements with the EU / Official Norwegian Reports NOU. Regime to access: http://www.eu-norway.org/Global/SiteFolders/webeu/NOU2012_2_Chapter%2013.pdf
8. Outside and Inside – Norway's European Dilemma / Official Norwegian Reports NOU. Regime to access: http://www.eu-norway.org/Global/SiteFolders/webeu/NOU2012_2_Chapter%2013.pdf
9. Sejersted, F. Utenfor og innenfor - Norges avtaler med EU. Regjeringen. Regime to access: <http://www.regjeringen.no/pages/36797426/PDFS/NOU201220120002000DDDPDFS.pdf>

Барна Богдан Юрійович – здобувач
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, м.Львів, вул. Січових Стрільців, 19
E-mail: bogdan.barna@onet.eu

Barna Bohdan Yuriyovych – applicant
Ivan Franko national university of Lviv
Address: 19, Sichovyh Strilciv Str., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: bogdan.barna@onet.eu

УДК 327(477+470)

Українсько-російські відносини в контексті геополітичного протиборства

О.С. ВОНСОВИЧ

Українсько-Польський Вищий навчальний заклад «Центрально-Європейський університет»,
м. Київ, Україна, E-mail: sefinrof@ipnet.ua

Авторське резюме

Стаття присвячена дослідженню українсько-російських відносин у контексті геополітичного протиборства. Знаходячись у географічному центрі Європи, Україна займає важливе геополітичне та геостратегічне місце в загальноєвропейських процесах, а також процесах, які стосуються сфери безпеки. Визначено, що російська агресія по відношенню до нашої держави проявляє себе у формі прямого та опосередкованого застосування збройної сили проти суверенітету та територіальної цілісності. Доведено, що з огляду на стан переговорного процесу, його підсумки та рішення не сприяють врегулюванню конфлікту, а навпаки – призводять до ще більшого ускладнення ситуації. Обгрунтовано тезу про те, що ініціатором введення санкцій з метою міжнародної ізоляції Росії стало керівництво США, під тиском якого, ризикуючи зазнати економічної шкоди, до санкцій приєдналися країни Європейського Союзу. З одного боку, санкційна політика щодо Росії загальмувала розвиток Євросоюзу. З іншого боку, продовження санкцій проти Росії обумовлено тісним стратегічним співробітництвом країн-членів ЄС зі США. Доведено, що не менш важливим моментом у контексті розвитку українсько-російських відносин стануть результати президентських виборів у Сполучених Штатах Америки у 2016 р. Результати виборів визначають нові контури геополітичного протиборства між Росією і США і те, яке місце в ньому посяде Україна: чи залишиться розмінною монетою в геополітичних планах Росії, чи стане справжнім стратегічним партнером США. Другий варіант є більш прийнятним, адже за таких умов ми матимемо більше шансів на подальше врегулювання українсько-російських конфліктних протиріч і стабілізацію внутрішньої ситуації.

Ключові слова: Україна, Росія, відносини, конфлікт, геополітичне протиборство, Сполучені Штати Америки, санкції.

Ukrainian-russian relations in the context of geopolitical confrontation

O.S. VONSOVYCH

Ukrainian-Polish institution of higher education «Central European University», Kyiv, Ukraine
E-mail: sefinrof@ipnet.ua

Abstract

The article is devoted to Ukrainian- Russian relations in the context of geopolitical confrontation. Located in the geographical center of Europe, Ukraine has an important geopolitical and geostrategic position in pan-European processes, as well as in the processes that relate to the security sphere. It was determined that the Russian aggression against our country manifests itself in the form of direct and intermediary use of armed force against the sovereignty and maintains the integrity of territorial. It is proved that given the state of the negotiation process, its results and the decisions not to promote the settlement of the conflict, but on the contrary – result in further complication of the situation. Argued the thesis that the initiator of the introduction of sanctions to the international isolation of Russia was the US government, under the pressure of which, at the risk of incurring an economic loss to the sanctions have joined countries of the European Union. On the one hand, the sanctions policy towards Russia slowed down the development of the European Union. On the other hand, the continuation of sanctions against Russia due to the close strategic cooperation between the EU-countries and the USA. It is proved that an equally important factor in the context of the development of Ukrainian-Russian relations will be the results of the presidential elections in the United States of America in 2016. The results of elections will determine the contours of the new geopolitical confrontation between Russia and the USA, and what place Ukraine will takes in it: either to remain a bargaining chip in Russia's geopolitical plans, or will become a real strategic partner of the USA. The second option is more acceptable, because under these conditions, we will have more chances of further settlement of the Ukrainian-Russian conflict contradictions and stabilization of the domestic situation.

Key words: Ukraine, Russia, relations, conflict, geopolitical confrontation, United States of America, sanctions.

Постановка проблеми. Основною проблемою, яку досліджує автор у даній статті, – є визначення внутрішніх і зовнішніх чинників, які обумовлюють стан українсько-російських відносин в контексті геополітичного протиборства. Дослідження даної проблеми є актуальним на сьогоднішній день, з огляду на безпосередній вплив цих відно-

син на внутрішню ситуацію в нашій державі.

Аналіз досліджень і публікацій. У даній статті автором були використані матеріали вітчизняних і зарубіжних електронних ЗМІ та офіційних веб-сайтів Верховної Ради України, Білого дому, так як вони містять актуальну інформацію щодо останніх змін і подій у контексті досліджуваної проблематики. Допоміж-

© О.С. Вонсович, 2016

ними виступили наукові праці вітчизняних авторів В. Василенка та А. Процюка, в яких були досліджені такі важливі питання, як: причини, перебіг та політико-правові оцінки російсько-української війни 2014 р; як вплинуть результати президентських виборів у США в 2016 р. на відносини з Україною. В публікаціях таких зарубіжних дослідників, як Д. Вейгіл, Т. Лобіанко, Дж. Муллани, Ш. Уолкер було досліджено наступні питання: постачання в Україну наступальних озброєнь, переосмислення російської позиції в Раді Безпеки ООН, розв'язання «українського питання» європейськими структурами та ряд інших.

Мета дослідження – дослідити українсько-російські відносини в контексті геополітичного протиборства.

Виклад основного матеріалу. З моменту анексії Криму з боку Російської Федерації в 2014 р. стан відносин між Україною та Росією почав погіршуватись і призвів до виникнення серйозних політичних та геополітичних протиріч не тільки відносно нашої держави, але і щодо Європи в цілому. Знаходячись у географічному центрі Європи, Україна займає важливе геополітичне та геостратегічне місце в загальноєвропейських процесах, а також процесах, які стосуються сфери безпеки. Спочатку погіршення, а потім і виникнення конфліктної ситуації на сході України призвело до ще більших суперечностей з Росією, що проявилось у вигляді військової підтримки Донецької та Луганської народних республік. Така ситуація створює підґрунтя для значного обмеження контактів з Російською Федерацією та, водночас, розширення співробітництва зі Сполученими Штатами Америки, Європейським Союзом, ОБСЄ та НАТО.

Саме Сполучені Штати в останні роки, посилюючи геополітичний вплив на Україну з метою дистанціювати її від Росії шляхом фінансової та технічної підтримки. Активне залучення нашої держави до співробітництва із Міжнародним валютним фондом, з одного боку, дає можливість отримувати великі кредити на стабілізацію складної внутрішньої ситуації, а з іншого – робить Україну фінансово залежною та більш уразливою щодо зовнішніх впливів, насамперед – геополітичних. В такій ситуації стає складним процес прийняття важливих стратегічних самостійних рішень відносно найбільш актуальних питань внутрішнього та зовнішнього характеру. Відсутність чіткої конструктивної позиції українського керівництва сприяє подальшому розвитку політичної, економічної, соціальної, безпекової та інших видів криз, які ведуть до зниження загального рівня життя, заробітної плати, соціальних стандартів, зростання цін та інших негативних проявів.

Повертаючись до українсько-російських відносин, на думку автора, потрібно окремо

виділити російську агресію, яка проявляє себе у формі прямого та опосередкованого застосування збройної сили проти суверенітету та територіальної цілісності України. Складовими частинами російської збройної агресії проти України у 2014 – 2016 роках є: російська інтервенція до Криму 2014 р. та війна на сході України [1]. 27 січня 2015 року Верховна Рада України визнала у своїй заяві-зверненні до міжнародних організацій Росію як країну-агресора [5]. З цього моменту і по сьогоднішній день продовжуються прямі конфліктні протиріччя на сході України, незважаючи на те, що паралельно із цим продовжуються зустрічі представників України, Німеччини, Росії та Франції («Нормандська четвірка») із представниками самопроголошених республік ДНР та ЛНР для пошуку консенсусних рішень і припинення бойових дій (Мінський переговорний процес).

З огляду на стан переговорного процесу автор вважає, що його підсумки та рішення не сприяють врегулюванню конфлікту, а навпаки – призводять до ще більшого ускладнення ситуації. Упередженість позицій Росії та самопроголошених республік не дає можливості перевести переговорний процес у конструктивне русло. Але причина не тільки в цьому. Слабкість дипломатичних позицій української сторони та відсутність єдиного чіткого об'єктивного бачення подальшого розвитку мирних процесів на сході України переводить переговори у декларативний формат. Результатом такої ситуації є те, що згоди вдається досягти лише по другорядних питаннях, в той час як головні залишаються невирішеними. Все це призводить до того, що напруженість у відносинах між Україною та Російською Федерацією продовжує зростати, а відтак – і конфлікт залишається невирішеним.

Окремо потрібно сказати про економічне протиборство, яке стало наслідком вищезгаданих подій. 14 серпня 2014 року з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності був прийнятий Закон України «Про санкції» [3]. Згідно із Законом санкції можуть застосовуватися з боку України по відношенню до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність. В умовах російсько-української війни Закон спрямовано саме проти Російської Федерації. Санкції можуть бути секторальними (щодо іноземної держави або невизначеного кола осіб певного виду діяльності) або персональними (щодо фізичних або юридичних осіб, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність) [3]. Санкції застосовуються до

держави чи особи, якщо їхні дії створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності, порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод [3].

Ініціатором введення санкцій з метою міжнародної ізоляції Росії стало керівництво США [12], під тиском якого [11], ризикуючи зазнати економічної шкоди, до санкцій приєдналися країни Європейського Союзу. Санкції також підтримали держави Великої сімки та деякі інші країни, які є партнерами США та ЄС.

Автор вважає доцільним розглянути наскільки санкції з боку ЄС стали продуктивними і як така політика позначилась на самому Європейському Союзі.

З одного боку, санкційна політика щодо Росії загальмувала розвиток Євросоюзу. Так, наприклад, на думку канцлера Австрії В. Файмана, європейські санкції виявились непродуктивними, оскільки вони не мали позитивного впливу і не допомогли врегулювати українську кризу [7]. Подібної думки дотримується і верховний представник Євросоюзу із закордонних справ і політики безпеки Ф. Могеріні. Особливо гостро стоїть проблема збитків для аграріїв, які через санкції втратили емний російський ринок збуту. Варшава вже зажадала від Єврокомісії 176 млн. євро в якості компенсації своїм аграріям; за даними голови італійської партії «Ліга Півночі» М. Сальвіні втрати Італії склали 2 млрд. євро [7]. А в цілому збитки європейських фермерів від обміну санкціями оцінюються в 5 млрд євро.

З іншого боку, продовження санкцій проти Росії обумовлено тісним стратегічним співробітництвом країн-членів ЄС зі США. Це пов'язано не тільки з тим, що більшість країн ЄС є членами НАТО (де США відіграють провідну роль), але і з тим, що існує велика економічна та технологічна залежність. В такій ситуації Сполучені Штати мають можливість диктувати свої «правила гри», даючи взамін ряд преференцій, насамперед у безпековій сфері. Слідуючи цим «правилам» ЄС ще більше втягується в геополітичну американо-російську конфронтацію, яка на сьогоднішній день вже має ряд негативних наслідків (зниження темпів зростання ВВП об'єднаної Європи, збільшення фінансових та економічних проблем, зниження темпів економічного розвитку тощо).

Санкційна політика, на думку автора, призвела не тільки до ще більшого ускладнення двосторонніх економічних відносин, але і до відновлення конфронтації між Росією та США

з моменту припинення «холодної війни». На цьому підґрунті виникло спочатку геоекономічне, а згодом – і геостратегічне та геополітичне протистояння, яке продовжується і по сьогоднішній день. Це протистояння стає каталізатором появи ряду деструктивних процесів на теренах Європи, що, в перспективі, може призвести до її політичного розколу. Геополітична боротьба за право утримувати контроль над Європою між Росією та США стає осередком дестабілізації, конфліктних протиріч, криз та інших негативних явищ, від яких страждають країни європейського простору.

Розглядаючи українсько-російські відносини в контексті геополітичного протистояння, автор робить акцент на тому, що сучасна складна внутрішня та зовнішня ситуація навколо даної проблематики гальмує процес примирення та відновлення довіри з боку обох сторін. Одним із варіантів налагодження українсько-російських відносин може бути встановлення контролю над українсько-російським кордоном. Такої думки дотримується міністр закордонних справ Польщі Г. Схетина. Він зауважує на тому, що цей кордон повинен бути визнаний обома сторонами, такий, який можна патрулювати і реально контролювати [4]. Автор поділяє дану думку і вважає, що питання прикордонного співробітництва між Україною та Росією повинні становити однаково важливість для обох сторін, адже саме пункти пропуску є тими «воротами», через які до нашої держави потрапляють терористичні та сепаратистські формування. Виходячи з цього, для зменшення обсягів потрапляння нелегальних військових формувань на територію України, потрібно проводити більш жорстку прикордонну політику по відношенню до такого роду угруповань. Це дасть можливість не тільки зробити національний кордон більш захищеним, але і сприятиме пошуку основ конструктивного діалогу з Російською Федерацією.

Ще одним не менш важливим моментом у контексті розвитку українсько-російських відносин є те, хто переможе на президентських виборах 2016 р. в Сполучених Штатах Америки. Традиційно головна боротьба буде вестись між Республіканською та Демократичною партіями. Від Демократичної партії висунуті два кандидати у президенти: Х. Клінтон та Б. Сандерс. Від Республіканської партії представлено більше кандидатів: Б. Карсон, Дж. Кейсік, Т. Круз, М. Рубіо та Д. Трамп [6]. Результати цього річних президентських виборів у США, на думку автора, скоріш за все, суттєво не позначаться на стані українсько-американського співробітництва. В разі перемоги Х. Клінтон, вона продовжуватиме дотримуватись так званої «лінії Обама» щодо конструктивного співробітництва з Україною [2]. У випадку, якщо переможе кандидат від Республіканської партії, це також буде позитивним результатом для нашої

країни, адже ті позиції, які обстоюють Т. Круз, М. Рубіо, Б. Карсон та Дж. Кейсік полягають у розширенні співпраці, насамперед щодо постачання Україні наступальної зброї [8, 15, 14, 10]. А от в разі перемоги Д. Трампа ситуація може змінитись не на користь України, так як він обстоює ідею про те, що анексія Криму є «європейською проблемою» [9] і що допомогою Україні повинна займатися Європа [13].

На думку автора, результати виборів у США можуть також змінити і політику щодо Росії: або вона стане ще більш силовою і санкційною, або все ж таки буде розпочато процес пошуку спільних точок дотику та компромісних рішень. Від цього залежатиме і те, якою буде геополітична ситуація в Європі: або вона залишиться незмінною, або зазнає нових концептуальних змін. Результати виборів визначать нові контури геополітичного протиборства між Росією і США і те, яке місце в ньому посіде Україна: чи залишиться розмінною монетою в геополітичних планах Росії, чи стане справжнім стратегічним партнером США. Другий варіант є більш прийнятним, адже за таких умов ми матимемо більше шансів на подальше врегулювання українсько-російських конфліктних протиріч і стабілізацію внутрішньої ситуації. В перспективі це сприятиме відновленню територіальної цілісності, конституційного ладу та проведенню необхідних реформ.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, автор робить висновок про те, що сучасний стан українсько-російських відносин у контексті геополітичного протиборства є складним і суперечливим. Вплив внутрішніх та зовнішніх чинників на їх розвиток не сприяє пошуку компромісних рішень та швидкому врегулюванню. Амбіційність геополітичних планів Ро-

сії створює умови, в яких важко вибудувати спільний діалог і шукати порозуміння. Напруженості додає геополітичне протиборство між Росією та США за вплив у Європі, яке є катализатором виникнення нових проблем, викликів та загроз. Санкційна політика проти Російської Федерації з боку США та європейських країн не тільки дестабілізує загальносвітовий економічний баланс, але і негативним чином позначається на темпах економічного розвитку країн-членів Європейського Союзу.

Можливими варіантами врегулювання відносин між Україною та Росією можуть бути: припинення всіх видів підтримки з боку Росії угруповань на теренах ДНР та ЛНР; припинення агресивної силової політики з боку Російської Федерації шляхом переходу до практичного дипломатичного діалогу із використанням елементів гуманітарного характеру; реальне, а не декларативне виконання положень Мінських угод та інших домовленостей; розвиток прямого двостороннього діалогу між українською владою та владою ДНР та ЛНР із врахуванням і детальним вивченням позицій останніх; пошук компромісних рішень між вищезазначеними сторонами виключно на основі національного українського законодавства та ряд інших.

Всі вони, в своїй сукупності, повинні призвести до припинення конфлікту на сході України, а також до чіткого розмежування позицій та інтересів обох сторін.

Що стосується геополітичного протиборства, то воно повинно бути зупинено виключно дипломатичними методами із використанням несилових засобів та методів у найближчій перспективі. Результатом цього буде відновлення позитивного іміджу Європи, як одного з найбільш впливових геополітичних центрів світу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Василенко В.А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки [Текст] / В. Василенко // Український Тиждень, 2014. – № 42. – С. 28 – 42.
2. «Если бы она сейчас была президентом, то поставляла бы оружие в Украину». Майкл Макфол и журналист Юлия Иоффе о шансах Клинтон в президентской гонке [Электронный ресурс] / «Дождь». – Режим доступа: https://tvrain.ru/teleshov/dzjadko_vecheree_shou/esli_by_ona_sejchas_byla_prezidentom_to_postavljaj-385669/ (13.04.2015). – Название с экрана.
3. Закон України «Про санкції» від 14 серпня 2014 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (14.08.2014). – Назва з екрана.
4. Налагодити українсько-російські відносини можна, встановивши контроль над кордоном, – МЗС Польщі [Електронний ресурс] / 112.ua. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/polityka/nalagoditi-ukrayinsko-rosiyski-vidnosini-mozhna-vstanovivshi-kontrol-nad-kordonom-mzs-polschi-140882.html> (05.11.2014). – Назва з екрана.
5. Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» від 27 січня 2015 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/129-viii> (27.01.2015). – Назва з екрана.
6. Процюк А. Як президентські Вибори – 2016 у США вплинуть на відносини з Україною [Електронний ресурс] / VoxUkraine. – Режим доступу: <http://voxukraine.org/2016/02/23/prezydentski-vybory-u-usa-ua/> (23.02.2016). – Назва з екрана.
7. Санкційна політика загальмувала розвиток ЄС, – Медведчук [Електронний ресурс] / РБК – Україна. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/sanktsionnaya-politika-zatormozila-razvitie-es---medvedchuk-08112014111900> (08.11.2014). – Назва з екрана.
8. Cruz pushes for US to arm Ukraine, as European leaders push for cease-fire [Electronic resource] / FoxNews.com. – Regime to access: <http://www.foxnews.com/politics/2015/02/08/cruz-pushes-for-us-to-arm-ukraine-plan-opposed-by-germany-ahead-possible-peace.html> (08.02.2015). – Title from screen.
9. LoBianco T. Donald Trump: Crimea is Europe's problem [Electronic resource] / CNN Politics. – Regime to access: <http://edition.cnn.com/2015/07/31/politics/doanld-trump-crimea-europe-problem/> (31.07.2015). – Title from screen.
10. Mullany G. John Kasich on the Issues [Electronic resource] / The New York Times. – Regime to access: http://www.nytimes.com/2015/07/22/us/politics/john-kasich-on-the-issues.html?_r=0 (21.07.2015). – Title from screen.
11. Remarks by the Vice President at the John F. Kennedy Forum [Electronic resource] / Official web-site of The White House. – Regime to access: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/10/03/remarks-vice-president-john-f-kennedy-forum> (03.10.2014). – Title from screen.
12. 'There will be costs' – Text of Obama's statement on Ukraine [Electronic resource] / The Washington Post. – Regime to access: <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2014/02/28/there-will-be-costs-text-of-obamas-statement-on-ukraine/> (28.02.2014). – Title from screen.
13. Walker Sh. Trump discusses Ukraine and Syria with European politicians via video link [Electronic resource] / The Guardian. – Regime to access: <http://www.theguardian.com/us-news/2015/sep/11/donald-trump-ukraine-video-link> (11.09.2015). – Title from screen.
14. Weigel D. Ben Carson: Arm Ukraine, Expand NATO, Rethink Russia's Position on UN Security Council [Electronic resource] / Bloomberg. – Regime to access: <http://www.bloomberg.com/politics/articles/2015-03-20/ben-carson-arm-ukraine-expand-nato-rethink-russia-s-position-on-un-security-council> (20.03.2015). – Title from screen.
15. What Marco Wants to Do About Russia [Electronic resource] / Official web-site of Marco Rubio. – Regime to access: <https://marcorubio.com/issues-2/marco-rubio-russia-policy-position/> – Title from screen.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2016

REFERENCES:

1. Vasylenko, V.A., 2014. Rosiisko-ukrainska viina 2014 roku: prychny, perebih ta polityko-pravovi otsinky [Russian-Ukrainian war 2014: reasons, course and political-legal assessments]. Ukrainskyi Tyzhden 42, 28 – 42 (in Ukrainian).
2. «Esl by ona seichas byla prezidentom, to postaviala by oruzhie v Ukrainu». Maikl Makfol i zhurnalist Yuliya Yoffe o shansah Klinton v prezidentskoi gonke [If she was now a president, she would have supplied weapons to Ukraine]. «Dozhd». Regime to access: https://tvrain.ru/teleshov/dzjadko_vecheree_shou/esli_by_ona_sejchas_byla_prezidentom_to_postavljaj-385669/ (13.04.2015) (in Russian).
3. Zakon Ukrainy «Pro sanktsii» vid 14 serpnia 2014 r. [Law of Ukraine «On penalties» from August 14, 2014]. Ofitsiyniy veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Regime to access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> [14.08.2014]. (in Ukrainian).
4. Nalahodyty ukrainsko-rosiyski vidnosyny mozhna, vstanovyvshy kontrol nad kordonom, – MZS Polshchi [Es-

- tablish Ukrainian-Russian relations is to install the control over the border – MFA of Poland] / 112.ua. Regime to access: <http://ua.112.ua/polityka/nalagoditi-ukrayinsko-rosiyski-vidnosini-mozhna-vstanovivshi-kontrol-nad-kordonom-mzs-polschi-140882.html> [05.11.2014] (in Ukrainian).
5. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Zvernennia Verkhovnoi Rady Ukrainy do Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, Yevropeiskoho Parlamentu, Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy, Parlamentskoi Asamblei NATO, Parlamentskoi Asamblei OBSle, Parlamentskoi Asamblei HUAM, natsionalnykh parlamentiv derzhav svitu pro vyznannia Rosiiskoi Federatsii derzhavoiu-ahresorom» vid 27 sichnia 2015 r. [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On appeal the Verkhovna Rada of Ukraine to the United Nations, European Parliament, Parliamentary Assembly of the European Council, Parliamentary Assembly of the NATO, Parliamentary Assembly of the OSCE, Parliamentary Assembly of the GUAM, to the national parliaments of the world on the recognition of Russian state as an aggressor» of January 27, 2015]. Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Regime to access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/129-viii> (27.01.2015) (in Ukrainian).
 6. Protsiuk, A. Yak Prezydentski Vybery – 2016 u SSHA Vplynut na Vidnosyny z Ukrainoiu [As presidential elections – 2016 in the United States affect relations with Ukraine]. VoxUkraine. Regime to access: <http://vox-ukraine.org/2016/02/23/prezydentski-vybory-u-usa-ua/> (23.02.2016) (in Ukrainian).
 7. Sanktsiina polityka zahalmuvala rozvytok YeS, – Medvedchuk [Penalties policy stalled EU's development, – Medvedchuk]. RBK – Ukraina. Regime to access: <https://www.rbc.ua/ukr/news/sanktsionnaya-politika-zator-mozila-razvitie-es---medvedchuk-08112014111900> [08.11.2014] (in Ukrainian).
 8. Cruz pushes for US to arm Ukraine, as European leaders push for cease-fire. FoxNews.com. – Regime to access: <http://www.foxnews.com/politics/2015/02/08/cruz-pushes-for-us-to-arm-ukraine-plan-opposed-by-germany-ahead-possible-peace.html> [08.02.2015].
 9. LoBianco, T. Donald Trump: Crimea is Europe's problem. CNN Politics. – Regime to access: <http://edition.cnn.com/2015/07/31/politics/doanld-trump-crimea-europe-problem/> [31.07.2015].
 10. Mullany, G. John Kasich on the Issues. The New York Times. – Regime to access: http://www.nytimes.com/2015/07/22/us/politics/john-kasich-on-the-issues.html?_r=0 (21.07.2015).
 11. Remarks by the Vice President at the John F. Kennedy Forum./ Official web-site of The White House. – Regime to access: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/10/03/remarks-vice-president-john-f-kennedy-forum> (03.10.2014).
 12. 'There will be costs' – Text of Obama's statement on Ukraine. The Washington Post. – Regime to access: <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2014/02/28/there-will-be-costs-text-of-obamas-statement-on-ukraine/> [28.02.2014].
 13. Walker, Sh. Trump discusses Ukraine and Syria with European politicians via video link. The Guardian. – Regime to access: <http://www.theguardian.com/us-news/2015/sep/11/donald-trump-ukraine-video-link> [11.09.2015].
 14. Weigel, D. Ben Carson: Arm Ukraine, Expand NATO, Rethink Russia's Position on UN Security Council. Bloomberg. – Regime to access: <http://www.bloomberg.com/politics/articles/2015-03-20/ben-carson-arm-ukraine-expand-nato-rethink-russia-s-position-on-un-security-council> [20.03.2015].
 15. What Marco Wants to Do About Russia. Official web-site of Marco Rubio. – Regime to access: <https://marcorubio.com/issues-2/marco-rubio-russia-policy-position/>.

Вонсович Олександр Сергійович – кандидат політичних наук, доцент
Українсько-Польський Вищий навчальний заклад «Центрально-Європейський університет»
Адреса: 01030, м. Київ, вул. Рейтарська, 19А
E-mail: sefinrof@ipnet.ua

Vonsovych Oleksandr Serhiiiovych – PhD in political science, associate professor
Ukrainian-Polish institution of higher education» «Central European University»
Address: 19A, Reitarska Str., Kyiv, 01030, Ukraine
E-mail: sefinrof@ipnet.ua

УДК 327(430:477)«2013/2015»(045)

Роль Німеччини в урегулюванні української кризи

О.Л. ГИЛЬЧЕНКО, Д.М. ВЕРЮТИНА

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Україна, E-mail: ageeva82@mail.ru

Авторське резюме

У статті аналізується участь Німеччини у вирішенні проблеми української кризи 2013-2015 рр. та представлені деякі підходи до визначення самого поняття «українська криза». Розкрито причини, які спонукають Німеччину займати активну позицію у вирішенні українського питання.

Характеризується еволюція німецько-російських відносин від 90-х рр. до 2014 рр., в рамках якої розглянуто «Петербурзький діалог», «Пакт Путіна-Шрьодера», «Веймарський трикутник», «Партнерство для модернізації», російсько-грузинський конфлікт 2008 р. Надається аналіз нової стратегії зовнішньої політики Німеччини 2012 р. «Сприяти глобалізації – розвивати партнерство – розділяти відповідальність» та нової парадигми зовнішньої політики ФРН представленої в 2014 р.у рамках Мюнхенської конференції з питань політики безпеки.

Розглядається роль ФРН у процесі євроінтеграції України протягом подій Євромайдану, підписання Угоди про асоціацію України з ЄС, її ратифікації та подальших перспектив розширення Європейського Союзу за рахунок країн Східного партнерства. Представлені результати суспільної думки населення Німеччини з цього питання.

Аналізується позиція уряду Німеччини щодо анексії Криму, незаконних референдумів у Донецькій та Луганській областях та військової агресії Російської Федерації проти України. Надано характеристику ролі ФРН у процесі дипломатичного врегулювання військового конфлікту на Сході України в рамках Нормандської четвірки. На прикладі соціопитувань розглянута громадська думка населення Німеччини щодо можливих способів врегулювання української кризи. Представлена офіційна позиція президента ФРН Й. Гаука, канцлера А. Меркель, голови МЗС Ф.-В. Штайнмайєра та міністра фінансів В. Шойбле щодо окремих питань української кризи та продовження санкцій проти Російської Федерації як один зі шляхів її подолання.

Ключові слова: Українська криза, нова стратегія зовнішньої політики Німеччини, німецько-російські відносини, Угода про асоціацію України з ЄС, країни Східного партнерства, військовий конфлікт на Сході України, анексія Криму, Нормандська четвірка.

The role of Germany in resolving the ukrainian crisis

O.L. HILCHENKO, D.M. VIERIUTINA

Mariupol state university, Mariupol, Ukraine, E-mail: ageeva82@mail.ru

Abstract

The article analyzes the participation of Germany in the matter of the Ukrainian crisis 2013-2015 and presents some approaches to the definition of the term «Ukrainian crisis». Reveals the reasons that lead Germany to take an active position in solving the Ukrainian question.

Characterized the evolution of German-Russian relations from 90s to 2014, within which examined the St. Petersburg dialogue, «Pact of Putin-Schroeder», «Weimar triangle», «Partnership for modernization», Russian-Georgian conflict 2008. Available analysis of the new strategy of German foreign policy in 2012 «to support globalization – develop partnerships to share responsibility» and a new paradigm of German foreign policy presented in 2014 in the framework of the Munich conference on security policy.

Examines the role of Germany in the European integration process of Ukraine during the Euromaidan events, the signing of the Association Agreement of Ukraine with the EU, ratification and future prospects of the enlargement of the European Union through the Eastern partnership countries. Presents the results of the public opinion of the population of Germany on this issue.

Analyzes the position of the Germany government regarding the annexation of Crimea, the illegal referendum in Donetsk and Lugansk regions and the military aggression of Russian Federation against Ukraine. Presents description of the Germany role in the process of the diplomatic settlement of the military conflict in the East Ukraine in the framework of Norman four. On the example of polls are considered the public opinion of the population of Germany concerning possible ways of settlement the Ukrainian crisis. Presents the official position of the President of the Federal Republic of Germany. J. Gauck, Chancellor Merkel, Foreign Minister Frank-V. Steinmeier and Minister of Finance Schaeuble on certain issues of the Ukrainian crisis and the prolongations of sanctions against the Russian Federation as one of the ways to overcome it.

Keywords: The Ukrainian crisis, the new strategy of German foreign policy, German-Russian relations, the Association Agreement between Ukraine and EU, Eastern partnership countries, the military conflict in Eastern Ukraine, the annexation of Crimea, Norman four.

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобалізації підвищується рівень спільної залежності всіх міжнародних процесів. Держави-

світові лідери, як основні суб'єкти міжнародних відносин, розуміють значення можливих наслідків будь-якого регіонального чи локаль-

© О.Л. Гильченко, Д.М. Верютіна, 2016

ного конфлікту для всієї світової спільноти, тому намагаються виступити ініціаторами чи посередниками у їх мирному врегулюванні. Останні світові події засвідчили активну позицію сучасної Німеччини у вирішенні багатьох міжнародних проблем. Окрім вирішення наслідків світової економічної кризи в Європейському Союзі та кризи зони євро, наслідків «арабської весни» та пов'язаний з нею потік біженців, сирійської та арабсько-ізраїльської кризи, ФРН активно включилась і до врегулювання української кризи.

Розпочавшись у 2013 р. з сугубо внутрішньополітичних та внутрішньоекономічних проблем, українська криза породила Революцію гідності та охопила всю країну, а починаючи з 2014 р. Україна відчула на собі зовнішню військову агресію, анексію частини своєї державної території та окупацію іншої. Жодна з розвинутих країн не залишилась осторонь української проблеми, проте однією з найбільш активних європейських країн, які залучились до допомоги Україні, стала Німеччина.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасна Німеччина, як провідний гравець на міжнародній арені, стала предметом актуальних досліджень багатьох науковців. Євроінтеграційну політику ФРН та її позицію щодо подальшого розширення ЄС, в тому числі за рахунок країн Східного партнерства, розглядає Ф. Басов [2]. Атлантичний вектор зовнішньої політики Німеччини є сферою наукових інтересів Є. Леонова [8]. Трансформацію німецько-російських відносин досліджує М. Павлов [12]. Новому курсу зовнішньої політики ФРН в умовах сучасної кризи єврозони та ролі держави як глобального гравця на міжнародній арені присвячені роботи А. Огнесяна [10] та І. Классена [4]. У всіх цих дослідженнях серед основних проблем розглядається й українське питання.

Проте майже відсутні комплексні аналітичні наукові праці, які б надавали характеристику сучасній ролі Німеччини в урегулюванні української кризи. Серед досліджень, в яких розглядаються окремі елементи українсько-німецьких відносин протягом 2014-2015 рр., можна назвати роботи: Н. Меден «Що стоїть за ідеєю угоди про асоціацію України з ЄС» [9], Є. Садовський «Майдан з точки зору Берліна» [17] тощо.

Сугубо розгляд сутності української кризи є також досить популярною темою. Основною проблемою тут є трактування самого поняття «українська криза». Серед найважливіших досліджень цього процесу виділяється робота В. Пекара «Українська криза Європи». Автор вважає, що «українська криза» має два виміри: український та європейський. Український вимір – це ті процеси, які наразі йдуть у державі (україно-російський конфлікт та модернізація України). Другий, європейський вимір проблеми стосується порушення принципів

недоторканості кордонів, суверенітету, територіальної цілісності, вірності міжнародним зобов'язанням, вирішення конфліктів шляхом переговорів, а не конфронтації – всі ці принципи, які були актуальні для Європи протягом 70 років. Через це міжнародні інституції опинилися перед необхідністю змінити певні засади свого функціонування [13].

Роговик О. вкладає в поняття «українська криза» здебільшого воєнну окупацію та збройну агресію Російської Федерації й вважає, що «українська криза» стала і продовжує бути важливим фактором трансформації міжнародного порядку, вона стала «каталізатором» міжнародного протиборства глобальних гравців (США, ЄС, Росія, Китай) та регіонів (Близький Схід, Латинська Америка, Східна Азія) щодо конструювання та інтерпретації нового міжнародного порядку [15]. В тій самій площині розглядає «українську кризу» й В. Лелеко, тобто розуміючи під цим поняттям анексію Криму та військову агресію на Донбасі [7].

Метою дослідження є характеристика ролі Німеччини у вирішенні української кризи у всіх її проявах: мирне врегулювання конфлікту, повернення Україні анексованого Криму, допомога на шляху до євроінтеграції, внутрішньополітична та внутрішньоекономічна стабілізація.

Виклад основного матеріалу. У лютому 2014 р. в рамках Мюнхенської конференції з питань політики безпеки у Німеччині була презентована нова парадигма зовнішньої політики – Німеччина повинна більш активно брати участь в розробці та просуванні дипломатичних рішень поточних конфліктів, намагаючись попередити їх ескалацію та не доводити до необхідності використовувати війська. На конференції українському питанню було відведено чималу роль, обговорювались внутрішня криза в Україні та події Євромайдану, на цих проблемах ФРН одразу почала відпрацьовувати основну тезу конференції [4].

Чітке визначення Німеччиною своєї ролі ключового гравця на міжнародній арені збіглося з початком української кризи й з того часу Берлін активно залучений до всіх внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів в Україні. Така активність пояснюється по-перше, захистом Німеччиною ідеї загальноєвропейського простору (позиція Берліна щодо розширення ЄС завжди була позитивною, при цьому це розширення Німеччина бачить як по горизонталі – територіальне, так і по вертикалі – інституційне), а по-друге, загострення ситуації в Україні є прямою військовою загрозою на безпосередніх кордонах ЄС. Крім того, довгострокова дестабілізація політичної ситуації в Україні стратегічно не вигідна Німеччині, бо Україна є основним транзитним пунктом російського газу.

Проте, повна політична та економічна під-

тримка, яку відчуває сьогодні Україна від Німеччини, поруч з осудженням політики Кремля, це не зовсім традиційна для Берліна зовнішньополітична позиція. Ще наприкінці 90-х рр. Г. Шредер заявляв, що надає відносинам з Росією пріоритетного значення для ФРН, що «без Росії не може бути загальноєвропейської стабільності». Серед країн ЄС у Німеччині з Росією були найбільш тісні відносини. Німеччину навіть називали адвокатом Росії в ЄС.

Ця позиція була підкріплена створенням цілого ряду міжурядових та неурядових контактних форматів, інколи з залученням й інших країн ЄС. У квітні 2001 р. канцлер Німеччини Г. Шредер та президент Росії В. Путін ініціювали «Петербурзький діалог» з метою широкого обміну досвідом у сфері політики, економіки, укріпленні партнерства та створенню громадянського суспільства в Російській Федерації. У 2005 р. було підписано так званий пакт Путіна-Шредера, в результаті якого почалось спільне будівництво Північноєвропейського газопроводу по дну Балтійського моря. До речі, деякі охрестили цей договір як «пакт Молотова-Ріббентропа». Окрім міжурядових зв'язків, існували тісні контакти між Німецьким бундестагом та Державною думою. У Берліні діяв німецько-російський форум – громадська організація, яка сприяла розвитку відносин з Росією. Проте, вже з приходом Меркель ці відносини втратили минулу теплість і почали характеризуватись як просто дружньопартнерські. Нова канцлер заявила, що поверне зовнішньополітичну орієнтацію Німеччини на США, а до Росії буде відноситися більш дистанційно та прагматично. Проте, у 2011 р. з ініціативи польського президента та за підтримки Меркель і Саркозі французько-німецький форум «Веймарський трикутник» почав використовуватись для обговорення актуальних проблем між Європою та Росією. Це рішення навіть реанімувало цю політико-дипломатичну конфігурацію, бо після її виникнення у 1991 р. вже кілька останніх років «Веймарський трикутник» не збирався. Починаючи з 2010 р. відносини Німеччини та Росії реалізувались у форматі стратегії «Партнерство для модернізації», яка була створена у 2010 р. для співробітництва Росії з ЄС [12].

Остаточний поворот від Росії як від найважливішого партнера Німеччина здійснила у 2012 р., коли була прийнята нова стратегія зовнішньої політики «Сприятливі глобалізації – розвивати партнерство – розділяти відповідальність». Ця стратегія заснована на зближенні з потрібними економічними партнерами на базі єдиної політичної мети. Уміле маніпулювання політичною доцільністю, пошук спільних політичних цілей слугуватиме реалізації економічних інтересів Німеччини. Ключовими словами нової зовнішньополітичної доктрини Федеративної Республіки є «пошук нових ринків». Ве-

лику увагу в цьому документі було приділено «висхідним державам» (Gestaltungsmächte), тобто «країнам, із якими Берлін не співпрацює в рамках ЄС, G8 або НАТО, що відрізняються у своїх регіонах економічним потенціалом, мають амбіції домінувати в регіональній політиці» [6].

Паралельно з охолодженням відносин Німеччини та Росії йшов процес українсько-німецького зближення, який проявився насамперед у підтримці євроінтеграційних планів України. Поштовхом до цього став російсько-грузинський конфлікт 2008 р., коли Німеччина вперше пішла по методу «зміни через зближення» та разом з усією старою Європою підтримала резолюцію, яка засуджувала Москву за «непропорційне використання сили», проте не визначила її як агресора. Саме після російсько-грузинського конфлікту у вересні 2008 р. в ході 12-го саміту ЄС – Україна було надано старт переговорам щодо підписання угоди між Україною та ЄС.

«Ми дуже зацікавлені в тому, щоб восени підписати Угоду про асоціацію», – заявив міністр закордонних справ Німеччини Г. Вестервелле у ході свого візиту до Києва 21 червня. Очікувалось, що ця угода може бути підписана на саміті Східного партнерства у Вільнюсі 28-29 листопада 2013 р.

Взагалі, українська сторона на той час всіляко намагалась заручитися підтримкою Берліна. На засіданні німецько-української Групи високого рівня, що відбувся в столиці ФРН 22-23 травня 2013 р., український віце-прем'єр О. Вілкул висловив подяку Німеччині за величезний внесок у розвиток економіки України та оголосив, що підписання Угоди про асоціацію України з ЄС відкриває для німецького бізнесу «небачені можливості». В. Янукович поспішив запевнити європейців у тому, що підписання угоди «матиме істотний позитивний вплив на загальноєвропейську економічну ситуацію і допоможе процесу виходу Європи з кризи» [9].

Євромайдан у Києві був активно підтриманий Німеччиною, бо вона розглядала ці події як шлях повернення України на маршрут євроінтеграції. Договір від 21 лютого 2014 р., підписаний у присутності міністрів закордонних справ «Веймарського трикутника», став базою для цього повернення. Вже після подій Євромайдану 21 березня 2014 року у Брюсселі відбулась церемонія підписання політичної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а 27 червня 2014 р. була підписана економічна частина. З того часу розпочався процес ратифікації Угоди всіма 28 країнами – членами ЄС. На той момент Президент України П. Порошенко передбачав, що цей процес займе близько трьох років.

Дійсно, в багатьох країнах ЄС затримка виникла, причиною її став ряд факторів, перш

за все, це, звичайно, російський вплив. Проте, ще один фактор, що впливає на швидкість ратифікації, – це законодавча база окремо взятої країни – члена ЄС, особливості її політичної системи (мається на увазі, що в деяких країнах достатньо затвердження угоди в однопалатному парламенті, а в інших потрібно схвалення двох палат і підпис президента, а то й короля).

Першими ратифікували Угоду про асоціацію України з ЄС Литва, Латвія, Румунія та Болгарія. Щодо Німеччини, то основними противниками ратифікації стали «Ліви» (die Linke), пояснивши свою позицію небажанням посилювати протистояння з Росією. Насправді річ у тому, що «Ліви» є прямим спадкоємцем комуністів і соціалістів Німеччини, які, зрозуміло, завжди були лояльні до Кремля. На щастя для України, кількість «putinverstehers» (нім. – «Люди, які розуміють Путіна») виявилось недостатнім для того, щоб не схвалити угоду з ЄС [1].

У результаті 26 червня 2015 р. Німеччина стала 15 країною ЄС, яка ратифікувала договір про асоціацію України з Європейським Союзом. При цьому голова МЗС Німеччини Франк-Вальтер Штайнмайер, закликаючи депутатів проголосувати за цей документ, підкреслив, що зараз, коли Україна переживає «драматичну політичну кризу», ще більше актуалізувалось питання інтенсифікації співробітництва з Києвом. Він підкреслив, що кожен народ має право сам обирати свій шлях розвитку без втручання інших країн.

Загалом на кінець вересня 2015 р. угоду про асоціацію України з ЄС ратифікували 24 з 28 країн ЄС, на стадії завершення Бельгія та Чехія, а ось Греція та Кіпр до ратифікації ще не приступили, вони офіційно не проти підписання, проте процес затягують.

Подальші перспективи розширення ЄС, в тому числі й за рахунок України, Німеччина бачить покрокове. Після того, як до Союзу було прийнято Болгарію та Румунію у 2007 р., країни Східного партнерства (Україна, Молдова та Грузія) можуть розраховувати на свою чергу лише після розширення ЄС на всі Західні Балкани. Керівництво ФРН безперечно зацікавлене у вступі України, проте, лише за умов відповідності всім критеріям. Розширення Європейського Союзу «авансом», тобто при невідповідності країн-кандидатів деяким критеріям (як це відбулось з кількома країнами п'ятого розширення 2004 р.) більше не буде.

При цьому суспільна думка самого населення Німеччини щодо питання можливого вступу до ЄС країн пострадянського простору досить стримана. На 2014 р. 57 % німців були проти вступу України до ЄС у найближчому майбутньому [2]. Тому на сьогодні швидкість подальшої євроінтеграції для України напряму залежить лише від того, наскільки якісно будуть проведені внутрішні реформи та завершені вій-

ськові дії. Щодо військового конфлікту на території України, то і в цій проблемі Німеччина виступає ініціатором його мирного врегулювання й на дипломатичному міжнародному рівні активно до нього залучена. Так, у червні 2014 р. у Нормандії на зустрічі глав МЗС Німеччини, Франції, України та Росії було створено дипломатичну групу Нормандська четвірка для врегулювання ситуації на сході України.

Німеччина – одна з тих країн, яка з того часу постійно ініціює регулярні зустрічі в цьому форматі, в ході яких країни намагаються дійти згоди у виробленні спільних рішень. Результатом цих зустрічей стало підписання 5 вересня 2014 р. «Протоколу за підсумками консультацій Тресторонньої контактної групи щодо спільних кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України П. Порошенка і ініціатив Президента Росії В. Путіна», більш відомого як Мінський протокол. Невиконання умов Мінського протоколу змусило Нормандську четвірку знов сісти за стіл переговорів і вже 11-12 лютого 2015 р. з'явилась Друга Мінська угода щодо деескалації військового конфлікту на сході України.

Щодо подій у лютому – березні 2014 року, то Ангела Меркель неодноразово наголошувала про незаконність референдуму у Криму та звинувачувала Росію у підриві міжнародної стабільності. Крім того, до обговорення даного питання були залучені глави Росії, Туреччини та КНР. Після анексії Криму Росією голова МЗС Німеччини звинуватив Росію у порушенні міжнародного права та створенні небезпечного прецеденту. Крім того, політик зажадав від Росії протягом 24 годин дати згоду на роботу місії ОБСЄ на Україні, однак підкреслив, що Німеччина і надалі готова до діалогу з Москвою та виступає проти розколу між Заходом та Сходом [14].

Особливу увагу німецькі політики приділяли також продовженню функціонування державних інститутів – Меркель наголошувала на необхідності проведення чесних та вільних виборів президента України з найбільшою можливою участю людей та застерігала Росію від подальших спроб дестабілізації.

Відомо, що Росія була одним з найбільших торгових партнерів Німеччини протягом довгих років, тому антиросійські санкції, що були введені як відповідь на агресію щодо України, завдають удару по німецькій економіці. Однак міністр фінансів ФРН Вольфганг Шойбле в інтерв'ю газеті Handelsblatt від 27 березня 2014 року підтвердив, що Німеччина продовжуватиме підтримку України, навіть у світлі економічних санкцій, які мають наслідки і для німецької кон'юнктури [16].

Після проведення незаконних референдумів у Донецькій і Луганській областях Берлін не визнав ні самі референдуми, ні їх результати, адже вони суперечили Конституції України

і взагалі були проведені в неналежних умовах. Важливою частиною врегулювання німецької політики також вважали організацію спільного контролю кордону Україною та Росією. Крім того, велику увагу Німеччина приділила організації всеукраїнського політичного діалогу. Перший такий «круглий стіл» за участю центральної влади та представників всіх регіонів країни був призначений на 14 травня 2014 року, а його головою, як спеціального уповноваженого від ОБСЄ, було обрано голову Мюнхенської міжнародної конференції з безпеки Вольфганга Ішінгера [3].

Проте згодом послідував ряд звернень до Росії щодо необхідності конкретних дій для нормалізації ситуації. Так, 4 червня 2014 року Ангела Меркель заявила: «Москві слід скористатися своїм впливом на сході України з тим, щоб зупинити насильство. Спільна історія не може слугувати виправданням територіальних посягань» [19].

У серпні 2014 року свою позицію щодо ситуації на Україні озвучив і президент Німеччини Йоахім Гаук у вітальній телеграмі, надісланій Президенту України Петру Порошенку з нагоди Дня незалежності. Він висловив сподівання на розвиток більш тісних зв'язків між Україною та ЄС, а також стурбованість за мирне населення, що страждає на сході України під час боїв. Також, за словами німецького президента, анексія Криму, що суперечить нормам міжнародного права, завдала важкого удару по територіальній цілісності України [5].

При цьому анексія Криму та підтримка демонстрацій на сході України змінила ставлення німецького населення до перспектив тісного партнерства з Росією. Якщо п'ять років тому більше половини німців вважали РФ надійним партнером для своєї країни, то на фоні вищезазначених подій менше третини населення за-

лишилося прихильниками такої думки. Також результати опитування, проведеного інститутом вивчення суспільної думки Allensbach у квітні 2014 року щодо способу врегулювання української кризи, зазначають, що введення економічних санкцій підтримує 43 % населення Німеччини і лише 4 % вважають, що у крайньому випадку західні країни можуть здійснити військове втручання для вирішення проблеми [11].

Висновки. Таким чином, роль Німеччини у вирішенні всіх векторів української кризи досить важлива для подальшого зовнішньополітичного розвитку країни та подолання проблем і загроз національній безпеці України. ФРН, як лідер Європейського Союзу, надає Україні повноцінну підтримку на всіх етапах її євроінтеграційного шляху. Для України дипломатична підтримка Німеччини в ЄС є особливо важливою, враховуючи, що голос саме цієї країни в рамках Союзу є найвпливовішим.

Крім того, завдяки зусиллям та підтримці України всіма представниками німецького уряду (президентом Й. Гауком, канцлером А. Меркель, головою МЗС Ф.-В. Штайнмайєром, міністром фінансів В. Шойбле) конфлікт на Сході України вдалося заморозити. Німеччина продовжує настоювати на продовженні санкцій проти Росії, незважаючи на ті економічні наслідки, які це несе за собою для самої ФРН та ЄС в цілому. До того ж, саме Німеччина є головним посередником у переговорному процесі в рамках Нормандської четвірки та, незважаючи на регулярні порушення Мінських домовленостей, саме завдяки її зусиллям цей мирний план був підписаний.

На сьогоднішній день про закінчення української кризи ще занадто рано, тому для України підтримка Німеччини та її пряма зацікавленість у її вирішенні є вкрай важливою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бакрив А. Скорее «да»: как продвигается ратификация соглашения с ЕС [Электронный ресурс] / А. Бакрив. – Режим доступа: <http://politeka.net/60574-skoree-da-kak-prodvigaetsya-ratifikatsiya-soglasheniya-s-es/>
2. Басов Ф. Политика Германии по вопросу расширения ЕС [Текст] / Ф. Басов // Международная экономика и международные отношения. – 2015. – № 10. – С. 18-22.
3. Жолквер М. Берлін сподівається на внутрішньоукраїнський «круглий стіл» [Електронний ресурс] / М. Жолквер. – Режим доступа: <http://www.dw.com/ru/берлин-надеется-на-внутриукраинский-круглый-стол/a-17630109>.
4. Классен И. Новый курс во внешней политике Германии [Текст] / И. Классен // Международная жизнь. – 2014. – Май. – С. 103-112.
5. Корольова Н. Президент ФРН виступає за тісніші зв'язки України з ЄС [Електронний ресурс] / Н. Корольова. – Режим доступа: <http://www.dw.com/ru/президент-фрг-выступает-за-более-тесные-связи-украины-с-еса-17874265>.
6. Круглий стіл «Економізація зовнішньої політики України: стратегічні та тактичні завдання» [Електронний ресурс] // Зовнішні справи. – 2012. – 11 грудня. – Режим доступа: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/kruglii-stil-iz-gostrimi-kutami/>.
7. Лелеко В.В. Українська криза як новітній виклик системі міжнародної безпеки [Текст] / В.В. Лелеко // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2015. – № 1. – С. 115-119.
8. Леонов Е. Современная Германия в фарватере концепции глобального лидерства США [Текст] / Е. Леонов // Международная жизнь. – 2015. – Июнь. – С. 136-146.

9. Меден Н. Что стоит за идеей соглашения об ассоциации Украины с ЕС [Электронный ресурс] / Н. Меден // *Международная жизнь*. – 2013. – Режим доступа: <https://interaffairs.ru/news/show/9698>.
10. Огнесян А. Ловушка для Германии? [Текст] / А. Огнесян // *Международная жизнь*. – 2015. – Февраль. – С. 66-70.
11. Опитування: Як змінюється відношення до Росії на фоні української кризи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/ru/опрос-как-меняется-отношение-немцев-к-россии-на-фоне-украинского-кризиса/a-17573406>.
12. Павлов Н. Российский вектор во внешней политике А. Меркель [Текст] / Н. Павлов // *Международная экономика и международные отношения*. – 2014. – № 10. – С. 31-42.
13. Пекар В. Українська криза Європи [Електронний ресурс] / В. Пекар. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/ukrayinska-kriza-yevropi.html>.
14. Позднякова Н. Голова МЗС ФРН виступає за відновлення діалогу з Москвою [Електронний ресурс] / Н. Позднякова. – Режим доступу: <http://www.dw.com/ru/глава-мид-фрг-выступает-за-возобновление-диалога-с-москвой/a-17512890>.
15. Роговик О. «Українська криза» 2013-2015 рр. та основи сучасного міжнародного порядку [Електронний ресурс] / О. Роговик. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/ukrainian-crisis-2013-2015-and-the-modern-international-order-part2/>.
16. Ромашенко С. Шойбле: Економіка ФРН справиться з наслідками кримської кризи. [Електронний ресурс] / С. Ромашенко. – Режим доступу: <http://www.dw.com/ru/шойбле-экономика-фрг-справится-с-последствиями-крымского-кризиса/a-17523218>
17. Садовский Е. Майдан с точки зрения Берлина [Электронный ресурс] / Е. Садовский. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/mirovye-diskussii/o-dvoynoy-rol-i-germanii>
18. Сирук М. Блиц-интервью с членом Европейского парламента от Германии Брок Э. «Мы сохраняем санкции как способ давления для имплементации Минских договоренностей» [Текст] / М. Сирук // *День*. – 2015. – № 171.
19. Степовик М. Меркель закликає Росію посилити контроль на кордоні з Україною [Електронний ресурс] / М. Степовик. – Режим доступу: <http://news.ge/ru/news/story/92097-merkel-prizyvaet-rossiju-usilit-kontrol-na-granice-s-ukrainoj>

Стаття надійшла до редакції 25.01.2016

REFERENCES:

1. Bakryv, A. Skoree «da»: kak prodvigaetsya ratifikatsiya soglasheniya s ES (Rather «yes»: How goes ratification of the agreement with the EU. Regime to access: <http://politeka.net/60574-skoree-da-kak-prodvigaetsya-ratifikatsiya-soglasheniya-s-es/> (in Russian).
2. Basov, F., 2015. Politika Germanii po voprosu rasshyreniya ES (German policy on the issue of EU enlargement). *Mezhdunarodnaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya* 10, 18-22 (in Russian).
3. Zholkver, M. Berlin spodivayetsya na vnutrishnoukrayinskyy «kruhlyy stil» (Berlin hopes for Ukrainian «round table»). Regime to access: <http://www.dw.com/ru/берлин-надеется-на-внутриукраинский-круглый-стол/a-17630109> (in Russian).
4. Klassen, I., 2015. Novyy kurs vo vneshney politike Germanii (The new course in German foreign policy). *Mezhdunarodnaya zhyzn*, 103-112 (in Russian).
5. Korolova, N. Prezident FRN vystupaye za tishni zvyazky Ukrainy ta ES (President of Germany advocating for close relations Ukraine with the EU). Regime to access: <http://www.dw.com/ru/президент-фрг-выступает-за-более-тесные-связи-украины-с-еса-17874265> (in Ukrainian).
6. Kruhlyy stil «Economizatsiya zovnishnoi polityky Ukrainy: stratehichni ta taktychni zavdannya» (Round table «Economization Ukraine's foreign policy: strategic and tactical tasks»). *Zovnishni spravy*, 11.12.2012. Regime to access: <http://uaforeignaffairs.com.ua/ekspertna-dumka/view/article/kruglii-stil-iz-gostrimi-kutami/> (in Ukrainian).
7. Leleko, V.V., 2015. Ukrainiska kryza yak novitniy vyklyk systemi mizhnarodnoii bezpeky (Ukrainian crisis as a new challenge to international security). *Visnyk Dnipropetrovskokho universytetu*. Seriya: Filisifiya. Sotsiologhiya. *Politolohiya* 1, 115-119 (in Ukrainian).
8. Leonov, E., 2015. Sovremennaya germaniya v farvartere kontseptsii hlobalnoho liderstva USA (Modern Germany in a waterway of the global US leadership concept). *Mezhdunarodnaya zhyzn*, 136-146 (in Russian).
9. Meden, N., 2013. Chto stoit za ideey sohlasheniya ob assotsiatsii Ukrainy s ES (What is behind the idea of an agreement on Ukraine's association with the EU). *Mezhdunarodnaya zhyzn*. Regime to access: <https://interaffairs.ru/news/show/9698> (in Russian).
10. Ohnesyan, A., 2015. Lovushka dlya Germanii? (Trap for Germany?). *Mezhdunarodnaya zhyzn*, 66-70 (in Russian).
11. Opytuvannya: Yak zminuyetsya vidnoshehha do Rosii na foni ukrayinskoi kryzy (Poll: How changes attitude to Russia against the background of the Ukrainian crisis). Regime to access: <http://www.dw.com/ru/опрос-как-меняется-отношение-немцев-к-россии-на-фоне-украинского-кризиса/a-17573406> (in Ukrainian).
12. Pavlov, N., 2014. Rossiyskiy vector vo vneshney politike A. Merkel (Russian vector in foreign policy of Merkel). *Mezhdunarodnaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya* 10, 31-42 (in Russian).
13. Pekar, V. Ukrainiska kryza Evropy (Ukrainian crisis of Europe). Regime to access: <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/ukrayinska-kriza-yevropi.html> (in Ukrainian).

14. Pozdnyakova, N. Holova MZS FRN vystupaye za vidnovlennya dialohu z Moskvoyu (Head of the Foreign Ministry of Germany advocating for resumption of dialogue with Moscow). Regime to access: <http://www.dw.com/ru/глава-мид-фрг-выступает-за-возобновление-диалога-с-москвой/a-17512890> (in Ukrainian).
15. Rohovyk, O. «Ukrainska krysa» 2013-2015 rr. ta osnovy suchasnoho mizhnarodnoho porядky («Ukrainian Crisis» 2013-2015 and the foundations of modern international order). Regime to access: <http://iac.org.ua/ukrainian-crisis-2013-2015-and-the-modern-international-order-part2/> (in Ukrainian).
16. Romashenko, S. Shoyble: Ekonomika FRN spravlytsya z naslidkamy krymskoi kryzy (Schauble: Germany's economy will cope with the consequences of the Crimean crisis). Regime to access: <http://www.dw.com/ru/шойбле-экономика-фрг-справится-с-последствиями-крымского-кризиса/a-17523218/> (in Ukrainian).
17. Sadosky, E. Maydan s tochki zrenita Berlina (Maydan from the point of view of Berlin). Regime to access: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/mirovye-diskussii/o-dvoynoy-rol-i-germanii> (in Ukrainian).
18. Syruk, M., 2015. Btsiintervyu s chlenom Evropeyskoho parlamenta ot Germanii brok E. «My sokhranyaem sanktsii kak sposob davleniya dlya implementatsii minskikh dohovornostey» (Interview with a member of the European Parliament from German E. Brock «We maintain sanctions as a means of pressure for the implementation of the Minsk agreements»). Den 171 (in Russian).
19. Stepovyk, M. Merkel zaklykaye Rosiyu posylyty kontrol na kordoni z Ukrainoyu (Merkel calls upon Russia to strengthen control on the border with Ukraine). Regime to access: <http://news.ge.ru/news/story/92097-merkel-prizyvaet-rossiju-usilit-kontrol-na-granice-s-ukrainoj> (in Ukrainian).

Гільченко Олена Леонідівна - кандидат політичних наук, старший викладач
Маріупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129
E-mail: ageeva82@mail.ru

Верютіна Дар'я Миколаївна - студент
Маріупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129
E-mail: daria.veryutina@yandex.ua

Hilchenko Olena Leonidivna - PhD in political science, senior lecturer
Mariupol state university
Address: 129, Budivelnikiv Av., Mariupol, 87500, Ukraine
E-mail: ageeva82@mail.ru

Vieriutina Daria Mykolaiivna - student
Mariupol state university
Address: 129, Budivelnikiv Av., Mariupol, 87500, Ukraine
E-mail: daria.veryutina@yandex.ua

УДК 327.8

Технології формування та підтримки зовнішньополітичного іміджу держави

П.Г. ПЕТРОВ

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ,
Україна, E-mail: ppgdmo@gmail.com

Авторське резюме

У статті аналізуються особливості технологій формування зовнішньополітичного іміджу держави, висвітлюються узагальнюючі фактори, які представляють декілька груп соціологічних, політичних географічних, економічних, наукових та інших особливостей, що впливають на побудову дієвого та конкурентоспроможного іміджу, котрий є умовою та стратегічним ресурсом для досягнення цілей держави та її всебічного розвитку. Висвітлюються головні принципи політики держави, що спрямовані на формування та побудову дієвої, успішної політики іміджу та досягнення позитивних результатів у зовнішньополітичній діяльності держави. Досліджується алгоритм його побудови, що є універсальним для створення іміджу держави, незважаючи на те, що кожна держава є особливою, і тому необхідна своя система формування іміджу. Досліджуються етапи, їх особливості, характеристики побудови алгоритму іміджу. У статті окрема увага приділена встановленню та аналізу аспектів, що спрямовані на підтримку створеного зовнішньополітичного іміджу держави, що має на меті постійний розвиток існуючої системи іміджу, створення узгодженого комплексу заходів за основними фундаментальними напрямками, котрі б гарантували дієвість та виконання встановлених завдань, що спрямовані на досягнення певних результатів у зовнішньополітичному курсі держави.

Ключові слова: зовнішньополітичний імідж, технологічні аспекти, держава, фактори впливу, принципи формування, алгоритм формування зовнішньополітичного іміджу, етап побудови алгоритму, підтримка іміджу держави.

Technologies of development and support of the foreign image of the state

P.H. PETROV.

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: ppgdmo@gmail.com

Abstract

The article analyzes the features of the technology of forming the foreign image of the state, highlights generalize factors that represent a few groups of social, political, geographical, economic, scientific and other features that influence the construction of a sustainable and competitive image, which is a prerequisite and a strategic resource to achieve the goals of the state and its full development. Highlights the main principles of state policy aimed at forming and building an effective and successful policy of image and achieve positive results in the foreign policy of the state. Researched algorithm of its construction, which is to create a universal public image, despite the fact that each state is special, and therefore requires its own system of image formation. We study phases, their features, performance algorithm image construction. The article focuses on the establishment and analysis of aspects to support established foreign image of the state, which aims to constant development of the existing system image, creating a coherent set of measures in key fundamental areas, which would guarantee efficiency and compliance with established objectives aimed at achieve certain results in the foreign policy of the state.

Keywords: foreign image, technological aspects, state, impact factors, principles of formation, the formation of foreign policy algorithm image algorithm construction phase, supporting image of the state.

Постановка проблеми. Зовнішньополітичний імідж держави – це складне, багатоструктурне явище, яке займає вагомe місце у сучасних міжнародних відносинах, які сьогодні зосереджені на комунікаційному і дипломатичному потенціалі, авторитеті та репутації.

Сьогодні для держав одним із пріоритетних завдань є створення та управління іміджем країни для більш успішного та дієвого позиціонування у світовому просторі взаємовідносин. Зовнішньополітичний імідж держави постає вагомим інструментом впливу у світовій спільноті. Технологічно сформований зовнішньополітичний імідж держав збільшує результативність як зовнішньої, так і внутрішньої політики, гарантує державі авторитетне місце

у світових відносинах, тим самим забезпечуючи для держави всебічний розвиток у всіх сферах її діяльності.

Детально сформована та дієва технологія формування зовнішньополітичного іміджу держави, дозволить їй підтримувати конструктивний діалог у міжнародних взаєминах, ідентифікувати себе політично та соціокультурно, досягати економічних, зовнішньополітичних та інших цілей.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження питання технологічного формування зовнішньополітичного іміджу держави та втілення іміджевої політики держави на практиці є актуальними у сучасній науці. Серед найбільш вагомих досліджень, які висвітлюють питан-

© П.Г. Петров, 2016

ня ролі іміджу держави у сучасній міжнародній спільноті та його побудові, слід відзначити праці таких дослідників: Т. Е. Грінберг [6], Т.А. Михайленко [3] та інші. Проблеми, особливості технологічного формування зовнішньополітичного іміджу держави та чинники, що впливають на нього, є об'єктом вивчення у роботах таких дослідників, як І. Ю. Кисельов [7], В. Е. Памеріна [4], Д. Шорбул [5], Ю Хунянь, [8]. Однак, незважаючи на значні напрацювання з цих питань, існує потреба у систематизації, узагальненні існуючих підходів до аналізу процесу побудови зовнішньополітичного іміджу держави.

Метою дослідження є аналіз технологічних характеристик, що формують зовнішньополітичний імідж держави, та інструментів його підтримки у сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Формування іміджу держави – багатоаспектне явище. Перш за все, воно складається, з одного боку, з ціленаправленої роботи фахівців з іміджу та політтехнологів, а з іншого – стихійно сформованого сприйняття. Створення зовнішньополітичного іміджу держави потребує значного часу та ресурсів. Держава є дуже складним феноменом для побудови іміджу з «чистого аркуша», імідж держави, перш за все, спирається на традиції сприйняття цієї держави, досвід багатьох поколінь, тобто історично створений імідж дуже складно змінити у суспільній свідомості. Зміна основних переконань суспільства у відношенні до тієї чи іншої держави можлива лише при різкій зміні ситуації в країні або внаслідок надзвичайної ситуації: війна, державний переворот, терористичний акт державного масштабу тощо. Але навіть при найбільш негативних сценаріях подій раніше створені стереотипи залишаються у підсвідомості аудиторії. Сформована нова іміджева політика цілком може змінити уявлення про державу лише зі зміною декількох поколінь [3, с. 14-17].

На формування зовнішньополітичного іміджу держави впливає велика кількість факторів, які можливо виокремити у декілька груп. До першої групи можна віднести такі фактори впливу на імідж держави, як: природно-ресурсний потенціал, національне та культурне надбання, постійні геополітичні фактори (географічне положення, площа займаної території, протяжність кордонів країни, вихід до морів, океанів), історичні події, що вплинули на розвиток держави (великі наукові, географічні відкриття, війни, завоювання, певні історичні постаті, представники народу, що невід'ємно асоціюються з певною країною), форма держави.

Окремо можна виділити групу соціологічних факторів впливу: соціально-психологічний настрій у суспільстві, форми суспільно-політичної інтеграції народу, структура, характер та принципи діяльності суспільно-політичних

об'єднань, морально-етичні аспекти розвитку суспільства.

Також безпосередню роль у формуванні іміджу держави відіграють інституційні фактори: стійка економіка, яка оцінюється комплексом показників динаміки валового внутрішнього продукту, рівнем доходів на душу населення, об'ємом інвестицій, що залучаються, гарантією прав та свобод суб'єктів економічної діяльності, правовий простір країни та його відповідність до світових норм, ефективність державного регулювання у всіх сферах.

Доцільно відзначити й те, що формування та просування державою свого зовнішньополітичного іміджу є суспільно значущим завданням, яке, в свою чергу, має комплексний характер, одночасно торкаючись майже всіх ключових сфер життя національного суспільства і потребує більшої уваги до розробки та реалізації відповідного державного курсу. Зважаючи на це, політика формування зовнішньополітичного іміджу держави за своїм змістом, спрямованістю, методами, відповідними, очікуваними результатами і принципово відмінними характеристиками суттєво відрізняється від інших напрямків політики держави, наприклад, політика у сфері спорту, економіки, освіти, науки. Найважливішим принципом політики держави спрямованої на створення зовнішньополітичного іміджу є чітко окреслена стратегічна орієнтація, яка визначає цілі та завдання, засоби, кошти, механізми, етапи, а також запропоновані і можливі (передбачувані) результати, відповідної політики, що проводить держава у цій сфері.

На сьогодні не існує чітко встановленої системи для формування зовнішньополітичного іміджу держави. Перш за все це пов'язано зі складністю самого поняття «імідж», а точніше – його багатогранною структурою. Відсутність системи формування можна пояснити тим, що кожна держава є особливою, і для кожної потрібна своя система формування іміджу, яка б уособлювала певні конкретні особливості тієї чи іншої держави. Т. Е. Грінберг визначає певний алгоритм формування зовнішньополітичного іміджу держави, який, у певному сенсі, є універсальним для іміджевої політики і включає в себе основні етапи її розробки [6].

Першим етапом побудови алгоритму формування зовнішньополітичного іміджу держави є оцінка ситуації (дослідження та аналіз). Дослідження в іміджевій програмі повинно в першу чергу фокусуватися на визначенні потреб аудиторії, вивченні параметрів іміджу (власних уявлень суб'єкта) та поточного образу суб'єкта, тобто тих уявлень, що сформовані у різних аудиторіях. Імідж держави являє собою інструмент пізнання реальності, не тільки «своєї», але й інших акторів міжнародних відносин. Він є не тільки інструментом, але й результатом процесу пізнання. Важливість фор-

мування іміджу держави полягає в тому, що він функціонує надалі у всій системі взаємовідносин акторів. Слід відзначити, що сконструйований імідж держави, частіш за все, відіграє більш вагому роль для побудови взаємовідносин, ніж об'єктивні характеристики держави.

Сформований імідж повинен комплексно впливати на об'єкт своєї уваги, заради досягнення цієї мити, початковим етапом дослідження, повинно стати аналіз аудиторії, параметрів її уподобань.

Після оцінки ситуації поточний імідж держави співвідноситься з позитивними очікуваннями, які обрані аудиторією. Ті аспекти, що отримали співпадіння, стають основою іміджу, що формується.

Наступним етапом формування іміджу є позиціонування, яке полягає у пошуку та демонстрації відмінної, індивідуальної переваги серед інших суб'єктів.

Існують різноманітні типи позиціонування: за перевагою суб'єкта, кращого для цільової аудиторії, протиставлення певним групам суб'єктів, позиціонування проти конкретних конкурентів, позиціонування за асоціацією або проблемами. Іміджеві характеристики подаються різним аудиторіям, тому доцільно використовувати комбінацію позиціонувань беручи до уваги пріоритети конкретної аудиторії. При загальному наборі іміджевих характеристик ступінь їх вагомості буде різною для відмінних аудиторій, цей аспект повинен враховуватися під час обрання пріоритетних параметрів іміджу держави при його формуванні.

Вибір та розробка комунікативних стратегій просування характеристик іміджу є наступним етапом його формування. Найголовніша проблема у цьому етапі – це взаємодія із засобами масової інформації. Інформаційний простір повинен формуватися не лише у визначеній ідеологічній парадигмі, інформація повинна бути конкурентоспроможною, відповідати встановленим у медіа-середовищі стандартам. Засоби масової інформації здійснюють безпосередній вплив на ключову аудиторію, з якою встановлюється зв'язок на різноманітних рівнях, основа взаємодії полягає у формуванні постійного інформаційного потоку, що буде накопичувати та просувати встановлені ідеї до загальних мас, і тим самим формувати у них відповідний імідж держави. Формування цього інформаційного потоку потребує надання якомога більшої кількості інформації, що забезпечило б неперервне джерело новин, де буде надаватися чітка інформація, запропоновувати свої версії розвитку подій та пояснювати їх [6; 4, с. 81].

Взаємовідносини із засобами масової інформації як вітчизняними, так і зарубіжними, буде ефективним для формування зовнішньополітичного іміджу держави, а в перспективі й сталої репутації, тільки якщо ці взаємовід-

носини побудовані на довірі, тобто, довіряти об'єктивності журналістів та поважати їх прагнення опублікувати інформацію, дійсно цінну і актуальну для аудиторії, інформаційні джерела мають бути достовірними.

Формування зовнішньополітичного іміджу – це складний багатогранний процес, але, не менш важливим є й підтримка створеного іміджу, тобто подальший його розвиток, корекція в рамках заданої концепції.

Перш за все, підтримка іміджу держави полягає у постійних діях, що спрямовані на постійний розвиток створеної системи формування іміджу, узгоджений комплекс заходів за основними фундаментальними напрямками.

Наприклад, у політико-правовій сфері підтримки сформованого позитивного іміджу у міжнародних відносинах здійснюються такі дії, які демонструють та підтверджують обраний політичний курс держави, встановлену позицію у зовнішній політиці. Також повинні відбуватися дії, направлені на постійний розвиток багатосторонніх відносин, які, в першу чергу, повинні будуватися країною на принципах взаємоповаги, неконфліктності, тобто вирішення проблем, спорів, що виникають у процесі двостороннього та багатостороннього діалогу лише загальноновизнаними дипломатичними методами взаємодопомоги. Підтримка постійного діалогу демонструє участь у вирішенні глобальних міжнародних проблем, підтримує авторитет держави та надає їй позитивної репутації.

Важливим у сприянні розвитку та укріпленні сформованого зовнішньополітичного іміджу держави є постійне вдосконалення своєї законодавчої бази, приведення законів та норм права у відповідність до загальноновизнаних світових правових критерій. Участь у цій сфері не повинна зупинятися лише на імplementації міжнародних норм права в національну правову систему та суворого дотримання цих прийнятих норм. Для підтримки свого іміджу держава повинна бути також ініціатором новацій, створювати свої ідеї, закони, які вдосконалювали б світову систему [7, с. 93-103].

Також важливим у підтримці та розвитку іміджу держави є культурна складова. Вона полягає у створенні політики держави, що спрямована на просування своїх культурних цінностей та ідеалів у світовий простір. Тобто, певною мірою, насадження їх особливостей іншим націям. Діяльність держави у цьому аспекті повинна бути направлена на проведення різноманітних культурних заходів (день культури, ярмарки культури тощо), тобто повинен відбуватися міжкультурний обмін між народами, який є невід'ємним атрибутом розвитку людського суспільства. Жодна, навіть наймогутніша в політичному і економічному відношенні держава, не в змозі задовольнити культурно-естетичні запити і потреби своїх громадян без звернення до світової культурної

спадщини, духовного надбання інших країн і народів.

Культурні обміни покликані встановлювати і підтримувати стійкі і довготривалі зв'язки між державами, громадськими організаціями та людьми, робити внесок у налагодження між-державної взаємодії в інших галузях, в тому числі у сфері економіки.

Міжнародне культурне співробітництво включає зв'язки в галузі культури і мистецтва, науки і освіти, засобів масової інформації, молодіжних обмінів, видавничої, музейної, бібліотечної та архівної справи, спорту і туризму, а також по лінії громадських груп та організацій, творчих спілок та окремих груп громадян [8, с. 116].

Такі дії допомагають привернути увагу зарубіжного суспільства, створити симпатію до певної держави, заручитися певною підтримкою тим самим створюючи позитивний зовнішньополітичний імідж держави.

Важливою є інформаційна політика держави, як один з методів підтримки свого іміджу, тобто інформаційні потоки, розраховані на велику, гетерогенну аудиторію, як правило, розділену просторовими і часовими бар'єрами. Це донесення інформації про свою державу за допомогою телебачення, радіомовлення, Інтернету.

Роль засобів масової інформації в політиці та економіці продовжує стрімко посилюватися. Це обумовлено в першу чергу тим, що в сучасному світі, побудованому на гострій політичній та економічній конкуренції, центральним фактором у досягненні будь-яких значних цілей стає відповідно аналіз громадської думки за допомогою інформаційних комунікацій. В умовах глобалізації, масового розвитку інформаційних технологій та всесвітнього обміну ін-

формацією досягнення не тільки політичних, але й комерційних цілей стає практично неможливим без грамотно налагоджених зв'язків з громадськістю, де основним інструментом виступають медіатехнології. Підтримка зовнішньополітичного іміджу у засобах масової інформації потребує від держави створення налагодженої системи подачі багаторакурсної інформації перш за все до світової аудиторії, створюючи у неї фундамент знань про держави заради подальшого створення у їх підсвідомості відповідного іміджу. За цим аспектом повинно проводитися постійний контроль та відбір інформації, що надається, тим самим, це допоможе у підтримці сформованого образу держави [5, с. 130-133].

Висновки. Формування зовнішньополітичного іміджу держави це складний та тривалий процес. Перш за все, складнощі пов'язані з відсутністю усталеної системи з технологічної побудови іміджу держави. Кожна країна має свої особливості, спираючись на які повинна ґрунтуватися її робота з формування свого зовнішньополітичного іміджу. В силу багатогранності та існування різноманітних підходів до розуміння іміджу держави кожна держава повинна чітко визначити це поняття для себе, його вагомість у сучасних міжнародних відносинах. Побудова іміджу сьогодні повинна бути пріоритетною для зовнішньої політики держави. Проведення грамотної іміджевої політики, як визначення напрямків на основі яких можливе формування іміджу держави та методів його підтримки, дасть змогу побудувати дієвий, конкурентоспроможний зовнішньополітичний імідж держави, який у сучасній світовій політиці є невід'ємною частиною у досягненні зовнішньополітичних, економічних та інших цілей держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Качинська, Н. Політичний імідж держави: структурні та комунікаційні компоненти феномена [Текст] / Н. Качинська // Віче. – 2009. – № 22. – С. 24–27.
2. Лябухов, И. В. О соотношении понятий «имидж государства» и «имидж страны» [Текст] / И. В. Лябухов // Политология. – 2010. – № 5. – С. 250–253.
3. Михайленко, Т. А., Лебедева, Т. П. Имидж государства в мировом политическом пространстве: структурные модели формирования [Текст] / Т. А. Михайленко, Т. П. Лебедева // Государство и общество. – 2011. – № 1. – С. 13–28.
4. Памерина, В. Э. Образ и имидж государства в системе современной коммуникации [Текст] / В.Э. Памерина // Молодой ученый. – 2013. – № 6. – С. 80–83.
5. Шорбул, Д. Сучасні інформаційні технології та системи [Текст] / Д. Шорбул // Стратегічна панорама. – 2000. – № 3. – С. 128 – 135.
6. Гринберг, Т. Э. Образ страны или имидж государства: поиск конструктивной модели [Электронный ресурс] / Т. Э. Гринберг // Медиаком. – 2008. – № 2 – Режим доступа: <http://mediascope.ru/node/252> – Назва з екрана
7. Киселев, И. Ю. Проблема образа государства в международных отношениях: конструктивная парадигма [Электронный ресурс]. / И. Ю. Киселев // ПОЛИТЭКС. – 2010. – № 2. С. 90-105. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/367/30> - Назва з екрана
8. Хунянь, Ю. Влияние распространения культуры на имидж государства [Электронный ресурс]. / Ю. Хунянь // Коммуникация в социально-гуманитарном знании, экономике, образовании: тезы доп. III международной научно-практической конференции. – Минск, 2012. – С. 116-117. – Режим доступа: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/17498/1/p_116-117.pdf - Назва з екрана

Стаття надійшла до редакції 15.02.2016

REFERENCES:

1. Kachynska, N., 2009. Politychnyi imidzh derzhavy: strukturni ta komunikatsiini komponenty fenomenu [The political image of the state: structural components and communication phenomenon]. *Viche* 22, 24-27 (in Ukrainian).
2. Lyabukhov, I.V., 2010. O sootnoshenii ponyatiy «imidzh gosudarstva» I «imidzh strany» [On the relation between the concepts of «state image» and «the country's image»]. *Politologiya* 5, 250-253 (in Russian).
3. Mikhaylenko, T.A., Lebedeva, T.P., 2011. Imidzh gosudarstva v mirovom politicheskom prostranstve: strukturnye modeli formirovaniya [The state's image in the global political space: the structural model of formation]. *Gosudarstvo I obshchestvo* 1, 13-28 (in Russian).
4. Pamerina, V.E., 2013. Obraz I imidzh gosudarstva v sisteme sovremennoy kommunikatsii [The image and the image of the state in the system of modern communication]. *Molodoy uchenyy* 6, 80-83 (in Russian).
5. Shorbul, D., 2000. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta systemy [Modern information technologies and systems]. *Stratehichna panorama* 3, 128-135 (in Ukrainian).
6. Grinberg, T.E., 2008. Obraz strany ili imidzh gosudarstva: poisk konstruktivnoy modeli [The image of the country or the state's image: design model search]. *Mediascope* 2. Regime to access: <http://mediascope.ru/node/252> (in Russian).
7. Kiselev, I.Yu., 2010. Problema obraza gosudarstva v mezhdunarodnykh otnosheniyakh: konstruktivnaya paradigma [The state image problem in international relations: constructive paradigm]. *POLITEKS* 2, 90-105. Regime to access: <http://www.politex.info/content/view/367/30> (in Russian).
8. Khunyan, Yu., 2012. Vliyanie rasprostraneniya kultury na imidzh gosudarstva [Effect of dissemination of culture on the image of the state]. *Kommunikatsiya v sotsialno-gumanitarnom znaniy ekonomike, obrazovanii: tezy dop. III mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*. Minsk, 116-117. Regime to access: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/17498/1/p_116-117.pdf (in Russian).

Петров Павло Григорович – аспірант
Дніпропетровський національний університет імені Олеса Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72
E-mail: ppgdmo@gmail.com

Petrov Pavlo Hryhorovych – postgraduate
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Av., Dnipropetrovsk, 49010, Ukraine
E-mail: ppgdmo@gmail.com

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 321.011.5

Вертикальна та горизонтальна субсидіарність

І.В. ДАНИЛЮК

Прикарпатський національний університет ім.В. Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна,
E-mail: IvanDanyluk@gmail.com

Авторське резюме

У даній статті здійснено спробу проаналізувати принцип субсидіарності в його двох основних вимірах, а саме – вертикальній та горизонтальній, окреслити засади відносин держави та регіонів у межах вертикальної субсидіарності та особливості співпраці державної влади та громадянського суспільства в межах горизонтальної субсидіарності.

Науковці виділяють два типи або два рівні принципу субсидіарності: вертикальну і горизонтальну субсидіарність. Перша, вертикальна субсидіарність, стосується відносин між державою і іншими національними рівнями органів державного управління, таких як регіони та місцеві органи влади. Друга, горизонтальна субсидіарність, стосується відносин між державою і суспільством.

Вертикальна субсидіарність виражається в контексті розподілу адміністративних функцій від більш високих рівнів державної влади до низьких, тобто йдеться про збільшення повноважень місцевого самоврядування. Проте, держава не виключається з системи субсидійних відносин «центр-регіони», держава зобов'язана втрутитися у випадку коли нижчі рівні місцевої влади неспроможні впоратися самостійно досягти поставлених цілей.

Горизонтальна субсидіарність знаходиться у відносинах між владою і свободою, і ґрунтується на припущенні, що турбота про загальне благо і добробут становить спільний інтерес співтовариства, і саме співтовариство здатне самостійно вирішувати проблеми, з якими стикається, та дбати про суспільний добробут. Роль державних органів, відповідно до горизонтальної субсидіарності, направляється на залучення задля надання субсидіарної допомоги, програмування, координацію і, можливо, контролю.

Ключові слова: субсидіарність, горизонтальна субсидіарність, вертикальна субсидіарність, держава, влада, адміністрація, громадянин, громадянське суспільство.

Vertical and horizontal subsidiarity

I.V. DANILUK

Vasyl Stefanyk subcarpathian national university, Ivano-Frankovsk, Ukraine,
E-mail: IvanDanyluk@gmail.com

Abstract

This article makes an attempt to analyze the principle of subsidiarity in its two main manifestations, namely vertical and horizontal, to outline the principles of relations between the state and regions within the vertical subsidiarity, and features a collaboration of the government and civil society within the horizontal subsidiarity.

Scientists identify two types, or two levels of the subsidiarity principle: vertical subsidiarity and horizontal subsidiarity. First, vertical subsidiarity (or territorial) concerning relations between the state and other levels of subnational government, such as regions and local authorities; second, horizontal subsidiarity (or functional) concerns the relationship between state and citizen (and civil society).

Vertical subsidiarity expressed in the context of the distribution of administrative responsibilities to the appropriate higher level lower levels relative to the state structure, ie giving more powers to local government. However, state intervention has subsidiary-lower action against local authorities in cases of insolvency last cope on their own, ie higher organisms intervene only if the duties are less authority is insufficient to achieve the goals.

Horizontal subsidiarity is within the relationship between power and freedom, and is based on the assumption that the concern for the common good and the needs of common interest community, able to solve community members (as individuals and citizens' associations) and role of government, in accordance horizontal subsidiarity comes to attracting features subsidiarity assistance, programming, coordination and possibly control.

Keywords: subsidiarity, horizontal subsidiarity, vertical subsidiarity, state, government, administration, citizens, civil society.

Постановка проблеми. Сьогодні принцип субсидіарності все більше утверджується в різних сферах суспільних відносин, так принцип субсидіарності був офіційно встановлений у

Маастрихтському договорі, який заснував Європейське співтовариство. На даному етапі здійснюються спроби втілити принцип субсидіарності в національне законодавство з метою

© І.В. Данилюк, 2016

вирішення Східної кризи, що може бути новим кроком назустріч Європейській практиці місцевого самоврядування.

В основі принципу субсидіарності – ідея вчасної і відповідальної допомоги, яка реалізується у відносинах. У політико-адміністративному контексті субсидіарність реалізується за двома напрямками, а саме – відносини між державою та регіонами (вертикальна субсидіарність) та у відносинах між політичною владою та громадянським суспільством (горизонтальна субсидіарність).

Дослідження принципу субсидіарності є важливим для підвищення обізнаності в політичних процесах та зрозуміти під новим кутом свою індивідуальну роль у політичному процесі як управлінцю, так і простому громадянину.

Аналіз досліджень і публікацій. Принцип субсидіарності, в його горизонтальному та вертикальному вимірах, досліджується у працях С. Аґоста «La leale collaborazione tra Stato e regioni» [5], Дж. Крепалді «La potestà regolamentare nell'esperienza regionale» [9], у яких автори аналізують особливості відносин та співпраці між державою та регіонами на основі вертикальної субсидіарності та локальної адміністративної влади з місцевим громадянським суспільством на основі горизонтальної субсидіарності. Аналіз перспектив субсидіарності та наслідків, на сучасному етапі, від втілення принципу субсидіарності в відносинах між країнами Європейського Союзу, а також побудови відносин між національними та локальними урядами та громадянським і приватним сектором подає у своїй праці П. Маґарьотті «Dalle nazioni alle regioni» [14]. П. Маґарьотті здійснює компаративний аналіз втілення принципу субсидіарності країнами-учасницями Європейського Союзу, подає спільності та відмінності в національних практиках країн учасниць ЄС.

Перспективи залучення громадян на основі принципу субсидіарності окреслює Д. Болоніно «Le nuove frontiere della cittadinanza sociale» [7] та перспективи залучення волонтерів, активних громадян на місцях, на основі принципу субсидіарності знаходимо у праці А. Лаццаро «Volontariato e pubblica amministrazione» [12]. А про перспективу залучення приватного сектору в адміністративні процеси говорить Дж. Піценеллі «La partecipazione dei privati alle decisioni pubbliche» [17].

Метою принципу субсидіарності є суспільне благо, про вплив субсидіарної практики на суспільний добробут йдеться в працях італійських авторів Л. Барточі «'Bene comune' e governo della 'cosa pubblica'» [6], Л. Гаєта «Sussidiarietà e sicurezza sociale» [10], німецького автора Р. Мінератхата «The fundamental principles of social doctrine. The issue of their interpretation» [15], іспанського А. Квадріо

Курціо «Sussidiarietà e sviluppo» [18] та українського автора В. Єлагіна «Соціальна держава та принцип субсидіарності в системі владних відносин провідних держав світу» [1].

Серед українських авторів досліджують принцип субсидіарності такі науковці, як Т. Панченко «Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку» [3], А. Некряч «Субсидіарність по-українськи» [2] та ін.

Мета дослідження – проаналізувати горизонтальну та вертикальну субсидіарність.

Виклад основного матеріалу. Внутрішня формальна логіка принципу субсидіарності зводиться до двох рівнів субсидіарності, а саме вертикальної та горизонтальної субсидіарності. Перша, вертикальна субсидіарність (або територіальна), стосується відносин між державою та іншими рівнями субнаціональних урядів, таких як регіони і місцеві органи влади; друга, горизонтальна субсидіарність (або функціональна), стосується відносин між державою і громадянином (та громадянським суспільством).

У вертикальному вимірі принцип субсидіарності визначає модель розподілу повноважень і відносин між різними рівнями влади, тобто між центральним урядом і місцевими органами влади, та окреслює умови, за яких вищі органи влади можуть втручатися у справи нижчих органів влади. Територіальна субсидіарність визнає межі втручання центральної влади та повноваження місцевих адміністрацій у спосіб, що повноваження передаються ближче до громади, в той час як «ініціатива вищого рівня призначена тільки в якості допоміжної» [6, с. 165].

Вертикальна субсидіарність, передбачає передання функцій органам місцевого самоврядування, які можуть бути виконані на локальному рівні, де місцева влада знає краще свої проблеми і потреби [9, с. 182].

У свою чергу, центральні органи влади мають право та обов'язок втрутитися у випадку, коли дії або функції, які були доручені нижчому рівню, не можуть бути виконані владою даного рівня [17, с. 28], або у випадках, коли є загроза соціальній стабільності (випадки за яких дії або бездіяльність місцевої влади можуть порушити соціальну стабільність чи загрожувати національній безпеці).

Тому у процесі здійснення влади принцип територіальної субсидіарності діє за подвійною логікою: «з одного боку, законна влада втручається, коли розв'язання проблеми не може бути досягнуте [краще] на низу; з іншого боку, гарантує повноваження нижньої влади, де втручання вищого органу не може гарантувати кращі результати» [18, с. 34].

У такий спосіб вертикальна субсидіарність гарантує пріоритет нижчого рівня влади у відносинах з вищим рівнем влади [3, с. 62]. Іншими словами, це гарантія незалежності міс-

цевого самоврядування, центральний уряд втручається зі своїми ресурсами для вирішення проблеми, які місцеві рівні влади не в змозі вирішити.

Для реалізації місцевого самоврядування принцип вертикальної субсидіарності вимагає, що місцевій владі повинні бути залишені не тільки юридичні повноваження, але також фінансові та адміністративні засоби, необхідні для організації та практичного здійснення цих повноважень [11, с. 142]. Передача місцевим органам ресурсів і влади означає також передачу обов'язків та розподіл відповідальності [15, с. 53].

Вертикальний принцип субсидіарності може бути втілений за умови, що організація суспільства повинна бути спрямована на наближення населення до владних структур, з залученням центральної влади тільки тоді, коли це необхідно (коли місцева влада не може вирішити проблему власними ресурсами або у випадку небезпеки) [16, с. 8].

Вертикальна концепція субсидіарності робить можливим виконання подвійної соціальної функції, відповідно до якої, з однієї сторони, ієрархічна структура верхнього рівня підтримує структури нижчого рівня, тому що вони здатні реалізувати загальне благо окремого громадянина найкращим способом; та з іншої, їх захисної ролі, відповідно до якої не допускається, так як це не є необхідним і функціональним, втручання вищого рівня у справи до нижчого рівня, якщо останній має здатність забезпечити в автономному режимі власні потреби, а також потреби громадян, яких представляє.

Тому важливо відзначити, що субсидіарність не є принципом поділу влади, а принцип регулювання здійснення повноважень [15, с. 54].

Принцип субсидіарності в її горизонтальному вимірі вказує на відносини між державою і громадянським суспільством, між публічним і приватним сектором, заохочуючи громадянське суспільство до самоорганізації і намагається залучити до співпраці приватні ініціативи для вирішення спільних проблем [6, с. 165]. Горизонтальна субсидіарність стосується відносин між адміністративною владою та громадянами і їх об'єднаннями, з ідейною умовою надати право простим громадянам та їх об'єднанням здійснювати державні функції. Відповідно до передачі повноважень за вертикальною субсидіарністю на нижчий рівень, області, райони, міста, селища і села мають сприяти автономній ініціативі громадян для проведення заходів, що становлять спільний інтерес, тобто йдеться уже про горизонтальну субсидіарність.

Горизонтальна субсидіарність в основі має функціональну співпрацю між владою та суспільством, між владою і людьми, тому вона

регулює відносини між державними та приватними організаціями, між державою та суспільством і його організаціями, між державними та приватними установами і підприємствами, між державою та простими людьми [18, с. 111]. В контексті горизонтальної субсидіарності акцентується увага, що в суспільстві і в економічній сфері держава не має права посягати на індивідуальну свободу та відповідальність. Однак не завжди згадується про те, що держава має надавати підтримку щоразу, коли приватної ініціативи недостатньо для досягнення цілей, необхідних для підтримки людської гідності [18, с. 34].

Горизонтальна субсидіарність проходить в рамках відносин між владою і свободою, і спирається на припущення про те, що турбота про спільні потреби і благо, які становлять спільний інтерес громади, здатні самостійно вирішити члени громади (як окремі особи так і об'єднання громадян), а роль держави та державних органів, відповідно горизонтальної субсидіарності, зводиться до залучення в функції субсидіарної допомоги, програмування, координації та можливо управління [22].

Активні громадяни, застосовуючи принцип субсидіарності, повинні піклуватися про надбання суспільства. Саме активні громадяни є протагоністами у здійсненні нової форми свободи, солідарності та відповідальності, яка має на меті створення як окремих приватних інтересів, які є абсолютно респектабельними і законними, так і загальний інтерес [20, с. 63].

Перед громадянином стоїть завдання діяти відповідно до вимог принципу субсидіарності в його латинському розумінні – *subsudium*, яке вказує на наступні два значення, які мають одну мету, але водночас різні за суттю: бути готовими втрутитися і втрутитися, щоб підтримати.

У процесі втілення принципу субсидіарності в політичному житті мають бути здійснені зміни відносин між урядом та громадянським суспільством (в тому числі і з кожним окремим громадянином) [19, с. 76]. Субсидіарна перспектива передбачає долання типових моделей відносин, як держави та регіонів (у контексті горизонтальної субсидіарності), так і державної влади (чи регіональної влади) та громадянина (в контексті вертикальної субсидіарності).

Обидва виміри субсидіарності представлені, по суті, протилежністю культурних тенденцій розуміння громадянина у політичній діяльності, оскільки і горизонтальна, і вертикальна субсидіарність трактують громадянина як партнера.

Дана перспектива, яка бачить громадянина партнером адміністрації відповідного рівня, покликана також усунути перешкоди, які можуть обмежувати свободу і рівність громадян.

Однак, слід зазначити, що перспектива принципу субсидіарності в процесі реалізації

на практиці зустрічає дві проблеми: з одного боку, це «проблема визначення меж втручання держави та інших державних органів» (вертикальна субсидіарність) [14, с. 173]; а з іншого боку, «субсидіарність покликана визначити розподіл обов'язків між різними рівнями політичної влади та іншими соціальними суб'єктами» (горизонтальна субсидіарність) [14, с. 173].

Вартий уваги і той чинник, що субсидіарність горизонтальна і вертикальна, немислими без соціальної активності, тобто, без участі громадян, адже громадянин є індикатором реалізації принципу субсидіарності.

Однак залишається фактом і те, що застосування цього принципу має високий потенціал для модернізації державного управління в якості активної участі громадян у суспільному житті, що може допомогти поліпшити діяльність державних інститутів, дати кращі відповіді на потреби і задовольнити соціальні права громадян, які Конституція визнає і гарантує. Завдяки реалізації принципу субсидіарності стає можливим дійсно наблизити громадянина до державних інститутів та адміністративних структур.

Висновки. Отже, можемо сказати, що горизонтальна субсидіарність фокусується на відносинах між державою та громадянином (державним і приватним), а вертикальна субсидіарність фокусується на розподілі повноважень між різними рівнями влади в державі. Принцип субсидіарності має дві сфери дій. Перша, горизонтальна будує систему відносин між центром і регіонами. Друга, вертикальна окреслює шляхи і принципи співпраці адміністрації та громадян.

Субсидіарність виражається в контексті розподілу адміністративних обов'язків вищого рівня на відповідні нижчі рівні по відношенню

до державної структури, тобто надання більше повноважень місцевому самоврядуванню (вертикальна субсидіарність) та залученням громадян і громадських ініціатив місцевою владою до діяльності в адміністративній сфері, передачею деяких державних функцій громадським чи приватним організаціям, які вони зможуть виконати краще від адміністративної влади (горизонтальна субсидіарність).

Насамкінець слід відзначити, що демократична держава визнає в Основному Законі місцеву адміністрацію, яка є відповідною потребою здійснення влади на локальному рівні, а також є потребою місцевого суспільства. Відповідно місцева адміністрація це не тільки декларація прав у формальному плані, а конкретні умови, за яких, хто хоче, може здійснювати свої права і брати участь у відповідній діяльності на підтримку суспільного блага. Реалізація суспільного блага вимагає гарантування права здійснення владою нижчого рангу суспільного блага на своєму рівні, в свою чергу, влада вищого рангу зобов'язана захищати, гарантувати, заохочувати та підтримувати всіх акторів що по-різному беруть участь і є частиною спільноти.

Водночас держава має право і обов'язок здійснювати інтервенційно-субсидіарні дії відносно нижчих місцевих органів влади, у випадках неспроможності останніми впоратись самостійно, тобто вищі органи втручаються тільки в разі, якщо виконання обов'язків органом нижчого рівня є недостатнім для досягнення поставлених цілей.

Перспектива подальших досліджень у даному напрямі окреслюється необхідністю визначення особливостей та характеристик принципу субсидіарності, що сприятиме ефективнішому втіленню даного принципу в адміністративну систему України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Єлагін В. Соціальна держава та принцип субсидіарності в системі владних відносин провідних держав світу / В. Єлагін // *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. – № 1. – С. 359-367.
2. Некряч А. Субсидіарність по-українськи: реалії та перспективи (політологічний аналіз) / А. Некряч // *Проблеми міжнародних відносин*. – 2010. – № 1. – С. 23-37.
3. Панченко Т. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку / Т. Панченко. – Х.: Майдан, 2011. – 365 с.
4. Чабанова К. Принцип субсидіарності в процесі децентралізації влади / К. Чабанова // *Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи*. – 2014. – № 2. – С. 95-106.
5. Agosta S. La leale collaborazione tra Stato e regioni / S. Agosta. – Milano, Italia: Giuffrè, 2008. – 345 p.
6. Bartocci L. 'Bene comune' e governo della 'cosa pubblica': aziendalizzazione, partecipazione e sussidiarietà nel percorso di rinnovamento della Pubblica Amministrazione italiana / L. Bartocci // *Idee e metodi per il bene comune* / A cura di P. Grasselli. – Milano, Italia: FrancoAngeli, 2009. – P. 156-169.
7. Bolognino D. Le nuove frontiere della cittadinanza sociale / D. Bolognino // *Democrazia partecipativa e nuove prospettive della cittadinanza* / A cura di G.C. De Martin, D. Bolognino. – Padova, Italia: CEDAM, 2010. – С. 23-90.
8. Costa P. Sui debiti concettuali del principio di sussidiarietà. Contributo allo studio di un concetto quasi-moderno / P. Costa // *Amministrazione in Cammino*. – 2012. – P.1-10.
9. Crepaldi G. La potestà regolamentare nell'esperienza regionale / G. Crepaldi. – Milano, Italia: Giuffrè, 2009.
10. Gaeta L. Sussidiarietà e sicurezza sociale: una prospettiva storica dell'approccio «a più livelli» / L. Gaeta // *Studi in onore di Remo Martini* / A cura di R. Martini. – Milano, Italia: Giuffrè, 2009. – Vol. II. – P. 121-137.
11. Lazzarini G. Etica e scenari di responsabilità sociale / G. Lazzarini. – Milano, Italia: FrancoAngeli, 2006.
12. Lazzaro A. Volontariato e pubblica amministrazione: stato attuale e nuove prospettive / A. Lazzaro. – Milano, Italia: Giuffrè, 2006. – 156 p.
13. Malfer L. Fattore 4. Uno slogan per la sostenibilità del welfare / L. Malfer. – Milano, Italia: Franco Angeli, 2011. – 192 p.
14. Magagnotti P. Dalle nazioni alle regioni: riflessioni sui più recenti documenti politici Europei / P. Magagnotti // *Dalle nazioni alle regioni: solidarietà e sussidiarietà per la nuova Europa (argomenti e documenti)* / A cura di R. Spazi e P. Magagnotti. – Bologna, Italia: Edizioni Studio Domenicano, 1995. – P. 115-364.
15. Minnerath R. The fundamental principles of social doctrine. The issue of their interpretation / R. Minnerath // *Pursuing the common good: how solidarity and subsidiarity can work together* / Edited by S. Archer Margaret e Pierpaolo Donati. – 2008. – P.45-56.
16. Papa S. La sussidiarietà alla prova: i poteri sostitutivi nel nuovo ordinamento costituzionale / S. Papa. – Milano, Italia: Giuffrè Editore, 2008. – 362 p.
17. Pizzanelli G. La partecipazione dei privati alle decisioni pubbliche. Politiche ambientali e realizzazione delle grandi opere infrastrutturali / G. Pizzanelli. – Milano: Giuffrè Editore, 2010. – 301 p.
18. Quadrio Curzio A. Sussidiarietà e sviluppo: Paradigma per l'Europa e per Italia / A. Quadrio Curzio. – Milano, Italia: Vita e Pensiero, 2002. – 324 p.
19. Röpke W. The Social Crisis of Our Time / W. Röpke. – New Brunswick, USA: Transaction Press, 1992. – 260 p.
20. SàSorondo M. Solidarity and subsidiarity as parts of justice and agepe/charity / M. Sà Sanchez Sorondo // *Pursuing the common good: how solidarity and subsidiarity can work together* / Edited by Margaret S. Archer e Pierpaolo Donati. – Vatican City: The Pontifical Academy of Social Sciences, 2008. – P.57-74.
21. Savarese P. La sussidiarietà e il bene comune / P. Savarese. – Roma, Italia: Nuova Cultura, 2014. – 162 p.
22. Sirico R.A. Sussidiarietà, società e diritti. Comprensione ed applicazione / R.A. Sirico // *Il principio di sussidiarietà: la difesa della persona umana* / A cura di R. Sirico e D. Antiseri; Traduzione di F. Felice. – Roma, Italia: Grand Rapids, 2003. – P. 7-42.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

REFERENCES:

1. Elagin, V., 2009. Sozialna derzava ta prunzup subsudiarnosti v sustemi vladnuh vidnosun providnuh derzav svitu [Welfare state and the principle of subsidiarity in the system of power relations leading countries]. Aktualni problemu derzavnogo upravlinnia 1, 359-367 (in Ukrainian).
2. Nekriach, A., 2010. Subsudiarnost po-ukrainsku: realij ta perspektivu [Subsidiarity in Ukrainian: reality and]. Problemu miznarodnuh vidnosun 1, 23-37 (in Ukrainian).
3. Panchenko, T., 2011. Prunzup subsudiarnosti u suchasnomu democratichnomu rozvutku [Principle of subsidiarity in modern democratic development]. Majdan, Harkiv (in Ukrainian).
4. Chabanova, K., 2014. Prunzup subsudiarnosti v prozesah decentralizacij vladu [The principle of subsidiarity in the process of decentralization]. Derzavna polituka do miszevogo samovriaduvannia: stan, problem ta perspektivu 2, 95-106 (in Russian).
5. Agosta, S., 2008. La leale collaborazione tra Stato e regioni. Milano, Italia: Giuffrè.
6. Bartocci, L., 2009. 'Bene comune' e governo della 'cosa pubblica': aziendalizzazione, partecipazione e sussidiarietà nel percorso di rinnovamento della Pubblica Amministrazione italiana. Idee e metodi per il bene comune. A cura di P. Grasselli. Milano, Italia: FrancoAngeli, 156-169.
7. Bolognino, D., 2010. Le nuove frontiere della cittadinanza sociale. Democrazia partecipativa e nuove prospettive della cittadinanza. A cura di G. C. De Martin, D. Bolognino. CEDAM, 23-90. Padova, Italia.

8. Costa, P., 2012. Sui debiti concettuali del principio di sussidiarietà. Contributo allo studio di un concetto quasi-moderno. *Amministrazione in Cammino*, 1-10.
9. Crepaldi, G., 2009. La potestà regolamentare nell'esperienza regionale. Giuffrè, Milano, Italia.
10. Gaeta, L., 2009. Sussidiarietà e sicurezza sociale: una prospettiva storica dell'approccio «a più livelli». Studi in onore di Remo Martini. Vol. II. A cura di R. Martini. Giuffrè, 121-137. Milano, Italia.
11. Lazzarini, G., 2006. Etica e scenari di responsabilità sociale. Milano, Italia: FrancoAngeli.
12. Lazzaro, A., 2006. Volontariato e pubblica amministrazione: stato attuale e nuove prospettive. Giuffrè, Milano, Italia.
13. Malfer, L., 2011. Fattore 4. Uno slogan per la sostenibilità del welfare. Franco Angeli, Milano, Italia.
14. Magagnotti, P., 1995. Dalle nazioni alle regioni: riflessioni sui più recenti documenti politici Europei. Dalle nazioni alle regioni: solidarietà e sussidiarietà per la nuova Europa [argomenti e documenti]. A cura di R. Spiazzi e P. Magagnotti. Edizioni Studio Domenicano, 115-364. Bologna, Italia.
15. Minnerath, R., 2008. The fundamental principles of social doctrine. The issue of their interpretation. Pursuing the common good: how solidarity and subsidiarity can work together. Edited by Margaret S. Archer e Pierpaolo Donati, 45-56.
16. Papa, S., 2008. La sussidiarietà alla prova: i poteri sostitutivi nel nuovo ordinamento costituzionale. Giuffrè Editore, Milano, Italia.
17. Pizzanelli, G., 2010. La partecipazione dei privati alle decisioni pubbliche. Politiche ambientali e realizzazione delle grandi opere infrastrutturali. Giuffrè Editore, Milano.
18. Quadrio Curzio, A., 2002. Sussidiarietà e sviluppo: Paradigma per l'Europa e per Italia. Vita e Pensiero, Milano, Italia.
19. Röpke, W., 1992. The Social Crisis of Our Time. New Brunswick, Transaction Press, USA.
20. Sánchez Sorondo, M., 2008. Solidarity and subsidiarity as parts of justice and agepe/charity. Pursuing the common good: how solidarity and subsidiarity can work together. Edited by Margaret S. Archer e Pierpaolo Donati. The Pontifical Academy of Social Sciences, Vatican City.
21. Savarese, P., 2014. La sussidiarietà e il bene comune. Nuova Cultura, Roma, Italia.
22. Sirico, R. A., 2003. Sussidiarietà, società e diritti. Comprensione ed applicazione. Il principio di sussidiarietà: la difesa della persona umana. A cura di R. Sirico e D. Antiseri. Traduzione di F. Felice. Grand Rapids, Roma, Italia.

Данилюк Іван Васильович – спеціаліст «Політологія»
 Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
 Адреса: 76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
 E-mail: IvanDanyluk@gmail.com

Daniluk Ivan Vasyl'ovych – specialist «Politics»
 Vasyl Stefanyk subcarpathian national university
 Address: 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankovsk, 76000, Ukraine
 E-mail: IvanDanyluk@gmail.com

УДК 316.74:2(075.8)

Співвідношення секуляризації і модернізації: до постановки проблеми

Ю.Ю. МЕДВЕДЕВА

Національний авіаційний університет, Київ, E-mail: luckyjuli@mail.ru

Авторське резюме

У статті розглянуто проблему співвідношення секуляризації і модернізації. Десакралізація релігії, на думку авторки, виступає головним елементом проекту модернізації, наслідком якої стає поширення світської раціональності з теоретичного знання на соціальні технології та соціально-нормативні системи, зокрема – на правову систему, конституції, демократію, громадянське суспільство, права людини і т.д., що відповідає неотеології сциєнтизму як стратегії модернізації традиційного суспільства через наукове пізнання в контексті десакралізації релігійної етики та декомпозиції її інституційних засад у вигляді католицької церкви. Поруч з модернізаційним дискурсом сциєнтистської неотеології формуються інші напрямки використання імпліцитного клерикального дискурсу для прямого або опосередкованого формування альтернативних програм контрмодернізації, яка так чи інакше пов'язана з (частковим або повним) відтворенням сакралізованості традиційного суспільства в язичницьких релігіях. Тут йдеться, зокрема, про антрополатричні культи героїв в ідеологіях фашизму та комунізму, які, на тлі десакралізації християнства, можна назвати контрмодернізаційними ресакралізаціями язичництва. Ці версії релігій та ідеологій, акцентуючи певні елементи соціальної модернізації, за своїми сценаріями, впроваджують у соціальний контекст фасадові ознаки модерного суспільства, за якими приховується традиційне суспільство. Весь спектр проектів контрмодернізації, всупереч своїм домаганням бути продовженням ідеології просвітництва і відповідності формальним ознакам буржуазності, в порівнянні з секулярними програмами, стає субститутом месіаністської неоесхатології, генетично простуючи до маргінальних соціальних рухів Європи, які розвивалися паралельно із секуляризацією.

Ключові слова: модернізація, секуляризація, контрмодернізація, сакралізація.

Ratio of secularization and modernization: statement of the problem

YU.YU. MEDVEDIEVA

National aviation university, Kiev, Ukraine, E-mail: luckyjuli@mail.ru

Abstract

In the article the problem of balance of secularization and modernization. Desecration of religion, according to the author, is the main element of the modernization project, the result of which is the spread of secular rationality of theoretical knowledge in social technologies and social-regulatory system, in particular – to the legal system, constitution, democracy, civil society, human rights, etc., corresponding neoteologie scientism as a strategy to modernize the traditional society through scientific knowledge in the context of desecration of religious ethics and decomposition of the institutional framework in the form of the Catholic church. Along with modernization discourse scientific interpretation neoteologie formed other uses of implicit clerical discourse for direct or indirect formulation of alternative programs kontrmodernizatsiyi that somehow is connected with the (partial or complete) reproduction sakralizovanosti traditional society in pagan religions. Here it is, in particular, antropolatrichni cult heroes in the ideologies of fascism and communism, which, against the desecration of Christianity can be called kontrmodernizatsiyyny resakralizatsiyamy paganism. These versions religions and ideologies emphasizing certain elements of social modernization in in their scenarios introduced in the social context of the facade features of modern society, which is protected traditional society. The whole range of projects kontrmodernizatsiyi, despite his claims to be a continuation of the ideology of the Enlightenment and bourgeois conformity formal features, compared to secular programs becomes a substitute of neomesianic eschatology genetically going to marginalized social movements in Europe that have evolved in parallel with secularization.

Keywords: modernization, secularization, kontrmodernization, sacralization.

Постановка проблеми. Трансформація релігії в процесі модернізації суспільства стала предметом дослідження широкого спектра людознавчих наук. Будь-яка стаття, присвячена соціальним змінам, у тій чи іншій мірі зачіпає цю тему. Опис сучасного суспільства з необхідністю потребує ретроспективного аналізу стадій модернізації і виділення ключових джерел, які можна вважати найбільш релевантними в ракурсі предмета дисертаційного дослідження.

Модернізація, як модель соціальних змін, вплинула на кожен аспект життя європейських

держав. Цей процес був зумовлений промисловою революцією, яка почалася в Великобританії і поширилася в Америці, Франції та Японії.

Методологічною основою дослідження соціокультурного простору виступили базові ідеї класиків культурології – Е. Шіллза, Ш. Ейзенштадта – про наявність культурного ядра («центральної ціннісної системи») і культурної периферії. На думку авторки, слід уточнити зміст категорії, використовувани в рамках даного дослідження, зокрема - модернізація і трансформація. У широкому розумінні слова під «мо-

© Ю.Ю. Медведєва, 2016

дернізацією» прийнято розуміти процес, який розпочався в Європі в епоху Відродження і переходу до Нового часу і результатом якого стало утворення сучасної європейської цивілізації.

Отже, секуляризація є результируючим продуктом антиеоцентризму та антидогматизму з природознавством, гуманізмом, скептицизмом, емпіризмом і містицизмом. З урахуванням цієї загальної характеристики можна погодитися з визначенням сучасності або «модерніти», запропоноване Л. Штраусом, на думку якого проєкт модерну є секуляризованою біблійною вірою в можливість влаштування кращого світу («раю») на землі, а не на небі» [10, с. 119].

При такому розумінні «модерніти» її змістовими компонентами стають всі модифікації християнства (за винятком православ'я) і політичні ідеології (лібералізм, консерватизм, соціалізм) Європи Нового часу, а також теорії соціального розвитку, які випливають з них (модернізації, еволюції, революції).

До переліку ідеологій можуть бути додані програми практичних дій, пов'язані з втіленням у життя релігійних та ідеологічних цілей і теорій соціального розвитку («міленіум» – у католицизмі, «божественна воля» і «успіх» – в протестантизмі, «благодать» – у православ'ї) і світських («спільне благо» – у лібералізмі, «соціальна гармонія» – в консерватизмі, «пролетарська солідарність» і «комунізм» – в марксизмі).

Широке розуміння «модерніти» в значній мірі є наслідком ідеологічної аберації, яка, тим не менш, виявилася популярною протягом останніх п'ятисот років. Саме в епоху Відродження виникли ідеологеми антропоцентризму, гуманізму, філософії історії, прогресу, освіти, раціоналізму, свободи, сцієнтизму і т.п. Ці ідеологеми стали складниками різних теорій соціального розвитку Нового часу, від позитивізму та еволюціонізму до марксизму і енвайронменталізму.

Їх розгалуження під впливом множини соціально-історичних і соціокультурних чинників розвитку конкретного регіону або країни, взаємне спростування і боротьба не мають істотного значення. Як уже зазначалося вище, якщо терміном «модернізація» можна послугуватись щодо аналізу соціально-економічних аспектів розвитку суспільства, то для аналізу релігійних проблем, на нашу думку, більш адекватним є концепт «секуляризація» або «секулярна трансформація».

Річ у тім, що релігійним інституціям є властива інституційна і догматична консервативність у домінуючих питаннях. В релігії мова може йти про модернізацію як творчу переробку власної традиції. Так, наприклад, у християнстві та ісламі припускається релігійно-етична можливість зміни стосовно того, що стосується людського чинника, але те що «від Бога, не підлягає зміні». Спроби форсованої

модернізації релігії під гаслами прогресивних змін та без урахування історичних традицій можуть привести до жорстких соціальних конфліктів.

Аналіз досліджень і публікацій. Відповідно до твердження В. Корнблума, досвід індустріалізації, урбанізації і модернізації запаралелений у соціумі одне з одним, і ці процеси відбуваються одночасно [10, с.88].

Нематеріальні (соціокультурні) аспекти модернізації досить вдало інтерпретує П. Бергер, описуючи релігійні детермінанти модернізації в аспекті зниження ролі та значення малих груп і традиційних громад, розширення особистого вибору, збільшення соціального розмаїття та інформованості населення [2, с. 63].

Р. Робертсон, Дж. Хоуден, Ю. Хабермас підтримують ідею П. Бергера про те, що модернізація є передумовою створення міських районів, преферування особистих цінностей, індивідуалізму, плюралізму, неоднорідності, урбанізації, індивідуальних свобод, розповсюдження яких призводить до втрати контролю групи по відношенню до особистості, комерціалізації і т.ін. [5; 8; 11].

Першоосновою розуміння модернізації виступає теорія Ф. Теніса, в якій автор диференціює суспільство-громаду «Gemeinschaft» (просте, однорідне, сільське або традиційне суспільство), по відношенню до суспільства-спільноти «Gesellschaft» (суспільства як комплексу різнорідних зв'язків, які представляють міське або сучасне ком'юніті, що ґрунтується на пануванні знеособленої інституційності [12, с. 12-48]. Р. Робертсон вважає, що інтеграційні механізми традиційних суспільств внаслідок модернізації послаблюються, поступаючись місцем світським, раціональним і відкритим для змін інституціональним складовим, що створює передумови для появи секулярних вірувань і відповідних їм систем квазірелігій, у тому числі – неокультів, що спираються на новітні досягнення природознавства [11, с. 89].

Відповідно до точки зору Ф.Тьонніса, індустріалізація послаблює традиції, щоз часом призводить до того, що сучасне суспільство відвертається від Бога і «богів». Вебер, досліджуючи наукову цілераціональність, справедливо порівнював у ставленні до неї капіталіста, вченого і бюрократа, стверджуючи при цьому, що цей тип раціональності є абстрагованим від проблематики сенсу і мети людського існування.

У сфері культури модернізація, на думку Ш. Ейзенштадта, характеризувалася диференціацією головних елементів культурних і ціннісних систем (релігії, філософії, науки); поширенням грамотності і світської освіти; створенням складної інтелектуальної і інституціоналізованої системи для підготовки до здійснення спеціалізованих ролей; поширенням засобів комунікації, їх зростаючим проникненням в основні верстви суспільства; станов-

ленням нової культурологічної парадигми, що акцентує увагу на прогресі, вдосконаленні, ефективності, успіху, природному вираженні своїх можливостей і почуттів, на індивідуалізмі як особливу цінність; появою нових індивідуальних орієнтацій, звичок, характеристик, що виявляють себе в більшій можливості пристосовуватися до дедалі ширших соціальних горизонтів; розширенням сфер інтересів; зростаючою вірою в науку і технологію; підвищенням цінності кар'єри і мобільності; формуванням відношення до значимого тимчасового виміру людського існування.

Автор пропонує розглянути в світлі нових історичних реалій питання про роль релігії в процесі модернізації. Ця роль може бути досить значною на його думку. Релігія може виконувати функцію легітимізації і мобілізації мас на звершення. Вона ж забезпечує делегітимізацію неефективного політичного ладу і стимулює опір авторитарним або тоталітарним режимам [7, с. 34-67].

Мета дослідження – аналіз процесу модернізації як десакралізації релігії та ресакралізації соціуму і науки. Завданнями статті, в аспекті вищезазначеного, є:

а) концептуалізувати особливості модернізації як десакралізації релігії;

б) характеризувати ресакралізацію соціуму та науки як супровідних трансформацій релігійних систем.

Виклад основного матеріалу. У процесі переходу від традиційного суспільства до сучасного відбувається десакралізація релігії шляхом її раціоналістичної та нігілістичної критики; з іншого боку – паралельним процесом є перетворення суспільства та науки на автономні сфери, які відокремлені від релігії, хоча вони й були нерозривно пов'язані між собою в традиційному суспільстві. Цей перехід може бути визначений як ресакралізація соціуму, його структур та інститутів, яка відбувається в рамках науки через руйнування легітимності теологічного та метафізичного типів раціональності традиційного суспільства.

Така точка зору набуває своєї теоретико-методологічної легітимності в позитивізмі О. Конта, який вперше в історії соціології створює ескіз системи сакралізованого наукового знання із першістю касти науковців-священослужителів із відповідною аргументацією. Така десакралізація релігії і сакралізація науки та позарелігійних соціальних структур стала однією із загальноприйнятих інтерпретацій релігійно-традиційних суспільств у парадигмі модерну, проте, навряд чи враховувала концептуалізовану всередині цих суспільств оцінку модернізації.

Розуміння змістовної сторони процесу модернізації та контрмодернізації традиційних суспільств є безпосередньо залежним від со-

ціально-історичної ретроспективи і припускає імпліцитну прихильність до однієї з можливих парадигм тлумачення часу (історії) і простору (культурної чи етнічної ідентичності). Втрата релігією провідної ролі, її десакралізація нерозривно пов'язана із концепцією прогресу і ототожненням розвитку західноєвропейських суспільств з моделлю універсального розвитку людства в сфері культури, політики і економіки.

Секуляристський євроцентризм, фундамент якого було закладено в творах Ф.М. Вольтера, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є і продовжено в соціологічних теоріях А. де Токвіля, К. Маркса, Ф. Тьонніса, М. Вебера та ін. ігнорував інші версії тлумачення спрямованості і сенсу людської історії, що призводило до односторонньої абсолютизації цілерациональності при периферизуванні ціннісної та традиційної раціональності дохристиянських суспільств, що імплікувало засадниче протиріччя між модернізацією та контрмодернізацією.

Традиційні суспільства як релігійно-фундовані спільноти не припускають відокремлення релігійної етики від соціуму, науки та політики, зберігаючи інтелектуально-моральний імунітет за ортодоксією та ортопраксією, які в значній мірі зберігаються як складники релігійної етики і в процесі модернізації суспільства, постійно виявляючи себе в колективному безсвідомому (архетипах і міфах), поза якими не може відбутися формування соціально-ієрархічних відносин.

Оскільки модернізація релігії в змістовному аспекті збігається із її десакралізацією, то в цьому процесі збереження в секуляризованій науці консервативних елементів клерикальної мови слід розглядати як приховану форму опору модернізації у вигляді інституційної мімікрії та використання наукового тезаурусу сучасності.

Модернізація і десакралізація релігії при паралельній сакралізації світського соціуму та науки стають можливими лише з появою світових релігій, в каноніці яких відбувається розмежування сакрального і профанного, світського і релігійного, гріховного і святого, законного і беззаконного та ін. бінарних опозицій монотеїстичних теологій християнства та ісламу.

Таким чином, християнство та іслам як монотеїстичні релігії самі створюють передумови для соціальної модернізації традиційних суспільств, оскільки фундують два типи мудрості: мудрість сакральну і мудрість профанну, припускаючи тим самим гносеологічний дуалізм, який сприяє руйнації холистичної релігійно-соціальної етики язичницьких релігій.

Водночас злиття християнства як релігії із інституціями політичної влади в середньовіччі, наявність різних стратегій ієрархічного

подолання дуалізму на Сході і на Заході (папо-кесаризм, кесарепапізм, симфонія влади), де теократичні передумови зазнають різнобічного тлумачення і стосуються балансу поєднання церковної та царської влади, рівня сакралізованості влади імперій, теорій історичних циклів в їх проекції на суспільство.

Соціальні проекти, які були ініційовані основними християнськими конфесіями, передбачали різні шляхи модернізації суспільств Західної і Східної Європи не тільки в добу середньовіччя, але і в Новий час, оскільки розходження в релігійних системах зумовлювали різні сценарії секуляризації.

Зламним моментом трансформації соціальних структур та інститутів стає епоха західно-європейського Просвітництва, коли суспільство і наука зазнають остаточної автономізації і формально розривають зв'язки зі своїм релігійно-етичним та релігійно-епістемологічним фундаментом, які були цілком іманентними для соціумів католицького Середньовіччя. Провідну роль у десакралізації християнства та сакралізації науки відіграє протестантська теологія і фундована на ній боротьба західноєвропейських держав-націй з католицьким клерикалізмом.

Висновки. Десакралізація релігії виступає головним елементом проекту модернізації, наслідком якої стає поширення світської раціональності з теоретичного знання на соціальні технології та соціально-нормативні системи, зокрема – на правову систему, конституції, демократію, громадянське суспільство, права людини і т.д., що відповідає неотеології сцієнтизму як стратегії модернізації традиційного суспільства через наукове пізнання в контексті десакралізації релігійної етики та декомпозиції її інституційних засад у вигляді католицької церкви.

Поруч з модернізаційним дискурсом сцієнтистської неотеології формуються інші напрям-

ки використання імпліцитного клерикального дискурсу для прямого або опосередкованого формулювання альтернативних програм контрмодернізації, яка так чи інакше пов'язана з (частковим або повним) відтворенням сакралізованості традиційного суспільству в язичницьких релігіях.

Тут йдеться, зокрема, про антрополатричні культи героїв в ідеологіях фашизму та комунізму, які, на тлі десакралізації християнства, можна назвати контрмодернізаційними ресакралізаціями язичництва. Ці версії релігій та ідеологій, акцентуючи певні елементи соціальної модернізації, за своїми сценаріями, впроваджують у соціальний контекст фасадові ознаки модерного суспільства, за якими приховується традиційне суспільство.

Весь спектр проектів контрмодернізації, всупереч своїм домаганням бути продовженням ідеології просвітництва і відповідності формальним ознакам буржуазності, в порівнянні з секулярними програмами, стає субститутом месіаністської неоесхатології, генетично простуючи до маргінальних соціальних рухів Європи, які розвивалися паралельно із секуляризацією.

Розгляд комуністичного проекту соціальної модернізації дозволяє зрозуміти велику кількість протиріч суспільства радянського періоду – від Жовтневої революції до перебудови. Таке тлумачення соціалістичного проекту модернізації змушує інтерпретувати його як контрмодернізацію щодо буржуазно-капіталістичного ладу, регресію до традиційного суспільства, яке є замаскованим під модерн.

Обґрунтування секуляризації і відповідних їй інститутів протестантського папізму як парадигмальних засад релігійної модернізації призводить до необхідності перегляду взаємовідносин між собою тих проектів соціального ладу, які позиціонувалися як контрмодернізаційні версії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бек У. Суспільство ризику: на шляху до іншого модерну. М.: Прогрес-Традиція, 2000.- 384 с.
2. Бергер, П. Релігійний досвід і традиція// Релігія і суспільство. Хрестоматія по соціології релігії. М.: Наука, 1996.
3. Гідденс, Е. Наслідки модерніті// Нова постіндустріальна хвиля на Заході. Антологія. Під ред. Ст. Л. Іноземцева. М.: Academia, 1999. с. 101-122
4. Інглегарт, Р. Модернізація та постмодернізація// Нова індустріальна хвиля на Заході. Під ред. Ст. Іноземцева. М., 1999 с. 26.
5. Хабермас, Ю. Модерн незавершений проект//Питання філософії. 1992, №4. с.88-96.
6. Штомпка, П. Соціологія соціальних змін. М: Аспект-Пресс, 1996. С. 31-37.
7. Ейзенштадт Ш., Нова парадигма модернізації// Порівняльне вивчення цивілізації/ Ейзенштадт Ш. – Хрестоматія. Б.С.Єрасов. – М.: Аспект Прес, 1998
8. Хоуден Дж., (2005). Наркотики і алкоголь як функції соціальних структур; крос-культурна соціологія, Льюїстаун, Нью-Йорк: Mellen прес.
9. Корнблюм В., (2003). Соціологія в мінливому світі. Водсворт/ Томсон, Девіс Драйв Белмонт, 10, Каліфорнія 94002-3098 США.
10. Масіоніс Д.Д., (2009). Соціологія, Дорлінг Кіндерслі (Індія) ПВТ. Лтд.
11. Робертсон Р. Глобалізація: Соціальна теорія та глобальна культура. Лондон: Публікації Мудреця, 1992.
12. Тьонніс Ф. (1937); оригінал, (1987). Спільнота та суспільство (Gemeinschaft i Gesselschaft). Нью-Йорк: Harper and Row.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016

REFERENCES:

1. Bek, U., 2000. Suspil'stvo ryzyku: na shlyakhu do inshoho modernu [Risk Society: Towards a more modern]. Prohres-Tradytsiya, Moscow (in Ukrainian).
2. Berher, P., 1996. Relihiyny dosvid i tradytsiya [The religious experience and tradition]. Relihiya i suspil'stvo. Khrestomatiya po sotsiologii relihiyi. Nauka, Moscow (in Ukrainian).
3. Hiddens, E., 1999. Naslidky modernyty [Modernyty consequences]. Nova postindustrial'na khvylya na Zakhodi. Antolohiya. Pid red. St. L. Inozemtseva. Academia, 101-122. Moscow (in Ukrainian).
4. Inhlehart, R., 1999. Modernizatsiya ta postmodernizatsiya [Modernization and post-modernization]. Nova industrial'na khvylya na Zakhodi. Pid red. St. Inozemtseva, 26. Moscow (in Ukrainian).
5. Khabermas, Yu., 1992. Modern nezaversheny proekt [Modern unfinished project]. Pytannya filosofiyi 4, 88-96 (in Ukrainian).
6. Shtompka, P., 1996. Sotsiologiya sotsial'nykh zmin [Sociology of social change]. Aspekt Press, 31-37. Moscow (in Ukrainian).
7. Eyzenshtadt Sh., Nova paradyhma modernizatsiyi [The new paradigm of modernization]. Porivnyal'ne vyvchennya tsyvilizatsiyi. Khrestomatiya. B.S.Yerasov. Aspekt Pres, Moscow (in Ukrainian).
8. Khouden, Dzh., 2005. Narkotyky i alkohol' yak funktsiyi sotsial'nykh struktur; kros-kul'turna sotsiologiya [Drugs and alcohol as a function of social structures; Cross-cultural sociology]. Mellen pres, L'yuistaun, N'yu-York (in Ukrainian).
9. Kornblyum, V., 2003. Sotsiologiya v minlyvomu sviti. Vodsvort [Sociology in a changing world. Vodsvort]. Tomson, Devis Drayv Belmont, 10, Kaliforniya 94002-3098 USA (in Ukrainian).
10. Masyonys, D.D., 2009. Sotsiologiya, Dorlinh Kindersli [Sociology]. PVT. Ltd., Indiya (in Ukrainian).
11. Robert-son, R., 1992. Hlobalizatsiya: Sotsial'na teoriya ta hlobal'na kul'tura [Globalization: Social Theory and Global Culture]. London: Publikatsiyi Mudretsyia, 1992. (in Ukrainian).
12. T'onnis, F., 1937, oryhinal 1987. Spil'nota ta suspil'stvo (Gemeinschaft i Gesselshaft) [Community and society]. Harper and Row, N'yu-York (in Ukrainian).

Медведева Юлія Юріївна - докторант
Національний авіаційний університет
Адреса: 03680, Київ, пр. Космонавта Комарова, 1,
E-mail: luckyjuli@mail.ru

Medvedieva Yuliia Yuriivna – doctoral candidate
National aviation university
Address: 1, Komarova Av., Kiev, 03680, Ukraine
E-mail: luckyjuli@mail.ru

УДК 316.74:791.221.6

Модусы эстетизации экранного насилия

Е.В. ПЛЮСНИН

Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, г. Харьков, Украина,
E-mail: plusnin-zhenia@mail.ru

Авторское резюме

Актуальность исследуемой темы обусловлена избытием образов зрелищного насилия на экране и недостаточной изученностью проблемы в украинском научном дискурсе. Соприкасаясь с информационным пространством, индивиды неизбежно сталкиваются с разнообразными образами насилия. В процессах рецепции экранных образов жестокости на первый план выходят зрелищность и притягательность внешней формы. Как правило, стремление к эстетизации образов насилия нивелирует в сознании зрителя нравственные императивы и снимает визуальные табу. Насилие, столь широко распространенное на современных экранах, приобретает особую значимость, оказывая на зрителя сильное эмоциональное воздействие. Автором проведена серьезная работа по изучению различных теоретических подходов к исследованию экранной жестокости. В статье определены основные дефиниции и обозначены отличительные черты экранного насилия. На основе проведенного качественного контент-анализа аудиовизуальных документов и фокусированного интервью выделены четыре способа эстетизации насилия: романтизированный, карнавализованный, абсурдизированный и аглитизированный. Они четко прослеживаются в структуре жанрового кинематографа и практически неприменимы в авторском кинематографе в связи с уникальностью повествовательной линии и реализации личных замыслов режиссера, которые оказываются вне жанровых клише.

Ключевые слова: экранное насилие, offline-насилие, эстетизация насилия, романтизированное насилие, карнавализованное насилие, абсурдизированное насилие, аглитизированное насилие.

© Е.В. Плюснин, 2016

The techniques of aestheticization of screen violence

EU.V. PLYUSNIN

V. N. Karazin Kharkov national university, Kharkov, Ukraine, E-mail: plusnin-zhenia@mail.ru

Abstract

The relevance of the topic is defined to variety of spectacular images of violence on the screen, and insufficient knowledge of the problems in the Ukrainian scientific discourse. Touching the information space, individuals are inevitably faced with a variety of images of violence. In the process of reception of screen images of cruelty to the fore entertainment and attraction of external form. As a rule, the desire for violence negates aestheticization images in the minds of the moral imperatives of the viewer and removes the visual taboo. The violence is so widespread in modern screens, acquires special importance, providing a strong emotional impact on the viewer. The author carried out serious work on the study of various theoretical approaches to the study of on-screen violence. In the article the basic definitions and distinguishing features are marked on-screen violence. On the basis of the qualitative content analysis of audiovisual documents and focused interviews highlighted four ways aestheticization of violence: romantization, carnivalization, absurdization and uglytization. They are clearly seen in the structure of genre cinema and practically applicable in the author's cinema due to the uniqueness of narrative line and the realization of personal intentions of the director, who find themselves outside the genre cliches.

Keywords: screen violence, offline-violence, aestheticization of violence, romantization violence, carnivalization violence, absurdization violence, uglytization violence.

Постановка проблемы. Со второй половины XX века образы насилия начинают активно заполнять экранное пространство. Зритель встречается с жестокостью во всех аудиовизуальных продуктах: начиная от рекламы, новостных программ и заканчивая фильмами и мультфильмами. Теоретики кино утверждают, что экран столь часто прибегает к показу насилия, что оно как бы обесценивается, приобретает вызывающий и одновременно условный характер [1, с. 23-24]. Экранное насилие как способ увеселения стремится шокировать, эпатировать или даже напугать публику, но в то же время предстает в отрыве от реальности, ему перестают сопереживать.

Есть предположение, что в течение жизни индивиды европейских и североамериканских стран (а именно их социокультурную среду мы изучаем) не так часто сталкиваются с насилием, затрагивающим их собственное тело, чего, к примеру, не скажешь о странах третьего мира, в которых все еще буйствует авторитет жестокости. Если обратиться к виртуальным пространствам, то здесь складывается совсем другая картина. Они перенасыщены насильственными практиками. Сегодня медиа – это конвейер насилия, которого много и в offline-пространстве, но почему-то еще больше в экранном мире. Как отмечал Эмиль Дюркгейм, там, где часты насильственные поступки, они терпимы [7, с. 198-200]. И действительно, непрерывное продуцирование насилия делает его достоянием рутины, возносит на пьедестал нормы. Процессы институционализации насилия постоянно происходят в социуме и представлены в сосуществовании и конкуренции различных дискурсов. Медиа, являясь важным агентом социализации, непосредственно участвуют в их артикуляции и формируют в сознании индивидов находящуюся в постоянном движении нормативно-ценностную сет-

ку допустимых порогов применения насилия.

Анализ исследований и публикаций. В научной литературе представлены разные работы, посвященные изучению феномена насилия. Э. Дюркгейм, К. Сен-Симон, Т. Парсонс, М. Фуко рассматривают социальный порядок, в основе которого лежит контроль и принуждение, акцентируя внимание на проблеме легитимации насилия. М. Вебер, Н. Луман, Ч. Миллс, Э. Тоффлер, М. Фуко в своих работах затрагивают изучение этого феномена в контексте власти. Насилие как ключевое средство организации общественной жизни, а также инструмент политики и борьбы за власть представлен в работах Платона, Аристотеля, Т. Гоббса, Н. Макиавелли, Г. Гегеля, Ф. Ницше, К. Маркса и др. Социология конфликта также изучает данное понятие, что отражено в работах Р. Дарендорфа, Л. Козера, К. Маркса, Н. Смелзера и т.д. Интерпретация насилия как агрессивного поведения в природной и социальной среде связана с трудами Г. Спенсера, К. Лоренца и др. Социально-психологическая трактовка этого феномена представлена в работах Г. Маркузе, З. Фрейда, Э. Фромма и др. П. Бергер, Т. Лукман, А. Шюц анализируют данное явление в ходе конструирования социальной реальности на основе существующих социальных практик и структур. Д. Бекер и Ю. Хабермас рассматривают воспроизводство насилия, в основе которого лежит интеграция теории действия и коммуникации. Причины и культурные факторы репрезентации насилия в массовой культуре западного образца исследовались в работах В.П. Шестакова, А.В. Кукаркина и др. Д.А. Рейнгач рассматривал вопрос о необходимости экранного насилия в жанровом кино для потребителя массовой культуры. Проблемы визуальной репрезентации насилия затрагивали А. Усманова, П. Дениско, А. Горных, А. Гронстад. Некоторые особенности экранного

насилия в современной культуре, в том числе эстетические, являются аспектами исследований О.А. Ковалова, А. Плахова, В.А. Подороги; эстетику экранного насилия и поэтику фильмов, репрезентирующих насилие, анализировали ряд других ученых и критиков (Дж. Кинг, Б. Лэнгфорд, В.С. Собчак и мн. др.).

Несмотря на наличие различного рода подходов к исследованию насилия, данная тема не является полностью раскрытой в рамках социологической теории и требует дальнейших исследований.

Цель исследования. Описать модусы эстетизации насилия как «идеальные типы», включенные в архитектуру современного аудиовизуального дискурса.

Изложение основного материала. В рамках социологии насилия разработана широкая база дефиниций, рассмотрим некоторые из них. Для А. Гусейнова и Р. Апрусына насилие (англ. *violence*) есть узурпация свободной воли, такое отношение между людьми, в ходе которого одни силой, внешним принуждением навязывают свою волю другим [5, с. 32]. Исследователи отмечают, что к насилию не относятся такие формы принуждения, когда воля индивида поддается с его согласия, к примеру, в отношениях учитель – ученики. Согласно еще одному определению, которое встречаем в тематическом словаре «Социология», насилие – способ социального взаимодействия, который характеризуется осознанным и выраженным столкновением интересов сторон, содержит объективные и субъективные основания [13, с. 112]. Всемирная Организация Здравоохранения дает следующее определение насилия: преднамеренное применение физической силы или власти, действенное или в виде угрозы, направленное против иного лица, группы лиц или общины, результатом которого являются (либо имеется высокая степень вероятности этого) телесные повреждения, смерть, психологическая травма, отклонение в развитии или различного рода ущерб [3, с. 5]. В первом определении акцент делается на подавлении свободной воли индивидов. Во второй дефиниции внимание переносится на особый способ взаимодействия, где подчеркивается осознанность совершаемого акта. В третьем определении, используемой ВОЗ, отмечается преднамеренность насильственного действия, вне зависимости от его результата. Выражение «использование физической силы и власти» разработчики термина трактуют как угрозы, запугивание, а также отсутствие заботы, жестокое обращение (физическое, сексуальное, психологическое), убийство и любое покушение на собственную жизнь или здоровье. Такая дефиниция является достаточно широкой и позволяет определять насилие не только в разрезе телесных травм, но и в оптике психологических, социальных проблем, кото-

рые необязательно ведут к повреждению тела. Так или иначе, все эти дефиниции опираются на общее понимание насилия как действия, предполагающего оказание давления на индивида (социальную группу), связанного с нанесением физического или иного ущерба при наличии или отсутствии четко поставленной цели.

Наряду с насилием в offline-жизни следует различать экранное насилие (англ. *Screen violence*), представленное в символическом модусе. Определений понятия «экранное насилие» не так много. Приведем некоторые из дефиниций, которые наиболее значимы с точки зрения анализируемой нами проблемы. Первая принадлежит профессору Р. Хьюсману. Он определяет экранное насилие как визуальное изображение актов физической агрессии в отношении одного человека против другого [18, с. 271]. Это определение является узким и не затрагивает таких аспектов насилия, как моральное, сексуальное и психологическое. Второе определение принадлежит кандидату социологических наук К. А. Тарасову. «Экранное насилие» трактуется ученым как «аудиовизуальное изображение разновидности социального взаимодействия, в котором одно действующее лицо (или группа лиц) осуществляет негативное принуждение по отношению к другому действующему лицу (или группе лиц) посредством угрозы или реального применения физической силы, имеющее своим последствием телесные повреждения, моральный и имущественный ущерб» [12, с. 68]. Автор сущностно не различает экранное насилие от offline-насилия. Аудиовизуальный носитель указывается как отличительный критерий, что является поверхностным признаком. К тому же, в этой дефиниции, как и в предыдущей, визуальное трактуется с точки зрения натуралистической оптики взгляда, что в целом достаточно наивная методологическая позиция.

Добавим, что насилие на экране может рассматриваться сквозь призму, как минимум, двух стратегий: этической и эстетической. Этическая стратегия предполагает апелляцию к нормам морали, проблемам применения насилия и отношения к нему в социуме. Эстетическая стратегия – это особый способ представления, «предполагающий акцентирование внешних, графических свойств насилия, формально-игрового, зрелищного начала, изображение его как притягательного, доставляющего удовольствие как автору, так и реципиенту» [11, с. 108]. Исследователь аудиовизуального насилия И. Г. Тропина отмечает, что эстетизация насилия проявляет себя в мозаичности, множественности и свободной сочетаемости образов экранного насилия, а также в обезличивании персонажей, превращении их в плоские фигуры, насилие над которыми лишается содержания [11, с. 110].

Отметим основные особенности экранного насилия: 1) это не отображение, а способ репрезентации offline-насилия; 2) на экране встречается, предположительно, чаще, чем в жизни; 3) может использоваться как эстетический прием, а не как действие, необходимое для достижения какой-либо цели; 4) в репрезентативном пространстве имеет более ярко выраженный характер и зачастую гиперболизировано. Еще раз подчеркнем, что, попадая в мир визуальных образов, индивиды сталкиваются с символической реальностью, которая практически не связана с объективной, а иногда и полностью ее мистифицирует.

По итогам проведенного качественного контент-анализа аудиовизуального материала и фокус-группового исследования среди студентов пятого курса социологического факультета мы выделили способы эстетизации насилия, которые следует рассматривать как «идеальные типы».

Романтическое насилие – приятное для восприятия зрелище, которое не доставляет дискомфорта. Ярким примером является фильм «Закатив глаза». Режиссер Д. Кэммелл избегает прямолинейных сцен жестокости. Зритель видит кровавый интерьер сквозь призму разбившейся бутылки красного вина, которую жертва не удержала в руках после совершенного на нее нападения. Похожие способы эстетизации насилия встречаем в фильмах С. Мендеса «Красота по-американски» (1999), Ф. Озона «Криминальные любовники» (1999), Л. Рэмси «Что-то не так с Кевином» (2011), Д. Ардженто и т.д. Обычно сцены романтического насилия изображены красиво и поэтично, иногда они представлены косвенно, посредством использования тропов. От такого насилия индивид может получить визуальное удовольствие и сказать: «Как красиво!».

Карнавализованное насилие – это способ эстетизации, который вызывает легкую напряженность, но вместе с тем и ощущение праздника. В фильме «Коммандо» полковник Джон Мэтрикс героически обороняется от бандитов, похитивших его дочь. Сцены сражения изобилуют спецэффектами и каскадерскими трюками, которые обезболивают насилие. Благодаря этому зритель воспринимает происходящее как игру, а не действие, сопряженное с болью. Примеры карнавализованной эстетизации можно найти в фильмах К.Тарантино, Дж. Чана, Б. Ли, Д. Миллера, Д. Кэмерона и др. Этот способ эстетизации подменяет боль зрелищностью, пропагандирует индифферентность к страданиям и смерти.

Абсурдизированное насилие – абсолютно циничный неправдоподобный способ эстетизации экранного насилия, доходящая до уровня вульгарности. В фильме «Атака куриных зомби» мы встречаем толпу озверевших тел, в которые вселились потревоженные индейские

духи. В одном из эпизодов мы видим особей со вторичными признаками курицы, занимающихся разделыванием человеческих конечностей. Контекст фильма с зашкаливающим уровнем абсурдности нивелирует саркастическую правдоподобность сцен жестокости. Зритель скорее подвержен смеху, чем сопереживанию жертвам насилия. Яркие примеры абсурдного насилия можно найти в фильмах Т. Вирколлы «Операция Мертвый снег» (2009), Р. Родригеса «Планета страха» (2007), Д. Гербера «Сумасшедший убийца» (2014) и др. Важно отметить, что этот язык насилия активно используется и представляется в кривом зеркале штампы, как правило, абсолютно бессмысленные, апеллирующие к треш-эстетике.

Аглитизированное насилие – это преднамеренно натурализованный способ эстетизации, представляющий насилие в его наиболее отвратительных формах. В фильме «Снафф 102» зритель попадает на фабрику ужаса. Вся кинолента написана кровью расчлененных женских тел. От этого насилия сложно получить удовольствие, но легко испытать страх и отвращение. В кинематографе можно встретить яркие примеры аглитизированного насилия, представленного с той или иной степенью выразительности, в фильмах А. Аменабара «Дипломная работа», Г. Ноэ «Необратимость», Т. Сикса «Человеческая многоножка» (2009), А. Кларка «Отбросы» (1972) и т.д. Это насилие служит шоковой терапией от забвения ужаса и болевых ощущений.

Можно выделить разные точки зрения на аудиовизуальные дискурсы, которые эстетизируют насилие. К примеру, А. Мартин, исследователь кино, утверждает, что критики, которые ценят эстетизированное насилие, защищают шокирующие изображения на экране на том основании, что экранное насилие не является реальным насилием, и никогда не следует путать его с ним. Ученый заявляет, что «насилие в кино – это весело, зрелищно, понарошку, чистая фантазия» [14, р. 89]. Эту стратегию насилия можно рассматривать как особый тип контента, который обеспечивает «приемлемый выход для антисоциальных импульсов» [14, р. 90]. С другой стороны, Л. Чоулираки, исследовательница визуального насилия, отмечает, что экранная жестокость в аудиовизуальном пространстве приводит зрителей к тому, чтобы стать бесчувственными к насилию, тем самым увеличивая их агрессию [16, р. 263]. Существует феномен группы риска, куда входят индивиды, которые восприимчивы к сценам жестокости. Под влиянием экранных медиа они способны совершить акт агрессии.

Выводы. Итак, в результате качественного контент-анализа аудиовизуального материала и фокус-группового исследования нами выделены, условно поименованы и описаны основные способы эстетизации насилия: ро-

мантизированный, карнавализированный, абсурдизированный и аглитизированный. Они отчетливо просматриваются в устоявшихся аудиовизуальных структурах жанрового кинематографа, создатели которого нацелены на успешный коммерческий прокат и поэтому активно пользуются проверенными схемами и стереотипами. Однако трудности возникают при столкновении с сингулярной идеей авторского кинематографа, которая предполагает уникальность повествования и воплощается как реализация личных замыслов режиссера, а зачастую и как критика жанровых клише. Анализируя авторский кинематограф, исследователь сталкивается с проблемой сопоставления выявленных способов эстетизации насилия с уже существующими «идеальными типами». Способы эстетизации авторского кинематографа не исключают принадлежности к сложившимся «идеальным типам», но и не ограничиваются только ими. Взгляд автора на насилие может не находить коррелятов в архиве эстетических языков жестокости, что требует со стороны исследователя тщательного осмысления кинонарратива.

Аудиовизуальные медиа формируют определенную картину социального мира, которая интериоризируется индивидами и становится одним из источников их представлений о способах функционирования в обществе. То, что они слышат и видят, сознают и переживают, погружаясь в конкретную социокультурную среду,

способствует формированию определенных социальных качеств.

Нет никаких оснований утверждать, что индивиды, посмотрев фильмы со сценами насилия, начнут активно переносить их в реальную жизнь. Однако существует феномен группы риска, куда входят некритично настроенные актеры, которые восприимчивы к сценам жестокости. Они способны совершить насильственное действие под влиянием контента, транслируемого на экране. На наш взгляд, эффективным способом противостояния экранному насилию является медиаобразование. Медиакомпетентные индивиды подготовлены к восприятию разнообразной информации, осознают алгоритмы и последствия воздействия, а также способны к нейтрализации насилия.

Насилие – это социальное явление, с которым индивиды непременно сталкиваются, обращаясь к аудиовизуальным гаджетам. Обилие контента, репрезентирующего насилие, и стремление им усладиться нивелируют его значимость до повседневной рутины. Как говорил Дмитрий Мережковский, победить насилие – значит победить смерть [10, с. 67]. Общество без насилия по своей сути слишком утопично, чтобы превратиться в жизнь. Однако реальным шагом к трансформации существующего порядка насилия является демонстрация его гиперреалистичных форм, выступающих в качестве шоковой терапии, нацеленной на восстановление атрофированных чувств.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Базен А. Что такое кино / Андре Базен; пер. с фр. В. Божович, И. Эпштейн; авт. вступ. ст. И. В. Вайсфельд. — М.: Искусство, 1972. — 381 с.
2. Башкатов О. В. Насилие как социокультурный феномен: Автореферат дисс. канд. социол. наук / О. В. Башкатов. — Саратов, 2001. — 20 с.
3. Баумегартен, И. Насилие в отношении женщин в Европейском регионе ВОЗ - обзорная статья / И. Баумегартен, Д. Сети // Европейский журнал по сексуальному и репродуктивному здоровью. — 2006. — № 6. — С. 4-7.
4. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер; пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. — М.: Прогресс, 1990. — 808 с.
5. Глотов М. Б. Социальный институт: определение, строение, классификация / М. Б. Глотов // Социологические исследования. — 2003. — № 10. — С. 13-19.
6. Гусейнов А. А. Этика / Гусейнов А. А., Апресян Р. Г. — М.: Гардарики, 2000. — 472 с.
7. Делез Ж. Кино / Жиль Делез; пер. с фр. Б. Скуратов. — М.: Ад Маргинем-Пресс, 2013. — 559 с.
8. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Эмиль Дюркгейм; пер. с фр. П. С. Юшкевич. — М.: Наука, 1991. — 575 с.
9. Жабский М. И. Кино и общество: глобализация функционального взаимодействия // Кино в мире и мир кино. — М.: Материк, 2003. — С. 48-64.
10. Мережковский Д. Собр. соч. : в 7 т. — Т. 7. Собрание сочинений. Большая Россия / Д. Мережковский. — М.: Республика, 2011. — 464 с.
11. Тарасов К.А. «Агрессивная кинодиета» ТВ и студенчество // Высшее образование в России. — М., 2002. — № 3. — С.66-76.
12. Тропина И.Г. Феномен эстетизации насилия в современной аудиовизуальной культуре // В мире научных открытий. — 2010. — № 4 (10). — С. 107-109.
13. Новая философская энциклопедия в 4 т. — Т. 3. Н—С. / Ин-т философии РАН; Под ред. В. С. Степина и др. — М.: Мысль, 2000. — 799 с.
14. Социология: Краткий тематический словарь / Ю. А. Агафонов, Е. М. Бабаосов, А. Н. Данилов и др. [Под ред. А.Н. Елсукова] — Р/н Д.: Феникс, 2001. — 317 с.
15. Adrian M. The Offended Critic: Film Reviewing and Social Commentary/ Martin Adrian. —Vol. 72. Australian Quarterly, April-May 2000. — 130 с.

16. Betz M. Beyond the Subtitle: Remapping European Art Cinema / Mark Betz. — Minneapolis : University of Minnesota Press, 2009. — 384 p.
17. Chouliaraki L. The aestheticization of suffering on television / Chouliaraki Lilie // Visual Communication. — 2007. — Vol. 5. — No. 3. — P. 261–285.
18. Galtung J. Small Group Theory and the Theory of International Relations. A Study Inisomorphism // New Approaches to International Relations. Ed. by M. Kaplan. NY, 1968. P. 270–290
19. Gronstad A. Transfigurations: Violence, Death and Masculinity in American Cinema / Asbjørn Grønstad. — Amsterdam : Amsterdam University Press, 2008. — 288 p.
20. Horsley J. The Blood Poets: A Cinema of Savagery 1958–1999 / Jake Horsley. — Vol. 1. Lanham and London: The Scarecrow Press, Inc., 1999. — 368 p.

Статья поступила в редакцию 18.01.2016

REFERENCES:

1. Bazen, A., 1972. Chto takoe kino [What is the movie]; per. s fr. V. Bozhovich, I. Epshteyn ; avt. vstup. st. I. V. Vaysfel'd. Iskusstvo, Moscow (in Russian).
2. Bashkatov, O. V., 2001. Nasilie kak sotsiokul'turnyy fenomen [Violence as a social and cultural phenomenon]. Saratov (in Russian).
3. Baumgarten, I., Seti, D., 2006. Nasilie v otnoshenii zhenshchin v Evropeyskom regione VOZ [Violence against women in the WHO European Region]. Evropeyskiy zhurnal po seksual'nomu i reproduktivnomu zdorov'yu 6, 4-7 (in Russian).
4. Veber, M., 1990. Izbrannye proizvedeniya [Selected works] obshch. red. iposlesl. Yu. N. Davydova; predisl. P. P. Gaydenko. Progress, Moscow (in Russian).
5. Glotov, M. B., 2003. Sotsial'nyy institut: opredelenie, stroenie, klassifikatsiya [Social Institute: definition, structure, classification]. Sotsiologicheskie issledovaniya 10, 13–19 (in Russian).
6. Guseynov, A. A., Apresyan, R. G., 2000. Etika [Ethics]. Gardariki, Moscow (in Russian).
7. Delez, Zh., 2013. Kino [Cinema]. Ad Marginem Press, Moscow (in Russian).
8. Dyurkgeym, E., 1991. O razdelenii obshchestvennogo truda. Metodsotsiologii [On the division of social labor]. Nauka, Moscow (in Russian).
9. Zhabskiy, M. I., 2003. Kino iobshchestvo: globalizatsiya funktsional'nogo vzaimodeystviya [Cinema and Society: globalization interoperability]. Kino v mire imirkino. Materik, 48–64. Moscow (in Russian).
10. Merezhkovskiy, D., 2011. Sobranie sochineniy. Bol'naya Rossiya [Collected Works. Patient Russia]. Respublika, Vol.7. Moscow (in Russian).
11. Tarasov, K.A., 2002. «Agressivnaya kinodieta» TV i studenchestvo [«Aggressive kinodieta» TV and the students]. Vyssee obrazovanie v Rossii 3, 66-76. Moscow (in Russian).
12. Tropina, I.G., 2010. Fenomenestetizatsii nasiliya v sovremennoy audiovizual'noy kul'ture [The phenomenon of the aestheticization of violence in contemporary audiovisual culture]. V mire nauchnykh otkrytiy 4 (10), 107-109 (in Russian).
13. Novaya filosofskaya aentsiklopediya [The New Encyclopedia of Philosophy]. In-t filosofii RAN ; Pod red. V. S. Stepinai dr. 2000. Mysl', Vol.3. Moscow (in Russian).
14. Sotsiologiya: Kratkiy tematicheskiy slovar [Sociology: A Brief Thematic Dictionary]. Yu. A., Agafonov, E. M., Babaosov, A. N., Danilov i dr. [Pod red. A.N. Elsukova]. Feniks, R/nD (in Russian).
15. Adrian, M., 2000. The Offended Critic: Film Reviewing and Social Commentary. Vol. 72. Australian Quarterly.
16. Betz, M., 2009. Beyond the Subtitle: Remapping European Art Cinema. University of Minnesota Press, Minneapolis.
17. Chouliaraki, L., 2007. The aestheticization of suffering on television. Visual Communication, Vol. 5, 3, 261–285.
18. Galtung, J., 1968. Small Group Theory and the Theory of International Relations. A Study Inisomorphism. / New Approaches to International Relations. Ed. by M. Kaplan, 270–290. NY.
19. Gronstad, A., 2008. Transfigurations: Violence, Death and Masculinity in American Cinema. Amsterdam University Press, Amsterdam.
20. Horsley, J., 1999. The Blood Poets: A Cinema of Savagery 1958–1999. Vol. 1. Lanham and London: The Scarecrow Press, Inc.

Плюснин Евгений Вячеславович - аспирант
Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина
Адреса: 61022, г. Харьков, площадь Свободы, 4
E-mail: plusnin-zhenia@mail.ru

Plyusnin Eugene Vyacheslavovich – postgraduate
V. N. Karazin Kharkov national university
Address: 4, Svobody Sq, Kharkov, 61022, Ukraine
E-mail: plusnin-zhenia@mail.ru

УДК 316.012 (316.6)

Культурно-ціннісні складники української гендерної культури в соціосистемологічному вимірі

І.О. СВЯТНЕНКО

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, E-mail: romanenko.jura@gmail.com

Авторське резюме

В статті досліджується українська гендерна культура із послуговуванням методологією соціосистемологічного підходу, який поєднує структурний функціоналізм, структуралізм та символічний інтеракціонізм і дозволяє зробити наступні висновки щодо загальних характеристик української гендерної культури.

По-перше, гендерний атрактор цієї культури є представленим відповідною структурою менталітету українства, якою є образ Великої Матері-землі. Сама по собі ця структура соціетальної психіки (колективного безсвідомого) набуває інституційованого вигляду через систему гендерної соціалізації на всіх її рівнях (соціалізація в рамках сім'ї, в закладах дошкільної, середньої та вищої освіти). Визначення гендерної місії чоловіків щодо місії жінок можна визначити як гендерну субмісивність, з якої випливає жінкозалежний статус чоловіцтва як спільноти, яка має здійснювати щодо жінок та дітей допоміжні (а не провідні, лідерські) функції.

По-друге, гендерні ідентичності чоловіків та жінок в українській гендерній культурі формуються переважно як розщеплені (трансфігуровані), що зумовлює відповідну суперечливість соціогендерної поведінки в аспекті атрибутування у жінок чоловічих прав та обов'язків та відповідних соціальних експектацій щодо гендерної поведінки; в поведінці чоловіків переважає, відповідно, пасивно-фемінна складова, чому сприяє модель виховання, спрямована на порушення кордонів особи і легітимована в гендерній культурі завдяки гіперпротективності матерів щодо чоловіків (патерн, який зазнає продовження у шлюбі у вигляді гіперпротекції жінок щодо чоловіків). Таким чином, гендерна трансфігурація в міжособових партнерських та шлюбно-сімейних відносинах сприяє викривленню гендерної свідомості на догоду ідеології матриархального расизму та сексизму.

По-третє, матрімоніальна нуклеарна сім'я в умовах української гендерної культури набуває діадичного вигляду, себто, класична трикутницька схема відносин в сім'ї (батько-мати-дитина) замінюється на діадичну за рахунок сценарію периферизації-витіснення чоловіка за межі сімейного простору і позиціонування його як суб'єкта обслуговуючої діяльності по забезпеченню споживчих проектів матері та дитини.

Ключові слова: гендерна культура, соціо-системологія, гендерний атрактор, гендерна місія, гендерна ідентичність, гендерна трансфігурація, матриархальний расизм, матриархальний сексизм.

Cultural values of gender components of Ukrainian culture in socio systemological dimension

I.O. SVYATNENKO

Classical private university, Zaporizhzhya, Ukraine, E-mail: romanenko.jura@gmail.com

Abstract

In the article the Ukrainian gender culture with service methodology of socio-systemological approach that combines structural functionalism, symbolic interactionism and structuralism and leads to the following conclusions about the general characteristics of Ukrainian gender culture. Firstly, the gender attractor of this culture is represented by the corresponding structure of the mentality of the Ukrainians, what is the image of the Great Mother Earth. In itself, the structure of societal psyche (collective unconscious) takes the form of institutional gender socialization through the system at all levels (socialization within the family, in institutions of pre-school, secondary and higher education). Determining the gender of the mission mission men women can be defined as gender submissivist, which implies zhinkozalezhny cholovitstva status as a community to be carried out against women and child support (and not leading, leadership) functions. Second, the gender identities of men and women in the Ukrainian gender culture is formed mainly as a split (transfigurovani), resulting in a corresponding contradictory behavior in terms of attribution in women and men's rights and related social obligations of expectations of gender behavior; the behavior of male dominated, respectively, passive feminine component, aided model of education, aimed at violating the boundaries of personality and legitimated gender culture through giperprotektion mothers of men (a pattern that is experiencing the continuation of marriage as giperproteksiya women against men). Thus, gender transfiguration interpersonal partnership and marriage and family relations contributes to a curvature of gender awareness in favor of matriarchal ideology of racism and sexism. Third, matrimonial nuclear family in a Ukrainian gender culture becomes dyadic type, that is, the classic triangular pattern of relations in the family (father-mother-child) is replaced by the dyadic by script peripheralization-displacement man outside the family space and positioning it as a entity serving activities to ensure projects Consumer mother and child.

Keywords: gender-culture, socio-systemology, gender-attractor gender-mission, gender-identity, gender-transfiguration, matriarchal racism, matriarchal sexism.

Постановка проблеми. Гендерна культура українського суспільства залишається своєрідною terra incognita вітчизняної соціології, з одного боку, в силу штучної дезактуалізованості проблематики гендерних відносин як складової дискримінаційної політичної влади, з іншого боку - у зв'язку із певним дефіцитом цілісної методологічної парадигми, яка б дозволяла інтегрувати всі виміри української гендерної культури в її культурно-соціо-психо-тілесному аспектах. Саме такий підхід ми спробуємо реалізувати у запропонованій статті.

Метою дослідження є визначення соціо-системологічних засад дослідження української гендерної культури.

Завданнями статті, у зв'язку із визначеною метою, є:

1) визначення особливостей субрегістрів української гендерної культури;

2) визначення ключових особливостей української гендерної культури в аспекті культурно-соціальної та психо-тілесної системології.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі визначення засад дослідження української гендерної культури на засадах культурно-соціальної та психо-тілесної системології як синтезу структурного функціоналізму, структуралізму та символічного інтеракціонізму в соціологічному теоретизуванні.

Аналіз досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. В гуманітарних студіях проблематика української гендерної культури досліджувалася в працях закордонних та українських дослідників, які переймалися гендерологічною, феміністично-соціологічною, релігієзнавчою, культурологічною, соціально-психологічною, етнологічною, етнопсихологічною та етносоціологічною тематикою. Йдеться, зокрема, про С. Айвазову, М. Баскакову, Ш. Берн, Г. Бібрінг, Х. Воробек, О. Вороніну, Е. Гідденса, Т. Гурко, Е. Дюркгейма, Е. Єршову, Є. Здравомислову, Р. Корнелла, Д. Кандіотті, Т. Кліменкову, Т. Парсонса, Р. Реслера, Г. Рітцера, М. Феррна, Ш. Фітцпатрік, О. Артем'єву, Г. Бондар, Т. Говорун, О. Горошко, В. Павленко та С. Тагліна, О. Кісь, В. Крячка, М. Парашевіна, М. Пірен, Ю. Романенка, Ю. Розю, Т. Сергу та ін. [2, с.4-5].

Зазначені автори аналізують гендерну культуру в аспекті ціннісно-смислового контенту, наявності/відсутності дискримінаційних практик, рівня поширеності в гендерній культурі відповідних стереотипів, етноспецифічних компонентів гендерної поведінки і т.п. Віддаючи належне зазначеним дослідникам та враховуючи розглянуту в їх працях культурологічну, етнологічну, соціально-психологічну тематику, автор даного дослідження віддає перевагу інтегралістському підходу, який дозволив би синтезувати структурний функціоналізм, структуралізм та сим-

волічний інтеракціонізм. Саме такий синтез дозволяє зробити започаткована в працях Ю. Романенка візуальна аналітика та соціологія візуального символізму, яка спирається на соціо-системологічний підхід.

Виклад основного матеріалу. Ю. Романенко розглядає системну модель «культура-соціум-психіка-тіло», спираючись на яку ми спробуємо розглянути українську гендерну культуру. За переконанням автора, культура складається з чотирьох субрегістрів: «культура в культурі», «соціум в культурі», «психіка в культурі» та «тіло в культурі»[3, с.19-22].

Ми, відповідно, також розглянемо ці складники детальним чином. Елементами вищого субрегістру є атрактор, місія, ідентичність та світогляд. Отже, стосовно гендерної культури як різновиду культури як такої мова ведеться про гендерний атрактор, гендерну місію, гендерну ідентичність та гендерний світогляд.

Гендерний атрактор української гендерної культури пов'язаний із засадничим архетипом, яким є архетип Великої матері. Ю. Романенко веде мову про те, що такий тип атрактору визначає матернолатричний та геніколатричний тип релігійності при наявних елементах християнського ритуалізму. Отже, на практиці це означає такий тип релігійної свідомості та поведінки, в якому жінка-мати є своєрідним предметом релігійного вшанування [3, с.23-45].

Здійснення щодо неї будь-яких релігійних ритуалів та соціальна сакралізація материнства знаходять різноманітні феноменологічні вияви як в православній іконографії, де переважають образи Пресвятої Богородиці та багаточисельних святих, так і в культових скульптурних композиціях, які можна зустріти в мініцерквах по всій території України. Сакральним центром цих церков є постать Божої матері, виготовленої з мармуру чи інших різновидів каміння.

Сакралізація материнства в українській гендерній культурі, за логікою системної моделі, має також інший вимір - релігійної місії. Релігійна місія материнства визначає вторинний щодо материнства статус інших гендерних місій та комплементарних їм соціальних відносин (батьківства, синівства, сестринства, братерства і т.п.). В соціальних практиках це означає, що жінка-мати позиціонується як ключовий суб'єкт сімейної влади в питаннях моралі, етики, психології міжособових взаємин, регулювання відносин розподілу сімейного бюджету, питань виховання дітей та ін. Загалом йдеться передусім про морально-етичну владу української жінки над чоловіком та дітьми із набуттям нею ознак маскуліності. Квазімаскулінізація жінки призводить до зустрічної трансфігураційної фемінізації чоловіка, що визначає стереотипи гендерної поведінки як жінок, так і чоловіків. За умови наявності у жінок відповідних морально-етичних преференцій їх поведінка щодо чоловіків часто набуває виразних рис владності, ієрархічності,

вимогливості, ригористичності, агресивної розгвинченості, з одного боку, та материнського протекціонізму, турботливості, жалісливості - з іншого; себто, в моделях гендерної взаємодії втрачається висхідна, як правило - суто декларативна, - рівність.

Відповідно, поведінка чоловіків набуває ознак морально-етичної субмісивності, загальмованості, сором'язливості, придушення виявів вербальної та невербальної агресії, синівської покірливості, всебічної поведінкової узалежненості. Це є пов'язаним із меншовартісним статусом батька, образ якого піддається дезантропізації. Відповідно батько в гендерних моделях взаємодії перестав позиціонуватись як людина, втрачаючи статус морально-етичного та педагогічно-виховного авторитету. Більша частина гендерних ознак образу батька зміщується до полюса виконавських моделей поведінки (як ексекютора-виконавця фізичних покарань в екстраординарних випадках) та рівня тіла-тілесності, себто годувальника-забезпечувача споживчого бюджету сім'ї.

Дезантропізація батька, набуваючи вигляду типізованої гендерної моделі, не може не мати відповідних проявів у соціальних тенденціях, зокрема - морфологічній типізації тіла, способах харчування і структурування вільного часу чоловіків, відповідного ставлення до чоловіків з боку дітей в сім'ї та інститутах соціалізації, тривалості життя та проявах чоловічої захворюваності та смертності і т.п.

Як показують дані теоретичних соціологічних досліджень та вторинного метааналізу Г. Бондар та Ю. Розі, українські чоловіки частіше за жінок хворіють на хронічні серцево-судинні хвороби та вдаються до девіантної поведінки як способу втечі від стресу; в їх раціоналах переважає безсистемне міксове харчування (підкріплюване стереотипом, згідно з яким «чоловік з'їсть все, що подадуть», що лише підтверджує дизантропний статус чоловіка в гендерній культурі); тривалість життя чоловіків в Україні різниться щодо тривалості жіночого життя приблизно на 12-14 років; в конфліктних ситуаціях у сімейному мікропросторі чоловікам часто відводиться роль «цапа відбувайла», який відповідає за всі сімейні проблеми, проте, може зазнавати «викреслення» із позитивної сімейної історії і т.п.; ставлення дітей до батьків втрачає елементи покори, оскільки відбувається ідентифікація-інтерналізація материнської агресії та гіперпротективного ставлення до батька з боку матері дитиною, безвідносно до її біологічної статі [1, с.77-78; 2, с.45-112].

Поведінка дитини, відповідно, набуває щодо батька всіх ознак поведінки матері, яка, поводячи себе агресивніше, владніше, наступальніше, ніж батько, відводить батькові соціально-субмісивну нішу із відповідними атрибутами образу недолюдини, а такого собі інструменту реалізації примх, фантазій і потреб як своїх власних,

так і потреб дитини. При цьому варто зауважити, що злиття матері і дитини сприяє практично повній соціальній ідентифікації дитини як соціально-рольового субституту матері, а матері - як соціально-рольового субституту дитини.

Це має своїм наслідком утворення діадної сім'ї замість класичної триадної, себто роль батька як така випадає із сімейної структури. Цьому сприяє, з одного боку, гендерна трансфігурація із фактичним перетворенням жінки на «батькоматір» як інтелектуального та морального авторитету, з іншого боку - гендерна пасифікація батька із набуттям на безсвідомому гендерному рівні ознак трансфігураційної пасивної гомосексуальності. Ідентичність продовжує власне закріплення в гендерному світогляді.

Як відомо з наукових та філософських джерел, світогляд як такий містить чотири базові компоненти: ціннісно-аксіологічний (що слід вважати центром образу світу, а що периферією; в термінології нашого дослідження це визначається на рівні атрактору та місії); сенсорний та перцептуальний (світовідчуття та світосприйняття); інтелектуальний (світорозуміння) - ці рівні охоплюються власне ідентичністю як образом, в якому людина сприймає себе і усвідомлює сама себе; праксеологічний та етичний (стратегія дії ідентичності).

Гендерний світогляд в українській гендерній культурі можна розглядати як феміноцентризм. Ю.В. Романенко веде мову про феміноцентризм і матерналізм як характеристики гендерного світогляду, які сприяють формуванню матріархального расизму і сексизму як дискримінаційної щодо чоловіцтва гендерної ідеології [3, с.49].

Оскільки космологічна і відповідна їй соціальна картографія українського суспільства сформована під жінку як ключового суб'єкта та відповідного носія провідної ідентичності, то чоловікові в цій картографії залишається переважно периферійне місце.

Під матріархальним расизмом і сексизмом в даному дослідженні ми будемо розуміти тип гендерної ідеології, який передбачає меншовартісніше, у порівнянні із жінкою, соціогендерне позиціонування чоловіка, чоловічого (маскулінного) та чоловіцтва як гендерної спільноти на засадах атрибутів образу жінки інтелектуальної та морально-етичної першості, вищості та відповідних цим базовим проявам легітимованих преференцій у сферах навчання, виховання, бізнесу, політики тощо. Матріархальний сексизм передбачає формально-декларативний спосіб інституціалізації прав

чоловіків, права яких виявляються в юридичній практиці та сфері сімейних правовідносин простими гіпотезами без відповідних диспозицій. Йдеться не просто про морально-етичну, але і нормативно-правову делегітимацію статусу чоловіка, який виявляється периферизованим в полі світоглядних координат і соціальна дія якого стає переважно цілевиконавською. Цілевиконавськість чоловіка узручнює соціальне маніпулювання ним і надає жінкам відповідні преференції з усіма невідповідними для чоловіцтва наслідками морально-етичного та соціально-психологічного змісту.

Інституційовання цього ставлення у відповідних сегментах системи соціалізації розпочинається із системи дошкільного виховання, де заохочуються відповідні соціально-рольові моделі розкряпаності агресії дівчат із блокуванням агресії хлопчиків. Відповідні деагресивізуючі впливи виховного персоналу полягають у застосуванні моральної та фізичної репресії щодо хлопчаків, які намагаються в той чи інший спосіб чинити опір щодо індивідуальної або групової агресії дівчат.

В системі середньої освіти відбувається подальша вертикальна соціальна мобільність дівчат із набуттям ними навчально-пізнавальних переваг у вигляді сталого заохочення репродуктивно-рецептивної діяльності, спрямованої на пасивне засвоєння навчального матеріалу (у хлопців за рахунок певних соціопсихічних диспозицій рівень продуктивності такої діяльності є істотно нижчим, що визначає їхню неуспішність і, відповідно, нижчий щодо дівчат навчальний статус). До того ж, істотне зниження рівня самооцінки хлопчиків відбувається за рахунок переважно негативного ставлення вчителів до виявів з їхнього боку девіантної поведінки, що має імовірним наслідком перехід їх у низько-статусну групу учнів.

В системі вищої освіти продовжується та сама лінія на заохочення студентів із лойяльно-комфортним стилем соціальної поведінки та репродуктивно-рецептивними особливостями навчальної діяльності, що також сприяє заохоченню-просуванню жінок.

Таким чином, у різних сегментах системи соціалізації жінки набувають підтвердження значущості і центрованості свого соціогендерного статусу, в той час як для чоловіків перебування в рамках цих інституцій відображається у вигляді набуття відповідного комплексу меншوارтності та соціогендерної периферизованості. Оскільки така периферизованість закріплюється на рівні відповідного ставлення і мовчазних со-

ціальних дій, не зазнаючи ніякого пояснення чи інших форм опрозорення, то це тим більш негативно впливає на відповідні характеристики соціального позиціонування чоловіцтва.

Висновки. Соціосистемологічний підхід, який синтезує методологію структурного функціоналізму, структуралізму та символічного інтеракціонізму, дозволяє зробити наступні висновки щодо загальних характеристик української гендерної культури.

По-перше, гендерний атрактор цієї культури є представленим відповідною структурою менталітету українства, якою є образ Великої Матері-землі. Сама по собі ця структура соціальної психіки (колективного безсвідомого) набуває інституційованого вигляду через систему гендерної соціалізації на всіх її рівнях (соціалізація в рамках сім'ї, в закладах дошкільної, середньої та вищої освіти). Визначення гендерної місії чоловіків щодо місії жінок можна визначити як гендерну субмісивність, з якої випливає жінкозалежний статус чоловіцтва як спільноти, яка має здійснювати щодо жінок та дітей допоміжні (а не провідні, лідерські) функції.

По-друге, гендерні ідентичності чоловіків та жінок в українській гендерній культурі формуються переважно як розщеплені (трансфігуровані), що зумовлює відповідну суперечливість соціогендерної поведінки в аспекті атрибутування у жінок чоловічих прав та обов'язків та відповідних соціальних експектацій щодо гендерної поведінки; в поведінці чоловіків переважає, відповідно, пасивно-фемінна складова, чому сприяє модель виховання, спрямована на порушення кордонів особи і легітимована в гендерній культурі завдяки гіперпротективності матерів щодо чоловіків (патерн, який зазнає продовження у шлюбі у вигляді гіперпротекції жінок щодо чоловіків). Таким чином, гендерна трансфігурація в міжособових партнерських та шлюбно-сімейних відносинах сприяє викривленню гендерної свідомості на догоду ідеології матриархального расизму та сексизму.

По-третє, матрімоніальна нуклеарна сім'я в умовах української гендерної культури набуває діадичного вигляду, себто класична трикутнікова схема відносин в сім'ї (батько-мати-дитина) замінюється на діадичну за рахунок сценарію периферизації-витіснення чоловіка за межі сімейного простору і позиціонування його як суб'єкта обслуговуючої діяльності по забезпеченню споживчих проектів матері та дитини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бондар Г.Г. Соціокультурні засади концептуалізації гендерної нерівності в українському суспільстві./Бондар Г.Г. - Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01. - теорія та історія соціології.- Запоріжжя, Класичний приватний університет, 2012.-266 с.
2. Розя Ю.Ю. Смертність в Україні: теоретико-соціологічний аспект.- Дисертація на здобуття наукового

ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01. - теорія та історія соціології.- Запоріжжя, Класичний приватний університет, 2013.-218 с.

3. Романенко Ю.В., Святненко І.О., Поцелуйко А.О., Ташченко А.Ю., Медведева Ю.Ю. Етнічні ідентичності в дзеркалі тілесності та практик харчування.- Монографія 5-ти авторів/Ю.В. Романенко, І.О. Святненко, А.О. Поцелуйко, А.Ю.Ташченко, Ю.Ю. Медведева.- К.: Вид-во ДУТ, 2015.-437 с.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2016

REFERENCES:

1. Bondar H.H. Sotsiokul'turni zasady kontseptualizatsiyi hendernoyi nerivnosti v ukrayins'komu suspil'stvi (Social and cultural principles conceptualization of gender inequality in Ukrainian society). - Dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata sotsiolohichnykh nauk za spetsial'nisty 22.00.01. - teoriya ta istoriya sotsiolohiyi.- Zaporizhzhya, Klasychnyy pryvatnyy universytet, 2012.-266 p.
2. Rozya Yu.Yu. Smertnist' v Ukraini: teoretyko-sotsiolohichnyy aspekt (Mortality in Ukraine: theoretical and sociological aspect).- Dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata sotsiolohichnykh nauk za spetsial'nisty 22.00.01. - teoriya ta istoriya sotsiolohiyi.- Zaporizhzhya, Klasychnyy pryvatnyy universytet, 2013.-218p.
3. Romanenko Yu.V., Svyatnenko I.O., Potseluyko A.O., Tashchenko A.Yu., Medvyedyeva Yu.Yu. Etnichni identychnosti v dzerkali tilesnosti ta praktyk kharchuvannya (Ethnic identity in the mirror of physicality and nutrition practices).- K.: Vyd-vo DUT, 2015.-437 p.

Святненко Іван Олександрович - докторант
Класичний приватний університет
Адреса: 69000, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
E-mail: romanenko.jura@gmail.com

Svyatnenko Ivan Oleksandrovych – doctoral candidate
Classical private university
Address: 70-b, Zhukovs`kogo Str., Zaporizhzhya, 69000
E-mail: romanenko.jura@gmail.com

ІСТОРІЯ

УДК 78(477-25)«18/19»

Українська художня література як джерело дослідження місця музики у повсякденному житті киян другої половини XIX – початку XX ст.

О.С. МУСІЯЧЕНКО

Київський університет ім. Б.Грінченка, м. Київ, E-mail: musolia@ukr.net

Авторське резюме

У статті проаналізовано аспекти музичного повсякдення та місце музики у повсякденному житті різних прошарків киян другої половини XIX - початку XX ст. на прикладах фрагментів творів української художньої літератури – «Кайдашева сім'я», «Київські прохачі», «Вечір на Владимирській горі» Івана Нечуя-Левицького, «За двома зайцями» Михайла Старицького, «Голосні струни» Лесі Українки. В цих працях досліджено стан музичної освіти інтелігенції, її гру на музичних інструментах, пісенний репертуар, ставлення до музики, музичні смаки, музичні вечори, моду на концерти у саду Купецького зібрання. Розглянуто епізоди із життя київських робітників та колишніх селян, які приїхали на заробітки до Києва: вечірні гуляння у центрі та співи, можливість послухати здалека концерти в саду Купецького зібрання. Охарактеризовано сприйняття музики гостями міста: вплив на прийшлих прочан церковного співу у Києво-Печерській Лаврі. Проаналізовано місце музики в житті київської бідноти. Визначено особливості використання української художньої літератури як історичного джерела та ступінь висвітлення даного питання у наукових публікаціях. Зверує увагу на доцільність використання отриманих результатів на заняттях з нової історії України.

Ключові слова: повсякденне життя киян, музика, українська художня література, історичні джерела, музичне середовище, Київ, друга половина XIX – початок XX ст.

Literature as a source for researching everyday life of Kyiv citizens in the second half of the XIX – at the beginning of the XX centuries

O.S. MUSIACHENKO

B.Grinchenko Kyiv university, Kyiv, Ukraine, E-mail: musolia@ukr.net

Abstract

The article is analyzing the place of music in everyday life of different layers of Kyivians in the second half of the XIX – at the beginning of the XX centuries on the examples of fragments of works of the Ukrainian literature «Kaydashева family», «Kievskiyе prosytely», «Evening on the Volodymyr hill» by Ivan Nechui-Levytsky, «Za dvoma zaitamy» by Myhailo Starytskyi, «Holosni struny» by Lesya Ukrainka. It is explored the level of musical education of the intelligentsia, its playing on the musical instruments, the repertoire of songs, the attitude to music and musical tastes, the musical parties, the fashion to the concerts in the garden of Merchant Assembly. It is examined the episodes from the life of the Kyiv's workers and former peasants, who came to work to Kyiv, their evening festivities in the center and the singing, their ability to listen from a distance the concerts in the garden of Merchant Assembly. It is described the perception of music on the city guests - the Kyiv-Pechersk Lavra's church singing impact on the newcomer pilgrims. It is analyzed the place of music in the life of poor Kyivians. It is determined the features of the use of Ukrainian literature as a historical source and a degree of coverage of the issue in the scientific publications. It is paid the attention to the feasibility of using the obtained results on the New History of Ukraine lessons.

Keywords: everyday life of Kyivians, music, literature, historical sources, musical environment, Kyiv, the second half of the XIX – the beginning of the XX centuries.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що досліджуваний період другої половини XIX – початку XX ст. – це другий етап доби національного відродження, надзвичайно важливий в історії та культурі України. Київ був одним із центрів національного життя, тому його роль у загальнонаціональних культурних процесах була вкрай вагомою.

Постановка проблеми. Незважаючи на багаторічну русифікацію Києва, в другій половині XIX ст. у місті сформувалося потужне

мистецько-інтелектуальне середовище українських патріотів, яке включало в себе відомих українців: Івана Нечуя-Левицького, Миколу Лисенка, Бориса Грінченка? родину Косачів і Тобілевичів та багатьох інших. Оскільки інтелігенція – це творча сила суспільства і рушій багатьох культурних та націєтворчих процесів, важливо проаналізувати особливості того середовища, в якому вона формувалася і одночасно творцем якого була. Відповідно актуальним є дослідити специфічне київське мис-

© О.С. Мусіяченко, 2016

тецьке середовище, його звички, смаки, які не тільки вирізняли культурну панораму міста, а й набували ширшого громадського значення в контексті українського національного відродження. Проведемо дослідження цього питання на прикладі вивчення місця музики у повсякденному житті киян, відображеного на сторінках творів української художньої літератури другої половини XIX – початку XX ст., яка є досить перспективним джерелом дослідження історії України та Києва зокрема. Вона містить яскраві аспекти повсякденного життя різних прошарків киян, що дає змогу доповнити вже наявні дані, отримані з інших видів джерел. До того ж? художня література використовується на шкільних уроках історії для «занурення» в епоху, тому отримані результати можна використати під час вивчення нової історії і культури України. Розширення джерельної бази з даної теми відкриває нові перспективи у дослідженні повсякдення киян, реконструкції побуту, звичок, дозвілля, стилю спілкування та цінностей населення тогочасного Києва.

Мета дослідження: дослідити особливості використання української художньої літератури як джерела дослідження місця музики у повсякденному житті киян другої половини XIX – початку XX ст. через характеристику особливостей використання української художньої літератури як історичного джерела та ступеня висвітлення даного питання в наукових публікаціях; через аналіз певних аспектів музичного повсякдення різних прошарків населення Києва у художній літературі; через визначення перспективи використання художньої літератури у дослідженні повсякденного життя киян зазначеного періоду.

Аналіз досліджень і публікацій. Історія української музики другої половини XIX ст. – початку XX ст. досліджена досить ґрунтовно музикознавцями та істориками музики (наприклад, «Історія української музики в 6 томах») [5]. Роль Миколи Лисенка в мистецькому та культурному житті Києва блискуче розкрито в праці «Світ Миколи Лисенка» Тамари Булат та Тараса Філенка [2]. Дослідження Л. В. Дорогих присвячене аматорському музикуванню «Аматорське мистецтво як історико-культурне явище» [4]. Але місце музики в повсякденному житті інтелігентів (не музикантів) розкрито фрагментарно.

Досить багато цінної інформації з досліджуваної теми містять періодика, актові та діловодні джерела, а також джерела особового походження: щоденники, спогади, мемуари (великий масив яких припадає саме на XIX століття [7]). Вони включають не лише цінний фактологічний матеріал, але й дозволяють проаналізувати думки та ставлення автора як представника відповідної епохи. Отже, допомагають проаналізувати тогочасну психологію,

мотивацію, стиль мислення та цінності, через окремі епізоди повсякденного життя та реконструювати атмосферу епохи.

Поряд із джерелами особового походження все більшу увагу дослідників привертають твори художньої літератури, які також можуть містити досить цінну «мікроісторичну» інформацію.

Питання зв'язку історії з літературою та можливість використання художньої літератури як історичного джерела досить давно привернули увагу вчених: істориків та філологів, а можливість використання художньої літератури на уроках історії – увагу вчителів історії та літератури. Одним з найбільш цитованих методичних посібників радянського періоду є праця Г. О. Цвікальської «Використання художньої літератури на уроках історії СРСР в 8-9 класах» [21], яка вийшла у 1958 р. Авторка аналізує роль художньої літератури на уроках історії, методи та прийоми роботи над художньою літературою (попередня робота вчителя та методи використання художньої літератури на уроці), що не втрачає актуальності і в наш час. На сучасному етапі педагоги та автори посібників також приділяють художній літературі важливе місце на уроках історії. У статті «Вчитатися в минуле (Художня література на уроках історії середніх віків)» [12] Юлія Малієнко зазначає, що у «літературних творах учитель знаходить невичерпний конкретний матеріал, який, як правило, відсутній у посібниках» [12, с. 36]. А серед найпопулярніших серій посібників з історії для вчителів зустрічаємо такі заголовки: «Нова історія в художньо-літературних образах (кінець XVIII – XIX ст.): книга для читання» І. А. Коляди, В. І. Милько, С. Мизикевича [9], «Історія України в художньо-літературних образах: Посібник для 7-8 кл.» Б. І. Андрусишина та В. Й. Борисенко [1].

Художня література як історичне джерело також стала об'єктом дослідження українських вчених. В сучасному українському джерелознавстві художню літературу виділяють як один зі специфічних підвидів писемних джерел: «Художня література є специфічним історичним джерелом, яке може використовуватися істориками для аналізу відповідної епохи, ілюстрації певних положень, для посилення емоційного сприйняття історичного матеріалу, а також у процесі вивчення епохи створення самого художнього твору, ідеології його автора, впливу на нього реалій сучасного йому життя» [6, с.442].

Серед досліджень істориків власне цій тематиці присвячено кандидатську дисертацію Г. І. Карпенко «Українська реалістична проза другої половини XIX ст. як історичне джерело» [8], в якій автор з'ясовує інформативні можливості української реалістичної художньої літератури другої половини XIX ст. як історичного джерела на прикладі творів Івана Не-

чуча-Левицького та Панаса Мирного, а також пропонує варіант джерелознавчої методики аналізу художніх творів. Можливості використання художньої літератури як історичного джерела проілюстровані статтями «Художня література як історичне джерело для вивчення деяких аспектів історії Першої Світової війни» Олексія Погорелова [17, с.131-135], а також «Російська художня література XIX ст. як джерело з історії Кавказької війни» Марини Рейко [19, с.114-118]. Серед літературознавчих досліджень звернемо увагу на дослідження Ігоря Набитовича «Історична проза як предтеча проекту «історії повсякденності» та «історії ментальностей»: література та історія в пошуках цивілізаційних елементів буття» [13, с.192-199], в якій автор також піднімає питання відносин між художньою літературою та історією ментальності та історією повсякденності. Окремі дослідження присвячені також образу Києва різних часів у художній літературі: Я. О. Поліщук «Імагологічний вимір Києва в художній літературі новітньої доби» [18], О. В. Грищенко «Архітектурна візія Києва в романі «Місто з химерами» О. Ільченка» [3], О. В. Красненко «Образ Києва у часопросторі прози П. Загребельного» [10].

Втім, використання художньої літератури як джерела дослідження музики у повсякденному житті киян ще не знайшло окремого висвітлення у науковій літературі. Окремого наукового дослідження присвячено цій проблемі в історичній літературі немає.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо кілька прикладів української художньої літератури, де зустрічаються «музичні епізоди» повсякденного життя різних прошарків киян.

Досить помітне місце займає Київ у творчості І. Нечуя-Левицького. Його твори містять досить різноманітні епізоди, пов'язані з музикою в житті різних прошарків киян та гостей міста. Навіть водному з найвідоміших його творів, повісті «Кайдашева сім'я», є епізод, пов'язаний з Києвом, хоча постійне місце дії – Богуславщина. Так, описується паломницька подорож селян до Києва, під час якої прочани з села слухають лаврський церковний спів, який справив на них неабияке емоційне враження: «Серед церкви виходили ченці, ставали півкругом і співали страсні пісні. Палажка й Мелашка посвітили свої свічки й впали навколішки. Сорок душ ченців у чорних клобуках співали серед церкви такі жалібні пісні, неначе хотіли виплакати в піснях всесвітнє горе. То був не жаль, не плач горя, а якийсь слізний крик, якесь море сліз, що зливалось тисячі літ, і злилось до купи, і полилось піснями з грудей.... Якесь надзвичайна туга лилася слізьми з тих давніх лаврських пісень, складених сотні літ.... І Палажку, і Мелашку здавило за серце» [14, с.364]. Ще одним яскравим художнім

твором для дослідження історії повсякденного життя киян може бути відома п'єса Михайла Старицького «За двома зайцями», що була переробкою написаної ще 1875 р. комедії Івана Нечуя-Левицького «На Кожум'яках» [16]. В творі описується побут київських міщан, а матеріал, який тут міститься, – це переважно спів у виконанні героїв твору або згадки про катеринщика [катеринщик, катеринка – мандрівний музикант, жебрак із катеринкою – О.М.]

«Секлита. Ну лихом об землю! Гуляймо цілу ніч!

Меронія. А мені на Печерськ!

Секлита. К бісу! Гуляймо, поки ноги держуть, а то й поснемо отут! Завтра неділя. Нікого не пуцу!

Чути оддалеку катеринку.

Голохвостий. От якраз до ладу: явилась на виручку! Треба тут їх так замакітри, щоб завтра й ноги одкидали! Закликати катеринщика ще! (Вибігає)» [20, с.404].

В наступному епізоді, пов'язаному з катеринкою, є згадки також про найпоширеніші танці: «Катеринка входить.

Устя (сікаючись). То й ми всі такі? То й я така?!

Марта. То й ти така й твоя мати була така!

Устя (з кулаком). Яка ж була моя мати?

Секлита. Та годі вам!

Другі міщанки. Уже завелись!

Катеринка заграла польку, і всі зразу втихомирились» [20, с. 405].

Цікаві аспекти повсякденного життя Києва містить твір І. Нечуя-Левицького «Київські прохачі». Тут змальовуються історії життя кількох людей та причини, що примусили кожного з них «взяти торби», тобто піти жебракувати під київськими храмами. Хоча музика згадується в творі лише побіжно, кілька фрагментів все ж заслуговують на увагу. Одна з перших згадок про музику зустрічається в розповіді про перший день жебракування пані Галецької, капітанської вдови, яка прийшла в Київ у пошуках роботи. Галецьку місцеві жебраки (часто просто шарлатани, схильні до алкоголізму) вилаяли та прогнали з вигідних місць для жебракування. «Стану коло сліпця. Цей, може, не бачитиме мене, то й не чіплятиметься», – подумала Галецька. Але тільки що вона примостилась, сліпець почувив, що хтось став коло його, й одразу розплющив очі. Він був зовсім видючий і тільки удавав з себе сліпого. То був гулящий урядовець: він збирав тоді гроші на театр. Йому заманулось піти в оперу й послухати якогось приїжджого артиста» [15, с.391-392]. Якщо аналогічні випадки мали місце в київському повсякденні і такі «шанувальники прекрасного» були частими гостями оперного театру, можна зробити певні обережні висновки про контингент глядачів опери, відвідання якої перестало бути

привілеєм заможних верств та інтелігенції.

Один із епізодів, що дає уявлення про пісні, які могли лунати в середовищі місцевої «бідноти», відбувається, коли ще одна героїня твору, жебрачка Мокрієвська (панського походження), намагається зтягти Галецьку до шинка.

«Ходімо мерщій в той рай! Вдвох мені буде веселіше, ніж самій. Знаєте, як співають на селі:

Ой поїхав мій миленький та у поле – в степ,
А я свою куделицю об землю геп!

Лежить моя куделиця та й надулася,
А я пішла до корчми та й напилася.

Мокрієвська вхопила за руку Галецьку й силою поцуприкувала на сходи до шинку» [15, с. 398].

Але твір містить і певні дані, що описують музику в житті більш привілейованих прошарків. Наприклад, Літостанський, досить інтелігентний юнак з незакінченою гімназійною освітою (через нестачу коштів), який працює в канцелярії в губернському правлінні, розмірковуючи про те, як втекти з нудних гостей, мріє: «Побіжу просто звідсіля в Царський сад та хоч нагуляюсь, наслухаюсь музики, надивлюсь на гарненьких панночок» [15, с. 442]. Він же, вмовляючи ще одну героїню твору, Ульясю, прогулятися до Михайлівського собору, мотивує це так: «Та ходім-бо в Михайлівське! Там же слуге Митрополит. Буде сила людей, ще й співатиме митрополичий хор» [15, с. 451]. Бачимо, що музика була звичною складовою повсякденного життя освічених киян.

Особливим є твір І. Нечуя-Левицького «Вечір на Владимирській горі», який описує враження автора від вечірньої прогулянки Володимирською гіркою та захоплення чарівними краєвидами вечірнього Києва. «...Але я бистро кидаю оком на супротиленну терасу за Олександрівським спуском, де ніби на гальовині під високою горою Царського садка розкинувся садок Купецького клубу, де бувають гулянки. Через забудування Купецького клубу мені видно, як на долоні, усе жовтувате плато садка Купецького клубу» [15, с. 477]. І продовжує: «На платі вже скрізь вештаються люди, збираються вже на літній театр і на концерт в садку», «Запалало електричне світло в ліхтарях на високих стовпах, розкиданих скрізь по всьому платі. В кіоску для оркестру вмить разом засвітились вгорі різки, неначе чиясь рука кинула й почепила вгорі кіоска два разки з огняних намистин. Оркестр заграє щось схоже на марш, щось голосне, дрібне та веселе. Мені ясно й виразно чуть гарні веселі мелодії через яр спуску. Позад мене зашамотіли й зашаруділи люди. На сей високий угол закруту гори сунулись люди слухати музику. В натовпі я бачу навіть дівчат, що недавнечко поприходили на службу, і чую це не попсовану чисту українську мову» [15, с. 478]. Отже, охочими

хоч здалека послухати музичні концерти були не тільки заможні освічені кияни, а й інші мешканці міста, зокрема, втягувалися в київське середовище і селяни, що прибули в місто на заробітки. «З ними стоять парубки, певно, залицяники, в піджаках або в коротеньких жупанах, певно, челядники усяких майстрів та робітники фабрицькі. Вони усі по сільському звичаю лузають насіння, слухають музику і вряди-годи перекидаються словами сливе нишком» [15, с. 478-479]. «Оркестр грає п'єсу за п'єсою, і я бачу, як публіка сідає на довгих білих лавах перед кіоском проти оркестру, щоб слухати оркестр» [15, с. 479]. Далі автор знову згадує сільських дівчат та «челядників усяких майстрів та робітників фабрицьких» та їхні вечірні гуляння в центрі Києва. «Тутечки в темряві вже збиралася інша гулянка, збирались «хлопці й дівчата», неначе «на улицю» на селі...». «Тільки тут не було чуть грання й бренькання на балалайках, як на Бульварі», а найбільше поблизу од Бесарабки, де дівчата цілим рядом на лаві смерком стиха співають пісень, а хлопці скрізь по лавах грають на балалайках українські пісні до танців. Раз я бачив, що один з їх ходив навіть з гітарою в руках» [15, с. 481]. Якісно інші грані музичного повсякдення розкриваються у творі Лесі Українки «Голосні струни». Тут не просто показано місце музики в повсякденному житті інтелігентної молоді, а й зачіпається ставлення до музики, переживання, які вона передає. Твір містить згадки про музичне училище, де навчається Настя, головна героїня твору, назви популярних пісень та прізвища композиторів, а також опис аматорських концертів на вечорах. «Настав вечір, – Настя певне його не забуде ніколи, – при співанні «Ich grolle nicht» пригривала не Настя, а інша дівчина, Настя ж сиділа в найдальшому кутку хати, – так вона завжди сиділа скрізь, де бувало велике зібрання. Дівчина, що сиділа при фортеп'яно, була молода, струнка, чорнява, з поважним, енергичним виразом на блідому обличчі; розумні іскристі карі очі немов освічували те обличчя; грала енергично, але не різко, білі, тонкі ручки легко і зграбно торкали клавіші; чорнява, смілива головка була похилена вперед. Богдан співав гарно. Він був зворушений, і те зворушення додавало ще більше виразу тому «Не жаль мені!». Настя дивилась на його обличчя, і спершу їй здалося, що вона ніколи ще не бачила його таким, але вона згадала раптом усі хвилини, коли вона його бачила, і щось тяжке налягло їй на душу. Спів скінчився. Молоде товариство надгородило співця плесканням; хтось мовив Богданові, коли він проходив: «Чудесно», але він, незагоджений, відмовив: «Ні, якось не вийшло...» І, стурбований, похмурий, ніби, сховався подалі в гурті. Пішли інші номери програми вечора, та Настя примушувала себе слухати їх. Коли настає перерив, – якось холодно, непривітно ста-

ло їй в ясній хаті серед гучного товариства; однак вона зоставалась там до кінця вечора. Вона мало пам'ятає, що там далі робилось: багато співали, потім чимало танцювали» [11].

Але в цьому творі уваги заслуговують не тільки факти повсякденного життя, а й ставлення до музики авторки, адже вона є яскравою представницею київської інтелігенції. На місце музики у житті та творчості Лесі Українки, до речі, неодноразово звертали увагу дослідники. І. Щукіна у статті «Світ музики Лесі Українки» стверджує, що «Душею генія Леся Українка відчувала магічний вплив музики. Музика ставала тим джерелом високої енергії, яке надавало їй слову особливої сили і відкривало канал для сприйняття невимовного. Лише один приклад. На початку 1897 року був написаний нарис «Голосні струни», який одержав першу і єдину в житті поетеси нагороду - золотий жетон Київського літературно-артистичного товариства, причому за умови, що конкурсні роботи підписувались девізами. В тексті твору авторка конкретно вказала на те джерело, що наповнює твір неповторною енергетикою і стає чи не найсуттєвішим засобом розкриття психології головної героїні, емоційною підтримкою драматичного розвитку сюжету. Це - романс Роберта Шумана на вірші Генріха Гейне «Ich grolle nicht» («Я не гніваюсь»), що буквально наповнює звучанням написані слова. Прочитайте цей невеликий прозовий твір, не випадково визначений Іваном Денисюком як музична новела: в історії нерозділеного кохання вгадується автобіографічність, і головна героїня грає сповнену відчаю імпровізацію на фортепіано, коли будь-яка розрада стає марною» [22, с. 8].

Ми розглянули лише окремі фрагменти творів, але варто зазначити, що потенціал української художньої літератури другої по-

ловини XIX – початку XX ст. для вивчення аспектів музичного повсякдення киян та місця музики у повсякденному житті різних прошарків мешканців Києва ще потребує окремого дослідження.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що художня література як специфічний вид історичних джерел, особливості використання як історичного джерела давно привернули увагу вчених: істориків і філологів, а викладачі історії звертають увагу на позитивний досвід використання художньої літератури на уроках. Розглянуті приклади з творів І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, Лесі Українки підтверджують важливу роль української художньої літератури як джерела дослідження місця музики у повсякденному житті різних прошарків киян та гостей міста. У статті ми навели приклади місця музики: - в житті інтелігенції (високий рівень музичної освіти, гра на музичних інструментах, співи, пісенний репертуар, ставлення до музики, музичні смаки, музичні вечори, мода на концерти у саду Купецького зібрання); - в житті київських робітників та колишніх селян, які приїхали на заробітки до Києва (вечірні гуляння в центрі та співи, прагнення долучитися до розваг, властивих київському середовищу, послухати здалека концерти в саду Купецького зібрання); - у сприйнятті гостей столиці (який вплив справляв на прийшлих прочан лаврський церковний спів); - у житті київської бідноти.

Українська художня література є досить перспективним джерелом дослідження повсякденного життя киян та місця музики у ньому зокрема. Одночасно з цим, подальшого вивчення вимагає місце музики у житті окремих національних меншин Києва (наприклад, висвітлення місця музики в повсякденному житті київських євреїв у художній літературі).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрусишин Б. І., Борисенко В. Й. Історія України в художньо-літературних образах [Текст]: Посіб. для 7-8 кл. серед. шк. / упоряд. Б. І. Андрусишин, В. Й. Борисенко. – К.: Генеза, 2000. – 222 с.
2. Булат Т., Філенко Т. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України XIX – початку XX століття. [Текст] / Т. Булат, Т. Філенко / . – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США; - Київ: Майстерня книги, 2009. – 408 с.
3. Грищенко О. В. Архітектурна візія Києва в романі «Місто з химерами» О. Ільченка / О. В. Грищенко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Філологічні науки. - 2014. - Вип. 4.13. - С. 55–61
4. Дорогих Л. В. Аматорське мистецтво як історико-культурне явище (на матеріалах України др.пол. XIX ст.). [Текст] / Л. В. Дорогих. Автореф. дис. канд. істор. наук. – К., 1998. – 21 с.
5. Історія української музики в 6 томах [Текст] / Азарова А. І., Булат Т. П., Гордійчук М. М. і ін. – Том 2: XIX ст. – К., 2009. – 800 с.
6. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін. Історичне джерелознавство [Текст]. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
7. Калакура Я. С. Історичне джерелознавство. [Текст] / Я. С. Калакура. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/28259-59-djerela-osobovogo-pohodjennya-.html>
8. Карпенко Г. І. Українська реалістична проза другої половини XIX ст. як історичне джерело [Текст] : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Карпенко Галина Іванівна. Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 16 с.
9. Коляда І. А., Милько В. І., Мизикевич С. Нова історія в художньо-літературних образах (кінець XVIII –

- XIX ст.): книга для читання. [Текст] / І. А. Коляда, В. І. Милько, С. Мизикевич. – Кам'янець-Подільський, 2014. – 152 с.
10. Красненко О. В. Образ Києва у часопросторі прози П. Загребельного / О. В. Красненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. - 2013. - № 2(2). - С. 43-49. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_2\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_2(2)_10)
11. Леся Українка. Голосні струни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Prose/GolosniStruny.html>
12. Малієнко Ю. «Вчитатися» в минуле (Художня література на уроках історії середніх віків)» [Текст] / Ю. Малієнко // Історія в школах України : Науково-методичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 35-38.
13. Набитович І. Історична проза як предтеча проекту «історії повсякденності» та «історії ментальностей»: література та історія у пошуках цивілізаційних елементів буття [Текст]/ І. Набитович // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2014. – Вип. 60 (1). – С. 192-199.
14. Нечуй-Левицький І. Микола Джеря; Бурлачка; Кайдашева сім'я: Повісті. [Текст]/ І. Нечуй-Левицький. – К.: Дніпро, 2001. – 428 с.
15. Нечуй-Левицький І. Твори у двох томах. Том 2. К., 1977. – 501 с.
16. Панченко В. Комедія Михайла Старицького «За двома зайцями» як національний хіт. [Текст]/ В. Панченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/golohvostiy-ide>
17. Погорелов О. Художня література як історичне джерело для вивчення деяких аспектів історії Першої Світової війни [Текст] / О. Погорелов // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. – 2005. – Вип. 9. – С. 131-135.
18. Поліщук Я. О. Імагологічний вимір Києва в художній літературі новітньої доби / Я. О. Поліщук// Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX-XXI століть: національний та європейський контекст: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 12 квітня 2012 р. – С. 27-33.
19. Рейко М. Російська художня література XIX ст. як джерело з історії Кавказької війни [Текст] / М. Рейко // Сіверянський літопис. – 2009. – № 4. – С. 114-118.
20. Старицький М. Твори в шести томах. Т. 2. Драматичні твори. – К.: Дніпро, 1989. – 575 с.
21. Цвікальська Г. О. Використання художньої літератури на уроках історії СРСР в 8-9 класах. Методичний посібник. Київ, 1958. – 216 с.
22. Щукіна І. Світ музики Лесі Українки [Текст]/ І. Щукіна // Музика. – 2013. – №4. – С. 4-9.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2016

REFERENCES:

1. Andrusyshyn, B. I., Borysenko, V.Y., 2000. Istoriiia Ukrainy v khudozhno-literaturnykh obrazakh [History of Ukraine in the artistic and literary images. Manual for 7-8classes of high school]. Kyiv (in Ukrainian).
2. Bulat, T., Filenko, T., 2009. Svit Mykoly Lysenka. Natsionalna identychnist, muzyka i polityka Ukrainy XIX – pochatku XX st. [World of Mykola Lysenko. National identity, music and policy of Ukraine on the XIX – at the beginning of the XX centuries]. New-York-Kyiv (in Ukrainian).
3. Hryshchenko, O. V., 2014. Arkhitekturna viziiia Kyieva v romani «Misto z hymeramy» O. Ilchenka. [Kyiv architectural vision in the novel «City with chimera» by O. Ilchenko].Naukonyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Ser.:Filolohichni nauky 4.13, 55-61 (in Ukrainian).
4. Dorohykh, L. V., 1998. Amatorske mystetstvo yak istoryko-kulturne yavyshe [na materialakh Ukrainy dr.pol. XIX st.]. [Amateur art as a historical and cultural phenomenon [based on materials of Ukraine of the second half of the XIX century]. Kyiv (in Ukrainian).
5. Istoriiia ukrainskoi muzyky v 6 tomakh / Azarova A. I., Bulat T. P., Hordiichuk M. M. [History of the Ukrainian music in 6 volumes]. 2009. XIX century, Vol 2. Kyiv (in Ukrainian).
6. Kalakura, Ya. S., Voitsekhivska, I. N., Pavlenko, S. F. ta in., 2002. Istorychne dzhereloznavstvo [The Historical Source of Studies]. Kyiv (in Ukrainian).
7. Kalakura, Ya. S. Istorychne dzhereloznavstvo. [The Historical Source of Studies]. Regime to access: <http://westudents.com.ua/glavy/28259-59-djerela-osobovogo-pohodjennya-.html> (in Ukrainian).
8. Karpenko, H. I., 2005. Ukrainska realistychna proza druhoi polovyny XIX st. yak istorychne dzherelo: Avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.06. [Ukrainian realistic prose of the second half of the XIX century. as a historical source]. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).
9. Koliada, I. A., Mylko, V. I., Myzykevych, S., 2014. Nova istoriia v khudozhno-literaturnykh obrazakh [kinets XVIII – XIX st.]: knyha dlia chytannia. [New history in artistic and literary images [the end of XVIII - XIX centuries]: A book to read].Kamianets-Podilskyi (in Ukrainian).
10. Krasnenko, O.V., 2013. Obraz Kyieva u chasoprostori prozy P. Zahrebelnoho. [The image of Kyiv in timespace prose by P. Zagrebelniy]. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filolohichni nauky 2(2), 43-49. Regime to access: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_2\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_2(2)_10) (in Ukrainian).
11. Lesya Ukrainka. Holosni struny [Loud strings]. Regime to access: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Prose/GolosniStruny.html> (in Ukrainian).
12. Malienko, Yu., 2005. «Vchytatysia» v mynule [Khudozhnia literatura na urokakh istorii serednikh vikiv]. [«To get a grasp» in the past [Literature on the Middle Ages History lessons]. Istoriiia v shkolakh Ukrainy: Naukovo-metodychnyi zhurnal 2, 35-38 (in Ukrainian).
13. Nabytovych, I., 2014. Istorychna proza yak predtecha proektu «istorii povsiakdennosti» ta «istorii mental-

- nostei»: literatura ta istoriia u poshukakh tsyvilizatsiinykh elementiv buttia. [The historical prose as a forerunner of «everyday history» and «history of mentalities»: History and Literature in search of civilization elements of life]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna 60 [1], 192-199 (in Ukrainian).
14. Nechui-Levytskyi, I., 2001. Mykola Dzheria; Burlachka; Kaidasheva simia: Povisti. [Mykola Dzheria; Burlachka; Kaydasheva family: Stories]. Kyiv (in Ukrainian).
15. Nechui-Levytskyi, I., 1977. Tvory u dvoh tomah.[The works in two volumes]. Vol.2. Kyiv (in Ukrainian).
16. Panchenko, V. Komediia Mykhaila Starytskoho «Za dvoma zaitsiamy» yak natsionalnyi khit [Mykhailo Starytskyi comedy «Chasing Two Hares» as a national hit]. Regime to access: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/golohvostiy-ide> (in Ukrainian).
17. Pohorielov, O., 2005. Khudozhnia literatura yak istorychne dzherelo dlia vyvchennia deiakykh aspektiv istorii Pershoi Svitovoi viiny. [Literature as a historical source for the study of some aspects of the history of the First World War]. Problemy istorii Ukrainy XIX - pochatku XX st. 9, 131-135 (in Ukrainian).
18. Polishchuk, Ya. O., 2012. Imagologichnii vymir Kyieva v hudozhnii literaturi novitnoi doby [Imagological dimension of Kyiv in the literature Contemporary era]. Kyiv I kyiany u sotsiokulturnomu prostori XIX-XXI stolit: natsionalnyi ta yevropeiskii kontekst: materialy vseukrainskoi konferentsii, 27-33. Kyiv (in Ukrainian).
19. Reiko, M., 2009. Rosiiska khudozhnia literatura XIX st. yak dzherelo z istorii Kavkazkoi viiny. [Russian literature of the XIX century. as a source on the history of the Caucasian War]. Siverianskyi litopys 4, 114-118. (in Ukrainian).
20. Starytskyi, M., 1989. Tvory v shesty tomakh.: Dramatychni tvory. [The works in six volumes. Dramatic works]. Vol. 2. Kyiv (in Ukrainian).
21. Tsvikalska, H. O., 1958. Vykorystannia hudozhnoi literatury na urokah istorii SRSR v 8-9 klasah. Metod-ychnii posibnyk [Using literature on history lessons of the USSR in 8-9 classes. Methodical manual]. Kyiv (in Ukrainian).
22. Shchukina, I., 2013. Svit muzyky Lesi Ukrainky. [World of music of Lesya Ulrainka]. Muzyka 4, 4-9. (in Ukrainian).

Мусяченко Ольга Сергіївна – аспірант
Київський університет ім. Б.Грінченка
Адреса: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2
E-mail: musolia@ukr.net

Musiachenko Ol'ha Serhiyivna – postgraduate
Borys Grinchenko Kyiv university
Address: 18/2, Bul'varno-Kudryavs'ka Str, Kyiv, 04053, Ukraine
E-mail: musolia@ukr.net

УДК 373.5:37.013(477-25)«18»

**Штрихи до соціокультурного портрета педагогів київських гімназій:
Микола Володимирович Стороженко**

О.А. МОСКАЛЕНКО

Київський університет ім. Б.Грінченка, м. Київ, E-mail: proksenir@ukr.net

Авторське резюме

Досліджено життєвий шлях та педагогічну діяльність українського історика, громадського та освітнього діяча Миколи Володимировича Стороженка (1862-1942) в цілому, період його директорства у 1909-1919 рр. у Першій Київській гімназії. Відзначено, що як історик М. В. Стороженко сформувався в інтелектуально-культурному середовищі Київської документальної школи В. Б. Антоновича, під керівництвом якого успішно займався дослідженням історії України, був добре знайомий із багатьма представниками українських наукових та громадських кіл кінця XIX – початку XX ст., вів активне громадське життя як член Київської Археографічної Комісії, Історичного товариства Нестора-літописця, співробітник часописів «Киевская старина», «Исторический Вестник», «Русская Мысль», земський діяч на Пирятинщині, належав до діячів малоросійського дворянства консервативної орієнтації, які започаткували низку наукових, культурних, освітніх та громадських проектів, походив із старовинного старшинського роду, відомого із XVII ст. Обґрунтовано, що багатолітня педагогічно-адміністративна діяльність М. В. Стороженка сприяла тому, що він досконало із середини знав систему існування та фінансування середньої освіти, урядову політику Міністерства народної освіти як службовець і адміністратор, нагальні потреби гімназій і освітан. Доведено, що М. В. Стороженко займає достойне місце серед низки культурно-освітніх діячів Києва кінця XIX – початку XX ст., які своєю діяльністю впливали на процеси формування та виховання соціокультурного середовища Києва, генерували традиції освіти і культури міста, були причетні до витворення комплексного соціокультурного портрета педагогів київських гімназій на тлі своєї доби.

Ключові слова: Микола Володимирович Стороженко, педагог, історик, директор, Перша Київська гімназія, Київ, соціокультурний портрет, кінець XIX – початок XX ст.

**Traits to the social cultural portrait of pedagogues of Kyiv's gymnasium:
Mykola Volodymyrovych Storoshenko**

O.A. MOSKALENKO

B.Grinchenko Kyiv university, Kyiv, Ukraine, E-mail: proksenir@ukr.net

Abstract

It is investigated the life and the pedagogical activity of Ukrainian historian, public and educational worker Mykola Volodymyrovych Storozhenko (1862-1942) in a whole, and the period of his directorship in 1909-1919 in the First Kyev's gymnasium. It is noted that as a historian Mykola Storozhenko was formed in the intellectual and cultural environment of the Kyiv documentary school of Volodymyr Antonovych, under whose direction he was successfully engaged in researching of the history of Ukraine; he was very familiar with many representatives of the Ukrainian scientific and public communities in the end of the XIX – at the beginning of the XX centuries; he was active in the Ukrainian community life as a member of the Kyiv Archaeographic Commission and the Historical Society of Nestor the Chronicler, as a member of journals «Kievan antiquity», «Historical Journal», «Russian Thought», a district activist in the Piryatinschina; he had a family origin from the old petty officers family, well-known since the XVII century. It is proved that the long-term Mykola Storozhenko educational and administrative activities contributed to the fact that he perfectly from the inside knew the system of existence and financing of the secondary education, the government policy of the Ministry of public education as an employee and the administrator, the urgent needs of gymnasiums and pedagogues. It is proved that Mykola Storozhenko occupies a worthy place among the cultural and educational figures of the end of the XIX – at the beginning of the XX centuries in Kyiv, whose activities influenced on the formation and education of Kyiv social and cultural environment, who generated a tradition of education and culture of the city, and were involved in the creation of an integrated socio-cultural portrait of pedagogues of Kyiv's gymnasium of their time.

Keywords: Mykola Volodymyrovych Storozhenko, pedagogue, historian, director, First Kyiv Gymnasium, Kyiv, socio-cultural portrait of the end of the XIX – the beginning XX centuries.

Постановка проблеми. У формуванні традицій освіти в Україні важливе місце належить освітньому потенціалу Києва, викладацька інтелекція якого в усі часи формувала і сьогодні продовжує формувати соціокультурне середовище міста. Створення комплексного соціокуль-

турного портрета педагогів гімназій Києва другої половини XIX – початку XX ст. дозволить визначити їхнє місце, роль і внесок у процеси формування та виховання соціокультурного середовища Києва, у творення традицій освіти і культури у зазначений період, отримати ціліс-

© О.А. Москаленко, 2016

ну картину з даної проблеми. Серед низки освітніх діячів Києва кінця XIX– початку XX ст. достойне місце належить українському історику, педагогу, громадському й освітньому діячу Миколі Володимировичу Стороженку (1862–1942).

Висвітлення життя та педагогічної діяльності М. В. Стороженка в цілому, а також під час його директорства у 1909–1919 рр. у Першій Київській гімназії допоможе у створенні комплексного соціокультурного портрета педагогів київських гімназій, якого у сучасній історичній літературі ще немає.

Микола Володимирович Стороженко прожив довге, цікаве й наповнене щоденною роботою життя, залишив по собі праці й спогади. Він був українським істориком, громадським та освітнім діячем. Життєвий та творчий шлях М. В. Стороженка дослідники поділяють на два періоди: український (1862–1919) та югославський еміграційний (1919–1942). Український період (1862–1919) життя та діяльності М.В. Стороженка докладно відтворений у біографічному нарисі В. І. Ульяновським як передмова до спогадів М. В. Стороженка «З мого життя», виданих у Києві у 2005 р. Дослідник відзначив три етапи життєвого шляху М. В. Стороженка: «малоросійство», «російство» та «українізм», що відповідало суспільно-політичним поглядам М. В. Стороженка [11] В. І. Ульяновським. Югославський еміграційний період життя та діяльності М. В. Стороженка (1919–1942) дослідники окреслюють частково через відсутність югославського архіву.

Мета дослідження: розглянути життєвий шлях та педагогічну діяльність М. В. Стороженка в цілому, а також період його директорства у 1909–1919 рр. у Першій Київській гімназії для створення комплексного соціокультурного портрета педагогів київських гімназій.

Аналіз досліджень і публікацій. Висвітлення педагогічної діяльності М. В. Стороженка дещо розкрито в історичній літературі. Безсумнівно, що його робота на посаді інспектора народних училищ Київської губернії, діяльність на посаді директора Четвертої Київської гімназії у 1895–1909 рр. та Першої Київської гімназії у 1909–1919 рр. вплинула на розуміння ним проблем самого існування середніх навчальних закладів, їхнього фінансування, нагальних проблем освіти.

Важливий внесок у дослідження біографії та науково-освітньої діяльності М. В. Стороженка здійснив історик В. І. Ульяновський, який у своїй праці «Три «лики» Миколи Стороженка» звернув увагу на його педагогічну діяльність, роботу над підготовкою до зустрічі царя Миколи II у приміщенні Першої Київської гімназії у вересні 1911 р., проаналізував педагогічну діяльність М.В. Стороженка на посаді директора [11, с. 5–93].

Біографічну інформацію про життя та діяльність М. В. Стороженка містить замітка Сер-

гія Білокопя у бібліографічному довіднику [1, с. 273–274].

Н. В. Пазюра заторкнула питання про біографію М. В. Стороженка, його працю у Першій гімназії та соціокультурне оточення [4]. Вона ж розповіла про «невідому автобіографію» М.В. Стороженка, прослідкувала його листування із вихованцями Першої Імператорської Олександрівської гімназії Сергієм та Леонідом Лифарями. У переписці відбивалися наміри педагога та студентів опублікувати спогади про Першу Київську гімназію в збірці під назвою «Силуети київських педагогів» [3].

Виклад основного матеріалу. Видатний український історик і педагог Микола Володимирович Стороженко народився 29 травня 1862 р. у родині великого землевласника, інспектора Харківського університету Володимира Андрійовича Стороженка у селі Велика Круча, яке у наш час носить назву Новоселівка, Гребінківського району Полтавської області. М. В. Стороженко походив із старовинного старшинського роду, який був відомий із XVII ст.: «Стороженки – дворянський род, происходящий от Ивана Стороженка, который после Андрусовского мира переселился с правой стороны Днепра на левую, и был полковником Прилуцким» [15, с.710].

М. В. Стороженко закінчив із золотою медаллю Другу Київську гімназію, у 1881–1885 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира, який закінчив у 1886 р. із ступенем кандидата [1, с. 273].

М. В. Стороженко був учнем професора В. Б. Антоновича, під керівництвом якого успішно займався дослідженням історії України. Своє перше враження від Володимира Боніфатієвича споминав: «Ото побачив я вперше, який то Антонович, що про нього чув я, як гомоніли хлопці у нашій гімназії, згадуючи його ім'я, мов якої незвичайної людини. Заздрісно було мені дивитися, як до нього підходили студенти та він люб'язно із ними балакав. Не спадало мені тоді й на думку, що він колись зробиться і для мене близькою людиною» [5, с. 155].

Про роки навчання в Університеті Св. Володимира М. В. Стороженко пригадував: «Як поступив я до Університету, то слухав аж троє курсів професора В. Б. Антоновича: «Історія Великого князівства Литовсько-Руського», «Історія малоруського козацтва», «Джерела для історії Південної та Західної Русі». Усі троє курсів були записані студентами, та їх було відлітографовано. То й малися примірники і в моїй книгозбірні» [5, с. 155].

Про свого вчителя згадував: «Він ніколи не читав своїх лекцій по рукопису, а повсегда, було сяде на кафедру, ізгорне до купи поперед грудей, та мов трохи хитаючись, закинувши ногу на ногу та обводячи поглядом слухачів,

яких надходило великий гурт з усіх факультетів, спокійно та тихо проказував свою лекцію, мов уперше складаючи її зміст. Се не була якась риторична, задалегідь складена промова, а приязне ласкаве оповідання старшої досвідченої людини для молоді, про те, що він повичитував по тих літописах, хроніках та актах, про минуле життя рідного краю, як воно надрукувалося у його мозку та з'явилося перед його духовними очима крізь «призму» історичної критики» [5, с. 155-156].

Написав М. В. Стороженко і про своє особисте життя: «2 лютого 1900 року оженився я на меншій дочці князя Давида Дмитровича Жевахова із села Линовиця, брата у других моєї матері, що я вже про нього вище згадував, Варці. 15 жовтня 1902 уродився у нас син Володимир, на жаль, кволий, то й возила його мати скрізь, і до Ялти, й до Абхазії, й до Петербурга, а далі лікарі нарадили їй оселитися під станцію Любань так званої Миколаївської залізниці біля Петербурга, нібито здоровіший клімат був для нього пользовитіший, то й купила вона там оселю зі шматком поля та гаю, то він і протяг тамечки кілька років, та й вмер. Залишився я сам із моєю матір'ю, що дожила до 29 серпня 1916 року. Розбивав я тугу неприкидною працею, утішаючися чужими дітьми та перебуваючи взимку у Києві, а влітку у Кручі, яку моя мати надвище усього кохали, бо змалку там зросли» [5, с. 250-251].

М. В. Стороженко вів активне громадське життя: був членом Київської Археографічної Комісії, Історичного товариства Нестора-літописця, співробітником часопису «Киевская старина», журналів «Исторический Вестник», «Русская Мысль», земським діячем на Пирятинщині.

Переконання М. В. Стороженка зазнали дивовижної політичної еволюції. Він був членом Старої Громади, автором українських віршів, після відходу від Старої Громади змінив свої погляди і увійшов до Київського клубу руських націоналістів, організації з правонаціоналістичним спрямуванням, на еміграції він повернувся до українства, проводив велику громадську та педагогічну роботу.

У 1888 р. М. В. Стороженко був приват-доцентом Санкт-Петербурзького університету. Із 1889 р. він працював інспектором народних шкіл на Чернігівщині, а у 1891–1895 рр. – на Київщині. У 1895–1909 рр. М. В. Стороженко був директором Четвертої Київської гімназії, а у 1909–1919 рр. – директором Першої Київської гімназії, про що він пригадував: «Бувши директором гімназії у Києві з 1895 р. аж до 1909 року – Четвертої, а з 1909 року до 27 листопада 1919 р. – Першої, про що я, може, колись докладніше оповім, утішався я тією молоддю, що мене раз у раз обколювала. В Першій гімназії було без малого не тисяча хлопців, та в дівочій так званої княгині Ольги гімназії

було із сімсот дівчат. Клопоту було багацько, то й не помічав я, як бігло життя у постійних відносинах із тими молодими поколіннями, що змінювалися, як тая вода у річці. А бували гарні діти, що й тепер їх з утіхою згадую» [5, с. 251].

Багатолітня педагогічно-адміністративна діяльність М. В. Стороженка сприяла тому, що він досконало знав систему середньої освіти із середини, урядову політику Міністерства народної освіти як службовець і адміністратор, потреби гімназій і кошти, які реально виділялись на них.

Весь цей час М. В. Стороженко продовжував займатися дослідженням історії України та публікував свої статті. М. В. Стороженко був автором документальних праць з історії України XVII-XVIII ст., які були опубліковані Київською Археографічною Комісією в «Архиве Юго-Западной России» [6], в журналі «Университетские Известия» Університету Св. Володимира [7], у часописі «Киевская старина» [8; 9; 10].

Наталя Новохатня простежила бібліографію праць М. В. Стороженка за 1884–1942 рр. [2]. Як історик М. В. Стороженко сформувався в інтелектуальному та культурному середовищі Київської документальної школи В. Б. Антоновича. Він був дуже добре знайомий із багатьма представниками українських наукових та громадських кіл кінця XIX – початку XX ст. М. В. Стороженко належав до діячів малоросійського дворянства консервативної орієнтації, які започаткували низку наукових, культурних, освітніх та громадських проектів. Зокрема, брати Стороженки фінансували видання чотирьох томів «Малороссийского родословника» Вадима Модзалевського та видавали серію документів і матеріалів із родинного архіву «Стороженки: Фамільный архив» протягом 1902–1910 рр. Проте на початку XX ст. у зв'язку з політизацією українського громадського руху та обставинами приватного життя М. В. Стороженко еволюціонував у бік російського націоналізму, співпрацював із «Клубом русских националистов города Киева» та газетою «Киевлянин». За доби Української революції 1917–1921 рр. М. В. Стороженко повернувся до українства, співпрацював із Українською академією наук. За часів Директорії Української Народної Республіки М. В. Стороженко був ув'язнений як неблагонадійний елемент (грудень 1918 - лютий 1919). 27 листопада 1919 р. М. В. Стороженко емігрував у Туреччину, потім переїхав у Югославію, де займався викладацькою роботою, прийняв запрошення обійняти посаду інспектора класів Маріїнського Донського ін-ту шляхетних дівчат, евакуйованого з Ростова-на-Дону до Білої Церкви в Югославії. За ініціативи Дмитра Дорошенка написав українською мовою спогади «З мого життя», які були вперше видані 2005 р. у Києві [1, с.273-274].

У спогадах «З мого життя» М. В. Сторо-

женко розповів про своє життя, рідну Велику Кручу, про громадське, суспільно-політичне, культурне життя підросійської України кінця XIX – початку XX ст., про українських наукових та громадських діячів того часу з якими звела його доля, про П. О. Куліша, М. В. Лисенка, братів П. Я. і І. Я. Рудченків. В. Б. Антоновича, О. М. Лазаревського, В. П. Горленка, П. Г. Житецького, О. І. Левицького та багатьох інших [5]. «У Першій гімназії вчилися та й закінчили її із срібними медалями у 1913 року та у 1914 року двоє старших моїх небожів, синів мого брата Андрія. То й, було улітку приїздили вони, на ім'я Володимир та Яків, ще й третій менший Андрій, до Кручі гостювати до баби та дядька, зі своїми доглядачами, а то студентами, найбільш із моїх таки учнів, а саме Михайлом Львовичем Гжицьким, Володимиром Івановичем Воловиком, Леонтієм Даниловичем (забув ім'я) та Володимиром Броніславовичем Селіхановичем [4, с. 251].

Серед навчальних закладів України XIX - XX ст. Першій Київській гімназії надавалось особливе значення. Від часу заснування 5 листопада 1809 р. Першої гімназії за наказом Олександра I та до кінця XIX ст. її статус та фінансування постійно зростали. Серед випускників гімназії було багато відомих діячів: письменники М. Булгаков, К. Паустовський, В. Авсієнко; історики М. Закревський, В. Базилевич, І. Лучицький, О. Піскорський, В. Шульгін; радянський державний діяч А. Луначарський та багато інших. Серед викладачів Першої гімназії варто згадати М. Берлінського, В. Домбровського, М. Костомарова, Я. Шульгіна, П. Голубовського, О. Андріяшева, Ю. Яворського та багатьох інших [4, с.135]. За сто років свого існування Перша Київська гімназія набула статусу потужного навчально-виховного центру, із власними викладацькими традиціями та історією.

25 серпня 1909 р. директором Першої Київської гімназії було призначено М. В. Стороженка, який на це призначення відреагував прохолодно. Проте згодом він не тільки вписався у традиції гімназії, а й розвивав заклад, створював вакансії для вчителів, нові навчальні кабінети історичний, географічний та природничо-історичний. Директор Стороженко розширив науково-методичну базу закладу, збільшив замовлення навчальної літератури і обладнання із закордону. Як керівник гімназії М. В. Стороженко постійно дбав про підбір кадрів, підвищував їхній науково-методичний і культурний рівень, вболівав про рівень їхньої навчальної та наукової роботи, ведення документації, упорядкування роботи архіву гімназії, контролював якість особового складу педагогів, здійснював керівництво і контроль за діяльністю викладачів і вихованців гімназії [4, с. 140].

Перша Київська гімназія проводила численні прийоми та виставки у рамках тогочасної

концепції слов'янської єдності. Її як показову навчальну установу відвідували студенти з інших держав та імперських столиць Санкт-Петербурга та Москви. Гімназію відвідували посадові особи. У березні 1910 р. до Першої гімназії завітав сербський король Петро I, а в 1911 р. з нагоди сторіччя від утворення її відвідав імператор Микола II. З нагоди ювілею гімназії було присвоєно звання Олександрівської, що значно підняло престиж та авторитет закладу [4, с. 140].

На честь цієї події М. В. Стороженка було удостоєно високої нагороди – орден Білого орла III ступеня. Нагороди отримали ще дев'ять осіб з числа викладачів та гімназистів, що випускалися в 1911 навчальному році. Знайдені нами матеріали в Центральному державному історичному архіві України у місті Києві (далі – ЦДІА-УК – О.М.) свідчать, що до цієї події, педагогів інших гімназій нагороджували орденами Святої Анни IV ступеня, орденом Святого Станіслава II-го ступеня та орденом Святого Володимира IV ступеня, згідно з Табелем про ранги [13, 10-11 арк].

Було чимало охочих потрапити на навчання саме у Першу Імператорську Олександрівську гімназію. Підтвердженням цього є лист, знайдений нами у ЦДІАУК, до попечителя Київського навчального округу із проханням залишити дитину у Першій Київській гімназії: «Проживающая в Киеве по малой Подвальной улице, в доме Подгурского вдова ротмистра Александра Чижикова обратилась с прошением об оставлении сына Петра в 1-й Киевской гимназии на казенном содержании. В следствии чего покорнейше прошу Ваше Высокоблагородие объявить госпоже Чижиковой, что означенная просьба по решению Педагогического совета Киевской 1-й Гимназии не может быть разрешена. 1911 год» [14, арк. 133].

У гімназії під час директорства М. В. Стороженка приділялась значна увага фізичному розвитку молоді, створювались різноманітні спортивні товариства. Керівництво гімназії сприяло естетичному розвитку своїх вихованців. З цією метою викладались хорівий спів, етика, естетика. Було створено власний оркестр [4, с. 143].

Немалу увагу приділяли вивченню латинської мови, про що йдеться в листі до попечителя Київського навчального округу: «Учитель латинского языка в вверенной мне гимназии Андрей Иванов в записках об ученических сочинениях поданных 12 мая текущего года объяснял, что по его мнению ученические сочинения должны служить к приучению учеников к научным работам, и к сожалению имеющиеся работы имеют низкую степень научной основательности. Требую, чтобы учеников не подавших вновь сочинений, в особенности по латинскому языку, не допускать к переводному заседанию педагогического совета» [12, 5-6 арк.].

Регулярно проводились літературні та музичні вечори, що виховували патріотичні почуття гімназистів, сприяли осмисленню значення історичних подій у великодержавному дусі, що згуртовувало гімназистів, сприяло формуванню товариських взаємин між ними [4, с.144].

Висновки. Ми висвітлили лише деякі аспекти життєвого, творчого шляху, педагогічної діяльності М. В. Стороженка, зокрема на посаді директора Першої Київської гімназії, здійснили спробу визначити його внесок у формування тогочасного соціокультурного середовища, традицій освіти. Узагальнимо, М. В. Стороженко своєю діяльністю долучався до творення соціокультурного середовища міста Києва, а саме приділяв велику увагу якості навчального процесу, систематичному вдосконаленню науково-методичного, культурно-естетичного рівня викладачів та гімназистів; впорядкував документацію та архів закладу, дотримуючись системності та науковості; за його ініціативи було засновано постійну бібліотечну комісію, яка здійснювала контроль за бібліотеками закладу, за своєчасним постачанням наукової, методичної та навчальної літератури; організував видавничу справу в гімназії, основу якої склали культурно-освітні заходи, що систематично проводились у закладі. М. В. Стороженко

проявив себе як талановитий історик, керівник і педагог, добрий господарник та просвітитель початку ХХ століття. Він однаково добре вправлявся із освітніми завданнями закладу, із кадровою політикою щодо педагогів, науковою діяльністю, дбав про забезпечення належної матеріальної бази Першої Київської гімназії.

Підсумуємо, багатолітня педагогічно-адміністративна діяльність М. В. Стороженка сприяла тому, що він досконало, із середини знав систему існування та фінансування середньої освіти, урядову політику Міністерства народної освіти як службовець і адміністратор, нагальні потреби гімназій і освітян.

Отже, завдяки своїй наполегливій праці Микола Володимирович Стороженко займає достойне місце серед низки культурно-освітніх діячів Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст., які своєю діяльністю впливали на процеси формування та виховання соціокультурного середовища Києва, генерували традиції освіти і культури міста, були причетні до витворення комплексного соціокультурного портрета педагогів київських гімназій на тлі своєї доби.

Зазначимо, що комплексне й системне дослідження соціокультурного портрета педагогів гімназій Києва у другій половині – на початку ХХ століття залишається нашим нагальним майбутнім завданням.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Білокін, Сергій. Стороженко Микола Володимирович [Текст] / Сергій Білокін // Випуск 3. – К.: Інститут історії України Національної академії наук України, 2010. – С. 273-274. – 344 с.
2. Новохатня, Наталя. Микола Стороженко – історик та педагог: матеріали до бібліографії [Текст] / Наталя Новохатня // Історіографічні дослідження в Україні. Збірник наукових праць на пошану вченого-історика, доктора історичних наук, професора Р. Г. Симоненка. – Київ: Інститут історії України НАНУ. 2002. – С. 182-192.
3. Пазюра, Н.В. Невідома «Автобіографія» Миколи Стороженка [Текст] /Н.В. Пазюра // Український історичний збірник, 2009. – Вип. 12. – С. 488-502.
4. Пазюра, Н.В. До біографії Миколи Стороженка Київська Перша гімназія та соціокультурне оточення [Текст] /Н.В. Пазюра / Історіографічні дослідження в Україні. – Київ: НАН України, Ін-т історії України. – Вип.17. – 2007. – С.133-154.
5. Стороженко, М. З мого життя [Текст] / М. Стороженко /Упор. і вст. ст. В.Ульяновського. – К.: Либідь, 2005. 432 с.
6. Стороженко, М. В. Западно - русские провинциальные сеймики [Текст] /М. В. Стороженко // Архив Юго-Западной России. – Киев, 1888.
7. Стороженко, М. В. А. Ф. Шафонский [Текст] /М. В. Стороженко // Университетские Известия. – 1886, № X.
8. Стороженко, М. В. Охочеконный полковник Илья Федорович Новицкий [Текст] / М. В. Стороженко // Киевская старина. – 1885, № VII; 1886, № IX.
9. Стороженко, М. В. Реформы в Малороссии при графе Румянцеве [Текст] /М. В. Стороженко // Киевская старина. – 1891, № III, IX.
10. Стороженко, М. В. К истории малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX ст. [Текст] / М. В. Стороженко // Киевская старина, 1897.
11. Ульяновський, В. І. Три «лики» Миколи Стороженка: «малоросійство» – «російство» – «українство» [Текст] / В. І. Ульяновський // Стороженко Микола: з мого життя. – К., 1997. – С 5-93.
12. Центральний державний історичний архів України у місті Києві (далі – ЦДІАУК – О.М.). – Ф.707. – Оп.36. – Спр. 174. Записка учителя латинського языка. –5-6 арк.
13. ЦДІАУК. – Ф.707. – Оп.42. – Спр. 128. О награждении служащих за успешную службу. – 10-11 арк.
14. ЦДІАУК. – Ф.707. – Оп.87 – Спр. 4300. Прошение вдовы служащего Чижикова об оставлении сына в 1-й Киевской гимназии. – Арк. 133.
15. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона: В 41 т., в 82 кн. [Текст]. – СПб., 1901. – Т.31. – Кн.62. – С.710.

Статья поступила в редакцию 21.01.2016

REFERENCES:

1. Bilokin, Serhii, 2010. Storozhenko Mykola Volodymyrovych [Ukrainian historians: Bibliographic reference book. Storozhenko Mykola Volodymyrovych]. Kyiv, 273-274 (in Ukrainian).
2. Novokhatnia, Natalia, 2002. Mykola Storozhenko – istoryk ta pedahoh: materialy do bibliohrafii [Mykola Storozhenko - historian and pedagogue: materials to bibliography]. Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu vchenoho-istoryka, doktora istorychnykh nauk, profesora R. H. Symonenka. Kyiv, 182-192 (in Ukrainian).
3. Paziura, N.V., 2009. Nevidoma «Avtobiohrafii» Mykoly Storozhenka [Unknown «Autobiography» of Mykola Storozhenko]. Ukrainyski istorychnyi zbirnyk, 2009. – Vol. 12, 488-502 (in Ukrainian).
4. Paziura, N.V., 2007. Do biohrafii Mykoly Storozhenka Kyivska persha himnaziia ta sotsiokulturne otoczenia [To biography of Mykola Storozhenko Kyiv first gymnasium and socio-cultural environment]. Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini. Kyiv. Vyp.17. 133-154 (in Ukrainian).
5. Storozhenko, M., 2005. Z moho zhyttia [From my life]. Kyiv, 432 p. (in Russian).
6. Storozhenko, M., 1888. V. Zapadno-russkye provyntsyalnye seimyky. [The Western Russian provincial Sejmiks]. Arkhyv Yuho-Zapadnoi Rossyy. Kiev (in Russian).
7. Storozhenko, M. V., 1886. A. F. Shafonskyi [A.F. Shafonsky]. Unyversytetskye Yzvestyia. no. X (in Russian).
8. Storozhenko, M. V., 1885; 1886. Okhochekomonnyi polk.ovnyk Ylia Fedorovych Novytskyi.[Okhochekomonny Colonel Ilya Fedorovich Novitsky]. Kyevskaia staryna. no VII; IX (in Russian).
9. Storozhenko, M. V., 1891. Reformy v Malorossyy pry hrafe Rumiantseve [Reforms in the Ukraine under Count Rummyantsev]. Kyevskaia staryna. no III, IX (in Russian).
10. Storozhenko, M. V., 1897. K ystorry malorossyyskykh kazakov v kontse XVIII y v nachale XIX st. [To the history of the Cossacks of Little Russia the end of XVIII and the beginning of XIX centuries]. Kyevskaia staryna (in Russian).
11. Ulianovskyy, V. I., 1997. Try «lyky» Mykoly Storozhenka: «malorosiistvo» – «rosiistvo» – «ukrainstvo». [Three «faces» of Mykola Storozhenko: «malorosijstvo» - «rosiystvo» - «Ukrainian identity»]. Storozhenko Mykola: z moho zhyttia. Kyiv, 5-93 (in Ukrainian).
12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u misti Kyieva [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F.707. Op.36. Spr. 174. Zapyska uchytelia latynskoho yazyka. 5-6 ark (in Russian).
13. TsDIAUK. [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F.707. Op.42. Spr. 128. O nahrazhdeny sluzhashchyykh za uspeshnuiu sluzhbu. – 10-11 ark. (in Russian).
14. TsDIAUK. [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F.707. Op.87. Spr. 4300. Proshenye vdovy sluzhashcheho Chyzykova ob ostavleny syna v 1-y Kyevskei hymnazyi. – Ark. 133 (in Russian).
15. Entsyklopedycheskyi slovar Brokhauza y Efrona, 1901. [Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary]. SPb., T.31. Kn.62. p.710 [in Russian]

Москаленко Олександр Анатолійович – аспірант
Київський університет ім. Б.Грінченка
Адреса: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2
E-mail: proksenir@ukr.net

Moskalenko Oleksandr Anatoliyovych – postgraduate
Borys Grinchenko Kyiv university
Address: 18/2, Bul'varno-Kudryavs'ka Str, Kyiv, 04053, Ukraine
E-mail: proksenir@ukr.net

РЕЦЕНЗІЯ

**Рецензія на монографію:
Содомора П.А. «Семіотичний аспект у формуванні української
філософської терміносистеми: традиція і новаторство». – Львів, 2013.**

В.М. ВАШКЕВИЧ

**Review of monograph:
Sodomora, P.A., 2013. Semiotic aspect in the formation of Ukrainian philosophical terminology: tradition and innovation. Lviv**

V.M. VASHKEVYCH

Монографія Павла Содомори виконана на цікавому матеріалі. Адже читаючи будь-який текст (особливо це стосується перекладної літератури), схоплюємо його значення і відчуваємо колорит завдяки ключовим лексемам, які в цьому конкретному дискурсі виконують роль носіїв культурної інформації та смислового навантаження. Такі ключові лексеми у різних текстах є різними. Для філософського тексту, очевидно, такими носіями є лексеми, що виступають у ролі термінів. Культурний код, тобто мова філософського тексту, термінологія, є його основою. У лексичному складі будь-якої мови з огляду її співвіднесеності з іншою виділяється еквівалентна лексика, тобто така, що характеризується відповідністю тотожних денотатів. Однак відповідності проходять не завжди на всіх рівнях значення лексем: деякі позиції часто не співпадають. Це докладно показує автор на матеріалі зіставлення латинських філософських термінів та їхніх українських відповідників.

Слід вказати на те, що тему дослідження обрано вдало. Для проведення аналізу терміносистеми дуже вдалим матеріалом є твори Св. Томи з Аквіна, в яких представлено широкий спектр філософських термінів доби схоластики. За словами Св. Томи, «Сума теології», найбільший твір автора, розрахований на початківців у галузі теологічної філософії. Однак на сьогоднішній день цей твір є важкодоступним для сприйняття пересічному читачеві насамперед з огляду на густу канву філософських термінів, що важко даються для осмислення. У переважній більшості випадків терміносистема Св. Томи є чіткою і структурованою, що вимагає відповідного ставлення при перекладі. З одного боку, це уможливує систематизацію термінів, а з другого – вимагає дотримання певних правил при перекладі.

Автор монографії зазначає, що, незважаючи на чітку, з першого погляду, систему, Св. Тома подекуди вдається до заміни термінів їх частковими синонімами, що слід тлумачити як

перехрещення семантичних полів термінів. Очевидно, філософ сприймав ці лексеми як синоніми. Хоча й тут часом зустрічаємо, як твердить автор, певні несумісності, які доводиться тим чи іншим чином пояснювати при дослідженні тексту. Цікаві думки знаходимо у монографії щодо питання синонімії.

У розділі «Метафізичні терміни: засади корелятивності» автор досліджує корелятивні пари термінів. Продовжуючи досліджувати питання синонімії, автор описує випадки використання аналогічних грецького та латинського термінів – тобто Тома все-таки розрізняє ці лексеми, хоча латинське слово є, по суті, копією грецького. Так, як зазначає автор, подекуди Св. Тома все-таки послуговується власне грецькими термінами (*hypostasis*), хоча є латинський калькований відповідник (*substantia*), однак, досліджуючи текст, П. Содомора виявляє, що значення у них різні. Такі випадки використання аналогічних лексем по тексту не є поодинокими.

Загалом усі терміни автор пропонує поділяти на тематичні групи. Проведений поділ термінів (метафізичні, антропологічні, теологічні), хоча і є доволі умовним, все ж дозволяє певним чином структурувати терміни. Такий поділ уможливує докладніший опис та контрастивне зіставлення термінолексем. Наголос насамперед поставлено на корелятивних групах термінів, від способу перекладу яких залежить відображення семантичного наповнення тексту оригіналу в перекладі. Робота побудована на перетині філософії та філології, що пояснюється практичною цінністю праці: відтворення схоластичних термінів – тема, яка недостатньо представлена в українській науковій літературі.

Автор простежує подальший розвиток схоластичних термінів у наступних філософів. Зокрема, гіломорфна теорія Томи, що спирається на доктрину Аристотеля, знайшла своє відповідне продовження та розвиток в інших філософських течіях. Так, Дунс Скот погоджується з Томою, що всі матеріальні буття укладені з матерії

та форми. Матерія є спроможним елементом, форма – дієвим елементом, вони є двома різними реаліями та їх уклад є синтезом двох різних принципів. Такі аналітичні міркування автора становлять неабияку цікавість.

Важливою частиною монографії є підрозділ «Доктрина буття», оскільки ця доктрина є ключовою у метафізиці Аквіната. Автор вказує, що два основні терміни, які Тома використовує у доктрині буття – «ens», тобто «сущє» чи «існуюче» і другий – «esse», «буття». Різниця між термінами ens – esse засновується насамперед на граматичній формі кожного терміна зокрема. Перший термін, оскільки є дієприкметником, означає те, що наділене буттям «quasi habens esse». У цьому контексті буття не зводиться до людського мислення. Однак ніщо не пізнається без участі мислення, і тому це буття також не

зводиться лише до відчуттєвих речей. Тут буття, як зазначає автор, має семіотичні ознаки, адже воно пізнається лише за допомогою мислення, що притаманне розумному буттю, тобто людині.

Наукова праця П. Содомори є цікавою з огляду на те, що спадщина Тома з Аквіна майже не представлена в українській філософії. Чітко сформульовані завдання праці, що полягають в увиразненні української філософської термінології. Можна погодитися з автором, що надмірна кількість латинізмів у тексті часто є перешкодою для його адекватного прочитання. Тому пропонувані українські відповідники мають право на існування. Вважаємо, що монографія Павла Содомори займе належне місце на полицях філософської та лінгвістичної літератури, оскільки праця носить інтердисциплінарний характер.

УМОВИ ПРИЙМАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО ДРУКУ

1. Технічні вимоги. Статті приймаються на електронному носії або електронною поштою: almagrani@i.ua. Обсяг – не менше 12 сторінок. Вимоги до параметрів тексту: формат аркуша – А4 (210x297 мм), поля – 2 см, розмір символа (кегель) – 14, інтервал – 1,5. Текстові матеріали повинні бути підготовлені в редакторі MS Word (*.doc). Сторінки нумерувати непотрібно. До статті наводиться УДК (у лівому верхньому куті). Таблиці та рисунки повинні бути пронумеровані відповідно до змісту статті. Статистична та інша деталізація наводиться під таблицею у примітках. Табличні матеріали розміщують у тексті безпосередньо після першої згадки про них. Рисунки нумерують у порядку їх обговорення в тексті. Усі елементи тексту в зображеннях (графіках, діаграмах, схемах), якщо це можливо, повинні мати гарнітуру Times New Roman. Зображення після сканування при роздрукуванні повинно бути чітким, не гіршим за чіткість основного тексту.

2. Довідка про автора включає в себе: прізвище, ім'я, по батькові, посаду, наукове звання та ступінь, контактний телефон, електронну та поштову адреси, повну офіційну назву наукового закладу та його адресу. Ця інформація подається українською, російською, англійською мовами. Звертаємо увагу на необхідність вказати не довільний переклад, а загальноприйнятую або офіційну назву наукового закладу.

3. Вимоги до структури статті. Статті приймаються однією з трьох мов – українською, російською, англійською. Редколегія альманаху рекомендує наступні розділи статті: постановка проблеми; аналіз досліджень і публікацій; мета дослідження; виклад основного матеріалу; висновки.

Назви цих розділів просимо виділяти напівжирним шрифтом.

4. Авторське резюме є обов'язковою частиною публікації і додається українською, російською, англійською мовами. Обсяг близько 1100–1400 знаків. Ключові слова: 4–6 слів, жодне з яких не дублює слова з назви статті.

«Abstract» (реферат англійською мовою). Обсяг 2200–2800 знаків. Реферат повинен бути чітким та інформативним, оригінальним, змістовним, структурованим, «англомовним» (написаним бездоганною англійською мовою).

5. Бібліографічні посилання («Библиографические ссылки» чи «References») подаються в кінці статті (розмір символа (кегель) – 12, інтервал – 1). Список літератури повинен включати не менше 10 посилань, бажано, щоб частина їх була видана не раніше як 5 років тому. Перелік літературних посилань наводиться за алфавітом, а не за порядком згадування у тексті. Приклади на сайті видання www.grani.org.ua

6. Посилання на список літератури. Посилання в тексті позначається цифрою в квадратних дужках відповідно до номера у списку літератури, наприклад [5] чи [8; 10]. Якщо в тексті вжито цитату, необхідно, крім посилання на джерело, зазначити сторінку, наприклад [1, с. 54], де 1 – порядковий номер у списку літератури, 54 – номер сторінки; [7, арк.67], де 7 – порядковий номер у списку літератури, 67 – номер аркуша архівної справи.

7. Публікації статей здійснюються за результатами внутрішнього та зовнішнього рецензування. Автори, які не мають наукового ступеня, супроводжують свої наукові статті рецензією наукового керівника – кандидата/доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку. Для науковців, які мають вчений ступінь, такої умови не висувається. Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначні редагування і скорочення, а також літературні виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редакційна колегія наукового видання залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають вимогам і тематиці журналу.

8. Публікації здійснюються на платній основі після затвердження статті членами редакційної колегії.

9. Детальна інформація щодо умов публікації та приклади оформлення статей на сайті видання www.grani.org.ua

РЕДАКЦІЯ ПРИЙМАЄ ДО ДРУКУ СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ ТА НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ
З ГАЛУЗЕЙ НАУК:
ФІЛОСОФІЯ, ІСТОРІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ

Адреса: вул. Чкалова, 25, м. Дніпропетровськ, Україна, 49000 (з 9.00 до 18.00)
Тел.: +38(056)744-42-39, 744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

REQUIREMENTS FOR ACCEPTANCE OF MATERIALS FOR PRINT

1. Technical requirements. Articles are accepted in electronic form or by electronic mail almagrani@i.ua. Volume - no less than 12 pages. The requirements for the text format - A4 (210x297 mm), margins - 2 cm, the size of the symbol (body size) - 14, the interval - 1.5. Please use MS Word (*.doc). Please use the table function, not spreadsheets, to design tables. Tables should be self-explanatory. Tables are placed in the text just after its first reference. They should be mentioned and numbered consecutively (e.g. Table 1). Please provide an informative title at the top of the table. Each column should carry a brief heading. Tables will be reproduced in the journal as presented in the final submission. Please do not insert huge tables, which cannot be fit within the page margins. Details of statistics and description should be disposed beneath the table body as a footnote. Use asterisks for significance values and other statistical data. All figures should be referred in the text and numbered consecutively. Please use MS Excel or Statistica (StatSoft Inc.) to design graphs and diagrams. Use Times New Roman font in the figures. Caption must appear beneath the figure and should make the figure sufficiently understandable apart from the text. Lettering and symbols should be explained in the caption and only exceptionally in the figure. Figures should be of good quality. Colour figures will appear in the downloadable files, but paper will be printed in black and white. Figures should be fit to the text area and embedded.

2. Information about the author includes: full name, job position, academic rank and degree, telephone number, email, postal address, full official title of scientific institution and its address. This information is provided separately in Ukrainian, Russian and English languages. We draw your attention to the need of specifying not a free translation but officially accepted scientific title of the institution in English language.

3. Requirements to the article structure. The articles are accepted in one of three languages Ukrainian, Russian and English. Title of the article should be given in original language and in English. Editorial staff of the journal recommends the next structure of the article (problem definition, analysis of the research and publications, the purpose of the research, the main material, conclusions). Please highlight the titles of these sections in semi-bold type.

4. The abstract is a mandatory part of the publication. Abstract should have 1500–2800 characters. The abstract should be informative and full of substance. Please do not use any undefined abbreviations or unspecified references. The abstract should be understandable without reading the paper. Keywords: 4 - 6 items.

5. References. Review paper may have any number of sections of any names. Only Conclusion is obligatory. Cite references in the text by name and year in parentheses. Please use the following reference style in the text: one author – (Vinson, 1997), 2 authors – (Vargo and Laurel, 1994; Vargo and Hulsey, 2000), 3 and more authors – (Davis et al., 1989; Jones et al., 1978).

6. The publication of articles is made after internal and external reviews. Authors who have no academic degree, research papers accompanying the scientific supervisor - PhD / Doctor of science degree for publication or extract of the minutes of the recommendation of the Department of the article for publication. For researchers who have an advanced degree such conditions are not required. The authors are responsible for the content, the accuracy of the facts, quotes, numbers and names. The editors reserve the right for a little change and reduction, as well as literary fix articles (with preservation of the main conclusions and style of the author).

7. They are published for a fee after the approval of the members of the editorial board article.

8. Detailed information about the conditions of publication and examples of articles submission is on the site of Publishing Office www.grani.org.ua

EDITORIAL BODY TAKES FOR PRINTING ARTICLES, REVIEWS AND SCIENTIFIC REPORTS IN
SUCH FIELDS OF SCIENCE AS:
PHILOSOPHY, HISTORY, SOCIOLOGY, POLITOLOGY

Address: 25, Chkalova Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49000 (from 9.00 till 18.00)
Tel. : +38 (056)744-42-39, 744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua